શ્રી જૈન રામાયણ

• સાતમો ભાગ •

શ્રી ત્રિષષ્ટિ-શલાકાપુરૂષ-ચરિત્ર નામક મહાકાવ્યના સાતમા પર્વનો 'સીતાજીની શુદ્ધિ અને વ્રતગ્રહણ' નામનો નવમો તથા 'શ્રીરામ-નિર્વાણ-ગમન નામનો છેલ્લો દશમો સર્ગ.

શ્રી વીરશાસન

સાપ્તાહિકના ગ્રાહકોને ૧૯ મા વર્ષની ભેટ

પ્રકાશક : શાહ પ્રેમચંદ હઠીસંગ
• તંત્રી : શ્રી વીરશાસન •
સલાપોસ ક્રોસ રોડ : અમદાવાદ

શ્રી વીર-સંવત્ ૨૪૬૭

છૂટક નકલનું મૂલ્ય : બે રૂપીઆ

વિક્રમ-સંવત્ ૧૯૯૭

મુદ્રક : શાહ કેશવલાલ સાંકળચંદ
• શ્રી વીરવિજય પ્રિ. પ્રેસ •
સલાપોસ ક્રોસ રોડ : અમદાવાદ

પ્રાતઃસ્મરણીય, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્

હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી

મહારાજાએ રચેલું

- અને -

પરમ શાસનપ્રભાવક, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ, આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્ વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી

મહારાજના વિવેચનથી વિશિષ્ટ

શ્રી જૈન પ્રવચનના સંપાદકનું

નિ વે દ ન

અનેક ગુણગણાલંકૃત પૂ. બાલબ્રહ્મચારી, પરમ શાસનપ્રભાવક, પરમારાધ્ય, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ આચાર્યવર્ય શ્રીમદ્ **વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજાનાં અતિ મનનીય ને બોધક રસિકતા-ભર્યાં વ્યાખ્યાનોનું સારભૂત અવતરણ પ્રગટ કરવાનો અમારો પ્રયાસ ચાલુ છે. તેમાં પૂ. પ્રવચનકાર મહાત્માશ્રીના વાસ્તવિક આશયથી વિરુદ્ધ આશયને પેદા કરનારી જે કાંઈ ઉક્તિ અમારા પ્રમાદથી મૂકાઇ જતી હોય, તદર્થે અમે તે પરમ તારકની ક્ષમાના પ્રાર્થી છીએ. વાંચકો પ્રત્યે પણ અમારૂં નિવેદન છે કે–તેમને જે કાંઈ શંકાસ્પદ ભાસે, તેનો અમારી પાસેથી ખૂલાસો મેળવે: કૃપા કરીને તેઓ અમારા પ્રમાદને કારણે, પૂ. પ્રવચનકાર–મહાત્માશ્રીને વગોવે નહિ.

પૂ. સકલાગમરહસ્યવેદી, પરમ ગીતાર્થ સ્વર્ગસ્થ

આચાર્યદેવ શ્રીમદ્



વિજયદાનસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂ. સકલાગમરહસ્યવેદી, પરમ ગીતાર્થ, સ્વ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્

વિજયદાનસૂરીશ્વરજી મહારાજાના

-: પટ્ટાલંકાર :-



પૂજ્યપાદ સિદ્ધાન્તમહોદધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્

વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ સિદ્ધાન્તમહોદધિ, આચાર્યવર્ય શ્રીમદ્

વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજાના

-: પટ્ટપ્રભાકર :-



પૂ. પરમ શાસનપ્રભાવક, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ.

આચાર્યદેવ શ્રીમદ્

વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પ્રાક્-કથન

પૂજ્યપાદ, સકલાગમરહસ્યવેદી, પરમ ગીતાર્થ, સ્વર્ગસ્થ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ **વિજયદાનસૂરીશ્વરજી** મહારાજાના પટ્ટપ્રભાકર, પૂજ્યવર્ય સિદ્ધાન્તમહોદધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ **વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી** મહારાજાના પટ્ટાલંકાર, પૂ. પરમ શાસનપ્રભાવક, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ, આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ **વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજાના વિવેચનથી વિશિષ્ટ એવા શ્રી જૈન રામાયણનો આ સાતમો ભાગ, જામનગરનિવાસી, સત્સાહિત્યપ્રેમી શ્રેષ્ઠિવર **શાન્તિદાસ ખેતશીભાઈ**ની ઉદાર આર્થિક સહાયથી, **શ્રી વીરશાસન** સાપ્તાહિકના ૧૯મા વર્ષના ગ્રાહકબન્ધુઓને આપવા માટેના ભેટપુસ્તક તરીકે પ્રગટ કરી, સુજ્ઞ વાંચકોના કરકમલમાં સાદર અર્પણ કરતાં, અમને અતિશય આનન્દ થાય છે.

આ રામાયણને 'જૈન' શબ્દ એટલા જ માટે યોજવામાં આવે છે કે-વાલ્મિકી રામાયણ આદિ જે હિન્દુ રામાયણો વિદ્યમાન છે, તેનાથી આ ભિન્ન છે એમ સમજી શકાય. એ રામાયણો અને આ રામાયણ વચ્ચે ઘણો ભેદ છે, એમ હિન્દુ રામાયણોના જ્ઞાતાઓ સહેલાઈથી સમજી શકશે. એ ભેદ અને એના હેતુ આદિ વિષેના વર્ણનની અત્રે જરૂર નથી. છતાં જે જૈનેતર ભાઇઓના હાથમાં શ્રી જૈન રામાયણ આવે, તેઓ જો જૈન અને અજૈન-બન્ને રામાયણોની હકીકતોને બુદ્ધિની કસોટીએ ચઢાવશે, તો પણ તેમને ઘણો ફાયદો થશે.

શ્રી રામચન્દ્રજી આદિ મહાપુરૂષો અને શ્રીમતી સીતાદેવી આદિ મહાસતીઓના જીવનવૃત્તાન્તો, અનેક જૈન મહાત્માઓની પવિત્ર કલમે લખાયા છે. શ્રી જૈન રામાયણ તરીકે સુપ્રસિદ્ધ થયેલા આ ગ્રન્થના મૂળ રચયિતા-પ્રાતઃસ્મરણીય, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ **હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજા છે.

ચોવીસ તીર્થપતિ-પરમાત્માઓ, બાર ચક્રવર્તિઓ, નવ વાસુદેવો, નવ પ્રતિવાસુદેવો અને નવ બલદેવો-એમ ત્રેસઠ શલાકા-પુરૂષો ગણાય છે. દરેક ઉત્સર્પિણીમાં અને દરેક અવસર્પિણીમાં પણ આવા ત્રેસઠ પુરૂષોત્તમો થાય છે. અત્યારે અવસર્પિણી કાળ ચાલુ છે. આ શ્રી ભરતક્ષેત્રમાં ચાલુ અવસર્પિણી કાળમાં તીર્થંકરભગવાન શ્રી

ઋષભદેવસ્વામિજી આદિ ત્રેસઠ શલાકા-પુરૂષો થઈ ગયા છે. પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ એ ત્રેસઠેય શલાકા-પુરૂષોનાં પવિત્ર જીવનચરિત્રોનું વર્ણન સંસ્કૃત પદ્યમાં આલેખ્યું છે. એ એક મહાકાવ્ય તરીકે સુવિખ્યાત છે. 'શ્રી ત્રિષષ્ઠિ-શલાકાપુરૂષ-ચરિત્ર' એ, એ મહાકાવ્યનું નામ છે. આ મહાકાવ્ય દશ પર્વોમાં વહેંચાએલું છે. એ દરેક પર્વોને પણ, તેના રચયિતા પરમર્ષિએ અનેક સર્ગો દ્વારા વિભક્ત કર્યું છે. એ મહાકાવ્યનું સાતમું પર્વ અગીઆર સર્ગોમાં વહેંચાએલું છે. સાતમા પર્વના અગીઆર સર્ગો પૈકીના પહેલા દશ સર્ગોમાં, બલદેવ શ્રી રામચન્દ્રજી, વાસુદેવ શ્રી લક્ષ્મણજી, મહાસતી સીતાદેવી અને પ્રતિવાસુદેવ શ્રી રાવણ આદિના જીવનવૃત્તાન્તોનું વર્ણન છે. આથી સાતમું પર્વ શ્રી જૈન રામાયણ તરીકે પણ પ્રસિદ્ધિને પામેલું છે.

જૈન મુનિવરોની દૈનિક પ્રવચનો માટેની એવી પણ એક શૈલી પ્રવર્તમાન છે, કે જેથી તેઓશ્રીનાં દૈનિક પ્રવચનો બે વિભાગમાં વહેંચાય છે. પ્રવચનની શરૂઆત કોઈ તત્ત્વસ્વરૂપ-વર્ણન-પ્રધાન ગ્રન્થને અવલંબીને થાય છે : અમૂક સમયે પોરિસી ભણાવાય છે : અને તે પછી કોઈ પણ એક કથાગ્રંથને અવલંબીને ઉપદેશ અપાય છે. આ શ્રી જૈન રામાયણનાં પ્રવચનો, એ રીતિના બીજા વિભાગ રૂપે જ અપાયાં હતાં.

પૂ. શ્રી **વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજાએ પોતાના પરમ ગુરૂદેવ અને ગુરૂદેવની છત્રછાયામાં વિ. સં. ૧૯૮૫ અને વિ. સં. ૧૯૮૬નાં ચાતુર્માસ મુંબઈમાં કર્યાં હતાં. તે વખતે આ સાતમા પર્વને અવલંબીને તેઓશ્રીએ જે પ્રવચનો આપ્યાં હતાં, તેના સારનો આ સંગ્રહ છે.

કથાગ્રન્થને અવલંબીને અપાએલાં આ પ્રવચનોની પણ, શ્રોતાવર્ગ ઉપર ઘણી જ સુન્દર અસર થવા પામી હતી. એટલું જ નહિ, પરન્તુ એ પ્રવચનોના સારભૂત અવતરણના ગ્રંથો પણ ઘણા જ લોકપ્રિય બન્યા છે.

એક તો પૂ. શ્રી હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા જેવા મહાપુરૂષ આ ગ્રન્થના નિર્માતા અને તેમાં ય વિવેચક તરીકે પૂ. શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા : પછી કમીના શી રહે ? અને એ વિવેચન પણ જ્યાં સુવિશાલ સભા સમક્ષ તેમ જ ધર્મભાવનાના ઘાતક કોલાહલમય વાતાવરણ વચ્ચે થયેલું હોય, એટલે એમાં પ્રાસંગિક ઉપદેશો પણ ઘણા મોટા પ્રમાણમાં ભરેલા હોય તે સ્વાભાવિક છે. એ કારણે પણ આવો ગ્રન્થ વધુ ઉપકારક નિવડે અને વિશેષ શિષ્ટજનપ્રિય બને તે સહજ છે.

કથાને અવલંબીને ઉપદેશ આપવો, એને આજે કેટલાકો સામાન્ય કાર્ય ગણાવી, તેની અવગણના કરવાની પણ હામ ભીડે છે : પણ બુદ્ધિને ઠેકાણે રાખીને જો વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવામાં આવે, તો ઘણી જ સહે-

લાર્યથી સમજી શકાય તેમ છે કે-કથાઓ દ્વારા પણ વાસ્તવિક પ્રકારનો સદુપદેશ આપવામાં ખૂબ ખૂબ કુશળતા જોઈએ છે. કયા પ્રસંગને કયા રૂપે શ્રોતાઓ સમક્ષ રજૂ કરવો જોઇએ અને તે તે પ્રસંગોમાંથી શો શો નિષ્કર્ષ કાઢવો જોઇએ-એના યથાર્થ જ્ઞાન વિનાના ઉપદેશકો, કથા વર્ણવતાં વર્ણવતાં પણ ઉન્માર્ગનું પોષણ કરનારા બની જાય છે. તેના ઉદાહરણ તરીકે સાગરાનંદસૂરિએ કરેલા શ્રી નયસારના વર્ણનને આગળ ધરી શકાય તેમ છે. શ્રી નયસારની ઉત્તમતા બતાવતાં તેમણે એવું એવું પણ વર્ણન કર્યું છે, કે જે પાપપ્રેરક જ ગણાય. જો કે-સાગરાનંદસૂરિએ તો તેમના 'સિદ્ધચક્ર' પાક્ષિકમાં બીજાં પણ અનેક સ્થાનોએ ભયંકર ઉત્સૂત્ર-પ્રરૂપણો કરેલાં છે: પરન્તુ અમે તો વાંચકોનું અત્રે એ તરફ લક્ષ્ય દોરવાને ઇચ્છીએ છીએ કે-સાગરાનંદસૂરિ જેવા પોતાને 'આગમોદ્ધારક' આદિ તરીકે જાહેર કરનારા પણ, કથા ઉપરથી વર્ણન કરતાં ઉન્માર્ગપોષક બની ગયા છે, એટલે કથાને અવલંબીને સદ્ધર્મનો ઉપદેશ દેવો, એય સામાન્ય આત્માઓ માટે શક્ય નથી. શ્રી જિનશાસનના મર્મને પામેલા અને વિશિષ્ટ બુદ્ધિવૈભવના સ્વામી એવા આત્માઓ જ કથા દ્વારા પણ સ્વપરહિતકારક ઉપદેશના દાતા બની શકે છે. પૂ. શ્રી વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાનાં પ્રવચનોની ઉપકારતા અને પ્રભાવકતા આ વસ્તુને જ આભારી છે.

શ્રી જૈન રામાયણનો આ સાતમો ભાગ છે અને આ ભાગમાં શ્રી જૈન રામાયણ સંપૂર્ણ થાય છે. સાત ભાગોમાં જે દશ સર્ગો પ્રગટ થયા છે, તે નીચે મુજબ છે:-

પહેલો ભાગ : પહેલો અને બીજો સર્ગ. પૃ. ૩૨૦.

બીજો ભાગ : ત્રીજો સર્ગ આખો અને ચોથા સર્ગનો અમૂક ભાગ, કે જે ૪૨ પ્રવચનોમાં વહેંચાએલો છે. પૃ.૪૩૮

ત્રીજો ભાગ : ૪૩ થી ૬૩ સુધીનાં અધુરા રહેલા ચોથા સર્ગનાં પ્રવચનો અને પાંચમો સર્ગ પૂરો. પૃ. ૪૦૬.

ચોથો ભાગ : છઠ્ઠો અને સાતમો સર્ગ આખો તથા આઠમા સર્ગનો અમૂક ભાગ, કે જે ૩ પ્રવચનોમાં વહેંચાએલો છે. પૃ. ૪૦૮.

પાંચમો ભાગ : અધુરા રહેલા આઠમા સર્ગમાંથી અમૂક ભાગ, કે જે ૪ થી ૧૪ પ્રવચનોમાં વહેંચાએલો છે. પૃ.૪૦૬

છઠ્ઠો ભાગ : અધુરા રહેલા આઠમા સર્ગનો છેલ્લો પૂરો ભાગ. ૧૫ અને ૧૬ -એમ બે પ્રવચનોમાં. પૃ. ૩૯૨.

સાતમો ભાગ : નવમા સર્ગની શરૂઆતથી દશમા સર્ગના અન્ત સુધી. પૃ. ૩૬૨.

અત્રે એક ખૂલાસો કરી દેવો એ આવશ્યક છે, કે જેથી પ્રવચનોના આંક સંબંધી કોઈ પણ પ્રકારની ગેર-સમજ ઉત્પન્ન થવા પામે નહિ.

વાંચકોને યાદ તો હશે જ કે-પૂ. શ્રી વિજયરામ-ચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા જ્યારે વિ. સં. ૧૯૮૫ માં પહેલ-વહેલા મુંબઈ પધાર્યા, તે વખતે તેઓશ્રીનાં પ્રભાવક પ્રવચનોએ અજબ આકર્ષણ જમાવ્યું હતું. એ વખતે કેટલાક ધર્મપ્રેમી ભાઇઓને એમ લાગ્યું કે-'આવાં પ્રવચનોનું સારભૂત અવતરણ જો પત્રિકા રૂપે પ્રગટ કરવામાં આવે, તો એથી મુંબઈનાં પરાંમાં વસવાના કારણે વ્યાખ્યાનમાં નિયમિત નહિ આવી શકનારાં તેમજ બહારગામ વસનારાં ભાઈ-બનોને માટે પણ ઉપકારનું એક સુન્દર સાધન પૂરૂં પાડી શકાય.' આવા હેતુથી, "**શ્રી જૈન પ્રવચન**" નામથી એક અઠવાડિક પત્રિકા, માત્ર છ મહિનાને માટે જ, પ્રગટ કરવાનો તેઓએ પ્રયત્ન કર્યો. છ મહિનામાં તો શ્રી જૈન પ્રવચન ખૂબ જ લોકપ્રિય બન્યું અને આ પત્રને વધુ વખત ચાલુ રાખવાની તેના સંચાલકોને સંખ્યાબંધ વાંચકો તરફથી ભારપૂર્વક ભલામણ અને આગ્રહભરી વિનંતિ કરવામાં આવી. આથી એ પત્ર ચાલુ રાખવામાં આવ્યું અને

આજે તો એ પત્રનું બારમું વર્ષ ચાલુ છે. પૂ. શ્રી વિજય-રામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાનાં શ્રી જિનાજ્ઞાસારગર્ભિત પ્રવચનો, વર્તમાન વાતાવરણના પણ પ્રશ્નોની છણાવટથી ભરપૂર હોઈને, સુવિહિત શ્રીસંઘની વિશેષ પ્રિયતાને પામે તે સ્વાભાવિક જ છે. જૈનસમાજની–ચતુર્વિધ શ્રીસંઘની વર્તમાનકાલીન પરિસ્થિતિનો જેણે સાચો વૃત્તાન્ત લખવો હશે, તેને માટે પણ આ પ્રવચનો સારામાં સારી રીતિએ સહાયક બન્યા વિના નહિ રહે. ચતુર્વિધ શ્રી-સંઘને, શ્રી જિનશાસન પ્રતિની શ્રદ્ધામાં સુસ્થિર અને તેના અમલમાં પરાયણ બનાવવામાં, શ્રી જૈન પ્રવચન આ કાળમાં અનુપમ ફાળો આપી રહ્યું છે. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ આદિનું પણ આ એક અનુપમ સાધન છે. એથી જડવાદમાં દોરાઈ ગયેલાઓ, ઉત્સૂત્રપ્રરૂપકો અને તેજોદ્વેષી આત્માઓ શ્રી જૈન પ્રવચન માટેય જેમ–તેમ બોલે તો તે સ્વાભાવિક જ છે: પરન્તુ માત્ર એવાઓ જ વિરોધ કરે છે અને બીજી તરફ શાસનસ્થ શ્રીસંઘ તો શ્રી જૈન પ્રવચનની મુક્તકંઠે પ્રશંસા જ કરે છે, એ વસ્તુ પણ શ્રી જૈન પ્રવચનની શાસનસ્થતા તથા મહત્તાની સૂચક છે.

અસ્તુ. આ શ્રી જૈન પ્રવચનમાં, શ્રી જૈન રામાયણને અવલંબીને અપાયેલાં પ્રવચનોનો સાર પણ પ્રગટ થઈ ચૂકેલો છે. તેના જ આધારે તૈયાર કરીને શ્રી જૈન પ્રવચન કાર્યાલયના સંચાલકોએ અમને આપેલ પ્રવચનો,

અમે પુસ્તક રૂપે પ્રગટ કર્યાં છે. પહેલાં તો શ્રી જૈન પ્રવચનમાં, એક દિવસમાં જે વંચાયું હોય તેનું એક પ્રવચન, એ રીતિએ આંક મૂકીને શ્રી જૈન રામાયણ વિવેચન સાથે પ્રગટ કરવામાં આવતું : પાછળથી સંખ્યાબંધ પ્રવચનોને ટૂંકાવી, તેને એક પ્રવચન રૂપ બનાવી, તે મુજબના આંક મૂકવાની પ્રથા શરૂ કરાઈ. આથી જ, છઠ્ઠા સર્ગનો માત્ર સાત પ્રવચનોમાં અને સાતમા સર્ગનો માત્ર ચાર પ્રવચનોમાં જ સમાવેશ થયો છે; જ્યારે તે પૂર્વેના સર્ગો તો સંખ્યાબંધ પ્રવચનોમાં વહેંચાએલા છે. આઠમો સર્ગ તો ઘણો જ મોટો થયો છે અને એથી જ આઠમા સર્ગનાં પ્રવચનોનો આંક–ચોથા, પાંચમા અને આ છઠ્ઠા ભાગમાં થઈને–૧૯ સુધી પહોંચ્યો છે.

જો કે–શ્રી જૈન પ્રવચનમાં તો આઠમા સર્ગને લગતાં પ્રવચનોનો આંક ૧૯ સુધીનો જ છે એમ નથી, પણ વાત એવી બની છે કે–આ ગ્રન્થોને છપાવીને પ્રગટ કરવાને માટે આર્થિક સહાય આપનાર **શેઠ શાન્તિદાસ ખેતશીભાઈ**, આ જૈન રામાયણને સળંગ શ્રેણિ તરીકે પ્રગટ કરાવવાને માટે ખૂબ આતુર છે. પ્રવચનોમાં તો આગલા દિવસોમાં કહેવાએલી કથા આદિ પછીના દિવસોએ પણ આવે, પરન્તુ તેમની ઈચ્છા એવી છે કે–વિવેચનને બાધ ન પહોંચે એવી રીતિએ આખાય શ્રી જૈન રામાયણને તૈયાર કરવું. આ સૂચનાના પ્રથમ

અમલ તરીકે શ્રી જૈન પ્રવચન કાર્યાલયે શ્રી જૈન રામાયણના ગયા વર્ષે પ્રગટ થએલા છઠ્ઠા ભાગમાં આપવાનો પ્રવચનસાર તૈયાર કરી આપેલો. આ સાતમા ભાગ માટેનો પ્રવચનસાર પણ એવી જ રીતિએ તૈયાર કરીને અમને અપાયો છે. આટલા સ્પષ્ટીકરણ ઉપરથી 'શરૂઆતના ભાગોમાં પ્રવચનોના સંખ્યાબંધ આંક કેમ હતા, પાછળના ભાગોમાં તે આંક ઘટ્યા કેમ અને છઠ્ઠા ભાગમાં માત્ર બે જ આંક મૂકવામાં આવ્યા છે તેનો હેતુ શો તેમજ સાતમા ભાગમાં પ્રવચનાંક વિના જ નવમો તથા દશમો સર્ગ અપાયો છે તે કેવી રીતિએ?'- એ વસ્તુને વાંચકો યથાતથ્ય રૂપે સમજી શકશે.

પ્રાન્તે-અમે શેઠ શાન્તિદાસ ખેતશીભાઈનો આભાર તો જૂદો માનેલો હોઇને, શ્રી જૈન પ્રવચન કાર્યાલયના સંચાલકોનો આભાર માનીએ છીએ, કે જેઓએ ખાસ તકલીફ ઉઠાવીને અમને આ ભાગ માટેનો પ્રવચનસાર તૈયાર કરાવી આપ્યો છે. શ્રી જૈન પ્રવચનના સંપાદકનું જે નિવેદન, આ પુસ્તકના આ પૂર્વ વિભાગના ચોથા પાના ઉપર પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે, તેના તરફ પણ વાંચકોનું ખાસ લક્ષ્ય દોરીએ છીએ.

—પ્રકાશક

આભાર-દર્શન

જામનગરનિવાસી શેઠ શ્રી શાન્તિદાસ ખેતશીભાઈએ દર વર્ષે આ પ્રકારનાં ભેટ-પુસ્તકો શ્રી વીરશાસનના ગ્રાહકોને આપી શકાય, એ માટે જે સ્થાયી યોજના પૂર્વક આર્થિક સહાય આપી છે અને એ રીતિએ શાસનસેવાના અમારા કાર્યમાં અમને જે ઉત્સાહ પ્રેર્યો છે, તે બદલ અમે તેઓનો આભાર માનીએ છીએ.

સમ્યગ્જ્ઞાનના પ્રચાર માટેની તેઓની લાગણી અને શાસનસેવામાં સહાયક રહેવાની તેઓની ભાવના પ્રશંસનીય છે. બીજા પણ શ્રીમન્તોને માટે એ લાગણી અને ભાવના અનુકરણીય છે. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે-તેઓની લાગણી અને ભાવના હજુય વિશેષ સક્રિય બને.

તેઓને પોતાનો આભાર મનાવવાની વૃત્તિ ન હોય તો પણ, અમારે અમારા કર્તવ્યનું પાલન કરવું જોઈએ, એ દૃષ્ટિએ તેમની ના છતાં દરેક પુસ્તકમાં તેમનો આભાર પ્રદર્શિત કરવાનું અમે ચાલુ રાખ્યું છે. બાકી ખોટા પણ ગુણો ગાઈને ખૂશ કરવાની કે ખૂશ રાખવાની વૃત્તિ અમે કેળવી નથી અને કેળવવાની ઈચ્છા છે પણ નહિ !

—પ્રકાશક

આ પુસ્તક પ્રકાશનમાં આર્થિક સહાય કરનાર

જામનગરનિવાસી ધર્માનુરાગી ઉદાર આત્મા શ્રીયુત



શેઠ શ્રી શાન્તિદાસ ખેતશીભાઇ

અ ૦ નુ ૦ ક્ર ૦ મ ૦ ણિ ૦ કા

શિર્ષકાનુસાર :

[નવમો સર્ગ]

[દશમો સર્ગ]

શ્રી

જૈન રામાયણ

સાતમો ભાગ

★

'સીતાજીની શુદ્ધિ અને વ્રતગ્રહણ' – નામનો

નવમો સર્ગ

: મૂળ રચયિતા :

પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ

આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્

–હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.

: વિવેચનકાર :

પરમ શાસનપ્રભાવક, વ્યા. વા.

આચાર્યદેવ શ્રીમદ્

–વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.

નવમા સર્ગનું નામ :

આજથી આપણે, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન, શ્રીમદ્ **હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજાએ રચેલા **'શ્રી ત્રિષષ્ટિ-શલાકાપુરૂષ-ચરિત'** નામના મહાકાવ્યમાંથી, **'શ્રી જૈન રામાયણ'** તરીકેની વિશિષ્ટ ખ્યાતિને પામેલા સાતમા પર્વના નવમા સર્ગને વાંચવાની શરૂઆત કરીએ છીએ. આ નવમા સર્ગને **'સીતા-શુદ્ધિ-વ્રતગ્રહણ'** એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. સર્ગનું નામ, સર્ગમાં આવતા વિષયનું સૂચક હોય છે. મહાસતી સીતાજીએ, પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં કેવી રીતિએ પોતાની શુદ્ધતાને સાબીત કરી આપી અને તે પછી કેવી રીતિએ વ્રતગ્રહણ કર્યું-એના વર્ણન સાથે આ નવમો સર્ગ સમાપ્ત થતો હોવાથી, આ સર્ગને **'સીતાજીની શુદ્ધિ અને સીતાજીનું વ્રતગ્રહણ'**-એવું નામ આપવામાં આવે, તે સ્થાને જ ગણાય. આ સર્ગમાં પણ એવી એવી બીનાઓ આવવાની છે, કે જે બીનાઓમાંથી ઘણું શીખવાનું મળે.

લાયક બનવાની જરૂર :

કથાઓ, જીવનવૃત્તાન્તો જો વાંચતાં ને વિચારતાં આવડે, તો એમાંથી પણ ઉત્તમ કોટિની પ્રેરણાઓ આપી અને મેળવી શકાય છે. વાંચનાર જો તત્ત્વસ્વરૂપનો જ્ઞાતા હોય, હિતાહિતના માર્ગને જાણનાર હોય, સ્વ–પરના સાચા ઉપકારની ભાવનાથી ઓતપ્રોત હોય, સદ્બુદ્ધિનો સ્વામી હોય અને શ્રોતા જો સદ્ભાવસંપન્ન શ્રદ્ધાળુ હોય, તો સામાન્ય કથાઓને પણ તેઓ સ્વ–પરને માટે મહા ઉપકારક બનાવી શકે છે. ખાસ કરીને બાલ જીવોને માટે, કથાઓ દ્વારા ઉપદેશ આપવાની પદ્ધતિ, વિશેષ ઉપકારક બને છે. કેટલીક વાર કહેવા યોગ્ય વસ્તુ કથા સાથે કહેવાય છે, તો શ્રોતાઓના અન્તરમાં તે ઘણી જ સહેલાઈથી પ્રવેશ પામી જાય છે. કથાઓમાં તાત્ત્વિક વાતો નથી આવતી એમ નહિ. તત્ત્વના સ્વરૂપનો વર્તન રૂપે સાક્ષાત્કાર કથાઓમાં થઈ શકે છે. તત્ત્વસ્વરૂપના વિવિધ પ્રકારોને, કથા દ્વારા પ્રત્યક્ષ જેવા રૂપે રજૂ કરી શકાય છે. કથાનુયોગ દ્વારા દ્રવ્યાનુયોગને પણ જેટલો ખીલવવો હોય તેટલો ખીલવી શકાય છે. સદ્બુદ્ધિસંપન્ન વક્તા શ્રોતાઓની ગ્રહણ કરવાની શક્તિ આદિને જોઈને, કથાના પ્રસંગમાં પણ ઝીણવટભર્યું તત્ત્વવર્ણન કરી શકે છે.

સભા૦ વ્યાખ્યાન આપનાર ઉપર એનો ઘણો આધાર રહ્યો.

દરેક વસ્તુ માટે લાયકાત, એ અનિવાર્ય વસ્તુ છે.

વક્તામાંય લાયકાત જોઈએ અને શ્રોતામાંય લાયકાત જોઇએ. ઉત્તમમાં ઉત્તમ વસ્તુ પણ નાલાયકને માટે નિરર્થક અગર તો નુકશાનકારક પણ નિવડે. ઉત્તમ કોટિની લાયકાતના યોગે આત્મા ખરાબ સાધન દ્વારા પણ ઉત્તમ પરિણામને નિપજાવી શકે છે અને કારમી અયોગ્યતા હોય, તો ઉત્તમ સાધન દ્વારા પણ આત્મા અધમ પરિણામને નિપજાવનારો બને. માત્ર વ્યાખ્યાન દેનાર જ લાયક જોઇએ એમ નહિ. વ્યાખ્યાન દેનાર પણ લાયક જોઈએ અને વ્યાખ્યાન સાંભળનાર પણ લાયક જોઇએ. સાંભળનાર નાલાયક હોય, તો લાયક પણ વ્યાખ્યાનકાર કરે શું ? એ કહે કાંઈ અને પેલો પકડે કાંઈ ! વક્તા અને શ્રોતા બન્ને લાયક હોય, તો બેયનું ય કામ થઈ જાય. સારા શ્રોતાઓ તો વક્તાની શક્તિને પણ ખીલવનારા હોય છે. એવા પણ શ્રોતાઓ હોય છે, કે જેઓને ઉપદેશ આપતાં વક્તાનો ઉલ્લાસ વધતો જ જાય અને એથી નવી નવી લાગતી વસ્તુઓ નીકળ્યે જાય. એવી જ રીતિએ વક્તાની શક્તિને બુઠ્ઠી બનાવી દેનારા શ્રોતાઓ પણ હોય છે. એ વાત સાચી છે કે–શ્રોતાઓની જેમ વક્તાઓમાં લાયક અને નાલાયક હોઈ શકે છે. કેટલાક વક્તાઓ પણ એવા હોય છે, કે જેઓ મિથ્યાત્વાદિને કારણે હેયને ઉપાદેય અને ઉપાદેયને હેય આદિ રૂપે પણ વર્ણવનારા બની જાય છે. શ્રી જિનપ્રવચનની કુશલતાને અને બીજી પણ જરૂરી લાયકાતને નહિ પામેલા વક્તાઓ,

શ્રોતાઓના હિતને હણનારા બને, તે સ્વાભાવિક જ છે. શ્રોતાઓ વિચક્ષણ હોય તો એમ પણ બને કે-પેલાના ઉંધા પ્રતિપાદનની તેમના ઉપર ખરાબ અસર ન થાય. આમ છતાં પણ, પેલાને તો નુકશાન થાય જ છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે-ભવભીરૂ આત્માઓએ લાયકાતને વિષે તો સૌથી પહેલાં જ પ્રયત્નશીલ બનવું જોઇએ. લાયકાતની બેદરકારી, એ તો કલ્યાણની જ બેદરકારી છે.

નવમા સર્ગનો આરંભ :

હવે આપણે નવમા સર્ગને વાંચવાની શરૂઆત કરીએ. પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, નવમા સર્ગની શરૂઆત કરતાં, ફરમાવે છે કે-

" अथ सीता भयोद्भ्रान्ता, बभ्रामेतस्ततो वने ।
आत्मानमेव निन्दन्ती, पूर्वदुष्कर्मदूषितम् ॥ १ ॥

" भूयो भूयश्च रुदती, स्खलंति च पदे पदे ।
गच्छन्ती पुरतोऽपश्यन्–महत् सैन्यं समापतत् ॥ २ ॥

" मृत्युजीवितयोस्तुल्या–शया प्रेक्षापि तद्बलम् ।
सीता तस्थावभीतैव, नमस्कारपरायणा ॥ ३ ॥

" तां दृष्ट्वा बिभयांचक्रुः, सैनिकाः प्रत्युतापि ते ।
का नाम दिव्यरूपेयं, भूस्थितेत्यभिभाषिणाः ॥ ४ ॥"

સીતાજીનું વનમાં ભ્રમણ :

આઠમા સર્ગના અન્ત ભાગમાં આપણે જોઈ આવ્યા કે–શ્રી રામચન્દ્રજીની આજ્ઞાથી મહાસતી સીતાદેવીને અરણ્યમાં તજી દેવાને માટે નીકળેલા કૃતાન્તવદન નામના સેનાપતિએ, સિંહનિનાદક અરણ્યમાં આવીને સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો. શ્રી રામચન્દ્રજીને કહેવા માટેનો સીતાજીએ કહેલો સંદેશો સાંભળી લીધા બાદ, સીતાજીને નમસ્કાર કરીને, સીતાજીના મહાસતીપણાનો વિચાર કરતો કૃતાન્તવદન, અયોધ્યાના માર્ગે વળ્યો. હવે સીતાજી એકલાં પડ્યાં. ભયંકર અરણ્યમાં એકલવાયો આદમી, બલવાન અને શસ્ત્રસહિત હોય તોય મુંઝાય : જ્યારે આ તો ગમે તેવી પણ સ્ત્રી. રાજાને ત્યાં જન્મેલી અને મહારાજાની મહારાણી બનેલી. આવાં કષ્ટોની જેને કલ્પના પણ ન હોય એવી. વળી પાછી સગર્ભા તેમજ સ્વયં મહાસતી હોવા છતાંય કારમા કલંકનો ભોગ બનેલી. પાસે નથી કોઇ રક્ષક કે નથી કોઈ શસ્ત્ર. આવી દશામાં સીતાજી ભય પામે, ભયથી ઉદ્‌ભ્રાન્ત બને, તે સ્વાભાવિક જ છે. અહીં કહે છે કે–કૃતાન્તવદનના ગયા બાદ, ભયથી ઉદ્‌ભ્રાન્ત બનેલાં સીતાજી વનમાં અહીંથી તહીં–એમ ભમવા લાગ્યાં. વનમાં ભમતાં સીતાજી ડગલે ને પગલે સ્ખલના પામે છે અને વારંવાર રૂદન કરે છે. આ રીતિએ ક્યાં જવું–એનો નિર્ણય નહિ હોવા છતાં પણ, વિમનસ્કની જેમ સીતાજી, આગળ ને આગળ ચાલ્યે જાય છે.

આપત્તિમાં 'અદીનતા' જળવાય-એ માટે પહેલેથી જ તૈયારી કરવી જોઇએ :

આ હાલત વિચારવા જેવી છે. એક તરફ સીતાજી કોણ–એ વિચારો અને બીજી તરફ સીતાજીની વર્ત્તમાન દશાનો વિચાર કરો. આવા આત્માને શિરે પણ આવી આપત્તિ આવી અને તમે નિર્ભય છો ? તમને ખાત્રી છે કે–તમારે શિરે આપત્તિ નહિ જ આવે ? આપત્તિમાં અદીનતા, એ પણ એક સદાચાર છે : પણ વાત એ છે કે–આપત્તિ વેળાએ અદીનતા જાળવી કોણ શકે ? આપત્તિમાં અદીનતાની વાતો કરવી–એ જેટલું સહેલું છે, તેટલું જ આપત્તિમાં અદીન બન્યા રહેવું એ મુશ્કેલ છે. એને માટે પૂર્વતૈયારી પણ હોવી જોઇએ. અનુકૂળ સામગ્રીની વેળાએ આત્માને એવો તો કસીને તૈયાર કરવો જોઇએ, કે જેથી પ્રતિકૂળ સામગ્રીની વેળાએ ગભરામણ કે વલોપાત થાય નહિ. કર્માધીન પ્રાણિઓને શિરે આફત આવવી, એ નવાઇની વસ્તુ જ નથી. સંસારમાં ડગલે ને પગલે આપત્તિ તો બેઠેલી જ છે. પુણ્યનો ઉદય હોય ત્યાં સુધી વાત જૂદી છે, પણ કોઇ પુણ્ય એવું હોતું જ નથી, કે જેનો અન્ત જ ન હોય. એક દિ' તમારા પુણ્યોદયનો અન્ત આવશે, એમ તો લાગે છે ને ?

સભા૦ અમારા પુણ્યની તો વાત જ કરવા જેવી નથી.

કેમ ?

સભા૦ પુણ્ય પણ નિર્મલ ક્યાં છે ? વળી એક જીન્દગી-
માંય અનેક જીન્દગીઓ ભોગવવા જેવું થાય છે.
આજે તાલેવંત અને કાલે ગરીબ !

આટલું જાણો છો, તે છતાં બેફીકર કેટલા છો ? વારંવાર તાલેવંત અને ગરીબ બનનારાઓ પણ, તાલેવંત બને ત્યારે ઘમંડથી બચતા રહે છે ? આ ચાર દિનની ચાંદની છે, એવો વિચાર કરે છે ખરા ? પુણ્યોદયે સમૃદ્ધિ મળી ગઈ હોય, તો તે જાય તે પહેલાં જ તેનો બને તેટલો વધુ સદુપયોગ કરી લેવો એવું મન થાય છે ? જીંદગીમાં અનેક વાર બેહાલ થઈ જનારાઓ પણ, સારા હાલનો સદુપયોગ કરી લેતા નથી, એ શું તેમની આત્મા તરફની બેદરકારી નથી ? સંપત્તિ આવતાં ઉન્મત્ત બનવું અને જતાં લાચારી સેવવી, એ ધર્માત્માને ન છાજે. એ તો સંપત્તિ આવવાથી ઉન્મત્ત ન બને અને જવાથી લાચાર ન બને. ધર્મી તો બન્નેય પ્રકારની સ્થિતિમાં, પુણ્ય-પાપના ઉદયને સમજે. અને એવો જ આત્મા આપત્તિમાં અદીનતા ગુણનો અને સંપત્તિમાં સવિશેષ નમ્રતા ગુણનો સ્વામી બની શકે. સંપત્તિમાં જે ગર્વને આધીન બને, તેને આપત્તિમાં દીન બનતાં પણ વાર લાગે નહિ. સંપત્તિમાં ગર્વ કરનારો, આપત્તિમાં ભયંકર પાપાચરણોને આચરવાને તત્પર બની જાય, એય સુશક્ય છે. 'સંપત્તિ, એ મારાં પૂર્વનાં સત્કર્મોનું ફલ છે'–એમ સમજીને સંપત્તિ વેલાએ સત્કર્મોમાં વિશેષે પ્રવૃત્તિ કરવી અને–'આપત્તિ, એ મારાં

દુષ્કર્મોનું ફલ છે'–એમ સમજીને આપત્તિ વેલાએ પણ દુષ્કર્મોના ત્યાગમાં જ પ્રયત્નશીલ બનવું. આપત્તિ વહેલી કે મોડી પણ આવવાની છે, એમ જાણવા છતાં આપત્તિ માટે તૈયાર ન બનવું, એ ડહાપણ છે ? ડાહ્યા માણસે તો એવી તૈયારી કરી જ લેવી જોઈએ, કે જેથી કોઈ પણ સંયોગોમાં આત્મા દીન બને નહિ–ગમે તેવી સ્થિતિમાં પણ ભાનભૂલો બને નહિ.

દૂધ–ચોખા કરતાં સુકો રોટલોય સારો :

સભા૦ આપત્તિથી બચવા માટે તૈયારીઓ નથી કરાતી એમ તો નહિ, પણ આજની તૈયારીઓ જૂદી જાતિની છે !

કયી જાતિની તૈયારીઓ થાય છે ?

સભા૦ આપ જાણતા જ હશો. લગભગ બધા સટોડીયા એવી તૈયારી રાખે છે.

કે–અવસરે પોતાના દૂધ–ચોખા સલામત રહે અને બીજાઓને ઠંડે કલેજે રોવડાવી શકાય. ઘર ને ઘરનો ઘણો–ખરો માલ બૈરીના નામે અને વહેપાર પોતાના નામે, એમ ને ?

સભા૦ આપના ખ્યાન બહાર નથી.

ખરેખર, એ તૈયારી તો આપત્તિની જ જનેતા છે. બીજાને નવડાવી પોતાના સુખને સલામત રાખવાની ભાવનાવાળાઓ, સુખને સલામત રાખી શકતા નથી. તેઓ

દુઃખને જ સલામત બનાવવાનો ધંધો કરી રહ્યા છે. એ જાતિની પાપ–ભાવનામાં રમનારાઓ પૂર્વના પાપાનુબન્ધી પુણ્યના યોગે થોડો કાલ મઝા માણી લે એ બને, પણ તેમનું ભવિષ્ય ભૂંડું બન્યા વિના રહે નહિ ! આ તો ભયંકર જાતિની અનીતિ છે, પણ આજે અનીતિ એટલી બધી વ્યાપક બની ગઇ છે કે–એની અરેરાટી પણ નાશ પામતી જાય છે. એવા દૂધ–ચોખા કરતાં ન્યાયના યોગે મેળવેલો સુકો રોટલો પણ લાખ દરજ્જે સારો છે, એમ કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ સમજવું જોઇએ.

વિવેક અને સામર્થ્ય વિના આપત્તિમાં અદીનતા આવે અગર ટકે નહિ :

બીજી વાત એ પણ છે કે–સંપત્તિની રક્ષાને માટે ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરો, તે છતાં પણ પુણ્ય ક્ષીણ થયે તે તમારી પાસે રહેવાની નથી. પુણ્ય ક્ષીણ થતાં ગમે તેવી અને ગમે તેટલી પણ સંપત્તિ, આંખના પલકારામાં ચાલી જશે. કોટયાધિપતિઓ અને મહારાજ્યના માલિકો પણ પાપના ઉદયે જોત–જોતાંમાં કંગાલ બની જાય છે. ગમે તેવી સત્તા ને ગમે તેટલી સંપત્તિ, પાપના ઉદયને રોકી શકે એમ લાગે છે ?

સભા૦ એ ન બને.

તો પછી, જે આપત્તિ પાપના ઉદયે આવવાની છે, તેનાથી બચવા માટે સંપત્તિ મેળવવામાં અને તેનું

રક્ષણ આદિ કર્યા કરવામાં જ મશગુલ બન્યા રહેવું, એ ડહાપણ છે કે ગાંડપણ ? આપત્તિથી બચવા ઇચ્છનારાઓએ તો, પાપથી જ બચતા રહેવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરવો જોઇએ. જ્યાં પાપ નહિ, ત્યાં આપત્તિ નહિ. આ તો નવા પાપની વાત થઇ, પણ જે પાપોને પૂર્વે ઉપાર્જી ચૂકયા છો, તેનું શું ? એ પાપનો ઉદય આવે તે સમયે આત્મા દીન બને નહિ અને પાપના ઉદયને એવી રીતિએ વેઠે કે–ઉદયમાં આવેલું પાપ સ્વયં જવા સાથે બીજાં પણ અનેક પાપોને ઘસડી જાય, એને માટે તૈયાર બનવાની વાત ચાલે છે. તમારા જીવનમાં એવી તૈયારી છે ?

સભા૦ એવી તૈયારી તો નથી.

નથી, તો તેનું કારણ શું ? શું પાપ–પુણ્યને માનતા નથી ? આશ્રવ, સંવર ને નિર્જરાને માનતા નથી ?

સભા૦ માનીએ તો છીએ.

તો પછી કોના બળે તમે આટલા બધા નિર્ભય છો ? સીતાજી એટલે જનક રાજાની પુત્રી, ભામંડલ જેવાની બેન અને શ્રી રામચન્દ્રજી જેવાની પત્ની, છતાં સીતાજી કયી હાલતને પામ્યાં ? જે પાપે સીતાજીને ન છોડયાં, તે પાપ તમને છોડી દેશે, એમ ? એવું કાંઈ ધારતા–કરતા નહિ. શ્રી તીર્થંકરદેવના આત્માઓને પણ પાપે નથી છોડયા, માટે પાપ કરતાં ચેતો, બચો અને આત્માને તપ આદિમાં યોજી એવો તૈયાર કરો, કે જેથી અવસરે

દિવસો સુધી ભૂખ-તરસને પણ સહી શકાય અને ટાઢ-તડકા આદિને પણ સહી શકાય. વિવેકી બનો અને સહવાનું સામર્થ્ય કેળવો. એ વિના આપત્તિમાં અદીનતા રૂપ સદાચારનો સાચો અમલ શક્ય નહિ જ બને.

સીતાજીની આત્મનિન્દા :

અહીં મહાસતી સીતાજી વનમાં ભયથી ઉદ્‌ભ્રાન્ત બન્યાં થકાં અહિંથી તહીં એમ ભમી રહ્યાં છે. વનમાં ભમતાં સીતાજી પગલે પગલે સ્ખલના પામે છે અને વારંવાર રડે છે, છતાં એમની એ વખતની પણ મનોવૃત્તિ કયી જાતિની છે, એ જાણો છો ? એ સૂચવવાને માટે પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ ફરમાવ્યું છે કે-

" आत्मानमेव निन्दन्ति, पूर्वदुष्कर्मदूषितम् । "

એવી રીતિએ ભયંકર વનમાં ભમતાં એવાં પણ સીતાજી, પૂર્વના દુષ્કર્મથી દૂષિત એવા પોતાના આત્માને જ નિન્દી રહ્યાં છે. સદ્‌વિવેકનો જ આ પ્રભાવ છે. વિચાર કરો કે-સીતાજીએ આ ભવમાં એવું કોઈ જ કૃત્ય કર્યું છે, કે જેના યોગે આવી આપત્તિ આવે ? નહિ જ. તે છતાં પણ આપણે જોયું કે-આપત્તિ આવી છે અને સીતાજી એમાં પોતાની જ ખામી જોઈ રહ્યાં છે. એમના હૈયામાં પૂરેપૂરી ખાત્રી છે કે-' દુષ્કર્મથી જે દૂષિત હોય છે, તેને જ દુ:ખ આવે છે. જેણે પોતાના આત્માને કોઈ

પણ કાળે દુષ્કર્મથી દૂષિત ન બનાવ્યો હોય, તેના ઉપર આપત્તિ આવે, એ સંભવિત જ નથી.' આવા સંકટના સમયે પણ બીજા કોઈને દોષ દેવો નહિ અને પોતાના આત્માની જ નિન્દા કરવી, એ વિવેકને જ આભારી છે. જેના હૈયામાં વિવેક-દીપક પ્રગટ્યો નથી, તેના હૈયામાં તો આવા સંકટના સમયે એવા એવા વિચારો આવે કે-ન પૂછો વાત.

ખામી જોતાં શીખો !

મિથ્યાત્વના ઉદયથી આત્મા દોષને દોષ રૂપે જોઈ શકતો નથી. એવા પણ આદમીઓ હોય છે કે-પોતાનું એક સામાન્ય પણ કામ બગડે, તો તેમાં પણ સેંકડોને ગાળો દઈ દે. ફલાણાએ બગાડ્યું, ફલાણો વચ્ચે આવ્યો, ફલાણાએ મદદ ન કરી અને એમ કેટલાયને દોષ દે ! પોતાનો દોષ તો જૂએ જ નહિ. એવા આદમીને ધર્મના નિન્દક બનતાં પણ વાર લાગે નહિ. કહેશે કે-'ધર્મ ઘણો કર્યો, પણ છેવટ દશા તો આ જ થઈ ને ?' પણ એ ન વિચારે કે-'આ ફળ ધર્મનું છે કે તે પૂર્વે કરેલા પાપનું ?' એવાઓના ધર્મમાંય પ્રાયઃ ભલીવાર હોય નહિ. ધર્મકરણીને વિધિ મુજબ કરવાની મનોવૃત્તિ એવાઓમાં હોય, એ ભાગ્યે જ બને. ધર્મકર્મ કરતી વેળાએ પણ એવાઓના હૈયામાં પાપી વાસના હોય, તો નવાઇ પામવા જેવું નહિ. છતાં કહેશે-'ધર્મ ઘણો કર્યો, પણ ફળ્યો

નહિ !' ધર્મકરણી પણ ધર્મનું જ અપમાન થાય એવી રીતિએ કરવી અને ફળ સારૂં જોઇએ, તે મળે ક્યાંથી ? ધર્મ ધર્મ રૂપે થાય તો ફળે કે ધર્મનું અપમાન કરો છતાં સારૂં ફળ મળે ? પણ આ જાતિના વિચારો તો તેઓને જ સુઝે, કે જેઓમાં પોતાની ખામી જોવા-સાંભળવાની લાયકાત હોય. કારમી ખામીવાળાઓ પોતાની ખામીને સાંભળી પણ શકતા નથી. એવાઓ તો, હિતબુદ્ધિએ કોઈ ખામી બતાવે, તોય તેને દુશ્મન માને. એવાઓએ ખાસ યાદ રાખવું જોઇએ કે–

'રીસ કરે દેતાં શીખામણ,
તસ ભાગ્યદશા પરવારીજી.'

આમ કેમ કહેવું પડ્યું ? કારણ એ જ કે–જે પોતાની ખામીને સાંભળી પણ ન શકે અને હિતશિક્ષા દેનારાનો ઉપકાર માનવાને બદલે જે રીસ કરે, તેનું ભલું ન જ થાય–એ નિશ્ચિત વાત છે.

સાવધ રહેવાની જરૂર :

જેનામાં પોતાની ખામી સાંભળી લેવા જેટલી પણ તાકાત નથી, તેનું કલ્યાણ થાય શી રીતિએ ? તમે અહીં વ્યાખ્યાન સાંભળવા આવો છો કે વખાણ ? અહીં જીવાજીવાદિના સ્વરૂપની વ્યાખ્યા થાય, એ તમને ગમે કે તમારાં વખાણ થાય, એ તમને ગમે ? અહીં આવવાનો હેતુ શો ? ખામી ટાળવાનો કે પ્રશંસા સાંભળવાનો ?

સભા૦ ખામી ટાળવાનો.

તમે તમારામાં રહેલી ખામીઓ દૂર થાય એ હેતુથી અહીં આવો અને અમે તમારાં વખાણ કર્યા કરીએ, એ કેમ બને ? અમારે તમને ખામીઓ બતાવવી જોઇએ કે નહિ ? અમૂક અમૂક ખામીઓ છે અને તે અમૂક અમૂક રીતિએ ટળે તેમ છે, એમ અમારે કહેવું જોઇએ કે નહિ ? જેના સહવાસથી અને જ્યાં જવાથી તમારી ખામીઓ ઘટવાને બદલે વધે તેમ હોય, તેની પણ તમને ઓળખાણ તો આપવી જોઈએ ને ? એ નિન્દા કહેવાય ?

સભા૦ નહિ જ.

છતાં આજે શું ચાલી રહ્યું છે ?

સભા૦ એવા પણ નીકળે.

એવાઓના કુતર્કોની જાળમાં ફસાઇને તમે તમારૂં હિત ન હારી જાઓ, એ માટે જ આ કહેવાય છે. આજે કુતર્કવાદ પણ બહુ વધ્યો છે. આજના યુગમાં જેણે આત્મહિત સાધવું હોય, તેણે ખૂબ સાવધ બન્યા રહેવાની જરૂર છે. વાતાવરણ એવું છે કે–સામાન્ય આત્માઓને ફસાઈ જતાં વાર લાગે નહિ. તદ્દન જુઠ્ઠી પણ વાત, એવી રીતિએ ગોઠવીને આજે મૂકાય છે, કે જેથી ભલભલા પણ વિચારમાં પડી જાય. આવા સમયમાં જે સાવધ ન રહે, તેને સન્માર્ગને પામવાની અને સન્માર્ગને આરાધવાની સામગ્રીથી દૂર થઈ જતાં વાર લાગે નહિ.

શ્રી ભરત ચક્રવર્તિની ગોઠવણ:

કલ્યાણ ચાહતા હો, તો ખામી સાંભળવાને સદા તૈયાર રહો. જાતે ખામી જોતાં શીખો અને જે કોઈ યોગ્ય લાગે તેને વિનંતિ કરો કે–'જ્યારે જ્યારે મારામાં ખામી ભાળો, ત્યારે ત્યારે વગર સંકોચે કહેજો. સુધરશે તો તરત સુધારીશ. તરત સુધરે તેમ નહિ હોય, તો સુધારવાનો પ્રયત્ન કરીશ. તમે ખામી બતાવશો, એથી મને ખોટું નહિ લાગે, પણ આનંદ થશે. હું સમજીશ કે–તમે મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો.' આવી વિનંતિ, યોગ્ય આત્માઓ જ કરી શકે છે. શ્રી ભરત ચક્રવર્તિએ કયી ગોઠવણ કરી હતી? એ શું અવિવેકી હતા? નહિ જ. એ ગોઠવણ પણ સૂચવે છે કે–એ વિવેકી હતા. પોતે છ ખંડના સ્વામી છે, છતાં સાધર્મિકો પાસેથી શું સાંભળવાને ઇચ્છે છે? એ જ કે–'આપ જીતાએલા છો!' ષટ્-ખંડના માલિકને–'આપ વિજેતા છો'–એમ સાંભળવાનું મન થાય કે–'આપ પરાજિત છો'–એમ સાંભળવાનું મન થાય? દુનિયા તો એને વિજેતા જ માને. દુનિયાની દૃષ્ટિએ એ મોટામાં મોટા વિજેતા છે. એથી વધારે દુન્યવી વિજય કદિ જ કોઈએ સાધ્યો નથી અને સાધી શકશે પણ નહિ. આ દુનિયામાં જો મોટામાં મોટો દુન્યવી વિજય હોય, તો તે છ ખંડનો વિજય છે. એવા વિજયને પ્રાપ્ત કરી ચૂકેલા શ્રી ભરત ચક્રવર્તી, ભરસભામાં એ વાતને ઉલ્લાસભેર સાંભળે છે કે–'આપ જીતાએલા છો!'

એમ ને એમ તો એવું કહેવાની કોણ હિંમત કરે ? ચક્રવર્તિને એવી વાતો સંભળાવવી, એ રમત વાત નથી. એને જોતાં તો પ્રબલમાં પ્રબલ દુશ્મન પણ થરથરે. પણ શ્રી ભરત ચક્રવર્તિને લાગ્યું કે–' સૌ કોઇ મને વિજેતા કહેનાર હશે, તો મારૂં થશે શું ? એ વાત તો ભાન ભૂલાવનારી છે. મારે તો એવી ગોઠવણ કરવી જોઈએ, કે જેથી, હું વિષયો અને કષાયોથી જીતાએલો છું–એ વાત મારા ધ્યાન બહાર જાય નહિ. ' આથી તેમણે પોતાની ખામી સંભળાવનારની ગોઠવણ કરી. મુકૂટબદ્ધ રાજાઓ પણ જે સમયે સેવામાં હાજર હોય, તેવા સમયે–ભર-સભામાં આવીને મને કહેવું કે–' તમે જીતાએલા છો ! ' જીતાએલા છો એટલું જ નહિ, પણ એમેય કહેવું કે–' તમારે માથે ભય વધતો જાય છે. ' એથી પણ આગળ. એમ પણ કહેવું કે–' હવે તો આત્માને હણતાં અટકો, અટકો ! ' એમના હૈયામાં કેટલી હદ સુધીની આત્મ-ચિન્તા હશે ? આ બધું તે સાધર્મિકોના મુખે સાંભળવાનું, કે જેમના ખાનપાન આદિની સઘળી જ વ્યવસ્થા પોતે કરે છે ! પોતે છ ખંડના સ્વામી, કહેનારા તે કે જેમના ખાનપાન આદિની વ્યવસ્થા પોતે કરે છે, કહેવા માટેનું સ્થાન તે કે જ્યાં સંખ્યાબંધ મુકૂટબદ્ધ રાજાઓ પણ સેવામાં હાજર છે અને કહેવાની વાત એ કે–' આપ જીતાએલા છો : ભીતિ વધ્યે જાય છે : હણો નહિ, હણો નહિ ! ' આ ઓછી વાત છે ?

ખામી સંભળાવનાર રાખો :

શ્રી ભરત ચક્રવર્તી જેવા પોતાની ખામી સાંભળવાને માટે આટલા ઉત્સુક અને તમે? તમને તમારો નોકર તમારી ખામી બતાવે તો? તમે જેને તમારાથી ઉતરતા દરજ્જાનો માનતા હો, તે તમને તમારી ખામી બતાવે તો? તમે જેને કાંઈક ખટાવતા હો, તે તમને તમારી ખામી બતાવે તો? એને આંખમાં ઘાલીને એનું અહિત ન કરો, તો એટલા તમે સારા ગણાઓ, એમ જ ને? જે માણસો સદ્‌ગુરૂ દ્વારા દેખાડાતી ખામીઓને પણ સહી શકતા ન હોય, તે માણસો આશ્રિતો આદિ જો ખામી કહે, તો તો તેનું અપમાન ને અહિત જ કરવા તૈયાર થાય, એમાં નવાઈ શી છે? જેનામાં આત્માના હિતાહિતનો વિચાર કરવાની અને આત્મહિતની દૃષ્ટિએ ખામી બતાવવાની તાકાત હોય, એવા આદમીને તો એવો અપનાવી લેવો જોઈએ, એવો નિર્ભય બનાવી દેવો જોઇએ અને એવો તો ઉત્સાહિત બનાવી દેવો જોઇએ, કે જેથી એ સુતો સુતો પણ આપણા હિતની જ ચિન્તા કર્યા કરે. સદ્‌ગુરૂઓ તો છે જ, પણ સુખી માણસોએ પોતાના ભલાને માટે આવા વધુ નહિ તો એકાદ આદમીને તો જરૂર શોધી લેવો જોઇએ. એથી, પુણ્યોદયે પ્રાપ્ત સામગ્રીનો દુરૂપયોગ થતો અટકશે અને સદુપયોગ થશે. એવા આદમીની પસંદગી કરતાં વિચાર કરજો. તમારી સાહ્યબીથી અંજાઈ ન

જાય કે તમે એને જે કાંઇ આપો એથી લોભાઈ ન જાય, એવો એ જોઈએ. તમારે એને વધુમાં વધુ આપવાનું, પણ વધુ લેવાને માટે એ તમારો ભાટ ન બની જાય– એટલી એનામાં લાયકાત હોવી જ જોઇએ. પૈસાદારને મોંઢે વખાણનારા તો આ જમાનામાં ડગલે ને પગલે મળી રહે છે, પણ ખોટ ખામી બતાવનારની છે અને તેમાં દોષ પૈસાદારોના ઘમંડનો પણ છે. ઘમંડ ન હોય, પ્રશંસાની તેવી ચાહના ન હોય, તે છતાં પણ ખામી બતાવનારને અપનાવવા તૈયાર થવું એ સહેલું નથી. શ્રી ભરત, ચક્રવર્તી હતા અને છતાં પણ એ માટે તૈયાર હતા, કારણ કે–એ પોતાની ખામીને સમજતા હતા. એટલું જ નહિ, પણ તેને સુધારવાને ય ઇચ્છતા હતા.

પાપ વિના પીડા સંભવે જ નહિ :

અહીં તો મહાસતી સીતાજી, પૂર્વના દુષ્કર્મથી દૂષિત એવા પોતાના આત્માને નિન્દી રહ્યાં છે. એ ધારે તો આ સંકટ માટે બીજાને દોષ દઈ શકે તેમ નથી ?

સભા૦ પોતે નિર્દોષ છે, એટલે બીજાઓને દોષ દઈ શકે તેમ તો છે જ.

છતાં એ બીજાઓની નિન્દા નથી કરતાં, પણ પોતાના આત્માની જ નિન્દા કરે છે : કારણ કે–એ જેમ નિર્દોષ છે, તેમ વિવેકી પણ છે. સીતાજી પોતાના આત્માની ખામી સમજી શકે છે. કલંક આવ્યું તે પોતાને શિરે

જ કેમ આવ્યું ? શ્રી રામચન્દ્રજીની પત્નીઓ ચાર, છ
ત્રણને શિરે કલંક નહિ અને મારે શિરે કલંક કેમ
શ્રી રામચન્દ્રજી જેવા ગંભીર અને વિવેકી સ્વામિને પ
મારો ત્યાગ કરવાનો વિચાર કેમ આવ્યો ? સીતા
સમજે છે કે–આ સંકટ મારા આત્માએ જ ઉભું કરે
છે. હું નિર્દોષ તો આ ભવમાં, પણ પૂર્વે દોષ કર્યા હ
તેનું શું ? જો અશુભ કર્મનો ઉદય ન હોય, તો એ
વાળ પણ વાંકો કરવાની ઈન્દ્રની પણ તાકાત નથી.
વગર પાપે જ કોઈ કોઈને પીડી શકતું હોય, તો લૂંટ
રાઓ શ્રીમાનને શ્રીમાન રહેવા દેત નહિ અને દુર્જન
સાધુને સાધુ રહેવા દેત નહિ. નબળો શેઠાઈ કરે અ
સબલો હુકમ ઉઠાવે, એ પુણ્ય–પાપ વિના શકય ન
સીતાજી સમજે છે કે–આમ થવામાં નિમિત્ત ગમે
હોય, બીજાઓની આમાં ભૂલ છે–એની ના નહિ, પ
આ બધાને ઉત્પન્ન કરનારી જે મૂળ વસ્તુ છે, તે
મારા આત્માનું પૂર્વનું દુષ્કર્મ જ છે. એ દુષ્કર્મ ન હો
તો કોઇ જ મને આવા સંકટમાં મૂકી શકત નહિ–એ
સીતાજી જાણે છે અને માટે જ બીજા કોઇને ન
નિન્દતાં, પોતાના આત્માને નિન્દે છે.

કૃતજ્ઞ બનવાથી થતા લાભો અને
કૃતઘ્ન બનવાથી થતાં નુકશાનો:

સારૂં થાય તો કોઇનો ગુણ માનવો નહિ અ
ખરાબ થાય તો દેવાય તેટલાને દોષ દેવો, એ અજ્ઞા

લોકની ખાસીયત છે. સજ્જન સારામાં સૌના ગુણને યાદ કરે અને ભૂંડું થાય તો પોતાનો દોષ માને, જ્યારે દુર્જન સારામાં કોઇનોય ગુણ ગણે નહિ, પોતાની આવડતને આગળ કરે અને ખરાબ થાય તો જેને ને તેને દોષ દીધા વિના રહે નહિ.

સભા૦ જેમ ભૂંડું પોતાના પાપના ઉદય વિના થતું નથી, તેમ સારૂં પણ પોતાના પુણ્યના ઉદયથી જ થાય છે, તો પછી ઉપકાર માનવાની જરૂર શી ?

એ વાત સાચી છે કે–પોતાના પુણ્યના ઉદય વિના, બીજાઓ ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરે તોય આપણું સારૂં થાય નહિ, પણ આપણે આપણા ભલાને માટે સામાએ જે કાંઈ પ્રયત્ન કર્યો, તેને કેમ ભૂલી શકીએ ? સામાએ આપણું ભલું ચિન્તવ્યું, આપણું ભલું થાય એ ઈરાદે પ્રયત્ન કર્યો અને આપણા પુણ્યોદયનો યોગ મળતાં એ પ્રયત્ન સફલ થયો : પણ સામાના અન્તરમાં આપણા ભલાની ભાવના હતી, સામાએ એ ભાવનાથી આપણા ભલાનો પ્રયત્ન કર્યો, એ આપણે જાણીએ તે છતાં તેનો ઉપકાર ન માનીએ, તો આપણે કૃતઘ્ન જ કહેવાઇએ ને ? કૃતજ્ઞતા, એ પણ અનુપમ ગુણ છે. કૃતજ્ઞતા ગુણ સામાની અને આપણી પણ પરહિતની ભાવનાને વિકસિત બનાવે છે. કૃતઘ્ન આત્માઓ, પરહિતચિન્તા રૂપ મૈત્રીના સ્વામી, કોઈ કાલે બની શકતા નથી. પોતાના ઉપર

ઉપકાર કરનારના ઉપકારને પણ જે ગણુતો નથી, તે બીજાઓ ઉપર ઉપકાર કરવાની વૃત્તિવાળો બને, એ અસંભવિત પ્રાય: છે. ખરી વાત તો એ છે કે–કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ–'આ સંસારમાં વિદ્યમાન એવા સર્વ આત્માઓનું ભલું જ થાઓ, પણ કોઈનુંય ભૂંડું ન થાઓ'– એ ભાવના કેળવવી જોઇએ. આત્માને એવો બનાવી દેવો જોઈએ, કે જેથી એ સૌ કોઈના કલ્યાણમાં જ રાચે, પણ કોઇનાય ભૂંડામાં રાચે નહિ. અજાણતાં પણ કોઇનું અહિત થઈ જાય, તો એને માટે આપણને દુ:ખ થવું જોઇએ. ભૂંડું કરનારનું પણ ભલું થાઓ, એ ભાવના હોવી જોઇએ. મારા પ્રત્યે દુશ્મનાવટ રાખનાર પણ કલ્યાણને પામો, એવી વૃત્તિ હોવી જોઇએ. જીવનમાં આ ભાવનાનો શકય એટલો અમલ પણ હોવો જોઇએ. આ ભાવના વિના વિશિષ્ટ ધર્મને યથાર્થ રૂપે પામી કે આરાધી શકાય, એ શકય નથી. હવે જ્યાં આપણા પ્રત્યે દુશ્મનભાવ રાખનારના પણ કલ્યાણની ભાવના હોવી જોઇએ, ત્યાં આપણા ભલાનું ચિન્તન કરનાર અને આપણા ભલાને માટે પ્રયત્નશીલ બનનારનો ઉપકાર માનવાનો હોય કે નહિ ?

સભા૦ ઉપકાર માનવો જ જોઇએ.

જેનામાં અંશે પણ કૃતજ્ઞતા ગુણ હોય, તે તો ઉપકાર માનવાનું ચૂકે જ નહિ. કૃતજ્ઞતા ગુણથી દેખીતી રીતિએ પણ ઘણા ફાયદા થાય છે. તમે સામાના થોડા

પણ ઉપકારને પ્રધાન બનાવી તેનો ઉપકાર માનો, એથી તમારા ભલા માટે વધુ પ્રયત્ન કરવાની વૃત્તિ સામાના અન્તરમાં ઉદ્દ્ભવે છે તેમજ બીજા પણ આત્માઓનું ભલું કરવાને એ ઉત્સાહિત બને છે. આ રીતિએ કૃતજ્ઞ આત્મા સ્વ–પર ઉભયનો ઉપકાર સાધી શકે છે. વળી જે અન્યે કરેલા થોડા પણ ઉપકારને પ્રધાન બનાવી અન્યનો ઉપકાર માનવા તૈયાર થાય છે, તે કૃતજ્ઞ આત્માની પરહિતની વૃત્તિ, એ કારણે પણ વિકાસ પામે છે. બીજી તરફ કૃતઘ્ન આત્મા સ્વપરની ઉપકારવૃત્તિનો ઘાતક બને છે. તમારા ઉપર ઉપકાર કરનાર સામાન્ય કોટિનો આત્મા હોય, તો તમને કૃતઘ્નપણે વર્તતા જોઈને એમ વિચારે કે–'આ દુનિયામાં કોઈનું ભલું કરવા જેવું જ નથી. ઉપકાર કરીએ તોય આજના જીવો ઉપકારનો બદલો અપકારથી વાળે છે.' ઉપકાર કરનારના હૈયામાં આવી દુર્ભાવના પેદા થવામાં તમારી કૃતઘ્નતા નિમિત્ત રૂપ બને, તો એથી તમે ઓછા પાપમાં પડતા નથી. તમને એ પણ નુકશાન થવું સંભવિત છે કે–ફરીથી કોઈ અવસર આવી લાગે, તો તમારી કૃતઘ્નતાને જાણનારો તમારા ઉપર ઉપકાર કરવાને ઉત્સાહિત ન બને. આમ કૃતઘ્ન આત્માઓ પોતાનું અહિત તો સાધે જ છે, પણ પરો-પકારશીલ આત્માઓના પણ હૃદયને પરોપકારની ભાવ-નામાં મન્દ બનાવવા આદિ રૂપે, બીજાઓનું પણ અહિત સાધે છે. આ ઉપરથી તમે સમજી શકયા હશો કે–

સામાનો આપણા ભલાને માટેનો પ્રયત્ન, આપણા પુણ્ય યોગે જ સફલ નિવડતો હોવા છતાં પણ, આપણે તો આપણા ઉપર ઉપકાર કરનારના થોડામાં થોડા પણ ઉપકારને ભૂલવો જોઈએ નહિ.

દુ:ખ આવ્યે તેમાં નિમિત્તભૂત બનનારાઓની નિન્દા કરવાથી હાનિ જ થાય છે:

સભા૦ થોડો પણ ઉપકાર કરનારનો ઉપકાર માનવો જોઇએ, એ વાત તો બરાબર છે: પણ જ્યારે આપણા પુણ્યના યોગ વિના સામાના ઉપકારના પ્રયત્નો ફળતા નથી, છતાં સામાનો ઉપકાર માનવો એ વ્યાજબી છે, ત્યારે અપકારને કરનારના અપકારને જોવો અને તેના દોષને વિચારવો, એમાં વાંધો શો ?

આવો પ્રશ્ન કરવાના હેતુથી જ તમે પહેલો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે—એમ તે વખતે જ જણાઈ આવતું હતું અને એથી એવો જ ખૂલાસો કરવામાં આવ્યો છે, કે જેથી આ પ્રશ્ન ઉદ્‌ભવે નહિ. આમ છતાં તમે પૂછ્યું છે, તો વિસ્તારથી ખૂલાસો કરી દઈએ. તમારા ઉપરના ઉપકારમાં નિમિત્ત બનનારનો તમે ઉપકાર માનો, એમાં તો આપણે વિચાર્યું કે—'તમને પણ લાભ છે, ઉપકાર કરનારને પણ લાભ છે અને બીજા જીવોને પણ લાભ છે.' હવે તમે કહો કે—દુ:ખ આવ્યે તમારા પોતાના પૂર્વના દુષ્કર્મથી દૂષિત એવા આત્માને નહિ નિન્દતાં, એ દુ:ખ

આવવામાં નિમિત્તભૂત બનનારા બીજા જે કોઇ હોય તેને તમે નિન્દો, એથી લાભ શો ? તમને લાભ થાય ? દુઃખમાં નિમિત્ત બનનારને લાભ થાય ? કે બીજાને લાભ થાય ? તમને, તેને કે કોઈને પણ કશો લાભ થતો હોય, તો તે બતાવો !

સભા૦ ખાસ લાભ તો દેખાતો નથી.

સામાન્ય લાભ દેખાતો હોય તો તે બતાવો.

સભા૦ ત્યારે પોતાના આત્માની નિન્દા કરવાથી પણ શો લાભ થઈ જવાનો ?

ઘણો જ. પૂર્વના દુષ્કર્મથી દૂષિત એવા પોતાના આત્માની નિન્દા કરનારના અન્તરમાં એ ભાવના સહજ રીતિએ પ્રગટે છે કે–'દુષ્કર્મ, એ ખરેખર તજવા જેવી વસ્તુ છે. દુષ્કર્મ કરીએ અને દુઃખ ન ઇચ્છીએ, એ કાંઈ ચાલે–કરે નહિ. દુષ્કર્મ કરીએ છીએ, તો દુઃખ મળવાનું એ નક્કી વાત છે, આથી આવા દુઃખની ભવિષ્યમાં પ્રાપ્તિ ન થાય એ માટે, દુષ્કર્મથી બચવું એ જ ઉત્તમ ઉપાય છે.' પૂર્વના દુષ્કર્મથી દૂષિત એવા પોતાના આત્માની નિન્દા કરનાર, જેમ દુષ્કર્મના આચરણથી વિમુખ બનવાની પવિત્ર ભાવનાવાળો બની શકે છે, તેમ સત્કર્મની આચરણામાં મગ્ન બનવાની ભાવનાવાળો પણ બની શકે છે. સુન્દર ભવિતવ્યતા આદિના યોગે એ સમજી શકે છે કે–આ સંસારમાં દુઃખનું કોઈ કારણ

હોય, તો તે કર્મ જ છે. આત્મા સાથેનો જડ કર્મોનો યોગ, એ જ સારાય દુઃખની જડ છે. આત્માના સુખને આવરનાર, આત્માને સાચા સુખના આસ્વાદથી વંચિત રાખનાર કોઇ વસ્તુ હોય, તો તે આત્માની સાથે એકમેક જેવાં બની ગએલાં કર્મો જ છે. આથી દુઃખના નાશનો અને સુખની પ્રાપ્તિનો વાસ્તવિક માર્ગ એ જ છે કે–આત્માને જડ કર્મોના યોગથી મૂક્ત બનાવવાના પ્રયત્નમાં લાગી જવું. એ માટે કરવું શું પડે ? કર્મના આગમનનાં–આશ્રવનાં જેટલાં સ્થાનો, તેનો ત્યાગ કરવો પડે. કર્મોના આગમનને અટકાવવા રૂપ સંવરનો સત્કાર કરીને, પૂર્વનાં કર્મોને આત્માથી અલગ કરવા રૂપ નિર્જ-રાના ઉપાસક બનવું પડે. આથી થાય શું ? પાપક્રિયા બંધ થાય, યોગો ને ઈન્દ્રિયો સંયમમાં આવી જાય અને સંયમશીલ બની તપશ્ચર્યામાં ઉજમાલ બનાય. વિચારો અને કહો કે–આત્મનિન્દા કરવાથી લાભ થાય કે નહિ ?

સભા૦ અદ્ભુત લાભ થાય.

ચોક્કસ ?

સભા૦ શંકા વિનાની વાત.

તો ઘણું સરસ. પોતાના દુષ્કર્મથી દૂષિત આત્માની તો વારંવાર નિન્દા કરવી જોઈએ. દુઃખ આવ્યે પોતાના દુષ્કર્મથી દૂષિત આત્માની નિન્દા નહિ કરતાં, આપણે જો તેમાં નિમિત્તભૂત બનનારાઓની નિન્દા કરવાને મંડી

પડીએ, તો આપણા હૈયામાં વૈરની આગ સળગે, સામો જાણે એટલે એના હૃદયમાં પણ આપણા પ્રત્યે દ્વેષભાવ પ્રગટે અને શિષ્ટજનોને આપણા માટે એમ થાય કે-'આ માણસ નિન્દક છે.' આપણે પહેલાં વાત કરી છે કે-દુશ્મનનું પણ ભલું થાઓ, એ ભાવના આપણામાં હોવી જોઈએ. દુઃખ આવતાં તમે પૂર્વના દુષ્કર્મથી દૂષિત એવા તમારા આત્માને નહિ નિન્દતાં, તેમાં નિમિત્તભૂત બનનારાઓને જો નિન્દવા મંડી પડો, તો તમારામાં પરહિત–ચિન્તા રૂપ મૈત્રી ભાવના આવે કે ટકે શી રીતિએ ? ઉલ્ટું, સામાના અહિતની જ ભાવના આવે. આથી સ્પષ્ટ છે કે–આપણા પુણ્યના યોગે જ આપણું ભલું થતું હોવા છતાં પણ, સામાના થોડા પણ ઉપકારને પ્રધાન બનાવીને, સામાનો ઉપકાર માનવામાં જ્યારે એકાન્તે લાભ છે, ત્યારે એ વાતને આગળ કરી દુઃખમાં નિમિત્ત બનનારની નિન્દા કરવામાં પ્રવૃત્ત થવાથી એકાન્તે ગેરલાભ છે.

સાંભળો તેને વિચારતાં શીખો !

આ વસ્તુને નહિ સમજનારાઓ, આ જગતના અજોડ ઉપકારી શ્રી અરિહન્ત પરમાત્માના ઉપકારને પણ શી રીતિએ જાણી અને માની શકશે ? જેઓ કૃતજ્ઞ નથી, તેઓ દેવ–ગુરૂના પરમ ઉપકારને ય જાણે અને માને શી રીતિએ ? વિચાર કરો કે–શ્રી અરિહન્તદેવને સર્વશ્રેષ્ઠ અને અજોડ ઉપકારી તરીકે વર્ણવાય છે, તેનો હેતુ શો છે ?

સભા૦ એમણે મોક્ષમાર્ગ પ્રવર્ત્તાવ્યો છે એથી !

ગોખાઈ ગએલું, સાંભળેલું કે રૂઢ બની ગએલું નહિ બોલતાં, જે બોલો તે વિચાર પૂર્વક જ બોલજો, કે જેથી નહિ સમજ્યા હો તો સમજી લેવાની તક મળશે.

સભા૦ મેં કહ્યું તે ખોટું છે ?

ખોટું હોત તો આવી રીતિએ ન કહેવાત. તમે જે કહ્યું તે ખોટું નથી, પણ તમે જે બોલ્યા તે સમજ પૂર્વક બોલ્યા છો કે નહિ, એ વિચારવાનું હું સૂચવી રહ્યો છું. તમે કોઇને એમ કહો કે–' શ્રી અરિહન્તદેવોએ મોક્ષમાર્ગ પ્રવર્ત્તાવ્યો, એથી એ તારકો આ વિશ્વના સર્વ-શ્રેષ્ઠ અને અજોડ ઉપકારી છે. ' હવે આ વખતે સામો જો એમ કહે કે–' મોક્ષમાર્ગ એમણે ભલેને બતાવ્યો, પણ આપણે મોક્ષ ક્યારે પામવાના ? આપણે મોક્ષ તો આપણા પુરૂષાર્થથી જ પામવાના ને ? આપણે પ્રયત્ન કરીએ નહિ અને શ્રી અરિહન્તદેવો મોક્ષ દઈ દે, એ બનવાનું છે ? અને જ્યારે આપણા પ્રયત્ન વિના મોક્ષ મળે તેમ નથી, તો પછી એ ઉપકારી શાના ? '–તો તમે શો જવાબ દો ?

સભા૦ આ વાત વિચારવા જેવી છે.

અહીં જે કાંઇ સાંભળો, તેને વિચારતાં શીખો. વિચારો અને ન સમજાય તો પૂછો. પૂછો ને જે જવાબ મળે તેના ઉપર પુનઃ પુનઃ વિચાર કરો. ફેર પૂછવાની જરૂર જણાય તો ફેર પૂછો, પણ સાંભળેલી વાતને એવી

હૃદયસ્થ બનાવી લો, કે જેથી ગમે તેવા કુવિકલ્પોની સામે ટકી શકો. ક્ષયોપશમની તરતમતા આદિના યોગે ઓછું–વધતું સમજાય એ બને : સમજાએલી અને હૃદયસ્થ બનાવેલી સાચી પણ વાતની સામેના દરેક વિકલ્પોનો, સચોટ ઉત્તર આપવાની દરેકમાં શક્તિ હોય, એ બનવાજોગ નથી : પણ બને તેટલી રીતિએ વસ્તુને સમજી લેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં ઉપેક્ષા સેવવી નહિ.

બુદ્ધિની સાર્થકતા શામાં ?

આજે તત્ત્વવિચારણા નષ્ટ પ્રાય: થતી જાય છે અને એથી સુગમ પણ વાતોમાં મુંઝવણ ઉભી થતાં વાર લાગતી નથી. ઉપકારિઓ ફરમાવે છે કે–બુદ્ધિનું ફલ તત્ત્વવિચારણા છે. તત્ત્વના સ્વરૂપની વિચારણામાં બુદ્ધિનો જેટલો ઉપયોગ કરાય, તે સાર્થક છે. પણ આજે બુદ્ધિ મળ્યાની સાર્થકતા શામાં મનાઇ રહી છે ? આજે બુદ્ધિ મળ્યાની સાર્થકતા કોઇ પણ ભોગે દુન્યવી હિત સાધવામાં મનાઇ રહી છે. લક્ષ્મી, સત્તા, કીર્તિ અને ભોગસુખો કેમ વધારે મળે અને કેમ વધારે ટકે, એની જ વિચારણામાં આજે બુદ્ધિ મળ્યાની સાર્થકતા મનાઈ રહી છે. 'તત્ત્વવિચારણા, એ જ બુદ્ધિને સફલ બનાવનાર છે–બુદ્ધિનું વાસ્તવિક ફલ તત્ત્વવિચારણા છે.'–આ વાતને યથાર્થપણે માનનારાઓની સંખ્યા કેટલી ? જૂજ : અને લક્ષ્મી, સત્તા, કીર્તિ તથા ભોગસુખો આદિ કેમ વધારે મળે અને કેમ વધારે

ટકે–એની વિચારણા આદિમાં પોતાને મળેલી બુદ્ધિની સફલતા માનનારા કેટલા ?

સભા૦ એ તો ગણ્યા ગણાય નહિ અને વીણ્યા વીણાય નહિ, એટલા બધા છે.

પૂર્વકાળમાં ય એવાઓ તો હતા જ, પણ તત્ત્વવિચારકોની સંખ્યા આજના જેટલી જૂજ નહિ હતી. પૂર્વકાળમાં જડવાદ તરફ આટલો બધો ઝોક નહિ હતો. જડના યોગથી જન્મતાં ક્ષણિક અને પરિણામે દુઃખદાયી સુખોને માટે પ્રયત્ન કરતાં પણ, આત્માનો વિચાર આવતો અને એથી અનીતિ આદિનો આજના જેટલો પ્રસાર નહિ હતો. તત્ત્વવિચારણા જેમ જેમ ક્ષીણ થતી ગઈ, તેમ તેમ સદ્ભાવનાઓ અને સદાચારોનું પ્રમાણ ઘટવા માંડયું તથા દુર્ભાવનાઓ અને દુરાચારોનું પ્રમાણ વધતું ચાલ્યું.

ચોવીસ કલાકમાં, મહિનામાં કે વર્ષમાં તત્ત્વવિચારણા માટેનો સમય કેટલો ?

આજે તમારા જીવનમાં તત્ત્વવિચારણાને કેટલું સ્થાન છે ? દિવસના ચોવીસ કલાકમાં તત્ત્વવિચારણા માટેનો સમય કેટલો ? રોજ નહિ, તો મહિનાના ત્રીસ દિવસોમાંથી કેટલા દિવસોએ અમૂક સમયને માટેય તત્ત્વવિચારણા કરવાનો નિર્ણય ? મહિનામાં એવો એક દિવસે ય ખરો કે નહિ ? બાર મહિનામાં પણ એવા દિવસ કેટલા ? કેમ સાવ મૌન ?

સભા૦ આમાં બોલવું શું ?

લજ્જાના માર્યા નથી બોલતા કે બીજું કાંઈ કારણ છે ? ' તત્ત્વવિચારણા નથી કરતા, એ આપણે માટે બહુ શરમભર્યું છે.'–એમ લાગે છે, માટે નથી બોલતા કે નહિ બોલવામાં બીજો કોઈ આશય છે ?

સભા૦ વ્યાખ્યાન સાંભળવા આવીએ એટલું.

વ્યાખ્યાન પણ દત્તચિત્તે સાંભળો છો ? વ્યાખ્યાન સાંભળતી વેળાએ પણ ચિત્તના વલોપાતને દૂર કરો છો ? ઘડીઆળ તરફ નજર કેટલી વાર જાય છે ? સુખી માણસોને પણ પેઢી કેટલી વાર યાદ આવે છે ? વ્યાખ્યાનમાં જે સંભળાવાય, તેનો વિચાર કરવો અને શકયનો અમલ કરવો, એવી ભાવના કેટલાની ? વ્યાખ્યાન પણ જો યથાવિધિ નિયમિત સાંભળવાનો પ્રયત્ન થાય, તોય જીવનમાં ઘણો ફેર પડી જાય. વ્યાખ્યાન જેવી રીતિએ સાંભળવું જોઇએ, તેવી રીતિએ સાંભળવાનો પ્રયાસ થાય, તો સેંકડો વ્યાખ્યાનો સાંભળવાનો દાવો કરનારા પણ કેટલાકો દયાપાત્ર જીવન જીવનારા જોવાય છે, એ બને ખરૂં ? ખરેખર, તત્ત્વવિચારણા તરફના દુર્લક્ષ્યે અનેક અનિષ્ટોને ઉત્પન્ન કરી દીધાં છે. એના જ યોગે, વારંવાર કહેવાએલી, સમજાવાએલી અને ચર્ચાએલી એવી પણ વાતો માટે, જ્યારે ને ત્યારે વિકલ્પો ઉઠે છે અને પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે છે.

સભા૦ આત્માના હિતની જેટલી જોઇએ તેટલી અમારામાં દરકાર નથી, એથી જ આમ બને છે.

આટલું પણ તમને લાગે છે, એ આનન્દનો જ વિષય છે. તમે વારંવાર પૂછો એનો કંટાળો નથી, પણ તમારામાં જરૂરી દરકાર પ્રગટે એ હેતુથી જ આ કહેવાય છે. સુખી થવું હોય, તો આત્માના હિત તરફની બેદરકારી ટાળ્યા વિના ચાલે તેમ નથી, એ ચોક્કસ વાત છે.

આપણા અનન્ત કાલના અજ્ઞાનને ટાળનાર શ્રી અરિહન્તદેવો છે:

હવે આપણે શ્રી અરિહન્તદેવના સર્વશ્રેષ્ઠ અને અજોડ ઉપકારને લગતી અધુરી રહેલી વાતને વિચારીએ. ઉપકારને સમજ્યા પછી ઉપકારિને સમજવા, એ બહુ સહેલું છે. મોક્ષની આકાંક્ષા જેમ જેમ તીવ્ર બને, તેમ તેમ મોક્ષમાર્ગના પ્રવર્ત્તનમાં રહેલા ઉપકારને સમજી શકાય. સૌ કોઇનો આત્મા અનન્ત કાલથી આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે. અનાદિ કાલથી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા આપણા આત્માએ, અનન્તી વાર જન્મ–જરા–મરણાદિનાં દુઃખો ભોગવ્યાં છે. આપણા આત્માએ નરકનાં દુઃખો પણ વેઠયાં છે, નિગોદનાં દુઃખો પણ વેઠયાં છે અને અનેકવિધ અનુકૂળતાઓના અભાવ તથા પ્રતિકૂળતાઓની પ્રાપ્તિ આદિનાં દુઃખો પણ વેઠયાં છે. દુઃખો વેઠયાં છે એટલું જ નહિ, પણ જ્યારે જ્યારે આપણને તક

મળી છે, ત્યારે ત્યારે આપણે આપણા દુ:ખને ટાળવાના અને સુખને પ્રાપ્ત કરવાના હેતુથી પ્રયત્ન કરવામાં પણ કમીના રાખી નથી. આમ કરતાં અનન્તો કાળ વહી ગયો, છતાં આપણા દુ:ખનો પૂરેપૂરો અન્ત આવ્યો નહિ અને આપણુને સાચા સુખની પ્રાપ્તિ થઇ નહિ. આમ થવાનું કારણ શું ? આ સ્થિતિને માટે કોઈ વધુમાં વધુ જવાબદાર હોય, તો તે આપણું અજ્ઞાન છે. સુખ મેળવવાની ઇચ્છા ઓછી હતી કે છે ? નહિ. સુખને પમાડનારા જે કોઈ પ્રયત્નો લાગ્યા, તે સેવવામાં બેદરકારી હતી ? નહિ. છતાં દુ:ખ જાય નહિ ને સુખ મળે નહિ, એ શાથી ? ઇચ્છા હોય, આળસનો અભાવ હોય અને બનતી મહેનત પણ ચાલુ હોય, તે છતાં અનન્ત કાળ પર્યન્ત દુ:ખ જાય નહિ ને સુખ મળે નહિ, તો એમાં દુ:ખનાશના અને સુખપ્રાપ્તિના સાચા માર્ગનું અજ્ઞાન, એ જ પ્રબળ કારણ ગણાય ને ?

સભા૦ હાજી.

આપણા એ અજ્ઞાનને ટાળવાનો શ્રી અરિહન્તદેવોએ પરમ પરિશ્રમ કર્યો છે. 'અનુકૂળ એવી જડ વસ્તુઓના કે જડના યોગવાળી સચેતન વસ્તુઓના યોગમાં જ સુખ છે'–એવા જગતના જીવોના ભ્રમને શ્રી અરિહન્તદેવોએ પ્રગટ કર્યો અને ફરમાવ્યું કે–'આત્માની સાથે એકમેક રૂપ બનેલા જડ કર્મોના યોગનો નાશ કરવામાં જ, આત્માને જડ કર્મોના યોગથી સર્વથા દૂર

કરવામાં જ, પરિપૂર્ણ અને શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ છે.' આવી રીતિએ સુખ વિષેના ભ્રમને ટાળવા સાથે અને સાચા સુખની અવસ્થાનો ખ્યાલ આપવા સાથે, શ્રી અરિહન્તદેવોએ આત્માને જડ કર્મોના યોગથી સર્વથા રહિત બનાવવાનો યથાસ્થિત ઉપાય પણ દર્શાવ્યો. એને જ આપણે મોક્ષમાર્ગ કહીએ છીએ. મોક્ષમાર્ગ દર્શાવ્યો, એટલે શું દર્શાવ્યું ? દુ:ખથી છૂટવાનો અને પરિપૂર્ણ તથા શાશ્વત સુખને પામવાનો માર્ગ દર્શાવ્યો. આપણે કોણ છીએ, આપણે શાથી દુ:ખી છીએ, અનન્ત કાલ વહી જવા છતાં પણ આપણી સુખની ઇચ્છા ને મહેનત ફળી કેમ નહિ, દુ:ખનું કારણ શું, સુખનું કારણ શું તથા સુખના ઉપાયને સેવવા માટે શું કરવું જોઇએ ?–આ વિગેરેનું શ્રી અરિહન્તદેવોએ પ્રકાશન કર્યું. આમ અનન્ત કાલથી આપણે જે અજ્ઞાનમાં ફસાઈને, સુખની ચાહના અને મહેનત છતાં પણ દુ:ખને પામી રહ્યા હતા, તે અજ્ઞાનને જે કોઈ ટાળે તેનો ઉપકાર કેટલો ? વચનાતીત. એ તારક જેવા આપણા અજ્ઞાનને ટાળનારા જો આપણને ન મળ્યા હોત, તો આપણે કોઈ કાળે સુખ પામી શકત ? આવા તારક જેને ન મળે, તેનું દુ:ખ તો અનન્ત કાળેય ટળે નહિ.

સભા૦ આપણું દુ:ખેય હજુ ટળ્યું તો નથી ને ?

પણ એ તારકે બતાવેલા ઉપાયને બરાબર સેવવાથી દુ:ખ ટળશે અને સુખ મળશે, એમ તો લાગે છે ને ?

સભા૦ હાજી.

આત્માઓને–' એ તારકે બતાવેલા ઉપાયને બરાબર સેવવાથી દુ:ખ ટળશે અને સુખ મળશે '–એમ નહિ લાગતું હોય, તેઓને–' શ્રી અરિહન્તદેવ, એ સર્વશ્રેષ્ઠ અને અજોડ ઉપકારી છે, એમ નહિ લાગે એ નિર્વિવાદ વાત છે માર્ગ ઉપર રૂચિ પ્રગટ્યા વિના, માર્ગદર્શક ઉપકારક લાગે, એ સંભવિત જ નથી.

માર્ગ રુચે તો—

જે પુણ્યાત્માઓને, અનન્તઉપકારી શ્રી અરિહન્તદેવોએ પ્રકાશિત કરેલો મોક્ષમાર્ગ વાસ્તવિક રીતિએ રૂચી જાય છે, તેઓના આનન્દનો પાર હોતો નથી. તેઓને એમ થઈ જાય છે કે–' જો શ્રી અરિહન્તદેવોએ મોક્ષમાર્ગને પ્રકાશિત ન કર્યો હોત અને અમને જો એ તારકોએ પ્રકાશિત કરેલો મોક્ષમાર્ગ ન મળ્યો હોત, તો અમારૂં થાત શું ? અમે તો સુખની ભ્રમણામાં ને ભ્રમણામાં જ અટવાયા કરત અને એથી અનન્ત કાલ પર્યન્ત પણ અમારા દુ:ખનો અન્ત આવત નહિ. ખરેખર, અમને અનન્ત કાલનાં રૌદ્ર દુ:ખોથી ઉગારી લેનાર કોઈ હોય, તો તે શ્રી અરિહન્તદેવો જ છે. એ તારકોના જેવો બીજો કોઈ ઉપકારી પાક્યોય નથી અને પાકશે પણ નહિ.'

સ૦ ' મોક્ષમાર્ગ એમણે બતાવ્યો, પણ આપણા પ્રયત્ન વિના મોક્ષ મળે તેમ તો છે જ નહિ, એટલે એમનો શો ઉપકાર ! '–એવું કોઈ પૂછે તો ?

આટલું સમજાવ્યા પછી આવા કોઈ પ્રશ્નને અવકાશ જ રહેતો નથી. એને કહી શકાય કે–"ભાગ્યવાન ! દુઃખના માર્ગની દુઃખના માર્ગ તરીકેની અને સુખના માર્ગની સુખના માર્ગ તરીકેની ઓળખ આપી, એ જ એ તારકોનો મહાન ઉપકાર છે. એટલી ઓળખ નહોતી, માટે તો અનન્ત કાલથી સુખની ઈચ્છા ને મહેનત ચાલુ હોવા છતાં પણ, દુઃખ ગયું નહિ ને સુખ મળ્યું નહિ. એ તારકાએ દુઃખના અને સુખના માર્ગની પીછાન કરાવી, એટલે એ મુજબ વર્તી શકાશે અને એમ વર્તવાથી અનન્ત કાળનું દુઃખ ટળશે. એ તારકે દર્શાવેલા ઉપાયોને સેવવાથી એવું સુખ મળશે, કે જેમાં કશી જ કચાશ નહિ હોય અને જે પ્રાપ્ત થયા પછી અનન્ત કાલે પણ જશે નહિ. મોક્ષ મેળવવાને માટે મહેનત આપણે જ કરવી પડશે, એ વાત સાચી, પણ–' મોક્ષને મેળવ્યા વિના દુઃખનો અન્ત આવવાનો નથી તથા સાચા સુખની પ્રાપ્તિ થવાની નથી તેમજ મોક્ષ મેળવવાને માટે અમૂક રીતિએ વર્તવાની જરૂર છે '–એ વાત જો શ્રી અરિહંતદેવોએ પ્રકાશિત ન કરી હોત, તો આપણું થાત શું ? જવું 'તું મદ્રાસ અને દોડતો'તો અમદાવાદ તરફ, એટલે મહેનત માથે પડતી'તી અને નુકશાન વધ્યે જતું હતું. હવે જેટલું કરીશ તેટલું લાભમાં જ જશે, એ ઓછો ઉપકાર છે ?' આવી અનેક રીતિએ સમજાવી શકાય અને સામો કદાગ્રહી ન હોય તો તે કબૂલ કર્યા વિના પણ રહે નહિ.

સભા૦ આટલી શક્તિ જોઇએ ને ?

મહેનત કરો તો શક્તિ પ્રગટતી જાય. તત્ત્વવિચારણા કરનારા બની જાવ, તો ક્ષયોપશમ પણ વધતો જાય અને બુદ્ધિ પણ તીવ્ર બનતી જાય.

ગુરૂ પણ જેવા-તેવા ઉપકારી નથી :

કૃતજ્ઞતા ગુણ પ્રગટ્યા વિના ઉપકારિના ઉપકારને જાણવા અને માનવા જોગી ઉત્તમતા પ્રગટતી નથી. શ્રી અરિહંતદેવોની ઉપકારભાવના કેટલી બધી ? એ તારકોના આત્માઓ અન્તિમથી ત્રીજા ભવે તો, સારાય સંસારના જીવોને સુખી બનાવવાની ઉત્કટ ભાવનાથી ઓતપ્રોત હૃદયવાળા બની જાય છે. 'સંસારના જીવો મોક્ષમાર્ગને પામ્યા નથી માટે જ દુઃખી છે, તો હું આ સર્વ જીવોને મોક્ષમાર્ગ પમાડી દઉં'–એવી ઉત્કટ ભાવનાના ફ્લ રૂપે જ, એ તારકો દ્વારા મોક્ષમાર્ગનું પ્રકાશન થાય છે. એ તારકોની એ ભાવનાને અને એ ભાવનાની સિદ્ધિ માટેના એ તારકોના પ્રયત્નને વિચારો, તોય મસ્તક ઝૂકી ગયા વિના રહે નહિ. સારાય સંસારના જીવોને દુઃખથી સર્વથા મુક્ત અને પરિપૂર્ણ તથા શાશ્વત સુખમાં ઝીલતા બનાવી દેવાની એ તારકોની ભાવનામાં, આપણા પ્રતિની હિતભાવનાનો પણ સમાવેશ થાય છે કે નહિ ? થાય છે જ. તો આપણે એ ઉપકારને પણ કેમ જ ભૂલી શકીએ ? આપણું વાસ્તવિક કોટિનું ભલું ચિન્તવનાર

અને આપણે આપણું વાસ્તવિક કોટિનું ભલું કરી શકીએ એવો માર્ગ દર્શાવનાર એ તારકને આપણે અજોડ અને સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપકારી ન માનીએ, તો આપણે કેવા કૃતઘ્ન કહેવાઇએ ? અરે, એ તારકોએ ફરમાવેલા માર્ગનું ભાન કરાવનાર સદ્‌ગુરૂઓ પણ, જેવા–તેવા ઉપકારી નથી.

સભા૦ શ્રી અરિહન્તદેવ કરતાં ય શ્રી અરિહન્તદેવને ઓળખાવનાર ગુરૂ પહેલા પૂજનિક ખરા ?

નહિ જ, કારણ કે–શ્રી અરિહન્તદેવે જો મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશિત કર્યો ન હોત, તો ગુરૂ એમને ઓળખાવત શી રીતિએ ? શ્રી અરિહન્તદેવે તીર્થ પ્રવર્તાવ્યું ન હોત, તો ગુરૂની હયાતિ જ ક્યાંથી હોત ? શ્રી સિદ્ધાત્માઓને ઓળખાવનાર શ્રી અરિહંતદેવો છે, માટે શ્રી સિદ્ધાત્માઓ કરતાં પણ શ્રી અરિહંતદેવો પ્રથમ પદે પૂજનિક, પણ ગુરૂઓની વાતમાં તો, ગુરૂઓ આપણને જે ઓળખાવી શકે છે, તેમાં મૂળભૂત ઉપકાર તો શ્રી અરિહંતદેવનો જ છે.

સભા૦ છતાં એવું ય બોલાય છે.

અજ્ઞાનો ન બોલે તેટલું ઓછું. બાકી સદ્‌ગુરૂઓનો ઉપકાર પણ જેવો–તેવો નથી, એ નિર્વિવાદ વાત છે.

સભા૦ પેલા દેવે પહેલાં ઉપકારિને નમ્યાની વાત આવે છે ને ?

સંભ્રમથી બને એ વસ્તુ જ જૂદી છે. પણ જ્યાં પદ તરીકેનો વિચાર થતો હોય, ત્યાં તો પ્રથમ પદે શ્રી અરિ-

હન્તદેવો, બીજા પદે શ્રી સિદ્ધાત્માઓ અને તે પછી જ શ્રી આચાર્યાદિ પૂજનિક ગણાય.

દુશ્મન મટી મિત્ર બનો :

અસ્તુ. આપણી મૂળ વાત તો એ છે કે–ભયંકર સંકટમાં આવી પડેલાં પણ સીતાજી, બીજા કોઈની પણ નિન્દા નહિ કરતાં, પોતાના પૂર્વના દુષ્કર્મથી દૂષિત એવા આત્માની જ નિન્દા કરી રહ્યાં છે. આજે કેટલીક વાર તો સામાન્ય પણ સંકટ આવતાં, અનેકોને ગાળો દેવાય છે અને અનેકોને નિન્દાય છે : જ્યારે આ મહાસતી ભયંકર જંગલમાં છે, વિના દોષે સ્વામિથી તજાએલાં છે, તદ્દન ખોટા એવા કારમા કલંકનાં ભોગ બનેલાં છે, સગર્ભા છે, એકલાં છે અને ભયથી ઉદ્ભ્રાન્ત બનેલાં છે, છતાં પૂર્વના દુષ્કર્મથી દૂષિત એવા પોતાના આત્માને જ નિન્દી રહ્યાં છે. આ મનોદશા સમજવા જેવી છે. એની પ્રશંસા કરવા જેવી છે. એને આચરણમાં ઉતારવા મથવા જેવું છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માની ઉત્તમતાનો આ પણ એક સાક્ષાત્કાર છે. સીતાજીના જીવનમાંથી પણ ઘણું ઘણું શીખવા જેવું છે. સીતાજીની આ આત્મનિન્દા દુષ્કર્મ પ્રત્યેના રોષને આભારી છે. આત્માને દુષ્કર્મદૂષિત બનાવનાર પણ આપણે જ છીએ અને સત્કર્મભૂષિત બનાવનાર પણ આપણે જ છીએ. આત્મા જ આત્માનો મિત્ર છે અને આત્મા જ આત્માનો શત્રુ છે. સત્કર્મમાં રક્તતા, એ આત્માની મિત્રતા

છે અને દુષ્કર્મમાં રક્તતા, એ આત્માની શત્રુતા છે. સત્કર્મના યોગે આત્મા પોતાનો મિત્ર બની શકે છે અને દુષ્કર્મના યોગે આત્મા પોતાનો શત્રુ બની શકે છે. આપણે આપણા મિત્ર બનવું કે દુશ્મન બનવું, એ આપણા હાથની વાત છે. ભૂતકાળમાં તો જે બની ગયું તે ખરૂં, પણ ભવિષ્ય આપણે આધીન છે. ભૂતકાળમાં જે કાંઇ આચર્યું છે, તેનું જે કાંઇ પરિણામ આવે, તે તો હર્ષ કે શોક કર્યા વિના ભોગવી લેવું. આત્માને સમજાવવો કે—'તારૂં કર્યું તું ન ભોગવે, તો કોણ ભોગવે ? તારાં કૃત્યોનું પરિણામ તારે જ ભોગવવાનું છે. કોઇ ઉપર ખીજાઇશ કે કોઈ ઉપર ક્રોધ કરીશ, એથી તારાં કર્મો તને નહિ છોડે. પાપ આચર્યું તેં અને ખીજાય બીજા ઉપર, એમાં ડહાપણ નથી. એ તો ભવિષ્યને બગાડવાનો ધંધો છે. માટે જરા સ્થિર બન, ધીરજ ધર અને ભવિષ્ય સુધરે એવો પ્રયત્ન કર !' ભવિષ્ય આપણે આધીન છે, એ કદિ ન ભૂલો. ભવિષ્યને નહિ સુધારો, તો બગડવાનું નક્કી જ છે. ભવિષ્યને સુધારવું હોય, તો શત્રુતાને તજો અને મિત્રતાને ભજો. શત્રુતાનો ત્યાગ કહેવાય કોને ? દુષ્કર્મનો ત્યાગ, એ શત્રુતાનો ત્યાગ છે અને સત્કર્મનું સેવન, એ મિત્રતાનો આદર છે. સત્કર્મ પણ આત્મા કરે છે અને દુષ્કર્મ પણ આત્મા જ કરે છે. દુષ્કર્મ કરનારો આત્મા આત્માનો શત્રુ બને છે અને સત્કર્મ કરનારો આત્મા આત્માનો મિત્ર બને છે.

દુષ્કર્મ એ નિન્દ્ય છે :

સીતાજી પોતાના તે આત્માને નિન્દી રહ્યાં છે, કે જે આત્મા પૂર્વના દુષ્કર્મથી દૂષિત બનેલો છે. સત્કર્મથી ભૂષિત આત્માની તો નિન્દા ન હોય, પણ પ્રશંસા અને અનુમોદના હોય. ત્યારે નિન્દ્ય વસ્તુ કયી ? દુષ્કર્મ. આત્માના મિત્ર બનવું હોય, તો દુષ્કર્મ ઉપર ઉગ્ર રોષ કેળવવો પડશે. નક્કી કરવું પડશે કે–' પ્રાણો કંઠે આવે તોય દુષ્કર્મની સામે હું જોઉં જ નહિ. ' વિચારમાં, વાણીમાં કે વર્તનમાં દુષ્કર્મ ન જોઈએ. આત્માને પાયમાલ કરનાર કોઈ હોય, તો તે દુષ્કર્મ જ છે. અનન્તી શક્તિના સ્વામી આત્માને પામર બનાવનાર, અનન્તા સુખના સ્વામી આત્માને ભયંકર દુઃખોમાં રીબાવનાર, શાશ્વત સ્વભાવના આત્માને અનન્તાં જન્મ–મરણો કરાવનાર અને અનન્ત ઐશ્વર્યના સ્વામી આત્માને તુચ્છ વૈભવ પૂઠે પાગલ બનાવનાર કોઇ હોય, તો તે દુષ્કર્મ જ છે. દુષ્કર્મનો આપણા ઉપર કેટલો જૂલ્મ છે ? આ અશુચિ પદાર્થોથી ભરેલી અને ગંધાતી કોટડીમાં આત્માને પૂરી રાખનાર કોણ ? દુષ્કર્મ. આ ઓછો જૂલ્મ છે ? આટલો જૂલ્મ ગુજારનાર અને તે પણ અનન્ત કાલ થયાં જૂલ્મ ગુજારનાર દુષ્કર્મ તરફ તો, આપણામાં એવો રોષ પ્રગટવો જોઈએ, કે જેની સીમા ન હોય. દુષ્કર્મ આપણા પડછાયાથી પણ કંપતું હોય–આપણને જોતાં જ ભાગવા માંડતું હોય, એવી મનોદશા આપણે કેળવવી જોઇએ.

આપણી મનોવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ જોતાં, દુષ્કર્મને એમ થઇ જવું જોઇએ કે–હવે આની આંખે ચડવામાં પણ મજા નથી.

દુષ્કર્મ તરફ રોષ છે?

પણ પંચાત એ છે કે–આપણને દુષ્કર્મ તરફ રોષ જ ક્યાં છે? દુષ્કર્મ તરફ તો આપણને રોષને બદલે પૂરેપૂરો રાગ છે!? દુષ્કર્મને આપણે જ વળગતા જઇએ છીએ. દુષ્કર્મ આપણો પીછો છોડતું નથી એમ નહિ, પણ આપણે જ દુષ્કર્મનો પીછો છોડતા નથી. દુષ્કર્મ તો બીચારૂં રાંકડું છે. એનું જે જોર છે, તે તો આપણો એને સાથ છે એથી! આથી જ સીતાજી પોતાના પૂર્વના દુષ્કર્મથી દૂષિત એવા આત્માને નિન્દી રહ્યાં છે. આ નિન્દા દ્વારા સીતાજી એવું હૃદય કેળવી રહ્યાં છે કે–આત્મા દુષ્કર્મને આચરવાની હિંમત જ કરી શકે નહિ.

નિન્દા, એ નિન્દ્ય કર્મ છે અને તે છતાં પણ દુષ્કર્મથી દૂષિત એવા પોતાના આત્માની નિન્દા એ સત્કર્મ છે. એ જ રીતિએ રોષ એ કર્મબન્ધનું કારણ છે, પણ દુષ્કર્મ તરફનો રોષ એ નિર્જરાનું કારણ છે. નિન્દા કરવી હોય, તો દુષ્કર્મથી દૂષિત બનેલા પોતાના આત્માની જ નિન્દા કરો અને રોષ કરવો હોય, તો દુષ્કર્મ ઉપર જ રોષ કરો. આનાથી ઉલ્ટી રીતિએ જે વર્તે, તે આત્માનો મિત્ર નહિ પણ શત્રુ.

હવે શું કરવું છે?

આ વસ્તુને ધ્યાનમાં રાખીને કહો કે–તમે તમારા મિત્ર છો કે દુશ્મન?

સભા૦ મિત્ર બનવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

કેટલો? ચોવીસ કલાકમાં તમે તમારા મિત્ર કેટલો સમય અને દુશ્મન કેટલો સમય?

સભા૦ મોટા ભાગે તો દુશ્મન જ.

આટલું સમજો છો અને નિર્દંભપણે સ્વીકારો છો, એ આનન્દનો વિષય છે: પણ ભાગ્યવાન! બહુ વિચારવા જેવું છે. આ જીવન, આ સામગ્રી, ઘડીએ ઘડીએ મળે તેમ નથી. ઉત્તમમાં ઉત્તમ વિચાર સાથે ઉત્તમમાં ઉત્તમ આચારવાળું જીવન જીવી શકાય, એવો તો એક મનુષ્યભવ જ છે. મનુષ્યભવની ઉત્કૃષ્ટતા એના જ યોગે છે. આવા ભવને પામવા છતાં, તમે મોટો ભાગ જો આત્માના દુશ્મન બનીને જ વ્યતીત કરો, તો તમારી ભવિતવ્યતા કેવી? ગત કાળની વાત છોડો. થઈ ગયું તે થઈ ગયું, પણ હવે શું કરવું છે એ નક્કી કરી લો. આત્માના મિત્ર રૂપે જ બાકીની જીન્દગી પસાર કરવી, એવો નિર્ણય કરી લો. એ વિના આપત્તિઓ તમારો પીછો છોડે, એ શક્ય નથી. સીતાજીનું દૃષ્ટાન્ત બરાબર આંખ સામે રાખો. એમની આફતનો વિચાર કરો. શ્રી રામચન્દ્રજી જેવા સ્વામિને, શ્રી લક્ષ્મણજી જેવા દીયરને અને ભામંડલ

જેવા ભાઈને પામેલાં પણ સીતાજી, અત્યારે ઘોર અરણ્યમાં એકલાં ભમે છે. શાથી ? એ પ્રતાપ પૂર્વના દુષ્કર્મનો છે. દુષ્કર્મના યોગે જેટલી આફત ન આવે, તેટલી જ ઓછી સમજવી.

સેના જોવા છતાં ભય નહિ :

પણ સીતાજીના દુષ્કર્મનો યોગ પૂરો થવા આવ્યો છે. પુણ્યોદય સમીપમાં છે. પુણ્યોદય થતાં અણધારી મદદ આવી મળે. પાપોદયે આફત આવતાં વાર નહિ અને પુણ્યોદયે મદદ મળતાં વાર નહિ. સીતાજી તો વારંવાર રડતાં અને પગલે પગલે સ્ખલના પામતાં અરણ્યમાં આગળ ચાલ્યાં જાય છે, પણ સામેથી એક મોટી સેનાને આવતી જૂએ છે. એ સેનાને જોવા છતાં પણ સીતાજી ગભરાતાં નથી. એમને ભય લાગતો નથી, કારણ કે—અત્યારે એ જીવિત અને મૃત્યુ બન્નેને વિષે તુલ્ય આશયવાળાં બની ગયાં છે. જીવન ઘોર કલંકનું ભોગ બની ગયું છે, દુઃખમય બની ગયું છે અને મરણ પણ વહેલું કે મોડું આવવાનું જ છે એમ એ સમજે જ છે. આવી દશામાં સીતાજીને જીવનની ચાહના કે મૃત્યુથી ગભરામણ ન હોય, તે અતિ સ્વાભાવિક છે.

જીવિત કે મૃત્યુ કેવું ઇચ્છાય ?

સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા જો જીવિતને કે મૃત્યુને ઇચ્છે, તો તે કેવા જીવિતને કે મૃત્યુને ઇચ્છે ?

સભા૦ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા મૃત્યુને ઇચ્છે, એ સંભવિત છે?

જરૂર. એવા પણ પ્રસંગો આવી લાગે છે, કે જે સમયે સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓને જીવન કરતાં મૃત્યુ વધારે વહાલું લાગે. ગ્રહણ કરેલા વ્રતનો ભંગ થવાનો પ્રસંગ આવી લાગે, તો સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા વ્રતભંગ કરીને જીવવા કરતાં, તે પૂર્વે મરવાનું પસંદ કરે. શાસનની અપભ્રાજના અટકાવવા આદિના કારણે પણ, સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ મૃત્યુને પસંદ કરે, તો નવાઈ પામવા જેવું નથી. તેવો કોઈ પ્રસંગ આવી લાગે, તો બાહ્ય દૃષ્ટિએ 'આત્મહત્યા' ગણાય એવું પણ કૃત્ય સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ આચરે.

જેમ વિનયરત્નના ગુરૂમહારાજ. વિનયરત્ન રાજાને હણીને ભાગી ગયો. આચાર્યમહારાજે જાણ્યું. તેમને લાગ્યું કે–આ સંયોગોમાં મારે મારા હાથે જ મારા ગળા ઉપર છૂરી ફેરવવી, એ શાસનરક્ષા માટે આવશ્યક છે અને એ મહાત્માએ તેમ કર્યું પણ ખરૂં.

આથી સ્પષ્ટ છે કે–સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ મરણને ન જ ઇચ્છે એમ ન કહેવાય. સુખ આવ્યે જીવિત ઇચ્છવું અને દુઃખ આવ્યે મરણ ઇચ્છવું, એને જ્ઞાનિઓએ દોષ રૂપ જણાવેલ છે, પણ તે પૌદ્ગલિક સુખ–દુઃખને અંગેની વાત છે. શાસનરક્ષા અને વ્રતરક્ષા આદિને અંગે તો મરણની ઇચ્છા પણ થઈ શકે અને તેવો પ્રયત્ન પણ થઈ શકે. ઉદાહરણ

તરીકે સમજો કે-સાધુપણાનાં રજોહરણ આદિ ઉપકરણોની આમ તો લેશ પણ આશાતના ન થાય, પણ શાસનને અંગે તેવો જ કોઈ પ્રસંગ આવી લાગે, તો ગીતાર્થ મહાત્મા પોતાનાં ઉપકરણોને બાળીને ભસ્મ પણ કરી નાખે.

સભા૦ હાજી. એક સાધુ મહાત્માએ શાસનની ઇજ્જત ખાતર વેષ બાળી ભભૂતી ચોપડયાની વાત આવે છે ખરી.

એવા પ્રસંગે અવસર જોવાય. કેવળ ક્રિયા તરફ નહિ, પણ પરિણામ તરફેય દૃષ્ટિ રાખવી જોઇએ. આરાધના માટે જીવનની અભિલાષા પણ હોઇ શકે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા જીવનને ઇચ્છે, તો એવા જીવનને ઇચ્છે, કે જે આરાધનાથી પરિપૂર્ણ હોય અને મરણને ઇચ્છે, તોય એવા મરણને ઇચ્છે, કે જે સમાધિથી પરિપૂર્ણ હોય. શ્રી વીતરાગ પરમાત્માની પાસે સમાધિ-મરણની પણ માગણી કરાય છે ને? આરાધના માટે આ ભવ શ્રેષ્ઠ છે, એટલે આરાધક આત્મા આ ભવ દ્વારા વધુમાં વધુ આરાધના કરી લેવાને ઇચ્છે, તે સ્વાભાવિક છે: પરન્તુ મૃત્યુ એ એક એવી વસ્તુ છે, કે જે જન્મેલાને આવ્યા વિના રહે જ નહિ. મૃત્યુ પામેલાનો જન્મ ન હોય એ હજુ સંભવિત છે, કારણ કે-મૃત્યુની સાથે જે પુણ્યાત્માઓ જડ કર્મના યોગથી સર્વથા મુક્ત બની જાય છે, તેઓ જન્મને પામતા નથી: પણ જન્મ પામેલાનું મૃત્યુ, એ તો નિશ્ચિત જ છે.

જેનો જન્મ થયો, તેનું મરણ થવાનું જ. એ ઇચ્છે કે ન ઇચ્છે, પણ જન્મની સાથે મૃત્યુ સંકળાએલું જ છે. મરનારાઓમાંથી જન્મ્યા નહિ એ બન્યું, પણ જન્મનારમાંથી કોઇ મર્યું નહિ એવું બન્યું ય નથી અને બનશે પણ નહિ. આમ જ્યારે મરણ નિશ્ચિત જ છે, તો પછી એવું જ મરણ ઇચ્છવું રહ્યું, કે જે કાં તો પછીના જન્મથી સંકળાએલું ન હોય અને કાં તો જે ભવિષ્યની સદ્‌ગતિનું સૂચક હોય. સમાધિ–મરણે મરનાર કદિ પણ દુર્ગતિએ જનાર હોય નહિ. સમાધિ–મરણની સાથે સંકળાએલી હોય, તો તે સદ્‌ગતિ જ સંકળાએલી હોય. આથી જ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ સમાધિ–મરણની પણ માગણી કરે છે.

નમસ્કારમાં પરાયણ :

અસ્તુ. સીતાજી તો અત્યારે જીવિત અને મૃત્યુ બન્નેને વિષે તુલ્ય આશયવાળાં બની ગયાં છે : કારણ કે–આ અવસ્થા આરાધના માટે પ્રતિકૂળ છે અને તે છતાં જો આ દશામાં પણ મરણ આવે તો તેઓ સમાધિ જાળવી શકે તેમ છે. આથી તેઓ મોટી સેનાને આવતી જોવા છતાં પણ, નિર્ભીકની જેમ ઉભાં રહે છે. કેવી રીતિએ ઉભાં રહે છે, એ જાણો છો ? પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–સીતાજી એ વખતે નમસ્કારમાં પરાયણ બનીને ઉભાં રહે છે !

ચાર શરણ :

અત્યારે સીતાજી શ્રી રામચન્દ્રજીને યાદ કરતાં નથી, પણ નમસ્કારમાં પરાયણ બને છે. કારણ ? સીતાજી સમજે છે કે–આ સંસારમાં વાસ્તવિક રીતિએ શરણભૂત કોઈ હોય, તો તે શ્રી અરિહન્ત પરમાત્મા આદિ જ છે. મોટા સૈન્યને આવતું જોઇને સીતાજીને લાગે છે કે–'મારે માટે આ આફત રૂપ છે.' પણ એ મહાસતી કોઇ પણ ભોગે પોતાના શીલને દૂષિત થવા દે તેમ નથી. અવસર આવ્યે મૃત્યુને ભેટે, પણ શીલને દૂષિત થવા દે નહિ. એવો અવસર આવી લાગશે, એમ સીતાજીને સેના જોતાં લાગ્યું હોય એ શકય છે. આથી તેઓ બીજા સઘળા જ વિચારોને તજીને, નમસ્કારમાં પરાયણ બની જાય છે. શ્રી અરિહંત, શ્રી સિદ્ધ, શ્રી આચાર્ય, શ્રી ઉપાધ્યાય અને શ્રી સાધુ–એ પાંચેય પરમેષ્ઠિઓને નમસ્કાર કરવામાં જ તત્પર બની જાય છે. કલ્યાણના અર્થી આત્માઓએ હરકોઈ અવસ્થામાં શ્રી અરિહંત, શ્રી સિદ્ધ, શ્રી આચાર્યાદિ સાધુપુંગવો અને શ્રી જિન-ભાષિત ધર્મ–એ ચારનું જ શરણ સ્વીકારવા યોગ્ય છે. આ ચારનું શરણ પામનાર સદ્‌ગતિને અને અન્તે મોક્ષને પણ પામનારો બની શકે છે. જ્યાં કોઇનું શરણ કામ લાગતું નથી, ત્યાં પણ આ ચારનું શરણ જ કામ લાગે છે. આ ચારને શરણે જનારની આપત્તિઓ ભાગવા માંડે છે અને સંપત્તિઓ એને વિંટળાઇ વળે છે. આ ચારનું શરણ

સ્વીકારનારા પુણ્યાત્માઓ, પોતાની આત્મલક્ષ્મીને અલ્પ કાળમાં જ પરિપૂર્ણ રીતિએ પ્રગટાવી શકે છે.

સૈનિકોને ડર લાગવો :

અહીં બને છે એવું કે–જેને ડર લાગવો જોઈએ તેને ડર લાગતો નથી, પણ ઉલ્ટું જેનાથી ડર લાગવો જોઈએ તેને જ ડર લાગે છે. હજુ ડરે તો સીતાજી ડરે, પણ એ તો ડર્યા વિના જ શ્રી નમસ્કાર મંત્રના સ્મરણમાં લીન બનીને ઉભાં છે, જ્યારે એમને સુસ્થિર ઉભેલાં જોઈને સૈનિકો ડરે છે. સીતાજી કમ રૂપવાળાં નથી. સીતાજીનું રૂપ સ્વર્ગની દેવીઓના રૂપનો ખ્યાલ આપે એવું છે. એમાં પ્રસંગને અનુરૂપ ગ્લાનિ ઉમેરાઇ છે. સીતાજીને જોઇને, સામેથી આવતી સેનાના સૈનિકો ડરી જાય છે. તેમને એમ થાય છે કે–'ભૂમિ ઉપર રહેલી દિવ્ય રૂપવાળી આ સ્ત્રી કોણ હશે ?' સૈનિકો આવી અન્દર–અન્દર વાતો કરી રહ્યા છે.

સ્વર ઉપરથી નિશ્ચય :

એ વખતે પણ સીતાજીને રડવું આવી જાય છે. પેલી સેનાના સ્વામી રાજાના કાને સીતાજીના રૂદનનો સ્વર પહોંચે છે. રાજા સ્વરનો જાણકાર છે. સ્વર ઉપરથી તે કેવી વ્યક્તિનો સ્વર છે–એ પારખવાનું રાજામાં સામર્થ્ય હતું. સતીના અને કુલ્ટાના રૂદનમાં પણ ભેદ પડે. સતી અને કુલ્ટાનું હાસ્ય પણ જૂદું અને રૂદન પણ જૂદું.

એને પારખવાની તાકાત જોઈ એ. રાજામાં સ્વર ઉપરથી વ્યક્તિના સ્વરૂપને પીછાનવાની તાકાત છે. રાજાને લાગે છે કે–' આ રૂદન કોઈ મહાસતીનું છે. ' રૂદન કરનાર મહાસતી સગર્ભા છે, એમ પણ રાજા કલ્પી શકે છે.

ભાવના વાંઝણી ન હોય :

રાજા જેમ જાણકાર છે, તેમ કૃપાળુ પણ છે. સીતાજીના રૂદનને સાંભળતાંની સાથે જ, રાજા બોલી ઉઠે છે કે–' આ કોઈ સગર્ભા મહાસતીનું રૂદન છે. ' આ પ્રમાણે બોલીને તે રાજા, તે મહાસતીના કષ્ટને દૂર કરવાને તત્પર બને છે. તરત જ તે સીતાજીની પાસે આવે છે. દુઃખિને દુઃખી તરીકે જાણતાંની સાથે જ, તેના કષ્ટને દૂર કરવાની ભાવના કરૂણાશીલ આત્માઓમાં પ્રગટે જ. દુઃખિને જોયા અને જાણ્યા બાદ, તેના દુઃખને દૂર કરવાનો શક્ય પ્રયત્ન કરવાની જેનામાં વૃત્તિ ન પ્રગટે, તે ધર્મને લાયક નથી. એવો આદમી તો ધર્મક્રિયાઓ કરતો હોય, તો કદાચ ધર્મને જ વગોવનારો બને. અનુકંપા, એ તો આદમીનું આભૂષણ છે. જેનામાં અનુકંપા નથી, તેનામાં બીજું સારૂં હોય પણ શું ? દયા વિનાનો માનવી, એ સાચો માનવી જ નથી. દયા પણ કોરી હોતી નથી. જેનામાં દયા છે, તે છતી શક્તિએ દયાનો અમલ ન કરે, એ બને કેમ ? મૈત્રી, પ્રમોદ, કરૂણા અને મધ્યસ્થતા–એ ચાર ભાવનાઓ કહી, એનો અર્થ શો ? પર-

હિતની ભાવના ભાવવાની ખરી, પણ પરહિતનો પ્રયત્ન કરવાનો નહિ, એમ ? જેનામાં પરહિતચિંતા રૂપ ભાવના હોય, તે તો પરહિતની શકય સાધનામાં પણ ઉજમાલ જ હોય. પરહિતના પ્રયત્નથી બેદરકારમાં, પરહિતચિન્તા રૂપ મૈત્રી ભાવના હોય જ નહિ એ જ રીતિએ કરૂણા ભાવનામાં પણ શું ? 'બીચારો દુ:ખી છે'—એમ કહીને ખસી જવાનું નહિ. તેના દુ:ખને દૂર કરવાનો શકય પ્રયત્ન પણ કરવાનો. સાચી ભાવના જ તે, કે જે શકય પ્રયત્નમાં પ્રેર્યા વિના રહે નહિ શકય અમલ વિનાની વાંઝણી ભાવના, એ વસ્તુત: ભાવના જ નથી. આ રાજા ખરેખર કૃપાલુ છે અને માટે જ તે, સીતાજીના રૂદનને સાંભળતાંની સાથે જ, સીતાજીની પાસે આવે છે.

સીતાજીએ આભૂષણો ધરવાં :

રાજા કૃપાભાવથી પ્રેરાઇને સીતાજીની પાસે આવે છે, પણ સીતાજીને જૂદી જ શંકા આવે છે. સીતાજીને લાગે છે કે–' આ કોઈ ચોર લૂંટારા છે.' આથી સૌથી પહેલું તો પોતે એ કરે છે કે–પોતાના અંગ ઉપરનાં આભૂષણો ઉતારીને સામે ધરે છે. સીતાજીએ કેમ આમ કર્યું હશે ? એ જ માટે કે–આભૂષણો આપ્યે પણ આ આફત જો ટળતી હોય, તો ટાળી દેવી. આભૂષણો આપીને પણ શીલ ઉપરના આક્રમણથી બચી શકાતું હોય, તો બચી જવું. શીલ ઉપરના આક્રમણને રોકવાના હેતુથી,

સર્વસ્વ દઇ દેવું પડે તોય તે દેતાં સ્ત્રીઓને આંચકો આવે નહિ : કારણ કે–સતી સ્ત્રીઓને મન શીલ એ જ સર્વસ્વ હોય છે. શીલ ગયું તો સઘળું જ ગયું અને શીલ રહ્યું તો સઘળું જ રહ્યું–એવી સતી સ્ત્રીઓની અવિચળ માન્યતા હોય છે. આ જ કારણે, મહાસતી સીતાજી આભૂષણો દઇ દેવાથી જ શીલ ઉપરનું આક્રમણ ટળતું હોય તો તેમ કરીને પણ, પોતાના શીલ ઉપરના આક્રમણને ટાળવા ઇચ્છે છે.

રાજાનું સીતાજી પ્રત્યે કથન :

અંગ ઉપરનાં આભૂષણો ઉતારીને, વગર માગ્યે જ સામે ધરી દેવા પાછળ રહેલા સીતાજીના હૃદયભાવને રાજા પામી જાય છે. રાજા તરત જ કહે છે કે–

"xxxxxxxx, मा भैषीस्त्वं मनागपि ।
तवैव भूषणान्येता–न्यंगे तिष्ठन्तु हे स्वसः ! ॥१॥"

રાજા સીતાજીને 'બેન' તરીકે સંબોધીને કહે છે કે–'તું લેશ પણ ડરીશ નહિ.' એટલું જ નહિ, પણ રાજા કહે છે કે–'હે બેન ! આ આભૂષણો તારાં જ છે અને તે તારા જ અંગે રહો !'

ગુણાનુરાગમાંથી જન્મતો રોષ :

સીતાજીએ આભૂષણો આપવા માંડયાં, એટલે રાજાએ આ પ્રાસ્તાવિક વાત કરી : પણ સીતાજીની આભૂષણો

આપી દેવાની તૈયારી જોઇને, રાજાના હૈયામાં સીતાજી પ્રત્યેનો બહુમાનભાવ વધી ગયો. એથી રાજાના હૈયામાં આવી મહાસતીને આવા કષ્ટમાં મૂકનાર પ્રત્યે સખ્ત તિરસ્કાર પ્રગટ્યો. પણ એમાં નવાઇ પામવા જેવું નથી. બહુમાનભાવનો એ નિયમ જ છે. જેના પ્રત્યે આપણા હૈયામાં સાચો બહુમાનભાવ હોય, તેના કષ્ટને આપણે સહી શકીએ જ નહિ. એના ઉપરનું કષ્ટ પણ આપણને આપણી ઉપર આવેલા કષ્ટ જેવું લાગે. એને કષ્ટમાં મૂકનાર પ્રત્યે રોષ પ્રગટે જ. હૈયામાં સાચો બહુમાન-ભાવ હોય, છતાં એ વ્યક્તિને કે વસ્તુને કષ્ટમાં મૂકનાર પ્રત્યે રોષ ન પ્રગટે—એ સંભવિત જ નથી. જો એવી વ્યક્તિ કે વસ્તુને કષ્ટમાં મૂકનાર પ્રતિ રોષ ન પ્રગટે, તો માનવું કે—આપણા હૈયામાં સાચો બહુમાનભાવ છે જ નહિ. એ રોષ શામાંથી પ્રગટે છે? ગુણાનુરાગમાંથી. ગુણાનુરાગવાળો ગુણવાનને કષ્ટ દેનાર તરફ તિરસ્કાર-વાળો બન્યા વિના રહેતો જ નથી. અને તેમ છતાં પણ, સાચા ગુણાનુરાગનો એ મહિમા છે કે—એ એનું પણ ભૂંડું ઇચ્છતો નથી. ગુણવાનને કષ્ટમાં મૂકનારમાં પણ સદ્‌બુદ્ધિ પ્રગટો અને એથી એનું પણ કલ્યાણ થાઓ—એવી ભાવના એનામાં જરૂર હોય છે. દયાભાવના યોગે એ જેમ તેવા પણ આત્માનું અકલ્યાણ ઇચ્છતો નથી, તેમ ગુણાનુરાગના યોગે એ તેના દુષ્ટ કૃત્ય બદલ તિરસ્કારભાવ પામ્યા વિના પણ રહેતો નથી. ગુણાનુરાગના યોગે

જન્મેલો રોષ નિન્દનીય નથી, પણ પ્રશંસનીય જ છે. એ રોષ ગુણઘાતક નથી, પણ ગુણપ્રાપ્તિનું કારણ છે.

કષાયમાં પણ ભેદ :

આથી જ રાજા સીતાજીને એમ પણ પૂછે છે કે—

" का त्वं कस्त्वामिहात्याक्षी–न्निर्घृणेभ्योऽपि निर्घृणः ।
आख्याहि मा स्म शंकिष्ठा–स्त्वत्कष्टेनास्मि कष्टितः ॥ १ ॥"

રાજા પહેલાં તો પૂછે છે કે–" તું કોણ છો ? " અને તે પછી પૂછે છે કે–" તને આવી રીતિએ તજનાર નિર્ઘૃણોમાં પણ નિર્ઘૃણ કોણ છે ? " આ શબ્દોથી રાજા એ જ સૂચવી રહ્યા છે કે–જે આદમીએ આવી મહાસતી સ્ત્રીને, આવી અવસ્થામાં, આવી ભયંકર અટવીમાં તજી દીધી છે, તે નિર્દયોમાં પણ નિર્દય જ હોવો જોઇએ ! કારમી નિર્દયતા વિના આવી સ્ત્રીનો આવો ત્યાગ સંભવે નહિ, એમ એ રાજા માને છે અને એથી જ આમ બોલે છે. સીતાજીને રાજાએ એમ પણ કહ્યું છે કે–

" તું મને નિ:શંકપણે તારી હકીકત જણાવ. તારા કષ્ટથી હું કષ્ટવાળો બન્યો છું. "

વિચાર કરો કે–આવા શબ્દો ક્યારે ઉચ્ચારાય ? રાજાના હૈયામાં કેટલી કરૂણા ભરી હશે ? સતીપણા માટે રાજાના હૃદયમાં કેટલો બહુમાનભાવ હશે ? રાજાને નિન્દાનો શોખ હશે, માટે સીતાજીને તજનાર આદમીને

નિર્દયોમાં પણ નિર્દય કહ્યો હશે, કેમ ? વસ્તુને વસ્તુ રૂપે સમજતાં શીખો. ભક્તિભર્યા અન્તરની પરીક્ષા ભક્તિહીનોને ક્યાંથી હોય ? ભક્તિશૂન્ય આત્માઓ ભક્તાત્માઓની ક્રિયાઓથી નારાજ થાય એમાં નવાઈ નથી, પણ આજે તો ધર્મના નામે જ ધર્મનો વિરોધ કરવાનો પ્રયત્ન થઇ રહ્યો છે. કહે છે કે–' કષાય થાય ? કષાય તો ત્યાજ્ય.' પણ એમ ન સમજે કે–પુદ્‌ગલરાગના યોગે જન્મેલો અપ્રશસ્ત કષાય ત્યાજ્ય, પણ ગુણાનુરાગના યોગે જન્મેલો પ્રશસ્ત કષાય ત્યાજ્ય નહિ. રક્ષક પાસેય શસ્ત્ર હોય અને ભક્ષક પાસે ય શસ્ત્ર હોય. એક રક્ષણ માટે શસ્ત્ર વાપરે છે અને બીજો ભક્ષણ માટે શસ્ત્ર વાપરે છે. બેમાં ભેદ નહિ ?

સભા૦ ભેદ તો મોટો. એક જીવાડે ને બીજો મારે.

એટલું અહીં સમજો તો કેવું સારૂં ?

ઉપાશ્રયોમાંથી પણ ધર્મને કાઢવો છે ?

સ્થાન, વસ્તુ તથા ગુણને નહિ જોનાર, ગમે તે વસ્તુનો ગમે તેવો દુરૂપયોગ કરનાર, શિષ્ટજનોમાં અપ્રિય બને, તિરસ્કાર પામે, તે સ્વાભાવિક છે. ખરાબ સ્થાનનો સારો ઉપયોગ થઈ શકે, પણ સારા સ્થાનનો ખરાબ ઉપયોગ ન જ થઇ શકે. આજે ઉપાશ્રયમાં શું કરવાની ધમાલ મચી રહી છે, તે તમે જાણો છો. ઉપાશ્રય બંધાવનારે કયા હેતુથી બંધાવ્યો હશે ? ઘોઘારી ગૃહસ્થે

ઉપાશ્રય બંધાવ્યો, એટલે ઘોઘારી ગૃહસ્થો એનો ગમે તેમ ઉપયોગ કરી શકે, એમ ? ઉપાશ્રયમાં અર્થ–કામની મંત્રણા હોતી હશે ? અર્થ અને કામની એટલી બધી ઘેલછા વધી ગઈ છે કે–આજે એમને ધર્મનાં સ્થાનોને પણ અર્થ–કામની સાધનામાં કામે લગાડવાં છે ? ઉપાશ્રયમાં તો ધર્મક્રિયા કરવાની હોય, ધર્મની વાતચીત કરવાની હોય, ધર્મનો વિચાર કરવાનો હોય, પણ આ તો રાજકીય મંત્રણાઓ કરવી છે ! બંધાવનારે તો ધર્મક્રિયા માટે સ્થાન બંધાવ્યું, પણ આજના હક્કદારો એના ઉપર છીણી ફેરવવા તૈયાર થયા છે. દમામમાં ને દમામમાં આજે તેમને રેકર્ડ કરી લેવો છે. પછી તો કાયદાબાજ ક્યાં ઓછા છે ? પ્રસંગે પૂરાવો રજૂ કરે કે–અમૂક સાલમાં આ જ સ્થાને અમૂક ક્રિયા થઈ હતી. એવાની જાળમાં રખે ફસાતા. ઔચિત્યને તજવું નહિ, પણ દ્રઢતાથી કહેવું કે–અહીં તો સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષધ આદિ ધર્મક્રિયાઓ થાય, શ્રી જિનવાણીનું શ્રવણ થાય, ધર્મના વિચારોની આપ–લે થાય. મોક્ષના ધ્યેયને સિદ્ધ કરનારી ક્રિયા અહીં થાય, પણ સંસારને વધારનારી ક્રિયા અહીં ન થાય. સ્થાનનો દુરૂપયોગ કરનારને શક્તિસંપન્ને અટકાવવો જોઇએ. ઘરમાંથી અને બજારમાંથી તો ધર્મની વાત લગભગ ગઇ જ છે. હવે ઉપાશ્રયોમાંથી પણ ધર્મને કાઢવો છે ? શ્રી જિનમન્દિર અને ઉપાશ્રયની પવિત્રતાનો પણ નાશ કરવો છે ? રાજ્ય સાથેના સંગ્રામની મંત્રણા

ઉપાશ્રયમાં કરવાની ઇચ્છા, એ શું સૂચવે છે? મુંબઇમાં જગાનો તોટો છે? ના, પણ વાત એ જ છે કે–ઉપાશ્રયમાં ય ધર્મ નહિ રહેવો જોઇએ. એમને તો બધે જ અર્થ–કામની સાધનાને ઘુસાડવી છે. ધર્મના અર્થિઓએ સાવધ બનવું જોઈએ. એવા ધર્મશત્રુઓની મુરાદો બર ન આવે, એ માટે ઘટતું બધું જ કરવું જોઈએ.

ઉપાશ્રયનો દુરૂપયોગ અટકાવવો જ જોઇએ :

સીતાજીને નહિ જાણવા છતાં, આ એક મહાસતી છે, સગર્ભા છે, એમ જાણતાં રાજાને જેમ લાગ્યું કે–'આને તજનાર નિર્ઘૃણોમાં પણ નિર્ઘૃણ છે.' એ જ રીતિએ પવિત્ર સ્થાનોને અપવિત્ર બનાવવાનો–ધર્મસ્થાનોને પાપસ્થાનો બનાવવાનો પ્રયત્ન કરનારાઓને માટે, ધર્મી આત્માઓને કેવું લાગે? 'પુણ્ય ક્રિયાઓને માટે યોજાએલાં સ્થાનોનો દુરૂપયોગ કરવાનો પાપાત્માઓને શો અધિકાર છે?'–એમ થાય ને? ધર્મિઓને અંતરાય કરવાનો, એમને આઘાત પહોંચાડવાનો જ પાપાત્માઓનો પ્રયત્ન છે. તમારા પૂર્વજોએ તમારા ભલાને માટે મન્દિર અને ઉપાશ્રય આદિ બનાવેલ છે. એનો દુરૂપયોગ થતો જોઇને ધર્મિથી ઉપેક્ષા ન થાય. ધર્મસ્થાનનો દુરૂપયોગ થતો રોકવાની તમારી ફરજ છે. તમે દુરૂપયોગને અટકાવવાનો ઘટિત પ્રયત્ન કરશો, એટલે એ તમને ઝનુની વિગેરે કહેશે, પણ એથી ગભરાવું નહિ. એ તો ગમે તેમ કહે, કારણ કે–તમારે

લીધે એની ધારણા પાર પડે નહિ, એ એને લાગે તો ખરૂં ને ? એવાઓની દયા ચિન્તવવી. તમારે તો એક જ વાત રાખવી કે–'જે કહેવું હોય તે કહો, પણ તમારાથી આ સ્થાનનો દુરૂપયોગ નહિ થઈ શકે. બંધાવનાર પુણ્યવાનોના પવિત્ર હેતુ ઉપર તમે પૂળો મૂકો, એ અમે નહિ સાંખી શકીએ. અહીં તો એ જ ક્રિયા થશે, કે જે ક્રિયા ભવનિસ્તારનું કારણ હોય. સારોય સંસાર ભવવૃદ્ધિનાં કારણોથી ભરપૂર છે. મન્દિર અને ઉપાશ્રય જેવાં સ્થાનો એથી બાકાત છે, તેય તમને ખટકે છે ? તરવાનાં સ્થાનોને ડૂબવાનાં સ્થાનો બનાવવાનું નહિ બને. કરવી હોય તો અહીં ધર્મક્રિયા કરો. એ સિવાયની ક્રિયાઓ માટે તો દુનિયા આખી ખૂલ્લી પડી છે.'

દુનિયામાં દુષ્ટાત્માઓનો તોટો નથી :

અહીં રાજા સીતાજીને તેમની હકીકત અને તેમને તજનાર કોણ છે એ પૂછે છે, બેન કહીને સંબોધે છે, તારા કષ્ટથી હું કષ્ટવાળો બન્યો છું–વિગેરે કહે છે, છતાં સીતાજી મૌન જ રહે છે. આંખનું પોપચું પણ ઉંચું કરતાં નથી. કેમ ? શીલની કિંમત છે માટે ! આ દુનિયામાં કહે કાંઈ અને કરે કાંઈ,–એવા માણસોની સંખ્યા નાનીસુની નથી. 'દુનિયાનું ગમે તે થાવ, પણ મારે જોઇએ તે મને મળો'–આવી ભાવનામાં પડેલા આત્માઓ મોંઢે મીઠું બોલે, નમ્રતા આદિ બતાવે, વિશ્વાસ પણ આપે

અને જ્યાં જૂએ કે–'વિશ્વાસ બરાબર બેઠો છે' એટલે તક મેળવીને વિશ્વાસઘાત કરી ગળે છૂરી ફેરવે તો ય નવાઇ પામવાની જરૂર નથી. બેન કહીને આશરો આપી ભોગની માગણી કરનારા અને શક્ય હોય તો બલાત્કાર આદિ કરનારા પણ દુષ્ટાત્માઓ હોય છે, માટે શીલની કિંમત સમજનારે ખૂબ જ સાવધ રહેવું જોઇએ. એ જ રીતિએ ધર્મની કિંમત સમજનારે પણ સાવધ રહેવું જોઇએ. પાપાત્માઓ પોતાનું ધાર્યું પાર પાડવા જુઠ્ઠાં વચનો પણ આપે, પણ ધર્મિએ એવા કાવા–દાવાથી સાવચેત રહેવું. જો કે–આ પ્રસંગમાં તો એવું કાંઈ છે જ નહિ : કારણ કે–અહીં સીતાજીને રાજા જે કાંઇ કહી રહ્યા છે, તે નિષ્કપટભાવે જ કહી રહ્યા છે. અહીં તો રાજા સીતાજીના દુ:ખને જ દૂર કરવા ઇચ્છે છે.

સુમતિ મંત્રિનો ખૂલાસો :

હવે સીતાજીને મૌન રહેલાં જોઈને, રાજાનો મંત્રી ખૂલાસો કરે છે. રાજાની સાથે તેમનો સુમતિ નામનો જે મંત્રી છે, તે સીતાજીને કહે છે કે–" ગજવાહન રાજા અને બન્ધુદેવી રાણીના આ વજ્રજંઘ નામે પુત્ર છે. આ વજ્રજંઘ પુંડરીકપુરના રાજા છે, શ્રી અરિહન્ત પરમાત્માના પરમ ભક્ત છે, મહા સત્ત્વશીલ છે અને પરનારી માત્રના સહોદર છે. અમે આ વનમાં હાથીઓ લેવાને માટે આવેલા હતા અને અમને જોઈતા હાથીઓ મળી

જવાથી અમે પાછા ફરતા હતા. પુંડરીકપુર તરફ પાછા ફરતા આ રાજા, તમારા દુ:ખથી દુ:ખિત બનીને જ અહીં આવ્યા છે, માટે તમે તમારૂં જે કાંઈ દુ:ખ હોય તે આ રાજાને કહો !"

સીતાજીએ પોતાનો વૃત્તાન્ત કહેવો :

સુમતિ નામના મંત્રિએ આ પ્રમાણેનો ખૂલાસો કરવાથી, સીતાજી વિશ્વાસુ બન્યાં. આ કોઈ લૂંટારો નથી પણ રાજા છે, એટલું જ નહિ પણ પરનારીસહોદર એવો મહા આર્હત છે, એમ જાણતાં સીતાજીને ખાત્રી થાય છે કે–આની સાથે વાત કરવામાં વાંધો નથી. આથી સીતાજીએ અથથી ઇતિ સુધીનો પોતાનો વૃત્તાન્ત કહેવા માંડ્યો. સીતાજી પોતાનો વૃત્તાન્ત કહેતાં કહેતાં રૂદન કરે છે અને રાજા–મંત્રી એ વૃત્તાન્તને સાંભળતાં સાંભળતાં રૂદન કરે છે. સીતાજીની કથની પણ એવી છે કે–કઠોરનું પણ હૈયું પીગળ્યા વિના રહે નહિ.

ધર્મપ્રાપ્તિજન્ય બન્ધુત્વ :

સીતાજીએ કહેલા વૃત્તાન્તને સાંભળી લીધા બાદ, વજ્રજંઘ રાજા નિષ્કપટપણે સીતાજીને કહે છે કે–

"धर्मस्वसासि मे ।"

તું તો મારી ધર્મની બેન છો ! કારણ કે–

"एकं धर्मं प्रपन्ना हि, सर्वे स्युर्बन्धवो मिथः ।"

એક ધર્મને પામેલા બધા જ પરસ્પર બન્ધુઓ છે. ખરેખર, શ્રી જિનશાસનના સમાનધર્મિપણાના યોગે પ્રાપ્ત થતું બન્ધુત્વ, એ જ સાચું બન્ધુત્વ છે. એ જ બન્ધુત્વ સાર્થક છે. પેલું બન્ધુત્વ કર્મોદયજન્ય છે અને આ બન્ધુત્વ ધર્મપ્રાપ્તિજન્ય છે. ધર્મપ્રાપ્તિજન્ય બન્ધુત્વ ધર્મની વૃદ્ધિનું જ કારણ બને. ધર્મપ્રાપ્તિજન્ય બન્ધુત્વને જે પામે, ખીલવી જાણે, તે મહાપુણ્યશાલી છે. તમે સાધર્મિક-બન્ધુઓ સાધર્મિક-બન્ધુઓ એમ તો વારંવાર બોલો છો, પણ તમને સાધર્મિકો ખરેખર બન્ધુ રૂપ લાગે છે ખરા ? એના સુખ-દુ:ખની ચિન્તા તમને ખરી ? મારા સાધર્મિક બન્ધુઓને ધર્મની આરાધનામાં ક્યાં ક્યાં અંતરાય નડે છે, એનો તમે વિચાર કર્યો છે ખરો ? સમાનધર્મી આત્માઓને ધર્મની આરાધના કરવાની અનુકૂળતા કરી આપવાનો તમે શકય પ્રયત્ન કર્યો છે ? તમને લાગ્યું છે કે-'મારો કોઈ પણ સાધર્મિક બન્ધુ આફતમાં હોય, એ મને લાંછન રૂપ છે ?' સાધર્મિકોની ભક્તિ કેવા કેવા પ્રકારે કરવી જોઈએ, એ જાણો છો ? ઉપકારી મહા-પુરૂષોએ એનું વર્ણન કરવામાં પણ કમીના રાખી નથી.

ધર્મની પ્રીતિ વિના સાધર્મિક-વાત્સલ્ય નહિ :

પણ આજે ખરી ખામી તો મૂળમાં છે. ધર્મની પ્રીતિમાં જ ખામી છે. જ્યાં ધર્મની પ્રીતિમાં ખામી હોય, ત્યાં ધર્મીની પ્રીતિમાં ખામી હોય એ સહજ છે. ધર્મની

પ્રીતિથી જ ધર્મીની પ્રીતિ વધે છે. આથી જ આજે સાધર્મિકોનાં દુઃખોની વાતો કરનારાઓને વારંવાર સૂચવાય છે કે-ધર્મની પ્રીતિ પ્રગટે અને વૃદ્ધિ પામે, એવા જોરદાર પ્રયત્નો કરો ! ધર્મની પ્રીતિ પ્રગટશે, એટલે સાધર્મિકોનાં દુઃખો ટાળવાને માટે રાડો નહિ પાડવી પડે. સાધર્મિકોની દયા ખાવાની આજે વાતો કરાય છે, પણ સાધર્મિકોની તો ભક્તિ જ હોય. ભક્તિપાત્ર માટે દયાની વાતો કરનારા પણ ધર્મથી દૂર છે. ધર્મને એ પામ્યા નથી, માટે જ એમને દયાની વાત કરવાનું સુઝે છે. ધર્મની પ્રીતિવાળા બનો અને બનાવો, એટલે ધર્મવૃત્તિથી જે કાર્યો થવાં જોઇએ, તે શક્તિ અને સામગ્રી મુજબ થવાનાં જ. આજે તો બીજને બાળવાનો ધંધો કરીને ફલ મેળવવાની રાડો પડાય છે. વાતો એવી કરવી છે, કે જેથી ધર્મબીજ બળીને ખાખ થઈ જાય અને રાડો ધર્મવૃક્ષનાં ફળ મેળવવાની પાડવી છે. એનું પરિણામ શું આવે ? સાચું સાધર્મિક-વાત્સલ્ય ધર્મની પ્રીતિ વિના બને નહિ. જૈન સમાજમાં જો સાધર્મિક-વાત્સલ્યને પુનઃ સજીવન બનાવવું હોય, અત્યારે જે થોડું-ઘણું છે તેમાં વધારો કરવો હોય, તો ધર્મની પ્રીતિ પ્રગટે અને વધે એવા પ્રયત્નોમાં લાગી જવાની જરૂર છે. ધર્મની પ્રીતિ ઉપર દેવતા મૂકીને, ધર્મની પ્રીતિને પ્રગટાવનારાં સ્થાનોને પણ અધર્મનાં-પાપનાં સ્થાનો બનાવીને, સાધર્મિકોના દુઃખને દૂર કરવાનો વિચાર, એ તો ઝેર ખાઇને જીવવાની

આશા કરવા જેવો વિચાર છે. ધર્મપ્રીતિ વિના સાચું સાધર્મિક–વાત્સલ્ય સંભવે જ નહિ, એ ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે. આજે સાધર્મિક–વાત્સલ્યની ખામી દેખાય છે, તે સામગ્રી ઓછી છે એ કારણે નહિ જ. સામગ્રી ઓછી હોય તો સાધર્મિક–ભક્તિની ક્રિયા ઓછી બને, પણ હૈયામાં ભાવના કેવી હોય? એ ભાવનાને પ્રગટાવવાની અને ખીલવવાની જરૂર છે. ધર્મની પ્રીતિને પ્રગટાવવાનો અને વૃદ્ધિ પમાડવાનો દશ વર્ષ સુધી પ્રયત્ન કરી જૂઓ જોઇએ! એ કરશો તો જૈન સમાજમાં કોઇ અનુપમ પરિવર્તન આવેલું તમે જોઈ શકશો. પણ એય તેનાથી જ બને, કે જેનામાં સારી રીતિએ ધર્મપ્રીતિ પ્રગટી હોય.

સ્ત્રીનો નિવાસ પતિગૃહે કે ભ્રાતૃગૃહે હોય :

અહીં એ પણ સમજવા જેવું–ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે કે–રાજા વજ્રજંઘ 'આ શ્રી રામચન્દ્રજી જેવા મહા-રાજાની પત્ની છે.'–એમ સમજીને જ કૃપા કરવા ઇચ્છે છે એમ નથી. રાજા વજ્રજંઘ તો બીજી કોઈ પણ વાતને આગળ નહિ કરતાં, સમાનધર્મિપણાની વાતને જ આગળ કરે છે. સીતાજી તો જૈન છે જ અને આ રાજા પોતે પણ શ્રી જૈનશાસનનો ઉપાસક છે, એટલે સીતાજીને તે ધર્મની બેન કહે છે. ધર્મની બેન કહે છે એટલું જ નહિ, પણ એ બેનનો બેનની જેમ સત્કાર કરવાને પણ રાજા તત્પર બને છે. સીતાજીને 'ધર્મની બેન' કહ્યા પછીથી, રાજા વજ્રજંઘ કહે છે કે–

" मम भामंडलस्येव, भ्रातुरेहि तदोकसि ।
स्त्रीणां पतिगृहादन्यत्, स्थानं भ्रातृनिकेतनम् ॥१॥

" रामोऽपि लोकवादेन, त्वामत्याक्षीन्न तु स्वयम् ।
पश्चात्तापेन सोऽप्यद्य, मन्ये त्वमिव कष्टभाक् ॥२॥

" गवेषयिष्यत्यचिरात्, त्वां सोऽपि विरहातुरः ।
चक्रवाक इवैकाकी ताम्यन् दशरथात्मजः ॥३॥ "

રાજા વજ્રજંઘ સીતાજીને પોતાના નિકેતને આવવાનું કહે છે. એ માટે એ સૂચવે છે કે–તમે મને તમારા ભાઈ ભામંડલ જેવો જ સમજો. જેમ ભામંડલ તમારા ભાઈ છે, તેમ હું પણ તમારો ભાઈ જ છું, એમ માનીને તમે મારે ઘેર ચાલો. સ્ત્રીઓને માટે પતિગૃહ પછીનું કોઈ સ્થાન હોય, તો તે ભ્રાતૃગૃહ જ છે. સ્ત્રીઓ બે જ ઠેકાણે શોભે. કાં તો પતિગૃહમાં અને કાં તો ભ્રાતૃગૃહમાં ! સ્ત્રીઓ માટે પહેલું સ્થાન એ પતિગૃહ. એના અભાવે બીજું સ્થાન એ ભ્રાતૃગૃહ. શીલવતી સ્ત્રીઓ પતિગૃહ અને ભ્રાતૃગૃહ સિવાયના ગૃહમાં વસે નહિ. સ્ત્રીના શીલની રક્ષા પતિથી થાય અને પતિના અભાવમાં ભાઈથી થાય. આ સિવાયના સ્થાને, અન્ય પુરૂષોની છાયામાં કે કોઈની પણ છાયા વિના, રહેનારી સ્ત્રીને ભટકેલ બનતાં વાર લાગે નહિ. આજે શીલરક્ષાની બીજી મર્યાદાઓની જેમ આ મર્યાદા પણ ભૂલાતી જાય છે. સુધારા, વિકાસ અને સ્વતન્ત્રતાના નામે, આજે અનેક-

વિધ ઉત્તમ મર્યાદાઓનો વિનાશ થઈ રહ્યો છે. શીલના અર્થિઓએ આજના કહેવાતા સુધારા આદિના વ્યામોહમાં પડવા જેવું નથી. આજના સુધારા અને વિકાસ પાછળ સ્વચ્છન્દ છૂપાએલો છે. એ સ્વચ્છન્દ ધીરે ધીરે સુધારક ગણાતાં કુટુમ્બોની સામાન્ય શાન્તિમાં પણ તણખા વેરી રહ્યો છે. કેટલાંક કુટુમ્બો એ તણખાઓથી દાઝયાં છે અને પ્રત્યક્ષપણે ઘોર અનર્થોને અનુભવવા લાગ્યાં છે, પણ બોલી શકતાં નથી. પાછા ફરાતું નથી એટલે મહીં ને મહીં રીબાયા કરે છે. ઘરની વહુઓ, દીકરીઓ અને બેનોનો વધતો જતો સ્વેચ્છાચાર, એમને પ્રિય છે એમ ન માનતા. પહેલાં એ પ્રિય હતો, કારણ કે–એમાં ઉન્નતિ માની હતી. હવે એ પ્રિય નથી, પણ બાજી હાથથી ગઈ છે. એવાં ગૃહો પતિગૃહો કે ભાતૃગૃહો હોય તો પણ ત્યાં શીલ જોખમમાં જ ગણાય. આમ છતાં પણ, સ્ત્રીઓ માટે પહેલું પતિગૃહ અને પછી ભાતૃગૃહ એ જ આશ્રય યોગ્ય ગણાય. હજુ મધ્યમ વર્ગમાં સુધારાની બદી ઓછી પેઠી છે અને એ દરમ્યાનમાં જ આજના કહેવાતા સુધારાઓનાં અનિષ્ટો તેઓ સમજી જાય તો સારી વાત છે. કેટલાક તો આજે નબળી સ્થિતિને લીધે એમાં પડતાં રોકાયા છે: બાકી એમને આજની સુધરેલી ગણાતી પણ વસ્તુતઃ સ્વચ્છન્દી રહેણી–કરણી ગમતી નથી એમ નહિ: એટલે આજના એ સ્વચ્છન્દાચારોનો વ્યામોહ તો વધ્યે જ જાય છે. એ વ્યામોહને ટાળવાની જરૂર છે.

આજના કહેવાતા સુધારાઓથી નિપજતાં અનિષ્ટોનો વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવાની જરૂર છે.

આશ્વાસનનો પ્રયત્ન :

ભામંડલના જેવા પોતાને ઘેર આવવાનું કહ્યા પછીથી, રાજા વજ્રજંઘ સીતાજીને આશ્વાસન આપતા હોય તેમ કહે છે કે–રામચન્દ્રજીએ તમારો જે ત્યાગ કર્યો છે તે કોઈ તેમની પોતાની ઇચ્છાથી કર્યો નથી, પણ લોકાપવાદથી કર્યો છે: એટલે મને તો લાગે છે કે–તે પણ અત્યારે તમારી જેમ જ પશ્ચાત્તાપના યોગે કષ્ટ ભોગવતા હશે. તમારા વિરહથી આતુર બનેલા તે પણ એકાકી ચક્રવાકની જેમ ઝૂરતા થકા, તમને થોડા જ વખતમાં શોધવાની પેરવીમાં પડશે. રાજા વજ્રજંઘની આ વાત સાચી જ છે, પણ વિચારવા જેવું એ છે કે–વિવેકી આત્માઓ દુઃખિને શાન્તિ પમાડવા માટે કેવું બોલી શકે છે? વિવેકી આત્માઓની વાણી જ જૂદી હોય. વિવેકશીલ આત્માઓની વાણી સુખી ને દુઃખી–બધાને શાન્તિ આપનારી જ હોય. ઘુવડ જેવા આત્માઓની વાત જૂદી છે. એવા પણ અયોગ્ય આત્માઓ આ દુનિયામાં વિદ્યમાન હોય છે, કે જેમને હિતકર વાત ગમે જ નહિ. બાકી ભલે વિશેષ લાયક ન હોય, પણ જો નાલાયકાતથી બચેલ હોય, તો તેવા સર્વ આત્માઓને વિવેકી આત્માઓની વાણી દરેક અવસ્થામાં શાન્તિ આપ્યા વિના રહેતી જ નથી.

રાજા વજ્રજંઘની નિર્વિકારતા :

અહીં પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવ
શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–રા
વજ્રજંઘ આ બધું જ નિર્વિકારપણે બોલી રહ્યા છે. રાજા
હૈયામાં લેશ પણ વિકાર નથી. મોંઢેથી બેન કહેવી અ
વૃત્તિ વૈરી બનાવવાની રાખવી, એવી દુષ્ટતા રાજા વ
જંઘમાં નથી. આજે સુધારાના પવનમાં આ જાતિ
દુષ્ટતા પણ પ્રસરતી જાય છે. ઘરખાનગી પાપો વધ
જાય છે. આજની વિષયલાલસા અતિ ભયંકર છે. એ
સાનમાં જ સમજાવાય. એનાં વિવેચનો ન હોય. વિચ
કરો કે–સામે સીતાજી જેવી સ્ત્રી છે, કે જેનો રૂપમાં જો
નથી: વળી એ પતિથી તજાએલી છે, અટવીમાં
એકાકિની છે: અને આની પાસે રાજસત્તા છે. અ
સંયોગોમાં જે નિર્વિકાર રહી શકે, તે પુણ્યશાલી જ છે ને

સ૦ પ્રભુના શાસનનો એ પ્રભાવ છે.

પ્રભુશાસનને પામેલા પુણ્યાત્માઓ આનાથી
વધુ અનુકૂળતાઓ હોય, તે છતાં પણ પોતાના શીલ
સુરક્ષિત રાખવાનો વિચાર કરે, એમાં જ પ્રભુશાસન
પામ્યાની સાર્થકતા છે. તીવ્ર પાપોદયે અમૂક વસ્તુ
એ જૂદી વાત છે, પણ સામાન્ય રીતિએ તો એમ
કહેવાય કે–પ્રભુશાસનને પામેલા આત્માઓ ક્રમથી
પરનારીસહોદર તો હોય જ. વજ્રજંઘ રાજાની એ

આપતાં સુમતિ મંત્રિએ પણ એ વાત કહી હતી. સુશ્રાવકોના વૃત્તાન્તોમાં એ વાત તો ઠામ–ઠામ આવે છે.

સીતાજી પુંડરીકપુરમાં :

રાજા વજ્રજંઘની વાતચીત કરવાની રીતિ, ચેષ્ટા અને ભાષા આદિ ઉપરથી સીતાજીને પણ ખાત્રી થઈ ગઈ કે–આ જે કાંઈ કહી રહેલ છે, તે નિર્વિકારપણે જ કહી રહેલ છે. આ ઉપરાન્ત, અત્યારે સીતાજી બીજે ક્યાં જઈ શકે તેમ છે? ભયંકર અટવીમાં છે, સગર્ભા છે અને જેને ઘેર જવાનું છે તેનો વિશ્વાસ રાખવામાં વાંધો નથી એમ લાગે છે, એટલે સીતાજી રાજા વજ્રજંઘની વાતનો સ્વીકાર કરે છે. સીતાજીએ પુંડરીકપુર આવવાની હા પડતાંની સાથે જ, વજ્રજંઘ રાજાએ તરત જ એક શિબિકા મંગાવી અને સીતાજી તેમાં બેઠાં. ક્રમે કરીને સીતાજી પુંડરીકપુરમાં આવી પહોંચ્યાં. પુંડરીકપુર તેમને બીજી મિથિલાનગરી હોય તેવું લાગ્યું: કારણ કે–રાજા વજ્રજંઘનો વર્તાવ ભામંડલના જેવો જ હતો. રાજા વજ્રજંઘે બતાવેલા ગૃહમાં વસતાં સીતાજી, રાત્રી અને દિવસ, ધર્મની આરાધના કરવામાં ગાળવા લાગ્યાં.

સમ્યગ્દૃષ્ટિને બેય ભોગવતાં આવડે :

આ બનાવ શું સૂચવે છે? પુણ્યોદય હોય તો ભયંકર અટવીમાં પણ હરકત ન આવે: નહિ તો ઘરમાં પણ ભીંત પડે અને પ્રાણ જાય. સીતાજીને ન વાધણે

ખાધાં કે ન સિંહણે ખાધાં. હવે તો ભય ટળ્યો. પાપના ઉદયે અટવી મળી અને પુણ્યોદયે અણચિન્તવી સહાય મળી. હજુ કલંક ઉભું છે, પણ એય અવસરે ટળશે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ પાપના કે પુણ્યના ઉદયથી મુંઝાય નહિ. પુણ્યોદયમાં અને પાપોદયમાં એનું ધ્યેય નિર્જરાનું હોય. સમ્યગ્દૃષ્ટિને બન્નેય પ્રકારના ઉદય ભોગવતાં આવડે. બીજાની જેમ એ પુણ્યોદયે ઉન્મત્ત અને પાપોદયે દીન ન બને. એ સઘળી અવસ્થામાં, હરેક હાલતમાં પોતાના ગૌરવને પણ સાચવી શકે.

પુણ્ય-પાપના અસ્તિત્વને અને તેની
અસરને કબૂલાવે તેવો આ પ્રસંગ છે :

પુણ્ય-પાપને નહિ માનનારાઓએ તો ખાસ કરીને આ પ્રસંગ પણ વિચારવા જેવો છે. જે અટવીમાં સીતાજી તજાયાં હતાં, તે અટવી કમ ભયંકર નહિ હતી. હિંસક પશુઓનો એ અટવીમાં નિવાસ હતો. તથાપ્રકારનો પુણ્યોદય ન હોય તો આવી અટવીમાંથી જીવતા નીકળવું, એ સીતાજી માટે અશકય જ હતું. પણ પાપોદયે જેમ પોતાનું કામ કર્યું, તેમ પુણ્યોદયે પણ પોતાનું કાર્ય કર્યું. પાપોદયે એટલી હદ સુધીની પરિસ્થિતિ ઉપસ્થિત કરી દીધી કે–શ્રી રાવણ જેવા સમર્થ, વૈભવસંપન્ન અને વિશાલ સામ્રાજ્યના માલિક છતાં સેવક તરીકે સ્વીકારવાની યાચના કરતા રાજાને ત્યાંથી સર્વથા નિર્દોષપણે

પાછાં ફરેલાં મહાસતી સીતાજીની અસતી તરીકેની ખ્યાતિ થઈ. અસતી તરીકેની એ તદ્દન ગલત ખ્યાતિને સાંભળતાં બીજાઓ મુંઝાય તો એ જૂદી વાત છે, પણ ખૂદ શ્રી રામચન્દ્રજી પણ મુંઝાયા. મુંઝાયા તેય એવા મુંઝાયા કે–સીતાજીને મહાસતી માનવા છતાં ય, તેમને મહાસતી તરીકે જાહેર કરવાની હામ ભીડી શકયા નહિ કે તેવો કોઈ માર્ગ પણ શોધી શકયા નહિ. વધુમાં એવા વિવેકી પણ લોકેષણાને આધીન બન્યા. રાજ્યના વિચક્ષણ મહત્તરો પણ લોકવાદમાં સમ્મત બની ગયા. શ્રી લક્ષ્મણજીએ ચરણોમાં પડીને સીતાજીનો ત્યાગ નહિ કરવાની આગ્રહભરી આજીજી કરી, છતાં તે તરફ પણ શ્રી રામચન્દ્રજીએ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ. તેમણે તો યાત્રાના મિષથી, મહાસતીને અરણ્યમાં તજી દેવાની જ આજ્ઞા ફરમાવી. આ બધામાં સીતાજીનો પાપોદય એક યા બીજી રીતિએ કામ કરી રહ્યો હતો. અન્યથા, શ્રી રામચન્દ્રજીને મહાસતી સીતાજી પ્રતિ ઓછો અનુરાગ નહિ હતો. સીતાજીનું ઔદાસીન્ય ટાળવાને માટે શ્રી રામ-ચન્દ્રજી બને તેટલું સઘળું જ કરવાને તત્પર હતા. વળી વિવેકી અને વિચક્ષણ પણ હતા. છતાં આ બન્યું, ત્યારે એ જ મનાય અને કહેવાય કે–એ બધામાં સીતાજીના તીવ્ર અશુભોદયની મુખ્ય અસર હતી. પાપને નહિ માનનારાઓની બીજી કોઈ પણ દલીલ અહીં ટકી શકે તેમ નથી. જે સંયોગોમાં આ બધું બન્યું છે, તે જોતાં

કોઈ પણ વિચક્ષણ સમજી શકે તેમ છે કે–પાપના ઉદય વિના આમ બને જ નહિ. સીતાજી એ છે, કે જેમણે કોઈ કાળે મનથી પણ પરપુરૂષની ઇચ્છા કરી નથી તેમજ અવસરે સઘળાં રાજસુખોનો એક ક્ષણમાં ત્યાગ કરીને પતિની પૂંઠે પણ એ જ ચાલી નીકળ્યાં હતાં ને ? બીજી તરફ જૂઓ તો શ્રી રામચન્દ્રજી પણ વિવેકશીલ અને વિચક્ષણ હોવા સાથે, સીતાજી પ્રત્યે અનહદ અનુરાગ ધરાવનારા હતા. આ બધી વાતોને લક્ષ્યમાં રાખીને સીતાજીના પરિત્યાગનો આખોય પ્રસંગ વિચારવામાં આવે, તો એમ લાગ્યા વિના રહે નહિ કે–પાપના અસ્તિત્વને પણ માન્યે જ છૂટકો છે. એ ઉપરાન્ત, યોગ્ય આત્માઓમાં આ પ્રસંગના વિચારથી પાપભીરૂ બુદ્ધિ પણ ઉત્પન્ન થયા વિના નહિ રહે.

સ૦ પ્રસંગ તો એવો જ છે.

ત્યારે ખામી શાની છે ?

સ૦ ખામી તો અમારી લાયકાતની છે.

લાયકાતની ખામી કરતાં ય વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવાની ખામી મોટી છે, એમ નથી લાગતું ?

સ૦ એમ કેમ ?

આત્માના હિતની દરકાર કેટલી ? તમે માની લીધેલાં દુન્યવી હિતોને માટેનો વિચાર કેટલો અને આત્માના હિતનો વિચાર કેટલો ?

સ૦ આત્માના હિતની ઇચ્છા તો છે, પણ...

પણ એ ઇચ્છા એવી છે કે—એની મેળે આત્માનું હિત સધાઈ જાય તો ભલે, એમ જ ને ?

સ૦ કાંઈ કહેવાય એવું નથી.

દુન્યવી હિત સાધવા માટે તો વિચારો ય કરવા પડે અને પરિશ્રમે ય કરવો પડે, પણ આત્માનું હિત સાધવા માટે બહુ વિચારની કે બહુ પરિશ્રમની જરૂર નહિ, એમ લાગે છે ?

સ૦ એમ લાગતું તો નથી, પણ અમારી દશા એવી છે કે એવી જ કલ્પના થાય.

એનું કારણ શોધવાનો પરિશ્રમ કર્યો છે ખરો ? કોઈ દિ' કોઈ પણ સદ્‌ગુરૂની પાસે જઇને તમે તમારી અવસ્થાનું વર્ણન કર્યું છે ખરૂં ? ' આત્મકલ્યાણની મને અભિલાષા છે, પણ એ માટેના પ્રબલ વિચારો કે એ માટે ખૂબ ખૂબ પરિશ્રમ કરવાની ભાવના મારામાં પ્રગટતી નથી, એનું કારણ શું હશે ? '—એવું કયારે ય સદ્‌બુદ્ધિથી કોઈ સદ્‌ગુરૂને પૂછયું છે ખરૂં ?

સ૦ આત્મકલ્યાણની એટલી બધી ઇચ્છા તો ઉત્પન્ન થવી જોઈએ ને ?

ત્યારે તમારી આત્મકલ્યાણની અભિલાષા કયી કોટિની છે, એનો તો કયાસ કાઢો ! તમને દુન્યવી સુખો મેળવવાની ઇચ્છા થાય છે કે નહિ ?

સ૦ થાય છે.

દુન્યવી સુખો એ વસ્તુતઃ સુખો નથી અને એના ભોગવટામાં કલ્યાણ નથી, એમ લાગે છે ખરૂં ?

સ૦ વિચાર કરીએ તો એમ થાય કે–જ્ઞાનિઓએ કહ્યું છે તે ખોટું ન હોય.

જ્ઞાનિઓએ કહ્યું છે તે ખોટું ન જ હોય, એ તો નિર્વિવાદ વાત છે : પણ તમને શું લાગે છે, એ કાંઈ કહેશો ?

સ૦ દુન્યવી સુખો ભોગવતાં આનન્દ નથી આવતો, તેમ કહી શકાય એવું નથી.

તો ક્યારેક ક્યારેક પણ એમ લાગે છે કે–મારો આ આનંદ મારા દુઃખમાં વધારો કરનારો છે ? મારો આ આનંદ સાચા સુખની પ્રાપ્તિને દૂર લઈ જનારો છે ? મારો આ આનંદ, એ મારી મૂર્ખાઈનું જ પરિણામ છે ?

સ૦ ક્યારેક એમ તો લાગે કે–આ બધું તજીને સંયમની સાધના થાય તો સારૂં.

એટલી પણ ત્યાગ અને સંયમની રૂચિ હોય, તો એ આનંદનું જ કારણ છે : પણ જેને મોક્ષસુખ ગમતું હોય અને ઉપકારિઓએ ફરમાવ્યા મુજબ રત્નત્રયની આરાધના કર્યા વિના કલ્યાણ સધાવાનું નથી એમ લાગતું હોય, એને ભોગસુખો દુઃખના કારણ રૂપ લાગવાં જોઈએ. ભોગસુખોને ભોગવતાં કમ્પારી આવવી જોઇએ. ઈન્દ્રાદિનાં

સુખો પણ ઇચ્છવા જેવાં નથી, એમ લાગવું જોઈએ. તમે દેવપૂજા કરો કે સાધુસેવા કરો, એ કયા હેતુથી ?

સ૦ સુખી થવાય એ હેતુથી !

ત્યાં પાછો એ પ્રશ્ન આવીને ઉભો જ રહ્યો કે-દેવપૂજા અને સાધુસેવા આદિથી તમે કયા પ્રકારના સુખને ઇચ્છો છો ? દુન્યવી સુખને કે મોક્ષસુખને ?

સ૦ બેય સુખને.

મોક્ષસુખની અભિલાષાવાળાને તો દુન્યવી સુખોનો પણ ત્યાગ કરવો પડે છે. દુન્યવી સુખ અને મોક્ષસુખ-એ બન્ને સાથે ભોગવી શકાય એવાં સુખો નથી. દુન્યવી સુખની ઇચ્છા પણ મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિમાં વિઘ્નકર છે : તો પછી બન્નેય પ્રકારનાં સુખોને ઇચ્છો છો, એ કેમ બને ?

સ૦ ખરી વાત એ છે કે-હજુ આત્મા મોક્ષસુખનો એવો અર્થી બન્યો નથી. મોક્ષ પ્રત્યે અરૂચિ નથી, પણ વિચારો અને પરિશ્રમ તો દુન્યવી સુખસામગ્રીની અભિલાષાથી થાય છે.

ખરેખર, મોક્ષ પ્રત્યે અરૂચિ નથી-એ પણ એક પ્રકારની લાયકાત જ છે. દેવપૂજા અને સાધુસેવા દ્વારા દુન્યવી સુખસામગ્રીને નહિ ઇચ્છતાં, એ જ ઇચ્છયા કરો કે-'મોક્ષની તીવ્ર રૂચિ મારામાં પ્રગટો !' શ્રી વીતરાગ દેવ અને એ તારકની આજ્ઞા મુજબ નિર્ગ્રન્થધર્મનું

પરિપાલન કરતા સુસાધુઓ–એ બન્નેની પૂજા અને સેવાથી મારા હૈયામાં મોક્ષની ઉત્કટ અભિલાષા પ્રગટો અને મુક્તિની સાધના માટેની તત્પરતા પ્રાપ્ત થાઓ, એવી ભાવનાને ખૂબ જ દૃઢ બનાવો. મુક્તિની સાધના માટે કેટલીક સામગ્રીની પણ આવશ્યકતા છે. એ માટે તેવી સામગ્રીની ઇચ્છા, એ પાપેચ્છા નથી. એ તો એક અપેક્ષાએ મુક્તિનાં સાધનોની ઇચ્છા છે, એમ પણ કહી શકાય. પણ પહેલાં દુન્યવી સુખનું અર્થિપણું જવું જોઈએ. દુન્યવી સુખોને ભોગવવાની લાલસા નાશ પામવી જોઇએ. દુન્યવી સુખોને ભોગવવાની ઇચ્છા, એ પાપનું મૂળ છે. દુન્યવી સુખોને ભોગવવાની ઇચ્છા, આત્માને અનેકવિધ અનર્થો તરફ દોરી જાય છે. મોક્ષ-સુખની અભિલાષાથી કરવામાં આવતી દેવપૂજા અગર સાધુસેવા આદિથી દુન્યવી સુખો પ્રાપ્ત થતાં નથી, એમ નહિ: મોક્ષસુખની અભિલાષાથી કરાએલી દેવ-પૂજા અને સાધુસેવા આદિથી દુન્યવી સુખોની પણ પ્રાપ્તિ શક્ય છે. વળી તે સુખસામગ્રી પણ ઉચ્ચ કોટિની હોય છે. એ સુખસામગ્રી સંસારરાગને નહિ વધારતાં વિરાગને વધારે છે. એથી જ એ સામગ્રી મોક્ષસુખની સાધનામાં સહાયક બની જાય છે. આ અપેક્ષાએ તમે દુન્યવી સુખ અને મોક્ષસુખ–ઉભયની અભિલાષાથી દેવપૂજા અગર સાધુસેવા કરો એ જૂદી વાત છે: પણ સમજુ હોવા છતાંય કેવળ દુન્યવી સુખના હેતુથી જ

દેવપૂજા આદિ અનુષ્ઠાનો આચરવાં, એને તો ઉપકારિઓ વિષાનુષ્ઠાન અને ગરાનુષ્ઠાન કહે છે. અમૃત રૂપ બનવાની લાયકાત ધરાવનારાં પણ ધર્માનુષ્ઠાનો, કેવળ દુન્યવી સુખના હેતુથી આચરાવાને કારણે જ, વિષ અને ગરલની ગરજ સારનારાં બની જાય છે. આવી વાતો નહિ સમજી શકવા જેટલા તમે મુગ્ધ હો તો વાત જૂદી છે, પણ તમે તો વિચક્ષણ છો. આ બધી વાતોને તમે સર્વથા નથી સમજતા, એમ પણ નથી. હવે તમને લાગે છે ને કે-આત્મહિતની બેદરકારીના યોગે જ તમે જરૂરી વિચારોથી વંચિત રહી જાઓ છો ?

સ૦ એ વાત તો છે જ.

તો એ દૂષણ ટાળવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. આપણી મૂળ વાત તો એ હતી કે-શ્રી રામચન્દ્રજી દ્વારા કરાએલા સીતાજીના પરિત્યાગના પ્રસંગને જો બરાબર વિચારાય, તો યોગ્ય આત્માઓમાં પાપભીરૂ બુદ્ધિ પણ ઉત્પન્ન થયા વિના રહે નહિ. શ્રી રામચન્દ્રજીએ સીતાજીને તજી દીધાં-એ પ્રસંગ જેમ પાપના અસ્તિત્વને અને તેના ઉદયની અસરને કબૂલવા પ્રેરે તેવો છે, તેમ ભયંકર અટવીમાં મહાસતી સીતાજીને શ્રી વજ્રજંઘ રાજા જેવા સુશ્રાવકનો ભેટો થઈ ગયો અને તેમને તે રાજા પુંડરીકપુરમાં લઈ આવ્યા-એ પ્રસંગ પુણ્યના અસ્તિત્વને અને તેના ઉદયની અસરને પણ કબૂલવા પ્રેરે તેવો છે.

પાપભીરૂપણું આવ્યા વિના પુણ્યાનુબંધી પુણ્યની ય વિવેકપૂર્વકની ઈચ્છા નહિ આવે :

પુણ્યોદયે અણચિન્તવી રીતિએ સઘળું મળી રહે છે અને પાપોદયે અણચિન્તવી રીતિએ સઘળું જ ચાલ્યું જાય છે. ખરાબમાં ખરાબ સ્થાનમાં ય પુણ્યોદય અનુકૂળતા ઉભી કરી દે છે અને સારામાં સારા સ્થાનમાં ય પાપોદય પ્રતિકૂળતા ઉભી કરી દે છે. આમ છતાં, કેવળ પુણ્યના જ અભિલાષી નહિ બનતાં નિર્જરાના અભિલાષી બનવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પુણ્યોદયની ઈચ્છા થઈ જાય, તો પણ તે એવા પુણ્યોદયની ઈચ્છા હોવી જોઇએ, કે જે પુણ્યોદયનું પરિણામ પાપની વૃદ્ધિમાં ન આવે. પુણ્ય બે પ્રકારનું છે: એક પાપાનુબંધી અને બીજું પુણ્યાનુબંધી. પાપાનુબંધી પુણ્યનો ઉદય આત્માના ભાવિને ભયંકર બનાવે છે, જ્યારે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો ઉદય વર્તતો હોય ત્યારે આત્મા વિષયવિરાગ આદિથી ઘણું ઘણું શ્રેય: સાધી શકે છે. પુણ્યાનુબંધી પુણ્યની વિવેકપૂર્વકની ઈચ્છા પણ પાપભીરૂ બન્યા વિના આવી શકતી નથી. આથી પાપભીરૂતા કેળવવાની ખાસ જરૂર છે. પુણ્ય અને પાપ આદિની શ્રદ્ધા કેળવી પાપભીરૂ બનવું અને મોક્ષની જ અભિલાષાથી સદ્ધર્મના સેવન માટે મથવું. આવા પ્રસંગોમાંથી પણ એવા જ રહસ્યને તારવવું જોઇએ.

આપત્તિને પણ સંપત્તિ રૂપ બનાવો :

પાપ કરતાં પાછું વાળીને નહિ જોનારાઓ જો પાપના પરિણામનો વિવેકપૂર્વક વિચાર કરનારા બની જાય, તો ક્રમે ક્રમે પાપથી કંપનારા અને પાપના ત્યાગી બની ગયા વિના રહે નહિ. મહાસતી સીતાજીને માથે આવેલી આફત કેવી અને કેટલી ભયંકર ? એ પ્રતાપ એમના પૂર્વના પાપકર્મનો જ છે. આ વસ્તુ એ પણ સૂચવે છે કે–આફતમાં અદીન બનવું. 'મારું કરેલું પાપ મારે ભોગવ્યા વિના ચાલે તેમ નથી.'–એ વિચાર પણ આત્માને આફતના સમયે અદીન બનવામાં સહાય કરે છે. આફતમાં અદીન બની, સમભાવે આફતને સહવી અને વર્તવું એવી રીતિએ કે જેથી સઘળી જ આફતોના મૂળમાં ઘા પડ્યા કરે. અહીં આપણે જોયું કે–શ્રી વજ્રજંઘ રાજાએ આપેલા નિકેતનમાં વસતાં મહાસતી સીતાજી, ધર્મની આરાધનામાં જ રત બનીને દિવસો વ્યતીત કરી રહ્યાં છે. 'દુ:ખમાં તે ધર્મ હોય ?'–એમ કહેનારાઓને કહો કે–' દુ:ખમાં તો અવશ્યમેવ ધર્મ જોઈએ.' આત્મા જો વિવેકી અને સત્ત્વશીલ હોય, તો દુ:ખના સમયે તો એ અજબ સાધના કરી શકે છે. વિવેકને પામેલો સત્ત્વશીલ આત્મા સમતાશાલી બનીને દુ:ખના સમયમાં જે કર્મનિર્જરા સાધી શકે છે, તે કોઈ અજબ જ હોય છે. એવા આત્માઓ આપત્તિઓને સંપત્તિ

રૂપ બનાવી દેનારા હોય છે. એવા આત્માઓ આપત્તિના સમયમાં પોતાની આત્મસંપત્તિને ખૂબ ખૂબ નિર્મલ બનાવી શકે છે. એવા ઉત્તમ આત્માઓને માથે આપત્તિ આવે એવી આપણી ભાવના ન હોય, એમની આપત્તિ ટળે એવી જ આપણી ભાવના હોય : અરે, એમની આપત્તિ ટાળવાનો શક્ય પ્રયત્ન પણ આપણે કરીએ, પરન્તુ જે રીતિએ એવા આત્માઓએ આપત્તિને પણ સંપત્તિ રૂપ બનાવી દીધી હોય, તે રીતિની તેમની સાધનાની અનુમોદના કર્યા વિના આપણે રહી શકીએ નહિ. એવા આત્માઓના ઉદાહરણથી આપણે પણ આપણી આપત્તિને સંપત્તિ રૂપ બનાવવાનું સામર્થ્ય કેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

કૃતાન્તવદને અયોધ્યામાં આવીને
શ્રી રામચંદ્રજીને ખબર આપવી :

અસ્તુ. હવે આપણે આગળ શું બન્યું છે તે જોઇએ. મહાસતી સીતાજી શ્રી વજ્રજંઘ રાજાના પુંડરીકપુરમાં પહોંચીને, શ્રી વજ્રજંઘે આપેલા નિકેતનમાં વસી રાત-દિવસ ધર્મની આરાધના કરવા લાગ્યાં, ત્યાં સુધીનું વર્ણન કર્યા બાદ, આ ચરિત્રના રચયિતા, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, અયોધ્યાનગરીમાં શું શું બન્યું, એ વિગેરેનું વર્ણન શરૂ કરે છે. તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે-શ્રી સમેત-

શિખરજી તીર્થની યાત્રાના મિષથી મહાસતી સીતાજીને અરણ્યમાં એકલાં જ છોડી દેવાને માટે ગએલો સેનાપતિ કૃતાન્તવદન અયોધ્યાનગરીમાં આવી પહોંચ્યો. આપણે જોઈ ગયા છીએ કે–મહાસતી સીતાજીની પતિપરાયણુતા માટે સેનાપતિ કૃતાન્તવદનના હૈયા ઉપર ઘણી જ ઉંડી છાપ પડી હતી અને એથી જ તે વારંવાર નમસ્કાર કરીને સીતાજીથી વિખૂટો પડ્યો, ત્યારે રસ્તામાં પણુ એ જ જાતિના વિચારો કર્યા કરતો હતો કે–'ક્યાં રામ જેવા વિપરીત વૃત્તિવાળા પતિ અને ક્યાં એવા પણુ પતિ પ્રત્યે પૂજ્યભાવ અને એકાન્ત હિતભાવ ધરાવનાર આ સતી ? ખરેખર, સીતાજી તો સતીઓમાં પણુ શિરોમણિ જ છે.' આ પ્રકારના વિચારોને કરતો કૃતાન્તવદન, અયોધ્યાપુરીમાં આવી પહોંચીને પોતાના સ્વામિની સેવામાં હાજર થાય છે. હાજર થઇને એ સૌથી પહેલી વાત તો એ કહે છે કે–

"वने सिंहनिनादाख्ये त्यक्तवानस्मि जानकीम् ।"

સિંહનિનાદ નામના વનમાં મેં સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો છે. આટલું કહ્યા પછીથી, મહાસતી સીતાજીએ કહેવડાવેલો સંદેશો શ્રી રામચન્દ્રજીને સંભળાવવાની તૈયારી કરતાં સેનાપતિ કૃતાન્તવદન કહે છે કે–

"मुहुर्मुहुः सा मूर्च्छित्वाः चेतित्वा च मुहुर्मुहुः ।
कथंचिद् धैर्यमालंब्य, वाचिकं चैवमादिशत् ॥१॥"

એ સમજાવે છે કે—મહાસતી સીતાજી, આપે તેમનો ત્યાગ કરાવ્યો છે—એ વાત સાંભળતાની સાથે જ સખ્ત આઘાતને પામ્યાં અને આકુળ–વ્યાકુળ બની ગયાં. તેઓ વારંવાર મૂર્છા અને વારંવાર ચેતના પામવા લાગ્યાં. વારંવાર મૂર્છા પામતાં અને વારંવાર ચેતના પામતાં મહાસતી સીતાજીએ, કોઈ પણ રીતિએ ધૈર્ય પ્રાપ્ત કરીને, આપને કહેવાને માટેનો જે સંદેશો મને કહ્યો છે, તે હું આપને સંભળાવું છું.

સાચા સેવકપણાને પામવા માટે–
સતીપણાનો આદર્શ સ્વીકારો :

સેનાપતિ કૃતાન્તવદનની વર્ણન કરવાની ખૂબી પણ ધ્યાન ખીંચે એવી છે. શ્રી રામચંદ્રજીનો એ સેવક છે અને સ્વામિના ધ્યાન ઉપર સ્વામિની ભૂલ આવે એમ ઇચ્છી રહ્યો છે. અહીં તે સેવક તરીકેની પોતાની લાયકાત પૂરવાર કરી રહ્યો છે, એમ કહીએ તોય ચાલી શકે. સાચા સેવકો સ્વામિને તેમની ભૂલ સમજાય, એવો પણ પ્રયત્ન કરનારા હોય જ છે. ‘ સ્વામિનું ગમે તેમ થાવ : આપણે તો આપણા હિત તરફ ધ્યાન રાખીને સ્વામિને રૂચે એવું બોલવું અને સ્વામી ખૂશ થાય એમ જ વર્તવું ’—એવી મનોવૃત્તિવાળા સેવકો, સેવકધર્મના રહસ્યને સમજ્યા જ નથી. એવાઓ અંગત સ્વાર્થ માટે માખણીયા બનીને, પોતાના સ્વામિને અહં-

કારાદિનું વિષ પાનારા હોય છે. સ્વામિના હિત તરફ જેનું લક્ષ્ય નથી, તે સાચો સેવક નથી જ. સેવકે ભલે સ્વાર્થ માટે જ સેવા સ્વીકારી હોય, પણ એની સ્વાર્થ-સાધના સ્વામિના જ હિતની ઘાતક નિવડે એવી તો નહિ જ હોવી જોઇએ. સાચા સેવકપણાને ઇચ્છતા આત્માઓએ નિરંતર સતીધર્મના આદર્શને આંખ સામે રાખવો જોઇએ. સતી સ્ત્રીઓ જેમ જરા પણ અવિનયી બન્યા વિના પતિના હિતમાં દત્તચિત્ત બની રહે છે, તેમ સેવકોએ પણ સ્વામિના હિત સામે દૃષ્ટિ રાખવી જોઇએ. સ્વામિની આજ્ઞાનું વિનીતભાવે પાલન કરવું એ જેમ સ્વામિસેવા છે, તેમ સ્વામિને યુક્તિપૂર્વક ઉન્માર્ગથી બચાવી લઈ સન્માર્ગે યોજવાનો પ્રયત્ન કરવો, એય સ્વામિસેવા છે. સેવકે અવસર ઉપર એવી રીતિએ વર્તવું જોઇએ, કે જેથી અવિનયનો છાંટો પણ આવે નહિ અને શક્ય હોય તો સ્વામિનું હિત સધાયા વિના પણ રહે નહિ. આજના સેવકોની તો દૃષ્ટિ જ જૂદી. સેવકના હૈયામાં સ્વામિના હિતની સતત્ ચિન્તા હોવી જોઇએ, જ્યારે આજના સેવકોમાં કેવળ પોતાના જ હિતની સતત્ ચિન્તા હોય છે અને સ્વામિના હિતની ઉપેક્ષા હોય છે. કેટલાક તો વળી એથી ય આગળ વધીને, સ્વામિનું હિત હણાય એવી રીતિએ પણ સ્વાર્થ સાધવાનો પ્રયત્ન કરતાં અચકાતા નથી. શેઠની મૂર્ખાઈને પણ શાણપણ તરીકે વર્ણવે અને શેઠ અયોગ્ય પ્રવૃત્તિ

કરતા હોય તોય શેઠની રૂબરૂ કે પાછળ પણ 'શેઠ યોગ્ય જ કરે છે'—એમ બોલ્યા કરે : એવા સેવકોનો આજે તોટો નથી. જો કે—આજના બધા જ સેવકો એવા છે એમ આપણે કહેતા નથી, પણ મોટા ભાગની દશાનું આ વર્ણન છે.

સ૦ આજના શેઠીયાઓ પણ એવા છે કે—એમની પાસે માખણીયા સેવકો ટકી શકે અને સાચી હિતકારી વાત કરનારા માર્યા જાય.

આજે શેઠીયાઓમાં એવા ઘણા છે, એ વાતનો ઇનિકાર છે જ નહિ : પણ એટલા માત્રથી સેવકો સેવક-ધર્મને ચૂકે એ વ્યાજબી નથી. હિતનો માર્ગ તો એ જ છે કે—સૌ પોતપોતાની ફરજ તરફ લક્ષ્ય આપનારા બને. દરેકને પહેલી ચિન્તા પોતાના કર્ત્તવ્યનું પાલન કરવાની હોવી જોઇએ. કર્ત્તવ્યનું યથાર્થપણે પાલન કરતાં વેઠવાનું આવે તો વેઠવાની તૈયારી પણ હોવી ઘટે. બીજી વાત એ છે કે—આજે કેટલાક ઉદ્ધત માણસો પોતાને 'સાચા—બોલા' તરીકે ઓળખાવી—'સાચું બોલ્યા તો સંકટ આવ્યું'—એવી ફરીઆદ કરનારા છે. આથી જ સેવકોએ સતીપણાના આદર્શને આંખ સામે રાખવો જોઇએ, એમ કહેવાયું. સેવક માત્રે ઉદ્ધતાઇનો તો મૂળ-માંથી જ ત્યાગ કરવો જોઇએ અને મન—વચન—કાયાને વિનયથી ઓતપ્રોત બનાવી દેવાં જોઇએ. આ પછી પણ

અવસરને પીછાનવો, સંયોગો તપાસવા, પરિણામ વિચારવું–એ વિગેરે સંબંધી વિચક્ષણતા પ્રાપ્ત કરવી જોઇએ. સાચા સેવક બનવા માટે પણ ઓછી લાયકાતની જરૂર છે, એમ ન માનતા. આ તો સેવકધર્મની વાત નીકળી એટલે સેવકો માટે કહેવાયું, બાકી આજના સ્વામિઓ માટે ય ઘણું કહેવા જેવું છે. સાચું સ્વામિપણું પામવા માટે તો સેવક કરતાં ય વિશેષ લાયકાત પ્રાપ્ત કરવી જોઇએ. સાચું સ્વામિપણું પામવા માટે વિવેકી બનવું અને ઔદાર્ય, ધૈર્ય તથા ગાંભીર્ય આદિ ગુણો કેળવવા, એ ખૂબ જ જરૂરી છે. પણ એ વાત વળી અન્ય કોઈ તેવા અવસરે. અહીં તો એ વાત છે કે–સેનાપતિ કૃતાન્તવદન એવી રીતિએ વર્ણન કરી રહ્યો છે, કે જેથી એક વાર શ્રી લક્ષ્મણજી જેવાની વિનંતિને પણ તિરસ્કારી કાઢનાર શ્રી રામચન્દ્રજીને તેમની ભૂલનો ખ્યાલ આવે અને થઈ ગએલા અનુચિત સાહસને સુધારી લેવાની ભાવના તેમનામાં પ્રગટ્યા વિના રહે નહિ.

કૃતાન્તવદને સંભળાવેલો સીતાજીનો સંદેશ :

હવે મહાસતી સીતાજીએ કહેવડાવેલો સંદેશ શ્રી રામચન્દ્રજીને સંભળાવતાં, કૃતાન્તવદન નામનો તે સેનાપતિ કહે છે કે–

"**नीतिशास्त्रे स्मृतो देशे, कस्मिन्नाचार ईदृशः ।**
एकपक्षोक्तदोषेण, पक्षस्यान्यस्य शिक्षणम् ॥ १ ॥

"सदा विमृश्य कर्त्तुस्तेऽप्यविमृश्य विधायिता।
मन्ये मद्भाग्यदोषेण, निर्दोषस्त्वं सदाप्यसि ॥ २ ॥
"खलोक्त्याहं यथा त्यक्ता, निर्दोषापि त्वया प्रभो!।
तथा मिथ्यादृशां वाचा, मा त्याक्षीर्धर्ममार्हतम् ॥ ३ ॥
" इत्युक्त्वा मूर्च्छिता सीता, पतित्वोत्थाय चाब्रवीत् ॥
मया विना कथं रामो, जीविष्यति हतास्मि हा ! ॥४॥"

પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ કરેલા આ વર્ણન ઉપરથી, બરાબર સમજી શકાય તેમ છે કે–કૃતાન્તવદન સેનાપતિએ મહાસતી સીતાદેવીના વાચિકને આબાદ રીતિએ શ્રી રામચન્દ્રજી સમક્ષ રજુ કર્યું છે. કેટલીક વાર સુન્દરમાં સુન્દર વાતો પણ રજૂ કરવાની બીન-આવડતથી મારી જાય છે અને કેટલીક વાર તો વળી ઉંધી જ અસર નિપજાવનારી નિવડે છે. સામાન્ય પણ વાત રજૂ કરતાં આવડે તો ઘણી સુન્દર અસર નિપજાવી શકાય છે અને સારી પણ વાત રજૂ કરતાં ન આવડે તો એ જ એક કારણસર તે નિષ્ફળ અગર તો નુકશાન-કારક નિવડે છે. અહીં તો કૃતાન્તવદન વિચક્ષણ છે અને સીતાદેવીએ જે કહેવડાવ્યું છે તે પણ એવું છે, કે જે દોષદૂષિત હૈયાને પ્રાયઃ ભેદી નાખ્યા વિના રહે નહિ.

સ૦ હૈયાને ભેદી નાખે એવું ?

હા, દોષદૂષિત હૈયાને ભેદી નાખે એવું !

સ૦ એમ કેમ ?

એનો અર્થ એ કે–આ વાત કાને પડતાંની સાથે જ, હૈયામાં પેઠેલો દોષ પલાયન થઈ જાય, ભૂલ થઈ જવા બદલ હૈયાને આઘાત પહોંચે અને થઈ ગએલી ભૂલ સુધરી શકે તેમ હોય તો તે સુધારી લેવાની તત્પરતા જન્મે.

કથનના મર્મને પીછાનતાં શીખો :

સ૦ એવી ભાષા એ હિંસક ભાષા ન ગણાય ?

નહિ જ. ભાષાના પ્રયોગો કેવી કેવી રીતિએ થઈ શકે છે, એ પણ સમજવું જોઈએ. જેમકે–સ્તવનમાં એમ પણ બોલાય છે કે–

“ ઓલંભડે મત ખીજો, હો પ્રભુજી !
ઓલંભડે મત ખીજો ! ”

વિચાર કરો કે–આવું બોલાય ? અજ્ઞાનિઓ તો એમ જ કહેવાના કે–આવું બોલનારે શ્રી વીતરાગદેવને ક્રોધી ઠરાવ્યા. પ્રભુ શું ખીજાય એવા છે, કે જેથી ઓલંભાથી નહિ ખીજાવાનું કહેવાય ? વળી ક્યાં ત્રણ જગતના નાથ અને ક્યાં આવું બોલનાર ? ભગવાનને ઓલંભો દેવાય ? ભગવાનને ઓલંભો દેવાની આપણી લાયકાત છે ? પણ ખરી વાત એ છે કે–આવાં વાચિકો પણ કેવળ ભક્તિગર્ભિત જ હોય છે. ભક્તિભર હૃદયે જ આવું બોલાય છે. પ્રભુના આલંબનથી સંસારસાગરને તરી જવાની ઉત્કટ કામનાના યોગે આવું બોલાય છે.

આમાં પ્રભુને દોષિત ઠરાવવાનો પ્રયત્ન નથી. અનેક રીતિએ ભાષાપ્રયોગો થઈ શકે છે. સ્તવનોમાં તો પ્રભુ સમક્ષ બાલભાવ ધારણ કરીને મહાપુરૂષોએ કંઈ કંઈ વાતો કરી છે. ભાષાના પ્રયોગોની વિવિધતા આદિને નહિ સમજી શકનારને તો એમ જ લાગે કે–ભક્તથી આવું બોલાય જ નહિ, પણ સમજવું જોઇએ કે–એવા પણ પ્રયોગો થઇ શકે છે અને મહાપુરૂષોને ભક્તિ કોને કહેવાય તથા આશાતના કોને કહેવાય–એનો સાચો અને પૂરતો ખ્યાલ હતો. કથનની યોગ્યયોગ્યતાને સમજવાને માટે પણ કથનના મર્મને પીછનતાં શીખવું જોઈએ. 'દોષદૂષિત હૈયું ભેદાય'–એમાં કહેવાની વાત હૈયાનો દોષ ભેદાય એ છે, પણ હૈયું ભેદાઈ જાય એ નથી.

સ૦ બરાબર છે.

મહાપુરૂષોના કથનના મર્મને નહિ પામી શકનારાઓ તો, એ તારકોના કથનનું આલંબન લઇને પણ પાપનું પોષણ કરનારા બની જાય છે. આથી જ ઉપકારી મહાપુરૂષો ફરમાવે છે કે–ધર્મના અર્થી આત્માઓએ સદાને માટે ધર્મને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ દ્વારા જાણવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ : અન્યથા, ધર્મના નામે પણ અધર્મના ઉપાસક બની જવાય, એ સુસંભવિત છે.

અન્યાયનો પોકાર :

સીતાજીના સંદેશામાં, શરૂઆતમાં શ્રી રામચંદ્રજીએ

કરેલા અન્યાયને યુક્તિપુરસ્સર પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે! જાણે એમ પૂછવામાં આવ્યું છે કે–એક પક્ષે અન્ય પક્ષનો દોષ કહ્યો, એટલા જ માત્રથી અન્ય પક્ષને શિક્ષા કરવી, એ ક્યાંનો ન્યાય છે? અન્ય પક્ષને કાંઈ પૂછવું નહિ, એક પક્ષે કહેલો દોષ સાચો છે કે ખોટો એની તપાસ પણ કરવી નહિ અને એકે કહ્યું કે–'આમાં દોષ છે' એટલા માત્રથી અન્યને શિક્ષા દેવી, એવું શું કોઈ નીતિશાસ્ત્રનું વિધાન છે? કોઈ સ્મૃતિ એવું કહે છે? કે કોઈ દેશમાં એવો આચાર છે ખરો? લોકોએ વાત કરી કે–સીતા અસતી છે, ભ્રષ્ટા છે, પણ સીતાને તો પૂછવું જોઈએ ને? સીતા પાસેથી તો ખૂલાસો મેળવવો જોઇએ ને? સીતાને તો લોકે દીધેલા કલંકનું નિવારણ કરવાની તક આપવી જોઇએ ને? નીતિ-શાસ્ત્રમાં, સ્મૃતિમાં કે કોઈ દેશમાં એવો આચાર હોય જ નહિ કે–એક માણસ કહે કે અમૂક ગૂન્હેગાર છે, એટલા માત્રથી ગૂન્હેગાર તરીકે જણાવાએલા માણસને શિક્ષા કરાય! આમ છતાં તમે મને એવી જ રીતિએ શિક્ષા કરી છે. આ તમારી કયા પ્રકારની ન્યાયશીલતા?

ભાગ્યદોષનો સ્વીકાર:

આવું કહેવડાવવા દ્વારા મહાસતી સીતાજીએ શ્રી રામચન્દ્રજીને તેમના અન્યાયપૂર્ણ આચરણનો ખ્યાલ તો આપ્યો, પણ સીતાજીએ તે પછી જે કહેવડાવ્યું છે તે તો

ખાસ સમજવા જેવું છે. મહાસતી સીતાજીનું તે પછીનું કથન, તેમના શુદ્ધ સમ્યગ્દૃષ્ટિપણાનું દ્યોતક છે. એમણે કહેવડાવ્યું છે કે–આપ તો સદાને માટે દરેક પ્રવૃત્તિ વિચારપૂર્વક જ કરનારા છો. અણુવિચાર્યું કોઈ પણ પગલું ભરનારા આપ નથી. આ કારણે, મને લાગે છે કે–મારા આ પ્રસંગમાં આપ જે અણુવિચાર્યું આચરી ચૂકયા છો, તેમાં જો કોઈ કારણ હોય, તો તે મારૂં મન્દભાગ્યપણું એજ કારણ છે. મારા જ ભાગ્યદોષનો એ પ્રતાપ છે કે–સદા વિચારશીલ એવા પણ આપથી આવું અવિચારિપણું થઇ ગયું છે. આથી હું માનું છું કે–આપ સદાયને માટે નિર્દોષ છો! મારૂં તથાપ્રકારનું દુર્ભાગ્ય ન હોત, તો આપના જેવા વિચારશીલ આવું સાહસ કદિ જ કરત નહિ, એ શંકા વિનાની વાત છે: માટે આ પ્રસંગમાં દોષિત આપ નથી, પણ મારૂં ભાગ્ય જ દોષિત છે.

ચેતવણી:

અન્યાયથી ક્રૂરપણે ભયંકરમાં ભયંકર એવી આપત્તિમાં હડસેલી દેનાર પણ સ્વામિને નિર્દોષ અને પોતાના ભાગ્યને જ દોષિત તરીકે જણાવ્યા પછીથી, સીતાજીએ કહેવડાવ્યું છે કે–એ બધું તો ઠીક, મારો ભાગ્યદોષ હું ભોગવી લઇશ, પણ મારી વિનંતિ છે કે–જેવી રીતિએ ખલજનોનાં વચનોથી દોરવાઈ જઇને આપે નિર્દોષ એવી પણ મારો ત્યાગ કર્યો, તેમ ભૂલેચૂકે પણ મિથ્યા-

દૃષ્ટિઓનાં વચનોથી દોરવાઈ જઈને આર્હત ધર્મનો ત્યાગ કરશો નહિ!

સતીજીવનનો ખ્યાલ મેળવવા માટે
આ ઉદાહરણ અનુપમ છે :

સતી પોતાના પતિને ઉપાલંભનાં વચનો સંભળાવે તો પણ કેવી રીતિએ સંભળાવે અને સમ્યગ્દર્શન ગુણથી પવિત્ર અન્તઃકરણવાળી બનેલી સતીના હૈયે, પોતે કારમી રીતિએ પતિથી તજાએલી હોય તે છતાં પણ, પોતાના પતિ માટે કેવી હિતકામના હોય–એ સમજવા માટે સીતાજીનું આ વાચિક ખૂબ જ ઉપયોગી છે. સીતાજીએ પોતાનું આ વાચિક શ્રી રામચન્દ્રજીને કહેવાને માટે કૃતાન્તવદન સેનાપતિને જે સમયે કહી સંભળાવ્યું હતું, તે સમયના પ્રસંગમાં કાંઇક વિસ્તારથી આપણે આ વિષે વિચાર કર્યો છે, એટલે અહીં તેનો વિશેષ વિસ્તાર કરવાની ઈચ્છા નથી : પણ સતીધર્મને પામવા અને પાળવા ઇચ્છનારી સ્ત્રીઓએ તો ખાસ કરીને આ પ્રસંગ ધ્યાનમાં લેવા જેવો છે. આમ તો સીતાજીનું આખું ય જીવન સતી સ્ત્રીજીવનનો ઉત્તમ આદર્શ પૂરો પાડનારૂં છે અને હક્કદાર હોવા છતાં પણ શ્રી રામ-ચન્દ્રજી બીનહક્કદાર શ્રી ભરતજીને રાજા બનવાની અનુકૂળતા કરી આપવાના હેતુથી જ્યારે અયોધ્યા છોડીને ચાલી નીકળ્યા, ત્યારે લેશ પણ વિરોધ કર્યા વિના સીતાજી રાજસુખોને લાત મારીને દેહની પાછળ

છાયાની જેમ શ્રી રામચંદ્રજીની પાછળ ચાલી નીકળ્યાં એ પ્રસંગ ઘણો જ બોધદાયક છે, પરન્તુ આ પ્રસંગ તો એને ય ટપી જાય એવો છે. જે સ્વામિની સેવા માટે એક વાર સીતાજીએ રાજસુખોનો ત્યાગ કર્યો હતો, એ સ્વામિએ જ અત્યારે ઘોર અન્યાય આચરીને ત્યાગ કરાવ્યો છે. પેલા પ્રસંગમાં માત્ર રાજસુખોનો જ ત્યાગ હતો, પણ પતિસુખનો ત્યાગ નહિ હતો : ઉલ્ટું તે સમયે પોતા ઉપર સ્વામિનો પૂરેપૂરો અનુરાગ હતો : જ્યારે આ પ્રસંગમાં તો રાજસુખો છોડાવનાર અને સર્વથા નિર્દોષ છતાં પણ કલંકિની તરીકે, તેય સગર્ભાવસ્થામાં તેમજ હિંસક પશુઓથી પરિપૂર્ણ જંગલમાં તજાવી દેનાર ખૂદ પતિ છે. આવા સમયે પણ પતિ પ્રત્યેની હિતકામના અખંડ ટકી રહેવી અને ઉપાલંભ આપતાં પણ પોતાના ભાગ્યદોષને આગળ કરી પતિને નિર્દોષ માનવા, એ અસાધારણ સતીત્વનું સૂચક છે. આવી કફોડી હાલતમાં પણ એ વિચાર આવવો એ સામાન્ય સારી પણ સ્ત્રીઓને માટે શક્ય નથી કે–'ખલજનોની વાણીથી દોરવાઈ જઈને રામચન્દ્રજીએ મારો ત્યાગ કર્યો એ તો ઠીક, પણ જેવી રીતિએ ખલજનોની વાણીથી દોરવાઇ જઈને હું નિર્દોષ હોવા છતાં ય મારો ત્યાગ કર્યો, તેવી રીતિએ મિથ્યાદૃષ્ટિઓની વાણીથી દોરવાઈ જઈને જો તેઓ શ્રી આર્હત ધર્મને તજી દેશે, તો તેમનું થશે શું ?'

સ૦ પતિના અન્યાયની વાત તો કરી ને ?

કયા હેતુથી કરી ?

સ૦ અન્યાયનો ખ્યાલ આપવા માટે !

એટલું જ નહિ, પણ ભવિષ્યમાં શ્રી રામચન્દ્રજીના હાથે આવો કોઈ અન્યાય ન થઈ જાય તેમજ શ્રી રામચન્દ્રજી મૂર્ખા લોકોની વાણીથી દોરવાઈ જવાના સ્વભાવથી બચી શકે એ માટે ! સતી સ્ત્રી પતિના દોષ કોઈ પણ સંયોગોમાં અને કોઈ પણ રીતિમાં બોલે જ નહિ, એવો નિયમ નથી. સ્વામિને દોષમુક્ત બનાવવાના હેતુથી, સ્વામિનું અહિત નહિ થતાં હિત જ થાય એવા ઈરાદાથી, સતી સ્ત્રીઓ સ્વામિને તેમના દોષ કહે અગર યોગ્ય રીતિએ કહેવડાવે, એ સ્વાભાવિક જ છે. વાત એક જ છે કે–કોઈ પણ સંયોગોમાં સતી સ્ત્રીના હૈયામાં પતિ માટે દુર્ભાવ આવે નહિ અને પતિ માટેની હિતકામના ટળે નહિ. પણ આજે તો આવી વાતો તરફ દુર્ભાવ ન આવે તોય સારૂં. આવી વાતો સાંભળતાં સાંભળતાં પણ–'સતી સ્ત્રીજીવન આવું જ હોવું જોઇએ અને આપણે પણ આવું જ જીવન કેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ'–એટલું ય જેમને લાગે તેય ભાગ્યશાલી છે.

છેલ્લી વાત :

આ પ્રસંગ જેમ સ્ત્રીઓને માટે બોધપ્રદ છે, તેમ સેવકજનોને માટે ય બોધપ્રદ છે. સીતાજીને એવા વનમાં

તજી દેવામાં આવ્યાં છે, કે જે વનમાં સીતાજી જેટલો કાળ વધુ જીવી શકે તેટલો કાળ સામાન્ય રીતિએ વધારે જ ગણાય. વળી–'કલંકનું સ્થાન છે'–એવી વાતોના કારણે તજાએલાં છે. હવે તેમનો સંદેશો ગમે તેવો સારો હોય, પણ શ્રી રામચન્દ્રજીને તે કહેવાની જરૂર શી? 'તમારા હાથે અન્યાય થયો છે અને ખલજનોની વાણીથી આવો અન્યાય આચર્યો, પણ મિથ્યાદૃષ્ટિઓની વાણીથી શ્રી આર્હત ધર્મને તજશો નહિ'–એવું સીતાજીએ કહેવડાવ્યા છતાં પણ સેવકે એ બોલવું, એ સહેલું છે? એમ ન થાય કે–સીતા જેવી પ્રાણપ્રિયા સતીને લોકની વાત માત્રથી તજી દેનાર આ, મને કાંઈક કરી નાખશે તો? પણ નહિ, કૃતાન્તવદને તો સંદેશો કહ્યો અને તે પણ સુન્દર રીતિએ. છેલ્લે જતાં કૃતાન્તવદને એ વાત પણ કહી કે–આટલું બોલીને સીતાજી મૂર્ચ્છા પામી પડી ગયાં અને તે પછી બોલ્યાં કે–' મારા વિના રામ શી રીતિએ જીવી શકશે? અરે રે, હું તો હણાઈ ગઈ છું!'

શ્રી રામચંદ્રજીનો વિલાપ :

કૃતાન્તવદને આ બધી વાતો એવી અસરકારક રીતિએ કહી છે, કે જેથી દોષદૂષિત હૃદય પ્રાયઃ ભેદાયા વિના રહે જ નહિ–એ વાત આપણે વિચારી આવ્યા છીએ અને અહીં તેનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્ર-

સૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–કૃતાન્તવદન સેનાપતિના મુખેથી સીતાજીએ કહેવડાવેલી વાતોને સાંભળતાંની સાથે જ, શ્રી રામચન્દ્રજી એકદમ મૂર્ચ્છા ખાઈને ભૂમિ ઉપર પટકાઈ પડ્યા. શ્રી રામચન્દ્રજી એ રીતિએ પટકાઇ પડતાં, શ્રી લક્ષ્મણજી સંભ્રમથી દોડી આવ્યા અને ચન્દનજલથી શ્રી રામચન્દ્રજીને સીંચવા લાગ્યા. એથી શ્રી રામચન્દ્રજી કાંઈક સચેત બન્યા, બેઠા થયા અને એવો વિલાપ કરવા લાગ્યા કે–

'તે મહાસતી સીતા ક્યાં છે? ખેદની વાત છે કે–લૂચ્ચા લોકોનાં વચનોથી મેં એ મહાસતીને સદાને માટે તજી દીધી!'

શ્રી લક્ષ્મણજીનું અવસરોચિત સૂચન :

શ્રી રામચન્દ્રજીને આ રીતિએ વિલાપ કરતા જોઈને અને સાંભળીને, શ્રી લક્ષ્મણજીને લાગ્યું કે–ઘણી જ સુન્દર તક હાથમાં આવી છે. શ્રી લક્ષ્મણજી તો સીતાજીનો આ રીતિએ ત્યાગ કરવામાં વડિલ ભાઈ ભૂલ કરે છે એમ પહેલેથી જ માનતા હતા અને એથી જ તેમણે સીતાજીનો ત્યાગ નહિ કરવાની પગે પડીને પણ આજીજી કરી હતી. તે વખતે તો શ્રી રામચન્દ્રજીએ એ વિષે એક પણ અક્ષર નહિ બોલવાની આજ્ઞા ફરમાવી દીધી હતી અને એ મનાઈથી રડતાં રડતાં મોઢું ઢાંકીને શ્રી

લક્ષ્મણજીને ચાલ્યા જવું પડયું હતું: છતાં એ અવગણનાને નહિ ગણકારતાં, શ્રી લક્ષ્મણજી આવેલી તકનો લાભ લેવાનો પ્રયત્ન કરે છે. શ્રી રામચંદ્રજીને એ કહે છે કે–'હે સ્વામિન્! આ વિલાપ કરવાનો સમય નથી. પોતાના પ્રભાવથી રક્ષાએલાં તે મહાસતી હજુ પણ તે વનમાં ચોક્કસ જીવતાં હશે: માટે હે પ્રભો! આપના વિરહથી સીતાદેવી મૃત્યુ પામે, તે પહેલાં આપ જાતે જ તે વનમાં જાવ અને તેમને શોધી લાવો!'

સ૦ જાતે જવાનું કેમ કહ્યું?

જાતે જઇને શોધી લાવે, એટલે સીતાજીના પુનઃ સ્વીકારનો પ્રશ્ન જ ઉભો થાય નહિ. વળી શ્રી લક્ષ્મણજી એમ પણ માનતા હોય કે–ખૂદ રામચંદ્રજીના ગયા વિના હવે સીતાજી પાછાં આવે નહિ. પ્રસંગને સમજો તો લાગે કે–જાતે જવાનું કહેવામાં શ્રી લક્ષ્મણજીએ ડહાપણ વાપર્યું છે, પણ અવિનય કર્યો નથી. ખલજનોની વાણીથી સીતાજીને ભયંકર જંગલમાં તજાવી દેવા જેટલી હદે પહોંચનાર શ્રી રામચંદ્રજી, સીતાજી આવ્યા બાદ કોઇ જૂદા નિકેતનમાં રહેવા આદિની વાત કરે તો? એને બદલે જાતે જ તેડવા જાય અને લઇ આવે, એટલે વચ્ચે કોઇને ભંભેરવાની તક મળે નહિ અને 'સીતાજીનો આપ સ્વીકાર કરો'–એવી વિનંતિ કરવાનો વખત પણ આવે નહિ.

શ્રી રામચંદ્રજીએ જાતે શોધવા જવું :

હવે અહીં શું બન્યું છે તે જોઇએ. શ્રી લક્ષ્મણજીએ શ્રી રામચન્દ્રજીને જાતે જઇને જ સીતાજીને શોધી લાવવાની વાત કરી અને તેની સાથે જ શ્રી રામચંદ્રજી તૈયાર થઈ ગયા. કૃતાન્તવદન સેનાપતિ અને ખેચરોની સાથે શ્રી રામચંદ્રજી આકાશમાર્ગે વાહન દ્વારા રવાના થયા અને અતિ દારૂણ એવા તે અરણ્યમાં પહોંચી ગયા. આપણે તો જાણીએ છીએ કે–સદ્‌ભાગ્યના યોગે સીતાજી શ્રી વજ્રજંઘ રાજાની પુંડરીકપુરીમાં સકુશલ પહોંચી ગયાં છે, પણ શ્રી રામચંદ્રજી આદિને એ વાતની ખબર નથી. આથી શ્રી રામચંદ્રજી, કૃતાન્તવદન અને ખેચરો પણ તે આખાય અરણ્યમાં શોધ ચલાવવા મંડ્યા. એક પણ સ્થલ એવું ન રહ્યું, કે જ્યાં તેમણે સીતાજીની શોધ ન કરી હોય : એક પણ જલાશય એવું નહોતું, કે જ્યાં તેઓએ સાતાજીની તપાસ ન કરી હોય : એક પણ શૈલ એવો નહિ હતો, કે જ્યાં તેઓ સીતાજીની શોધ માટે ન ગયા હોય : અને એક પણ વૃક્ષ એવું નહોતું, કે જ્યાં તેઓ સીતાજીની ભાળ મેળવવા માટે ન ગયા હોય. સીતાજીને શોધી કાઢવાના હેતુથી, સિંહનિનાદક નામના તે અરણ્યમાં તેઓ સ્થાને સ્થાને, જલે જલે, શૈલે શૈલે અને વૃક્ષે વૃક્ષે ઘુમી વળ્યા, પણ ક્યાંયથી શ્રી રામચંદ્રજીને કે અન્ય કોઈને શ્રીમતી સીતાદેવીનો પત્તો લાગ્યો નહિ.

શ્રી રામચન્દ્રજીને મળેલી નિરાશા:

આથી શ્રી રામચંદ્રજી ખૂબ જ હતાશ થઈ ગયા. તેમનું હૃદયદુઃખ ઘણું જ વધી ગયું. આવા પ્રસંગે હૃદયદુઃખ ખૂબ ખૂબ વધી જાય, એમાં નવાઈ પામવા જેવું કાંઈ છે જ નહિ. સીતાજી પ્રત્યે શ્રી રામચન્દ્રજીના હૈયામાં અતિશય અનુરાગ છે: તેવા પ્રકારના સંયોગોમાં, તેવી જ કોઈ ભવિતવ્યતાના કારણે, શ્રી રામચંદ્રજીથી અન્યાય થઈ ગયો અને હવે એ ભૂલ બરાબર સમજાઈ છે: વળી ભૂલ સમજાઈ અને જાતે શોધવા આવ્યા ત્યારે ઘણી ઘણી મહેનત કરવા છતાં સીતાજીનો પત્તો લાગ્યો નહિ: આમ અનુરાગ અને પશ્ચાત્તાપ–બન્નેનો અગ્નિ હૈયામાં સળગી રહ્યો હોય, વિરહદુઃખ અને અન્યાયદુઃખ–બન્નેય સાથે સંતાપી રહ્યાં હોય, ત્યારે હૈયામાં કારમી વેદના પ્રગટે તે સ્વાભાવિક જ છે. પહેલાં તો શ્રી રામચંદ્રજીએ ખૂબ ખૂબ વિચાર કર્યો અને છેવટ માન્યું કે–'જરૂર, કોઈ વાઘ, સિંહ કે અન્ય હિંસક પશુએ સીતાને મારી નાખી તેનું ભક્ષણ કર્યું હશે!' આમ સીતાજી નહિ મળવાથી, સીતાજીની આશાને તજી દઈને શ્રી રામચંદ્રજી અયોધ્યામાં પાછા ફર્યા.

સીતાજીની પ્રશંસા અને રામચંદ્રજીની નિન્દા:

અહીં પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–

" पौरैः सीतागुणग्राहं, निन्द्यमानो मुहुर्मुहुः ।"

અત્યારે સીતાજીના ગુણોને આગળ કરીને નગર-લોકો શ્રી રામચંદ્રજીની વારંવાર નિન્દા કરી રહ્યા છે. આ એ જ અયોધ્યા છે અને એ જ નગરલોકો છે, પણ હવે સીતાજીની પ્રશંસા થઈ રહી છે અને શ્રી રામચંદ્રજીની નિંદા થઈ રહી છે. હવે લોકો સીતાજીને ગુણીયલ કહી શ્રી રામચંદ્રજીને નિન્ધા કરે છે. જે અયોધ્યામાં થોડા જ દિવસો અગાઉ ડગલે ને પગલે સીતાજીની નિન્દા થતી હતી, જે અયોધ્યામાં લગભગ બધાં જ ઘરોએ એ વાતો થતી હતી કે–સીતા રાવણ જેવા લોલુપને ત્યાં લાંબો કાળ વસે અને તે છતાં નિષ્કલંક રહી શકે એ શક્ય જ નથી, તે જ અયોધ્યામાં એના એ લોકો આજે સીતાજીનાં વખાણ કરે છે અને શ્રી રામચંદ્રજીની નિન્દા કરે છે. પ્રાય: લોકની સ્થિતિ આવી જ હોય છે. લોકવાદને શરણે રહેનારાઓની ધોબીના કુતરા જેવી દશા થાય છે. ધોબીનો કુતરો નહિ ઘરનો કે નહિ ઘાટનો, તેમ લોકવાદને શરણે રહેનાર ન પોતાનું સુધારી શકે કે ન પારકું સુધારી શકે. એવાઓને તો બેય બાજુ ગુમાવવાનું હોય. લોકની ગતિ પવન જેવી છે. પવન જેમ એક જ દિશાએ વહેતો નથી, તેમ લોક પણ એક જ દિશાનો આગ્રહી હોતો નથી. આમનું નિમિત્ત મળે તો આમ ઢળે અને તેમનું નિમિત્ત મળે તો તેમ ઢળે.

લોકના નાદે ન નચાય :

લોકવાદ મોટે ભાગે હિતાહિત અને તથ્યાતથ્ય આદિના વિવકથી પર હોય છે. આથી જ કહેવાય છે કે—કેવળ લોકવાદ ઉપરથી કોઈ પણ વસ્તુનો ક્યાસ કાઢવો એ મૂર્ખાઈ છે. લોકમાં પણ કહેવાય છે કે—'દુનિયા ઝુકતી હૈ, ઝુકાનેવાલા ચાહિયે.' આ જ કારણે આ દુનિયામાં ભયંકર દુરાચારિઓ પણ આડંબરથી પૂજાય છે. કુશળ દમ્ભિઓ જો કોઈ તેવા પ્રકારના પુણ્યવાળા હોય, તો લગભગ આખી દુનિયાને પણ બેવકૂફ બનાવી શકે છે. હંમેશને માટે દુનિયામાં શાણા આત્માઓની સંખ્યા અલ્પ જ હોય છે. શાણાઓ કુશળ પણ દમ્ભિઓના દમ્ભને કળી જાય, પણ પેલાનું પુણ્ય હોય અને લોકનું દુર્ભાગ્ય હોય, તો લોક દમ્ભિઓને માને અને શાણાઓને અવગણે. તેવા અવસરે અજ્ઞાન લોક શાણાઓને જ બેવકૂફ માને. આથી લોકના નાદે નાચવું, એ હિતાવહ નથી. લોકહેરીને તજી, બુદ્ધિને વિવેકમય બનાવી, યથાર્થ કલ્યાણકારી માર્ગને અનુસરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. દમ્ભિઓના દમ્ભમાં ફસ્યા, તો કલ્યાણ રહી જશે અને અકલ્યાણ થઈ જશે.

આજનો વાવંટોળ :

આજનો વાવંટોળ વિચિત્ર છે. આજના વાવંટોળથી વિવેકશીલ આત્માઓ જ બચી શકે તેમ છે, કારણ કે—

આજે ખૂબ જ સીફતથી અનાચારનો પ્રચાર થઇ રહ્યો છે. આજે પરોપકારની વાતો કરીને પણ અનાચારના માર્ગે દોરવાના પ્રયાસો થઈ રહ્યા છે. અહિંસા અને સત્યના નામે પણ હિંસા અને મૃષાવાદ વધે એવી પ્રવૃત્તિઓ થઈ રહી છે. એક તરફ દ્વેષ કરવો નહિ, ક્રોધ કરવો નહિ, –એ વિગેરે કહેવાય છે અને બીજી તરફ દુન્યવી સત્તા આદિનો લોભ વધે એ જાતિના પ્રયત્નો થાય છે! એ લોભ, ક્રોધને વધારે કે ઘટાડે? અહિંસા ક્યારે પળાય? પહેલાં તો હિંસાની જડ તરફ તિરસ્કાર આવવો જોઇએ. અર્થ અને કામની લાલસા, પૌદ્‌ગલિક સુખોની અભિલાષા, એ હિંસાની જડ છે. જ્યાં સુધી પૌદ્‌ગલિક સુખોની અભિલાષાથી હૈયું ઓતપ્રોત છે, ત્યાં સુધી સાચી અહિંસા આવે, એ શક્ય જ નથી. આજે તો પૌદ્‌ગલિક સુખના હેતુથી અહિંસાની વાતો કરાય છે અને એવી વાતો કરનાર–'અહિંસાના માર્ગને હું જ સમજ્યો છું'–એવો ભાવ વ્યક્ત કરે છે. આમ છતાં, ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોના શાસનને અનુસરવાની વાતો કરનારાઓ પૈકીના આત્માઓ પણ, આજે એ કહેવાતી અહિંસાની પૂંઠે પાગલ બન્યા છે. આવા સંયોગોમાં તો મિથ્યા લોકવાદથી ખૂબ જ સાવધ બન્યા રહેવું જોઇએ.

શ્રી રામચન્દ્રજીની દુર્દશા :

અહીં તો સીતાજી નહિ મળવાથી આશાશૂન્ય બનેલા

શ્રી રામચન્દ્રજી, લોકોદ્વારા સીતાજીના ગુણોને ગ્રહીને વારંવાર નિન્દાતા થકા, અયોધ્યાનગરીમાં આવ્યા. અયોધ્યામાં આવીને તેમણે સીતાજીના મૃતકાર્યને કર્યું. તેમની આંખો આંસુઓથી ઉભરાઈ રહી હતી અને સઘળું જ તેમને કાં તો સીતામય લાગતું હતું અને કાં તો શૂન્યવત્ લાગતું હતું. શ્રી રામચન્દ્રજીના હૈયામાં એક માત્ર સીતાજીની ધૂન હતી. તેમની આંખો જ્યાં ને ત્યાં સીતાજીના પડછાયા જોયા કરતી હતી. તેમની જીભ 'સીતા, સીતા' સિવાય કશું જ બોલતી નહોતી. એમને એમ થતું હતું કે–સીતા ક્યાંક છે, પણ તે ક્યાં છે તેની તેમને ખબર નહોતી.

રાગ-દ્વેષની આધીનતા :

સીતાજીના વિયોગથી ઉત્પન્ન થએલો આ સન્તાપ કેટલો કારમો છે ? વિવેકી એવા પણ શ્રી રામચન્દ્રજી, રાગના યોગે જ, ઘેલછા અનુભવી રહ્યા છે. આવા વખતે આયુષ્યનો બંધ પડી જાય તો ? રાજર્ષિ પ્રસન્નચન્દ્ર કેવળ માનસિક વિચારણાના પ્રતાપે સાતમી નરકે જવાને યોગ્ય સ્થિતિને પામ્યા હતા. અપ્રશસ્ત રાગ–દ્વેષ ખૂબ જ ભયંકર છે. અપ્રશસ્ત રાગ–દ્વેષની જેટલી આધીનતા, તેટલી પાયમાલી. જૂઓ કે–ત્રણ ખંડનું સામ્રાજ્ય જેની પાસે છે, એવા શ્રી રામચન્દ્રજી પણ અપ્રશસ્ત રાગના પ્રતાપે કારમી વિટમ્બણા ભોગવી રહ્યા છે.

લોકહેરીને તજો :

આ દુર્દશા એક માત્ર લોકૈષણાએ ઉત્પન્ન કરી છે. યશની ભયંકર કામનાએ જ, આ પરિસ્થિતિ ઉભી કરી દીધી છે. એક કામ અણુવિચાર્યું થઇ ગયું, તો આ દશા થઈ. લોકૈષણાની આ ભયંકરતાને સમજો. લોકની નિંદાથી બચી જવા માટે શ્રી રામચંદ્રજીએ મહાસતી સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો, પણ પરિણામમાં શ્રી રામચંદ્રજી લોકનિંદાને પાત્ર પણ બન્યા અને સીતાજીના વિરહથી સંતાપ પણ પામ્યા. એ જ રીતિએ જેઓ લોકહેરીમાં પડી જાય છે, તેઓ ધર્મથી પરાઙ્મુખ બની સીદાય છે અને સજ્જન લોકના ફીટકારને પામે છે. ધર્મના અર્થી આત્માઓએ લોકપ્રિયતાને ધ્યેય નહિ બનાવતાં, ધર્મની આરાધનાને જ ધ્યેય બનાવવું જોઈએ. લોકપ્રિયતા મળે કે ન મળે, પણ ધર્મની આરાધનાથી ન ચૂકાય–એનો ખ્યાલ રાખવો જોઇએ. ધર્મને છેહ દેનારાઓ સાચી લોકપ્રિયતાને પામી શકતા જ નથી. એ પણ સમજવું જોઇએ કે–સદાચારોના યોગે શિષ્ટજનોની પ્રીતિને સંપાદન કરનાર જ સાચો લોકપ્રિય છે.

સીતાજીના બે પુત્રો : તેમના જન્મ અને નામકરણના મહોત્સવો :

લોકહેરીમાં ફસાવાને કારણે, શ્રી રામચન્દ્રજીને પ્રાપ્ત થએલી દુ:ખમય અવસ્થાનું વર્ણન કર્યા બાદ, આ ચરિત્ર-

ના રચયિતા પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્ય-ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, શ્રાદ્ધગુણ-સંપન્ન શ્રી વજ્રજંઘ રાજાને ત્યાં કેવા કેવા બનાવો બનવા પામે છે, તેનું વર્ણન શરૂ કરે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે–મહાસતી સીતાજી જે સમયે કલંકનાં અતિથિ બન્યાં અને શ્રી રામચન્દ્રજી દ્વારા તજાયાં, તે સમયે તે સગર્ભા હતાં. પુંડરીકપુરમાં શ્રી વજ્રજંઘ રાજાએ આપેલા નિકે-તનમાં નિવાસ કરતાં મહાસતી સીતાજીએ, કોઈ એક દિવસે પુત્રયુગલને જન્મ આપ્યો. એકી સાથે જન્મેલા તે બે પુત્રો પૈકી, એકનું નામ રાખવામાં આવ્યું–અનંગ-લવણ અને બીજાનું નામ રાખવામાં આવ્યું–મદનાંકુશ. સીતાજીને બે પુત્રરત્નોની પ્રાપ્તિ થઇ, એથી શ્રી વજ્ર-જંઘ રાજાને અત્યન્ત હર્ષ થયો. પોતાને પુત્રની પ્રાપ્તિ થતાં જે આનંદ થાય, એથી પણ અધિક આનંદ શ્રી વજ્રજંઘને થયો. આથી શ્રી વજ્રજંઘ રાજાએ સીતાજીના પુત્રોના જન્મનો ય મહોત્સવ ઉજવ્યો અને એ બન્નેના નામકરણનો ય મહોત્સવ ઉજવ્યો. એક તો શ્રી વજ્ર-જંઘ રાજા ઉદાર દીલનો છે, બીજું સીતાજીને તેણે ધર્મની બેન તરીકે સ્વીકારેલ છે અને ત્રીજું એ એમ પણ જાણે છે કે–ત્રણ ખંડમાં જેની આજ્ઞા પ્રવર્તી રહી છે, તેના આ પુત્રો છે. આ કારણે, અનંગલવણ અને મદનાં-કુશનો જન્મ શ્રી વજ્રજંઘને અધિક આનંદ પમાડે એય સહજ છે અને એ બન્નેના જન્મનો તથા નામકરણનો

–એમ બન્ને ય ઉત્સવોને તે ધામધુમથી ઉજવે એય સહજ છે. વળી સીતાજીના મનને જરા ય ઓછું ન આવે એની પણ શ્રી વજ્રજંઘને કાળજી હોય અને એથી ય તે ધામધુમથી મહોત્સવ ઉજવે, તો એ પણ બનવાજોગ છે. શ્રી વજ્રજંઘ રાજા આવા મહોત્સવો ઉજવે, એટલે સીતાજીના મનને એમ ન થાય કે–' આ વખતે હું અયોધ્યામાં હોત તો રામ–લક્ષ્મણ આ પુત્રોના જન્મથી કેટલા બધા આનંદ પામત? તેઓ આમના જન્મ અને નામકરણના મહોત્સવો કેવાય ઉજવત?'

સ૦ સીતાજી સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે, છતાં પણ એવા વિચારો આવવાની સંભાવના ખરી?

સીતાજી સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે, પણ મોહ તો બેઠો છે ને? સીતાજી ઓછાં જ રાગરહિત બની ગયાં છે? સર્વથા રાગરહિત દશા તો પામશે ત્યારે ખરાં, પણ અત્યારે તો સીતાજીમાં રાગ છે ને? રાગ હોવા છતાં વિવેક વિદ્યમાન હોય તો મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્માઓના જેવો હર્ષ–શોક ન થાય, પણ સાંસારિક લાભ–હાનિથી હર્ષ–શોક ન જ થાય એમ તો નજ મનાય અગર કહેવાય. સમ્યગ્-દૃષ્ટિ આત્માઓ એવા હર્ષ–શોકને ઉપાદેય ન માને, હેય માને, પણ મહીં મોહ બેઠો છે તે એનું કામ તો કરે જ ને? સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ પણ, મોહના ઉદયથી, હેય કોટિની પ્રવૃત્તિઓને ય આચરનારા બને, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઇ છે જ નહિ. આથી જ ઉપકારિઓ

ફરમાવે છે કે–સમ્યગ્દર્શન ગુણને પામેલા પુણ્યાત્માઓએ પણ સર્વથા રાગરહિત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાને માટેનો ખૂબ ખૂબ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

કલાગ્રહણને યોગ્ય વય :

અસ્તુ. અહીં તો અનગલવણ અને મદનાંકુશનું લાલન–પાલન કરવાને માટે સંખ્યાબંધ ધાત્રીજનો છે. ધાવમાતાઓથી લાલન–પાલન કરાતા અને બાલોચિત લીલાઓ આચરવામાં ચપલ એવા તે બન્ને વધવા લાગ્યા. તેઓને જોઈને લોકોને એમ લાગતું કે–ભૂમિ ઉપર ચાલતા આ બે અશ્વનીકુમારો છે. મહાભુજાને ધરનારા તેઓ બન્ને ધીરે ધીરે કલાગ્રહણને યોગ્ય બન્યા. હાથીનાં બચ્ચાં જેમ શિક્ષાને યોગ્ય બને, તેમ આ બન્ને પણ શિક્ષાને યોગ્ય બન્યા. આ રીતિએ દિન–પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતા તે બન્ને, શ્રી વજ્રજંઘ રાજાનાં નેત્રોના ઉત્સવ સમ બન્યા. ઉત્સવના દર્શનથી જેમ નેત્રો આનંદ પામે, તેમ આ બન્નેને જોઈને શ્રી વજ્રજંઘ રાજાનાં નેત્રો આનંદ પામવા લાગ્યાં.

સિદ્ધાર્થ નામના સિદ્ધપુત્રનું આગમન :

એ વખતે સિદ્ધાર્થ નામના એક સિદ્ધપુત્ર ફરતા ફરતા સીતાદેવીની પાસે આવી પહોંચ્યા. એ સિદ્ધપુત્ર અનુવ્રતધારી હતા, વિદ્યાબલ–સમૃદ્ધિથી સંપન્ન હતા, કલાઓના જાણ હતા તથા આગમશાસ્ત્રોમાં વિચક્ષણ હતા અને પોતાની પાસે આકાશગામિની વિદ્યાની લબ્ધિ

હોવાથી શ્રી મેરૂગિરિવર ઉપરનાં ચૈત્યોની ત્રિકાલ-યાત્રા પણ તે કરતા હતા. એ શ્રાવક આ રીતિએ નિરંતર યાત્રા કરતા હતા અને ફરતા ફરતા ગમે તે શ્રાવકને ત્યાં જઈ ભિક્ષાથી ભોજન કરી લેતા હતા. એ જ રીતિએ આજે તે સીતાજીને ઘેર ભિક્ષા માટે આવેલ છે. આગળના પુણ્યવાનો પોતાને મળેલી લબ્ધિ આદિનો ઉપયોગ, આ રીતિએ યાત્રાદિ કરવામાં કરતા હતા.

સામગ્રીનો ઉપયોગ કેવો કરવો
જોઇએ અને હાલ કેવો થાય છે?

આજે આકાશગામિની લબ્ધિ મળી જાય તો? વિલાયતમાં નાટક ને નાચ જોવા જવાનું જ મન થાય ને? ફલાણો દેશ જોઈ આવું, ફલાણા શહેરનું કારખાનું જોઈ આવું, પેરીસમાં જઈ મોજ ઉડાવું-એવું એવું મન થાય ને? આવાઓને લબ્ધિ મળે? ભલે બધા એવા ન હોય, પણ આજની દશા ઉપરથી વિચાર કરો! આજે મોટરવાળાઓ મોટરનો ઉપયોગ ક્યાં ક્યાં જવામાં કરે છે? શ્રી જિનમન્દિરે અને ઉપાશ્રયે મોટરમાં બેસીને આવે, તે અહીં વધુ રોકાઈ શકાય એ માટે કે અહીંથી નીકળીને વહેલા બજારે પહોંચી શકાય એ માટે? મોટરવાળાઓ ધારે તો રોજ કેટલે ઠેકાણે યાત્રાદિ કરી શકે? આજે મોટરવાળાઓમાં પણ એવા કેટલા, કે જે રોજ મુંબઈનાં સઘળાં શ્રી જિનમન્દિરોની યાત્રા કરતા હોય? મોટર તો

રૂબજારમાંથી શેરબજારમાં ને શેરબજારમાંથી ચાંદીબજારમાં દોડધામ કરવા માટે જ છે ને ? આજે એવા ય માણસો છે, કે જેઓ કેટલીક વાર એરોપ્લેનોનો ઉપયોગ પણ કરે છે. એવાઓમાંથી કેટલા એરોપ્લેનમાં બેસી યાત્રા કરવાને ગયા ? એમ થયું કે–' સામગ્રી મૌજૂદ છે અને બે દિવસની રજા છે, તો લાવો યાત્રા કરી આવીએ ? ' આ તો જેટલાં સાધનો મળ્યાં, તેનો વધુમાં વધુ ઉપ-યોગ સાંસારિક સાધનામાં કરે ! આવાઓને લબ્ધિ મળી જાય, તો થાય શું ? જેઓ આજની થોડીક લક્ષ્મીને ય પચાવી શકતા નથી, તેઓ લબ્ધિને શી રીતિએ પચાવે ? આજની ક્ષુદ્ર લક્ષ્મીમાં પણ જેઓ મોહાંધ અને મદાંધ બની જાય છે, વિષયવિલાસના કીડા અને નામનાના નશામાં ચકચૂર બની જાય છે, તેઓને જો લબ્ધિ મળી જાય, તો એ બીચારાઓની કારમી દુર્દશા જ થઇ જાય ને ? સુન્દર ભવિતવ્યતાવાળા પુણ્યવાન આત્માઓ તો પોતાને મળેલી સામગ્રીનો સદુપયોગ કરવાને તત્પર બને. પોતે સંસારી હોય, રાગી હોય, એટલે એનો ઉપયોગ સાંસારિક કાર્યોમાં ન જ કરે એમ તો નહિ, પણ આત્મકલ્યાણનાં કામોમાં ઉપયોગ કરવાની એમની વિશેષ તત્પરતા હોય. જેટલી સામગ્રી શ્રી જિનપૂજા, ગુરૂસેવા, સાધર્મિકભક્તિ આદિમાં વપરાય, તેને જ તેઓ સફલ માને અને એથી શ્રી જિનપૂજાદિમાં જે વ્યય કરે તે ઉલ્લાસભેર કરે. વિચાર કરો કે–લક્ષ્મી અને બલનો ઉપયોગ ક્યાં થવો જોઈએ

અને આજે ક્યાં થઈ રહ્યો છે ? બલવાન રોજ અખાડા જ ખેલે અને લક્ષ્મીવાન રોજ ભોગવિલાસ જ ભોગવે, એમ ? પછી ધર્મ ક્યારે અને કોણ કરે ? બલ તથા લક્ષ્મીનો એ સદુપયોગ નથી પરન્તુ દુરૂપયોગ જ છે. પૂર્વના પુણ્યવાનોની સામગ્રીના હિસાબે આજની સામગ્રી જેમ અતિશય તુચ્છ છે, તેમ પૂર્વના પુણ્યવાનોના વિરાગના હિસાબે આજનો વિરાગ પણ અતિશય અલ્પ છે. જો સાચો વિવેક અને વિરાગ પ્રગટે, તો લક્ષ્મીની આટલી ગુલામી ટકી શકે નહિ. લક્ષ્મીની ઘેલછા વિવેકના અભાવને સૂચવનારી છે અને વિવેકહીન આત્માઓ મળેલી ઉત્તમ પણ સામગ્રીનો દુરૂપયોગ કરે, તો એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઈ છે જ નહિ. એવાઓ પોતાના પરભવને સુધારે કે બગાડે ?

સ૦ બગાડે.

તમારે સુધારવો છે કે બગાડવો છે ? તમે તમારો પરભવ સુધરે એમાં રાજી કે તે બગડે એમાં રાજી ?

સ૦ પરભવ સુધરે એમાં જ સૌ રાજી હોય.

છતાં તમારી એ રાજીની કિંમત તમે કેટલી આંકો છો, એ મોટો સવાલ છે.

પરભવ ક્યારે યાદ આવે છે ?

તમારો પરભવ સુધરે એમાં તમે રાજી છો, તો પરભવને સુધારવાને માટે દિવસમાં કેટલા કલાક મહે-

નત કરો છો ? તમારી કરણીઓમાં તમે પરભવને માનો છો અને પરભવને સુધારવાને ઈચ્છો છો, એવું દેખાય છે ? અને દેખાય છે, તો તે કેટલા પ્રમાણમાં દેખાય છે ? કોઇ પણ કૃત્ય કરતાં તમને પરભવ યાદ આવે છે ? અનીતિ આચરતાં, જુઠું બોલતાં, માયા રમતાં, લક્ષ્મી માટે દોડધામ કરતાં, મોજથી ખાતાં-પીતાં અને સ્પર્શાદિ-જન્ય વિષયસુખો ભોગવતાં, તમને પરભવ યાદ આવે છે ખરો ? એમ થાય છે કે-'આ બધું હું કરૂં છું એનું મને પરભવમાં કેવું ફળ મળશે ?' પાપ કરવાના વિચારથી કમ્પો છો ખરા ? પાપ આચર્યા પછીથી પશ્ચાત્તાપ થાય છે ખરો ? ચોવીસ કલાકમાં એક કલાક પણ એવો રાખ્યો છે, કે જે કલાકમાં બાકીના તેવીસ કલાકોની કરણી-ઓના શુભાશુભ ફલનો તમે વિચાર કરતા હો ? અર્થ અને કામની સાધનામાં લાગેલા તમને એટલું યાદ પણ આવે છે ખરૂં કે-એક દિ' મરવાનું છે ? 'મરવાનું એ નક્કી છે, ક્યારે મરણ આવશે તે હું જાણતો નથી, અત્યારે સાજો-તાજો છું અને ઘડીમાં મરી જાઉં એમેય બને, ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં કેઈ મરી ગયા અને મારૂં ય મરણ એમ અચાનક થઈ જાય, તો મારૂં શું થશે ?'-એવો વિચાર તમને થાય છે ખરો ? 'એ વખતે ભયંકર પાપો આચ-રીને મેળવેલું તથા સાચવેલું ધન સાથે નહિ આવે, કેવળ પાપ-પુણ્ય જ સાથે આવશે, માટે પાપથી બચું, જેમ બને તેમ પુણ્યકર્મો વિશેષ આચરૂં અને જન્મ-

મરણાદિથી મુક્ત બનવા મથું'—એવું આખી જીંદગીમાં એકાદ વાર પણ વિચાર્યું છે ખરૂં ?

સ૦ અમારી પાસે જવાબ નથી.

જવાબ નથી એમ નહિ, પણ સાચો જવાબ દેવો ભારી પડે છે એમ કહો. તમારા પાપની તમને શરમ આવતી હોય તોય સારૂં. તમે તમારા પાપથી શરમાતા હો અને એથી જવાબ નથી એમ કહેતા હો, તોય આનંદ પામવા જેવું છે. તમે પરભવને માનો છો, તમારો પરભવ સુધરે એમાં તમે રાજી છો, તો તમારે તમારૂં જીવન પણ એવું બનાવવું જોઇએ, કે જેથી પરભવ બગડે નહિ પણ સુધરે. કેવળ વાતો કર્યે પરભવ નહિ સુધરે. પરભવને સુધારવો હશે તો યોગ્ય પરિશ્રમ પણ કરવો પડશે. પાપભીરૂતા અને ઇન્દ્રિયનિગ્રહ આદિ ગુણો પણ કેળવવા પડશે. પાપની રસિકતા અને ઇન્દ્રિયોની સ્વચ્છન્દતા તો આ ભવ અને પરભવ—ઉભયને પાયમાલ કરનારી છે. આત્માને વિભાવદશામાંથી કાઢી સ્વભાવદશામાં સ્થિર કરવાનો વાસ્તવિક પ્રયત્ન, એ જ આ ભવને અને પરભવને સુધારવાનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ ઉપાય છે. વિભાવદશામાંથી નીકળી સ્વભાવદશામાં સ્થિર થવાને માટે, તીર્થયાત્રા એ પણ એક ઉત્તમ આલંબન છે. સિદ્ધાર્થ નામના સિદ્ધપુત્ર એટલા જ માટે નિરંતર શ્રી મેરૂગિરિવર ઉપરનાં ચૈત્યોની ત્રિકાલયાત્રા કરતા હતા.

શ્રી સિદ્ધાર્થ સિદ્ધપુત્રે આપેલું આશ્વાસન અને લવણ–અંકુશના અધ્યાપન માટે તેમનું રોકાણ :

ભિક્ષાર્થે આવેલા તે સિદ્ધપુત્રને શ્રદ્ધાપૂર્વક ભોજન–પાન કરાવીને, સીતાજીએ તેમના સુખવિહારની પૃચ્છા કરી. ધર્મી આત્માઓ ધર્મશીલ આત્માઓને જોઇને ય આનંદ પામે. ધર્મી આત્માઓને ધર્મશીલ આત્માઓની કુશલતા જાણવાની પણ ઇચ્છા થાય. સીતાજી ધર્મી છે અને આ ધર્મબંધુ છે, એટલે સીતાજી તેમને સુખપ્રવૃત્તિ પૂછે છે અને સિદ્ધપુત્ર કહે છે. પોતાની કુશલતા કહ્યા બાદ તે સિદ્ધપુત્ર સીતાજીને તેમના કુશલવર્ત્તમાન પૂછે છે. સિદ્ધપુત્રે પૂછવાથી પોતાના ભાઈ જેવા તેમને, મૂલથી માંડીને પુત્રજન્મ પર્યન્તનો સઘળો જ વૃત્તાન્ત, સીતાજી કહી સંભળાવે છે. પોતાનો વૃત્તાન્ત કહેતાં કહેતાં સીતાજી પોતાનું હૃદયદુઃખ વ્યક્ત કર્યા વિના રહી શકતાં નથી. સીતાજીના હૈયાનો સન્તાપ પ્રગટ થઈ જાય છે. સિદ્ધપુત્ર કરૂણાના નિધિ સમાન છે. ધર્મભગિની સીતાને તે આશ્વાસન આપવા મથે છે. વળી તે અષ્ટાંગ નિમિત્તના જ્ઞાતા છે. લવણ અને અંકુશનાં પ્રશસ્ત લક્ષણો તેમણે જોયાં છે. આથી તે કહે છે કે–

'જેના લવણ અને અંકુશ જેવા બે પુત્રો છે, તે તું વૃથા શોક શા માટે કરે છે? પ્રશસ્ત લક્ષણોવાળા આ લવણ અને અંકુશ તો સાક્ષાત્ રામ–લક્ષ્મણ જેવા

છે. આ તારા બે પુત્રો, થોડા જ વખતમાં, તારા મનોરથને પૂર્ણ કરશે.'

સિદ્ધપુત્ર સિદ્ધાર્થે, આવા આવા શબ્દો કહેવા દ્વારા આપેલા આશ્વાસનથી સીતાજી શાન્ત થયાં. સીતાજીને લાગ્યું કે-લવણુ અને અંકુશને માટે આવો જ અધ્યાપક જોઈએ. આથી સીતાજીએ તે સિદ્ધપુત્રને આગ્રહપૂર્વક અભ્યર્થના કરી કે-'આ બે પુત્રોને ભણાવવાને માટે તમે અહીં જ રહો.' સિદ્ધપુત્રે પણ, તથાપ્રકારનો લાભ જોઈને, સીતાજીની તે અભ્યર્થનાને સ્વીકારી.

કલાઓનું ગ્રહણ:

લવણુ અને અંકુશ એ બન્ને ભવ્યાત્માઓ છે-એમ જાણીને તે સિદ્ધપુત્રે, એ બન્નેને એવી રીતિએ સર્વ કલાઓ ગ્રહણ કરાવી, કે જેથી દેવતાઓને પણ તેઓ દુર્જય થઈ પડયા. એ સિદ્ધપુત્ર પોતાની અધ્યાપક તરીકેની જવાબદારી સમજતા હતા, માટે પહેલાં લવણુ અને અંકુશ ભવ્ય છે કે અભવ્ય-એનો નિર્ણય કર્યો. વિદ્યા પણ પાત્રમાં જ ફળે છે. કુપાત્રે પડેલી વિદ્યા તો અનેકવિધ અનર્થોને જન્માવનારી બને છે. અયોગ્ય આત્માઓ કલાકુશલ બનીને પણ કરે શું? દુનિયાનું સત્યાનાશ જ વાળે ને? અયોગ્યની આવડત દુનિઆને માટે શ્રાપની જ ગરજ સારે છે.

શ્રી વજ્રજંઘની પુત્રી સાથે લવણનું લગ્ન અને અંકુશના લગ્ન માટે પૃથુરાજા સાથે યુદ્ધ તેમજ વિજય:

હવે લવણ અને અંકુશ સર્વ કલાઓમાં નિપુણ પણ બન્યા અને યૌવન વયને પણ પામ્યા. યૌવનને પામેલા તે બન્ને, નૂતન કામદેવ અને વસન્ત જાણે સહચારી બન્યાં હોય તેવા દેખાવા લાગ્યા. આ વખતે શ્રી વજ્રજંઘે પોતાની લક્ષ્મીવતી નામની રાણીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થએલી શશિચૂલા નામની પુત્રીને તેમજ બીજી પણ બત્રીસ કન્યાઓને લવણની સાથે પરણાવી.

હવે પ્રશ્ન રહ્યો અંકુશનો. અંકુશને માટે શ્રી વજ્રજંઘે પૃથ્વીપુરના સ્વામી પૃથુરાજાની પુત્રીની માગણી કરી. પૃથુરાજાને અમૃતવતી નામની રાણી હતી અને તેની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલી કનકમાલા નામની પુત્રી હતી. શ્રી વજ્રજંઘ રાજાએ અંકુશને માટે એ કનકમાલાની માગણી કરી.

પૃથુરાજા વિચાર કરે છે કે–'આવી માગણી કેમ સ્વીકારાય? કારણ કે–અંકુશ એ કાંઈ શ્રી વજ્રજંઘ રાજાનો પુત્ર પણ નથી તેમ સગો પણ નથી. વળી એ કોણ છે અને ક્યા વંશનો છે, એનીય આપણને માહિતી નથી.' આથી પૃથુ પરાક્રમને ધરનારો પૃથુરાજા શ્રી વજ્રજંઘ રાજાને કહેવડાવે છે કે–'જેનો વંશ જાણવામાં નથી, એને પોતાની પુત્રી કેમ અપાય?'

પૃથુરાજાનો આ જવાબ સાંભળતાની સાથે જ શ્રી વજ્રજંઘ રાજા ક્રોધથી ધમધમી ઉઠે છે. એને એમ થાય છે કે–'હું જેને માટે માગણી કરૂં છું, તેના વંશને માટે શંકા ઉઠાવનાર એ કોણ?'

સ૦ સામાના સંતોષને માટે વંશનો ખૂલાસો કહેવડાવે તો બગડી શું જાય?

એ જ વાંધો છે ને? મહા પરાક્રમીઓ પોતાના મોંઢે પોતાના વંશ, કુળ, જાતિ આદિને પ્રગટ કરનારા હોતા નથી: તેમજ તેઓ પોતાના વંશ આદિને માટે કોઈ સહજ પણ શંકા કરે તો તેને સહી લેનારા પણ હોતા નથી. વળી અંકુશના ભાઇ લવણને ખૂદ શ્રી વજ્રજંઘે પોતાની પુત્રી પરણાવી છે, એટલે પણ પૃથુરાજાનો જવાબ શ્રી વજ્રજંઘને અપમાનકારક લાગે તે સ્વાભાવિક છે. શ્રી વજ્રજંઘે તો ક્રોધે ભરાઈને તરત જ પૃથુરાજાની સામે ચડાઈ કરી અને સંગ્રામ આદર્યો.

શ્રી વજ્રજંઘ રાજા અને પૃથુરાજા વચ્ચે યુદ્ધ ચાલતાં શ્રી વજ્રજંઘ રાજાએ પૃથુરાજાના પક્ષકાર વ્યાઘ્રરથ રાજાને બાંધી લીધો. આથી પૃથુરાજાએ પોતાના મિત્ર પોતનપતિને સહાય માટે બોલાવ્યો: કારણ કે–વિપત્તિના સમયે મંત્રની જેમ મિત્રોને સંભારવા જોઈએ, એમ નીતિ કહે છે. શ્રી વજ્રજંઘ રાજાએ પણ પોતાના સેવકોને મોકલીને પોતાના પુત્રોને યુદ્ધમાં બોલાવી લીધા. એ

સમયે લવણને અને અંકુશને ઘણા વાર્યા, પણ તેઓ ય યુદ્ધભૂમિમાં આવી પહોંચ્યા.

હવે ખૂબ જોસથી યુદ્ધ ચાલવા લાગ્યું. બન્ને ય પક્ષ બલવાન છે અને જ્યાં લડનાર બેય પક્ષો અતિ બલવાન હોય, ત્યાં યુદ્ધ પણ વધારે ભયંકર જ બને. યુદ્ધ ચાલતે ચાલતે, એક વાર, અતિ બલવાન એવા શત્રુઓએ શ્રી વજ્રજંઘ રાજાના સૈન્યને ભાગી નાખ્યું!

લવણ અને અંકુશ અત્યાર સુધી યુદ્ધમાં નહોતા ઉતર્યા, પણ હવે તેમનાથી રહેવાયું નહિ. શ્રી વજ્રજંઘને સીતાજી ભાઇ કહેતાં અને સીતાજીને શ્રી વજ્રજંઘ બેન કહેતા. બન્નેનો વ્યવહાર પણ સગાં ભાઇ-બેન જેવો જ હતો. લવણ અને અંકુશ પણ એમ જ માનતા હતા કે-'આ અમારા સગા મામા છે.' પોતાના મામા શ્રી વજ્રજંઘના સૈન્યમાં ભંગાણ પડેલું જોઇને, લવણ અને અંકુશ ક્રોધે ભરાયા. ક્રોધે ભરાએલા તેઓ, નિરંકુશ હાથીની જેમ રસ્તામાં જે કોઈ આડે આવે તેને હણતા, પૃથુરાજાના સૈન્યની સામે ધસી ગયા. લવણ અને અંકુશનો આ વેગ પૃથુરાજાનું સૈન્ય લેશ માત્ર પણ સહન કરી શક્યું નહિ. વર્ષાઋતુના વેગબંધ વહેતા પૂરને જેમ વૃક્ષો સહન કરી શકતાં નથી, ભયંકર પૂરમાં જેમ મોટાં પણ વૃક્ષો તણાઈ જાય છે, તેમ આ બે પરાક્રમીઓના વેગબંધ ધસારાથી અને શસ્ત્રોના મારાથી પૃથુરાજાનું સૈન્ય વિહ્વલ

બની ગયું. ખૂદ પૃથુરાજાને પણ એમ થઈ ગયું કે-'હવે અહીં થોભવામાં સલામતી નથી.' આથી તે પોતાના સૈન્ય સાથે યુદ્ધભૂમિમાંથી ભાગવા લાગ્યો.

એ વખતે શ્રી રામચન્દ્રજીના પુત્રો-લવણે અને અંકુશે હાસ્ય કરતાં કરતાં પૃથુરાજાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે-

"अपरिज्ञातवंशाभ्या-मप्यावाभ्यामिहाहवे ।
विज्ञातवंशजा यूयं, पलायध्वे कथं त्वहो ? ॥ १ ॥"

કહેવાનો ભાવ એ છે કે-અપરિજ્ઞાત વંશવાળા પણ અમારાથી ડરી જઈને, વિજ્ઞાત વંશવાળા એવા પણ તમે રણભૂમિમાંથી કેમ પલાયન થઈ જાઓ છો?

લવણ-અંકુશના આવા કથનને સાંભળીને પૃથુરાજા થંભી જાય છે. પાછો વળીને એ કહે છે કે-

"व्यज्ञायि वंश युष्माकं, विक्रमेणामुना मया ।"

તમારા આ પરાક્રમથી મેં તમારો વંશ જાણી લીધો. અર્થાત્-તમારૂં પરાક્રમ સૂચવે છે કે-તમે કોઈ ઉત્તમ વંશના જ છો! આ ઉપરાન્ત, તે પૃથુરાજા એમ પણ કહે છે કે-'અંકુશને માટે રાજા વજ્રજંઘે મારી કન્યાની જે માગણી કરી હતી, તે ખરેખર મારા હિતને માટે જ હતી: કારણ કે-આવો વર મારી કન્યા માટે ક્યાંથી મળે?' આવી રીતિએ અનુનય પૂર્વક બોલીને પૃથુ-રાજાએ, તે જ વખતે પોતાની પૂર્વે યાચવામાં આવેલી કન્યા કનકમાલા અંકુશને આપી. આ પછીથી, પોતાની

પુત્રીના વર તરીકે અંકુશની સ્પૃહા કરતા એવા તે પૃથુરાજાએ, સર્વ રાજાઓની સમક્ષ શ્રી વજ્રજંઘ રાજાની સાથે સંધી કરી. સંધી થયા પછીથી પણ, શ્રી વજ્રજંઘ રાજાએ ત્યાં પડાવ નાખીને કેટલાક દિવસોની સ્થિરતા કરી. શ્રી વજ્રજંઘ રાજા ત્યાં રોકાયા, એટલે પૃથુરાજા વિગેરે પણ ત્યાં જ રોકાયા.

શ્રી નારદજીના મુખે માતાના ત્યાગની વાત સાંભળી પિતાને અને કાકાને જોવાની ઇચ્છા થવી :

એટલામાં કોઈ એક દિવસે શ્રી નારદમુનિ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. શ્રી વજ્રજંઘ રાજાએ તેમનો સારી રીતિએ સત્કાર કર્યો. તે પછી જે સમયે પૃથુ આદિ સર્વ રાજાઓ બેઠા હતા, તે સમયે શ્રી વજ્રજંઘ રાજાએ શ્રી નારદજીને કહ્યું કે–'હે મુને ! આ પૃથુરાજા પોતાની કન્યા અંકુશને આપવાના છે, તો લવણ અને અંકુશનો જે કોઈ વંશ હોય, તે તમે અમારા સંબંધી એવા આ પૃથુરાજાને કહો, કે જેથી પોતાના જમાઈના વંશને જાણવાથી એમને સંતોષ થાય.' શ્રી નારદજી સ્મિત કરીને કહે છે કે–' આ બે વીરોના વંશને કોણ જાણતું નથી ? ભગવાન શ્રી ઋષભદેવસ્વામીજી જે વંશના આદિકંદ સમાન છે અને જે વંશમાં શ્રી ભરતચક્રવર્તી આદિ સુવિખ્યાત પુરૂષો થઈ ગયા છે, તે વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા આ બેના વંશ માટે પૂછવાપણું જ શું હોય ? આ બેના તાત રામ–લક્ષ્મણ તો

પ્રત્યક્ષ છે. તેમને કોણ નથી જાણતું ?' આ રીતિએ લવણ અને અંકુશના વંશની મહત્તા દર્શાવ્યા પછીથી, આ બે જણા અહીં ક્યાંથી ?–એવા પણ પ્રશ્નને અવકાશ ન રહે, એ માટે શ્રી નારદજી કહે છે કે–'આ બે જણા જે વખતે ગર્ભમાં હતા, તે વખતે અયોધ્યાના લોકોએ જન્માવેલા અપવાદથી ડરી જઇને રામચન્દ્રજીએ સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો હતો.'

શ્રી રામચન્દ્રજીએ કરેલા સીતાજીના ત્યાગની હકીકત સાંભળતાંની સાથે જ, અંકુશ હાસ્ય કરીને કહે છે કે–' મુનિવર ! રામચન્દ્રજીએ દારૂણ વનમાં સીતાજીનો ત્યાગ કરાવ્યો, એ સારૂં તો નથી જ કર્યું. અપવાદની નિરાકૃતિ કરવાના તો ઘણા ઉપાયો છે, છતાં વિદ્વાન એવા પણ રામચન્દ્રજીએ એમ કેમ કર્યું ?'

અંકુશ આમ પૂછે છે, પણ લવણને એમ લાગે છે કે–'એમાં હવે પૂછવું શું ?' લવણ તો જૂદો જ વિચાર કરે છે. એ પોતાના પરાક્રમથી પોતાના પિતાને તેમની ભૂલ સમજાવવાના વિચારમાં છે. આથી તરત જ તે શ્રી નારદજીને પૂછે છે કે–' પોતાના લઘુ બંધુ લક્ષ્મણજીની સાથે મારા તાત રામચન્દ્રજી જે નગરીમાં વસે છે, તે નગરી અહીંથી કેટલીક દૂર છે ?'

નારદજી કહે છે કે–' વિશ્વભરમાં નિર્મલ એવા તમારા પિતા રામચન્દ્રજી જે નગરીમાં વસે છે, તે અયોધ્યા-

નગરી પુંડરીકપુરીથી એક સો ને સાઇઠ યોજન દૂર છે.'

આમ શ્રી નારદજી પાસેથી અયોધ્યાનગરી કેટલી દૂર છે–એ જાણી લઇને, લવણ નમ્રતાપૂર્વક શ્રી વજ્રજંઘ રાજાને ઉદ્દેશીને કહે છે કે–' ત્યાં જઇને અમે રામ–લક્ષ્મણને જોવાને ઇચ્છીએ છીએ.'

શ્રી વજ્રજંઘ રાજા સમજે છે કે–આ બે જણા કેવી રીતિએ રામ–લક્ષ્મણને જોવા જવાને ઇચ્છે છે અને એમ જવામાં કેટલું જોખમ રહેલું છે: પણ અત્યારે ના પાડવી એનો કાંઈ વિશેષ અર્થ નથી–એમ વિચારીને, શ્રી વજ્રજંઘ રાજા ના નહિ પાડતાં, લવણ–અંકુશની તે વાતનો સ્વીકાર કરી લે છે.

સ૦ આ બધી વાત અત્યાર સુધી લવણ અને અંકુશ નહિ જાણતા હોય ?

સીતાજીની ગંભીરતાનો એ પ્રતાપ છે. પુણ્યાત્માઓને આવી ગંભીરતા પણ વરેલી હોય છે.

હવે શ્રી વજ્રજંઘ રાજા ત્યાંથી પડાવ ઉપાડીને પુંડરીકપુરી તરફ જવાનો વિચાર કરે છે અને એ માટે પૃથુરાજાની પુત્રી કનકમાલાની સાથે અંકુશને મહોત્સવપૂર્વક પરણાવે છે.

લવણ અને અંકુશે સાધેલા વિજયો :

આ પછી લવણ અને અંકુશ ત્યાંથી નીકળે છે. સાથે શ્રી વજ્રજંઘ તથા પૃથુરાજા પણ છે. રસ્તે ઘણા

દેશોને જીતતા લવણુ–અંકુશ લોકપુર નામના નગરની પાસે આવી પહોંચ્યા. લોકપુરમાં કુબેરકાન્ત નામના રાજાનું રાજ્ય છે. ધૈર્ય અને શૌર્યથી શોભતા તે અભિમાની રાજાને પણ લવણુ–અંકુશ યુદ્ધમાં જીતી લે છે. શ્રી વજ્રજંઘને અને પૃથુરાજાને લવણુ–અંકુશના પરાક્રમની પૂરેપૂરી પ્રતીતિ થઈ ગઈ છે, એટલે તેઓ બધાં જ યુદ્ધો લવ-ણુ–અંકુશને લડવા દે છે. જરૂર પડે તો પોતે લડવાને તૈયાર જ છે, પણ લવણુ અને અંકુશ એવા પરાક્રમી છે કે–તેમની જરૂર પડે જ નહિ. લોકપુરમાં રાજા કુબે-રકાન્તને જીતીને તેઓ આગળ ચાલતાં લંપાક દેશમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાંના રાજા એકકર્ણને જીતીને તેઓએ આગળ ચાલતાં વિજયસ્થલીના રાજા ભાતૃશતને પણ જીતી લીધો. આ પછી તેઓ ગંગા નદી ઉતરીને કૈલાસ પર્વતની ઉત્તર દિશાએ ચાલ્યા. ત્યાં પણ તેઓએ નંદ-નચારૂ રાજાના દેશોને જીતી લીધા. આગળ ચાલતાં તેઓએ રુષ, કુંતલ, કાલાંબુ, નંદિનંદન, સિંહલ, શલભ, અનલ, શૂલ, ભીમ અને ભૂતરવાદિ દેશોના રાજાઓને જીતી લીધા અને સિન્ધુ નદીના સામે કાંઠે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં પણ તેઓએ આર્ય અને અનાર્ય અનેક રાજાઓને સ્વાધીન બનાવ્યા. આ પ્રમાણે અનેક દેશોના રાજાઓને જીતીને અને તે સર્વ રાજાઓને પણ પોતાની સાથે જ લઇને લવણુ–અંકુશ પાછા ફર્યા અને પુંડરીકપુરમાં આવી પહોંચ્યા.

ધન્યવાદ અને આશીષ :

પુંડરીકપુરના લોકોએ લવણુ અને અંકુશના પરાક્રમની અને વિજયની ઘણી ઘણી વાતો સાંભળી છે, એટલે તેઓ લવણુ અને અંકુશને જોવાને આતુર બનેલા છે. લવણુ અને અંકુશ પુંડરીકપુરમાં આવી પહોંચતાં, તેમને જોઈને સર્વ લોકો એમ જ બોલી રહ્યા છે કે–'શ્રી વજ્રજંઘ નરેશને ધન્ય છે, કે જેને આવા ભાણેજો મળ્યા છે.' લવણુ અને અંકુશ આવી વાતો સાંભળતા સાંભળતા, શ્રી વજ્રજંઘ રાજા, પૃથુરાજા અને બીજા પણ જીતેલા રાજાઓની સાથે, પોતાના નિકેતને આવ્યા અને સીતાદેવીના વિશ્વને પાવન કરવાને સમર્થ એવા ચરણોમાં પડ્યા. સીતાજીએ તે બન્નેના મસ્તક ઉપર ચુમ્બન કરતાં થકાં તેમને હર્ષનાં અશ્રુઓથી નવડાવી નાખ્યા અને કહ્યું કે–'તમો બન્ને રામ અને લક્ષ્મણ જેવા થાઓ!'

શ્રી રામચન્દ્રજી સાથેના યુદ્ધની તત્પરતા :

એ જ વખતે લવણુ અને અંકુશ શ્રી વજ્રજંઘ રાજાને ઉદ્દેશીને કહે છે કે–'હે માતુલ! અમારી અયોધ્યા જવાની વાતને તમે પૂર્વે કબૂલ રાખેલી છે, તો હવે તેનો અમલ કરો! લંપાક, રુષ, કાલાંબુ, કુંતલ, શલભ, અનલ, શૂલ અને બીજા પણ દેશોના આ રાજાઓને આપ અમારી સાથે આવવાની આજ્ઞા ફરમાવો! પ્રયાણની ભેરી વગડાવો અને દિશાઓને સેનાઓથી આચ્છાદી

દો! જેણે અમારી માતાનો ત્યાગ કર્યો છે, તેના પરાક્રમને તો જોઇએ!'

આ શબ્દોમાં વિનય અને શૌર્ય બન્ને ય છે. જે રાજાઓને પોતે જ જીત્યા છે, તે રાજાઓને પણ પોતે સીધી આજ્ઞા ફરમાતા નથી; શ્રી વજ્રજંઘને આજ્ઞા ફરમાવવાનું કહે છે. આ વિનયશીલતા છે. વળી માતા પ્રત્યેની ભક્તિ, એ પણ વિનયશીલતા જ છે. એ જ રીતિએ શ્રી રામચંદ્રજી જેવાની સાથે પણ યુદ્ધ કરવાનો ઉત્કટ ઉત્સાહ છે, એ તેમના શૌર્યને સૂચવે છે.

સીતાજીની વિનવણી અને
લવણ-અંકુશનો જવાબ :

પણ સીતાજી આવી વાતને શી રીતિએ સહન કરી લે? સીતાજીમાં પુત્રો પ્રત્યે મમત્વ છે અને શ્રી રામ-લક્ષ્મણનું પરાક્રમ કેવું છે તે પણ સીતાજી જાણે છે. આથી યુદ્ધની વાત સાંભળતાંની સાથે જ સીતાજી રડી પડે છે અને ગદ્ગદ્ સ્વરે બોલે છે કે-'વત્સો! આવા આચરણ દ્વારા તમે કેવા અનર્થની ઇચ્છા કરી રહ્યા છો? તમારા પિતા અને કાકા જેવા-તેવા વીર નથી. તેઓ તો દેવતાઓને પણ દુર્જય છે. ત્રણ લોકમાં કંટક સમાન રાક્ષસપતિ રાવણ જેવાને પણ તેઓએ રણમાં રગદોળી નાખ્યો છે. આથી તેમની સાથે યુદ્ધ કરવાની વાતને તજી દો! તમને જો તમારા પિતાને જ જોવાની

ઉત્કંઠા હોય તો ભલે જાવ, પણ તે વિનીત બનીને જાવ! વળી પૂજ્ય પુરૂષોનો વિનય કરવો એ જ યોગ્ય છે.

સીતાજીની આ વાતની સામે લવણ–અંકુશ સાફ સાફ શબ્દોમાં બોલે છે કે–'પિતાજી પૂજ્ય છે અને તેમનો અમારે વિનય કરવો જોઇએ એ તારી વાત સાચી છે, પણ તારો ત્યાગ કરવા દ્વારા શત્રુસ્થાનને પામેલા એવા પણ પિતાનો વિનય થાય શી રીતિએ? 'અમો બન્ને તમારા પુત્રો છીએ અને એથી અહીં આવ્યા છીએ'–એવું અમારાથી જાતે જઇને બોલાય શી રીતિએ? એવું માયકાંગલાપણું અમે બતાવીએ, એ તો તેમને પણ શરમાવનારૂં થાય. અમે કરેલું યુદ્ધનું આહ્વાન, પરાક્રમી એવા અમારા તે પિતાને પણ આનંદજનક જ થઇ પડશે: કારણ કે–એમ કરવું એ જ માતા અને પિતા બન્નેના કુલને માટે યશ:કારી છે!'

યુદ્ધ માટે લવણ–અંકુશનું પ્રયાણ:

આ પ્રમાણે કહીને અને સીતાજીને રડતાં મૂકીને, લવણ અને અંકુશ મોટી સેના સાથે મહા ઉત્સાહપૂર્વક અયોધ્યા પ્રતિ ચાલી નીકળ્યા. કુઠાર અને કોદાળી લઇને દશ હજાર માણસો તેમની આગળ ચાલતા હતા. તે માણસો માર્ગમાંનાં વૃક્ષો આદિને છેદીને ચાલવાની ભૂમિને સપાટ બનાવ્યે જતા હતા. સેનાનાં માણસો તો જૂદાં જ. આ રીતિએ યુદ્ધની કામનાવાળા તે બન્ને ય મહાભુજો, પોતાની

બહુસંખ્ય સેનાથી દિશાઓને રૂંધતા થકા ક્રમે કરીને અયોધ્યાનગરીની સમીપમાં આવી પહોંચ્યા.

સ૦ આ લોકો કેટલું ભયંકર પાપ આચરી રહ્યા છે? સમ્યગ્દર્શન હોવા છતાંય આવું બને ખરૂં?

આવું કારમું યુદ્ધ ખેલનારાઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ જ હોય, એમ માની કે કહી શકાય નહિ. એમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ પણ હોઈ શકે. જો કે–તેઓની આવી કરણીઓ પ્રશંસનીય ન જ ગણાય, પણ તેમના સંયોગ આદિનો ય વિચાર કરવો જોઇએ. તેઓનું પુણ્યકર્મ તથાપ્રકારનું હોય તો એ પણ બનવાજોગ છે. વળી આ યુદ્ધ સત્તા કે વૈભવની લાલસાથી નહિ, પણ પરાક્રમ ને કુલવટની ખૂમારી આદિથી લડાઈ રહ્યું છે. આમ છતાં, આવી ક્રિયાઓને તેઓ ઉપાદેય તો ન જ માને, પણ તેઓ સંસારી છે, રાજપુત્રો છે, પરાક્રમી છે અને માતાના કલંકને ટાળવાની ભાવનાવાળા છે–એ વિગેરે જોતાં, તેઓ ભવ્ય હોવા છતાં ય આવી પ્રવૃત્તિઓ આચરે તો તે અશક્ય તો ન જ ગણાય. પાછળથી આ બન્ને ધર્મની આરાધના પણ સુન્દર પ્રકારે કરવાના જ છે. હવે અહીં શું બને છે તે જોઇએ.

શ્રી રામચન્દ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજીનું આશ્ચર્ય :

પોતાની નગરીની બહાર શત્રુનું વિશાલ સૈન્ય આવી પહોંચ્યું છે–એ વાત સાંભળીને, શ્રી રામચન્દ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજી વિસ્મય પામ્યા થકા હાસ્ય કરવા લાગ્યા.

શ્રી લક્ષ્મણજી કહે છે કે–' આર્યબંધુ રામચન્દ્રજીના પરાક્રમ રૂપ પાવકમાં પતંગીયાંની જેમ પડીને મરવાની ઇચ્છાવાળા આ કયા શત્રુઓ આવ્યા હશે ? ' શ્રી રામચન્દ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજી જેવા ત્રણ ખંડના સ્વામિત્વને ભોગવનારા અને દુર્જય ગણાતા શ્રી રાવણને પણ જીતી લેનારાઓને આવો વિચાર આવે, તે સ્વાભાવિક જ છે. ભલભલા પરાક્રમશાલિઓ જેના નામને સાંભળતાં પણ કમ્પી ઉઠતા હોય, તેમની સામે લડવાને કોઇ આવે ત્યારે તેમને આશ્ચર્ય જેવું લાગે તેમજ–'બીચારા નાહક મરવાને આવ્યા છે'– એવો વિચાર આવે, એ તદ્દન સહજ છે; પણ જ્યારે કોઇ યુદ્ધનું આહ્વાન જ કરે, ત્યારે મોટા પણ પરાક્રમશાલિઓને લડવા તો નીકળવું પડે ને ? લડવાની ના તો ન જ પડાય ને ? આથી સુગ્રીવ આદિથી વિંટળાએલા લક્ષ્મણજી, કે જે શત્રુ રૂપ અંધકારને દૂર કરવાને માટે સૂર્ય સમાન હતા, તે શ્રી રામચન્દ્રજીની સાથે યુદ્ધને માટે ચાલ્યા.

ભામંડલ સાથે સીતાજીએ યુદ્ધભૂમિમાં આવવું :

અહીં આ રીતિએ જ્યારે પિતા–પુત્ર વચ્ચેના યુદ્ધની તડામાર તૈયારીઓ ચાલી રહી છે, તે વખતે શ્રી નારદજી સીતાજીના ભાઇ ભામંડલની પાસે પહોંચી જાય છે અને સીતાજીના તથા લવણ–અંકુશના સમાચાર સંભળાવે છે. શ્રી નારદજીની વાત સાંભળતાંની સાથે જ ભામંડલ સંભ્રમ સહિત પુંડરીકપુરમાં સીતાજીની પાસે આવી પહોંચે છે.

ભામંડલને જોઇને સીતાજી રડતાં રડતાં કહે છે કે–'હે ભાઇ! રામચન્દ્રજીએ મારો ત્યાગ કર્યો છે અને તેમણે કરેલા મારા ત્યાગને નહિ સહી શકનારા તારા બન્ને ભાણેજો તેમની સાથે યુદ્ધ કરવાને માટે ગયા છે.'

ભામંડલ કહે છે કે–'રામચન્દ્રજીએ રભસ્‌પણાને આધીન બનીને તારો ત્યાગ કરવા રૂપ એક અયોગ્ય કાર્ય તો કર્યું, પણ હવે પુત્રોના વધનું બીજું અયોગ્ય કાર્ય ન કરે તો સારૂં! આ બે મારા જ પુત્રો છે–એમ તો તે જાણતા નથી, એટલે રામચન્દ્રજી તે બન્નેને હણી નાખે તે પહેલાં જ, આપણે વિલંબ કર્યા વિના ત્યાં પહોંચી જવું જોઇએ, માટે ચાલ, જલ્દિ કર!'

આ પ્રમાણે કહીને અને સીતાજીને પોતાના વિમાનમાં બેસાડીને, ભામંડલ તરત જ લવણ–અંકુશની છાવણીમાં આવી પહોંચ્યા. સીતાજીને આવેલાં જોતાંની સાથે જ, લવણ અને અંકુશ ઉભા થઈ ગયા અને પગમાં પડીને નમસ્કાર કરવા લાગ્યા. સીતાજીએ ભામંડલને દેખાડીને કહ્યું કે–'આ તમારા મામા છે' એટલે લવણ અને અંકુશે ભામંડલને પણ પ્રણામ કર્યા.

ભામંડલની સમજાવટ સામે પણ લવણ–અંકુશનો મક્કમ જવાબ:

નમસ્કાર કરતા તે બન્નેને મસ્તક ઉપર ચુંબન કરીને ભામંડલે પોતાના ખોળામાં બેસાડ્યા અને તે પછી

હર્ષથી રોમાંચિત તનુવાળા બનેલા ભામંડલે ગદ્ગદ્ સ્વરે કહેવા માંડ્યું કે–

'ચન્દ્રના જેવી નિર્મલ એવી આ મારી બેન સીતા વીરપત્ની તો હતી જ, પરન્તુ સદ્ભાગ્યના પ્રતાપે તમારા જેવા બે પરાક્રમી પુત્રોને જન્મ આપવાથી તે હાલ વીરમાતા પણ બની છે. હે માનદો! તમો બન્ને વીરપુત્રો પણ છો અને વીરો પણ છો, છતાં પણ તમે તમારા પિતા અને કાકાની સાથે યુદ્ધ ન કરો, એવી મારી સલાહ છે. મને તો એમ થાય છે કે–જેમની સાથેના યુદ્ધમાં રાવણ જેવો મહારથી પણ ટકી શક્યો નહિ, તેમની સામે તેમની ભુજાના કંડૂ એવા તમે સાહસ કરીને યુદ્ધનો આરંભ જ કેમ કર્યો?'

ભામંડલના મુખેથી બોલાએલી આવી વાતોને સાંભળતાંની સાથે જ, ભામંડલની પણ પરવા કર્યા વિના જ, લવણ–અંકુશ બોલી ઉઠે છે કે–

'હે માતુલ! આવી સ્નેહભીરૂતાથી સર્યું! તમે પણ આવું બોલો છો અને આ તમારાં બેન એટલે અમારી માતા પણ આવાં કાયર વચનો બોલે છે! અમે પણ જાણીએ છીએ કે–રામચન્દ્રજી અને લક્ષ્મણજીની સામે ટકી શકવાને કોઇ જ સમર્થ નથી, પણ યુદ્ધનો ત્યાગ કરવા દ્વારા અમે એ મહાન પરાક્રમીઓને શરમાવનારૂં કૃત્ય તો કેમ જ આચરીએ?'

સુગ્રીવાદિનું સીતાજીની પાસે આગમન:

આ પ્રમાણે તેઓ બોલતા હતા, ત્યાં તો શ્રી રામચન્દ્રજીના સૈનિકોની સાથે લવણ-અંકુશનાં સૈન્યોનું પ્રલયકાલના મેઘની યાદ આપે એવું કારમું યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું. એ જાણીને ભામંડલ એવી શંકામાં પડી ગયા કે-'આ લવણ અને અંકુશના મહીચર સૈન્યને સુગ્રીવાદિ ખેચરો મારી નાખશે' એટલે તેનો બચાવ કરવાને માટે તરત જ ભામંડલ યુદ્ધમાં આવી પહોંચ્યા. તે બન્ને મહાબલ કુમારો પણ યુદ્ધ કરવાને તત્પર બન્યા. તેમનો યુદ્ધ માટેનો ઉત્સાહ એટલો પ્રબલ હતો કે-અતિશય રોમાંચથી તેમનાં કવચ જાણે ઉચ્છ્વાસ લઇ રહ્યાં હતાં. પહેલાં તો સુગ્રીવ આદિ ખેચરો નિઃશંકપણે યુદ્ધ કરતા હતા, પણ જ્યારે તેઓએ યુદ્ધમાં સામા પક્ષે ભામંડલને પણ લડતા જોયા, ત્યારે તેઓ જરા થંભી ગયા. તેઓને ખાત્રી હતી કે-'ભામંડલ દગાબાજ નથી, ભામંડલ દુશ્મન ભેગો ભળી જાય એ બનવાજોગ નથી.' આવી ખાત્રી હોવાથી, સુગ્રીવ આદિ ખેચરોએ વિચાર કર્યો કે-જ્યારે ભામંડલ સામા પક્ષમાં છે, તો તપાસ કરવી જોઇએ કે-આમાં શો ભેદ છે? આથી તેઓ થંભી થઇને ભામંડલને પૂછવા લાગ્યા કે-'આ બે કોણ છે?'

ભામંડલે કહ્યું કે-'આ બે જણા શત્રુઓ નથી, પણ ખૂદ રામચન્દ્રજીના જ પુત્રો છે.'

આ વાત સાંભળતાંની સાથે જ તેઓએ લડવાનું બંધ કર્યું અને મહાસતી સીતાજીની પાસે જઈ, નમસ્કાર કરીને તેઓ સીતાજીની સામે ભૂમી ઉપર બેસી ગયા.

લવણ–અંકુશનું ગજબનાક પરાક્રમ :

સ૦ યુદ્ધ પતી ગયું ?

ના, હવે જ ખરેખરૂં યુદ્ધ શરૂ થાય છે. સુગ્રીવ આદિ ખેચરો જો કે સીતાજીની પાસે આવીને બેસી ગયા, પણ એ પક્ષના નાયક શ્રી રામ–લક્ષ્મણ અને આ તરફના નાયક લવણ–અંકુશ યુદ્ધભૂમિમાં જ છે. તેઓ વચ્ચેનું યુદ્ધ તો બાકી જ છે. તેઓને સુગ્રીવ તથા ભામંડલ વચ્ચે થએલી વાતની ખબર નથી. પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–પ્રલયકાળે ઉદ્‌ભ્રાન્ત થયેલા સમુદ્રના જેવા દુર્ધર અને મહા પરાક્રમી એવા લવણ અને અંકુશે, યુદ્ધભૂમિમાં આવીને એક ક્ષણ વારમાં જ શ્રી રામચન્દ્રજીના સૈન્યને ભગ્ન કરી નાખ્યું. વનમાં જેમ સિંહ ફરે તેમ લવણ અને અંકુશ જ્યાં જ્યાં ઉદ્ધત બન્યા થકા ફર્યા, ત્યાં ત્યાં કોઈ રથી, ઘોડેસ્વાર કે હસ્તિસ્વાર આયુધ લઇને ઉભો રહી શક્યો નહિ. કાં તો તેઓ મરી ગયા અને કાં તો તેઓ ભાગી ગયા. આમ શ્રી રામચન્દ્રજીના કેટલાક સૈન્યનો નાશ કરી નાખીને અને કેટલાક સૈન્યને ભગાડી મૂકીને, લવણ અને અંકુશ કોઇથ

પણ સ્ખલના પામ્યા વિના જ, જ્યાં શ્રી રામચંદ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજી હતા ત્યાં, તેમની સાથે યુદ્ધ કરવાને માટે આવી પહોંચ્યા.

શ્રી રામચન્દ્રજીની સ્નેહાર્દ્રતા :

આ બે જણાને આવેલા જોઈને, શ્રી રામચંદ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજી પરસ્પર પૂછવા લાગ્યા કે–' આપણા દુશ્મન એવા પણ આ બે સુંદર કુમારો કોણ હશે ?' લવણ અને અંકુશ એ શ્રી રામચંદ્રજીના જ પુત્રો છે, એટલે એમને જોતાં શ્રી રામચંદ્રજીનું મન સ્વાભાવિક રીતિએ જ સ્નેહથી આર્દ્ર બને છે. શ્રી રામચંદ્રજીને તો એ બે જણાને ભેટવાનું મન પણ થઈ જાય છે. એથી યુદ્ધ કરતાં શ્રી રામચંદ્રજીને મુંઝવણ થાય છે અને એ વાત તેઓ શ્રી લક્ષ્મણજીને કહે છે; પણ એ વાત વધુ ચાલે તે પહેલાં તો લવણ શ્રી રામચંદ્રજીને અને અંકુશ શ્રી લક્ષ્મણજીને પડકાર કરે છે.

લવણ–અંકુશનો પડકાર :

તેઓ કહે છે કે–' રાવણ, કે જેની જગતમાં અજેય તરીકેની ખ્યાતિ હતી અને જે મહા પરાક્રમી હતો, તેને પણ જીતનારા તમોને, વીરયુદ્ધમાં શ્રદ્ધાલુ એવા અમોએ ઘણા કાળે જોયા, એ પણ અમારૂં સદ્‌ભાગ્ય જ છે. અમારા ભાગ્યયોગે જ અમને તમારૂં દર્શન થયું છે. અમને લાગે છે કે–રાવણ જેવાએ પણ તમારી રણ-

શ્રદ્ધાને પરિપૂર્ણ કરી નથી : પણ કોઇ ફીકર નહિ. અ
તમારી રણશ્રદ્ધાને પૂરી કરીશું અને તમે પણ અમા
રણશ્રદ્ધાને પૂરી કરજો !' આ શબ્દો જેવા-તેવા નથ
પરાક્રમીઓના હૈયામાં યુદ્ધનો તીવ્ર આવેગ પ્રગટ
એવા આ શબ્દો છે. જેટલું બલ હોય તેટલું સઘળું
બલ અજમાવી લેવાનું દુશ્મનને આહ્‌વાન છે. રાવ
સાથે લડવું સહેલું હતું, પણ અમારી સાથે લડવું મુશ્કે
છે, એવું સૂચન પણ લવણ-અંકુશે કર્યું ગણાય.

ચારેય રથોના સારથીઓ :

આવા હાડોહાડમાં વ્યાપી જાય તેવા શબ્દોને સાંભળ
પછી બાકી પણ શું રહે ? શ્રી રામચન્દ્રજીએ અને
લક્ષ્મણજીએ તેમજ લવણે અને અંકુશે પણ પોતપોતા
ધનુષ્યનું આસ્ફાલન કર્યું. એ આસ્ફાલન પણ એવું હ
કે જેમાંથી ભીષણ ધ્વનિ પ્રગટ્યો. તરત જ કૃતાન્તવ
સારથીએ શ્રી રામચંદ્રજીના રથને અને શ્રી વજ્રજં
રાજાએ અનંગલવણના રથને પરસ્પર સામસામે યે
દીધા. એ જ રીતિએ વિરાધે શ્રી લક્ષ્મણજીના રથ
અને પૃથુરાજાએ મદનાંકુશના રથને પરસ્પર સામસ
યોજી દીધા. આવાં યુદ્ધોમાં રથ હાંકવાનું કાર્ય કરન
માણસો ઘણા કુશલ હોવા જોઇએ છે. રથ હાંકનાર ર
તો રથમાં બેસીને લડનાર પરાક્રમી હોય છતાં
ખાઈ જાય. આથી જ, સેનાપતિ કૃતાન્તવદન શ્રી ર

ચંદ્રજીના રથનો અને રાજા વિરાધ શ્રી લક્ષ્મણજીના રથનો સારથી બનેલ છે. એ જ રીતિએ લવણના રથના સારથી તરીકે શ્રી વજ્રજંઘ રાજા છે અને અંકુશના રથના સારથી તરીકે પૃથુરાજા છે. એ સારથીઓ પણ એવા કે-દુશ્મનનો ઘા કોઈ પણ રીતિએ સ્વામી સુધી ન પહોંચે, એની પૂરેપૂરી તકેદારી રાખે.

સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષપણે યુદ્ધ :

અહીં રથો જ્યાં સામસામે આવી રહ્યા, એટલે એ ચારેયનું પરસ્પર મહાયુદ્ધ જામ્યું. સારથીઓ ચતુરપણે પોતાના રથોને ભમાવવા લાગ્યા અને જોડકા બનીને લડતા ચારેય વીરો પરસ્પર વિવિધ શસ્ત્રોનો પ્રહાર કરવા લાગ્યા. અહીં એક ખાસ વાત એ પણ છે કે-લવણ અને અંકુશ તો પોતાને શ્રી રામચંદ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજી સાથે કેવો સંબંધ છે એ જાણે છે એટલે ગમે તેટલા શસ્ત્રોના પ્રહારો કરે છે, પણ તે સર્વ સાપેક્ષપણે કરે છે; જ્યારે શ્રી રામચંદ્રજીને અને શ્રી લક્ષ્મણજીને તો એ વાતની બીલકુલ માહિતી નથી એટલે તેઓ જેટલા શસ્ત્રપ્રહારો કરે છે, તે સર્વ નિરપેક્ષપણે જ કરે છે. લવણ અને અંકુશ શસ્ત્રપ્રહારો કરતાં ધ્યાન રાખે છે કે-પિતાના કે કાકાના દેહને ભયંકર હાનિ ન થઇ જાય, જ્યારે શ્રી રામચંદ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજી તો આ બેને દુશ્મન માની તેમને હણી નાખવાનો જ પ્રયાસ કરે છે.

રથ, રથી અને અશ્વોની દુર્દશા :

આમ કેટલોક કાળ યુદ્ધ ચાલ્યું અને શ્રી રામચંદ્રજીએ વિવિધ શસ્ત્રોને અજમાવી જોયાં, પણ કશું જ ઠેકાણું પડ્યું નહિ. એટલે યુદ્ધનો જલ્દિથી અન્ત લાવવાની અભિલાષાવાળા શ્રી રામચંદ્રજી, કૃતાન્તવદન સારથીને કહે છે કે–'રથને બરાબર દુશ્મનની સામે જ લઈ જા !' એ વખતે કૃતાન્તવદન સારથી શ્રી રામચંદ્રજીને કહે છે કે–'આ ઘોડાઓ ખિન્ન બની ગયા છે. આ દુશ્મને પોતાનાં બાણોથી આ ઘોડાઓનાં સઘળાં જ અંગોને વીંધી નાખ્યાં છે. ચાબુકોનો માર મારવા છતાં પણ આ અશ્વો ત્વરા કરી શકતા નથી. વળી શત્રુએ બાણો મારી–મારીને આપણા રથને પણ જર્જરિત કરી નાખ્યો છે. અરે સ્વામિન્ ! ખૂદ મારા ભુજાદંડો પણ શત્રુએ કરેલા બાણોના મારાથી જર્જર થઈ ગયા છે, એટલે લગામને ખેંચવાનું અગર ચાબુકને હલાવવાનું હવે તો મારામાં પણ સામાર્થ્ય રહ્યું નથી.'

દૈવી શસ્ત્રોને મળેલી નિષ્ફળતા :

કૃતાન્તવદનના મુખેથી આવી હકીકત સાંભળીને શ્રી રામચન્દ્રજી પણ બોલે છે કે–' મારૂં વજ્રાવર્ત્ત ધનુષ્ય પણ શિથિલ બની ગયું છે. જાણે તે ચિત્રસ્થિત હોય તેમ કશું કાર્ય જ કરતું નથી. આ મુશલરત્ન પણ દુશ્મનનું નિર્દલન કરવાને અસમર્થ બની ગયું છે, એટલે એ પણ

અત્યારે તો કેવળ અનાજને ખાંડવાની લાયકાતવાળું જ રહ્યું છે. આ હલરત્ન, કે જે અનેક વાર દુષ્ટ રાજાઓ રૂપ હાથીઓ માટે અંકુશની ગરજ સારનારૂં બન્યું છે, તે પણ અત્યારે તો ભૂમિના ભૂપાટનને ઉચિત બની ગયું છે. આ બધાં અસ્ત્રો, કે જે સદાને માટે યક્ષોથી રક્ષાએલાં છે અને દુશ્મનોનો ક્ષય કરી નાખનારાં છે, તેની આજે આ કેવી અવસ્થા થઈ છે, તેની જ સમજ પડતી નથી.' શ્રી રામચન્દ્રજીનાં અસ્ત્રો જ આ રીતિએ નિષ્ફલ બની ગયાં છે એમ પણ નથી. અંકુશની સાથે યુદ્ધ કરતા શ્રી લક્ષ્મણજીનાં અસ્ત્રોની પણ એવી જ દશા થઈ ગઇ છે. શ્રી રામચંદ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજી જબ્બર પરાક્રમી છે, પણ જ્યાં અમોઘ જેવાં પણ અસ્ત્રો આમ નિષ્ફળ બની જાય, ત્યાં કરે શું ?

સ૦ એમ થવાનું કારણ તો હશે ને ?

કારણ એ જ કે–એ બધાં દેવતાઇ અસ્ત્રો છે અને દેવતાઈ અસ્ત્રો એકગોત્રી ઉપર ચાલી શકતાં નથી.

સ૦ તો પછી એવો વિચાર શ્રી રામચન્દ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજી કેમ કરતા નથી ?

અત્યારે યુદ્ધની એવી ધૂન લાગી છે કે–એવો વિચાર ન પણ આવે. વળી એવી કલ્પના આવવાને હજુ લેશ પણ કારણ મળ્યું નથી. જો કે–અન્તે તો એ વાત શ્રી નારદજીના કહેવાથી સમજાવાની જ છે, પણ અત્યારે

તો મહાપરાક્રમી એવા પણ તેઓ મુંઝાય છે. આવા વખતે સ્વાભાવિક રીતિએ એમ થઈ જાય કે–આ થવા શું બેઠું છે? જે દુશ્મનોની સામે એક ધનુષ્ય માત્ર પણ બસ ગણાય એમ લાગતું હોય, તે દુશ્મનોની સામે ન વજાવર્ત્ત ધનુષ્ય કામ કરે, ન મુશલરત્ન કામ કરે કે ન હલરત્ન કામ કરે તેમજ રથ, રથી અને અશ્વો દુશ્મનોના બાણોથી જર્જર થઈ જાય, ત્યારે પોતે ગમે તેટલા પરાક્રમી હોય તે છતાં પણ ચિન્તા તો થાય ને?

શ્રી લક્ષ્મણજીની મૂર્ચ્છા :

ખેર, શ્રી રામચન્દ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજીનાં અસ્ત્ર-રત્નોની જે સમયે આવી અવસ્થા થઇ ગઇ છે, તે સમયે લક્ષ્મણજીના ઉરમાં અંકુશે મારેલું બાણ વાગ્યું. એ બાણનો પ્રહાર એવો હતો કે–જાણે વજ્રનો જ પ્રહાર હોય : એ બાણના પ્રહારથી શ્રી લક્ષ્મણજી મૂર્ચ્છા ખાઇને રથમાં પડી ગયા. શ્રી લક્ષ્મણજીની મૂર્ચ્છાથી વિધુર બની ગએલા વિરાધ રાજાએ, તરત જ તે રથને યુદ્ધ-ક્ષેત્રમાંથી પાછો વાળીને અયોધ્યા તરફ ચલાવવા માંડ્યો, પણ એટલામાં તો શ્રી લક્ષ્મણજી સંજ્ઞાને પામ્યા. સંજ્ઞાને પ્રાપ્ત થએલા શ્રી લક્ષ્મણજીએ અયોધ્યા તરફ રથને હાંકી રહેલા વિરાધને આક્ષેપપૂર્વક કહ્યું કે–' અરે વિરાધ! આ વળી નવીન તેં શું કર્યું? શ્રી રામચન્દ્રજીના ભાઇ અને શ્રી દશરથના પુત્રને માટે આમ કરવું એ સર્વથા અનુચિત

જ છે, માટે આ રથને જેમ બને તેમ ત્વરાથી તું ત્યાં લઈ જા, કે જ્યાં તે મારો દુશ્મન છે! અમોઘ વેગવાળા આ ચક્રથી હું તેના માથાને જોતજોતાંમાં છેદી નાખું છું!' શ્રી લક્ષ્મણજીએ આ પ્રમાણે કહેવાથી, વિરાધ તે રથને પુનઃ યુદ્ધભૂમિમાં લઈ આવ્યો અને અંકુશના રથની નજદિકમાં લઈ ગયો.

ચક્ર પણ કામ લાગ્યું નહિ :

એ વખતે ત્રાડ મારીને શ્રી લક્ષ્મણજી અંકુશને કહે છે કે–'થોભ, જરા થોભ!' એટલું બોલતાં બોલતાં તો શ્રી લક્ષ્મણજીએ ચક્રને હાથમાં લઈને ભમાવવા માંડ્યું. ક્રોધે ભરાએલા શ્રી લક્ષ્મણજીના હાથમાં ભમતું એ ચક્ર જાણે ખૂદ સૂર્ય જ ભમી રહ્યો હોય એવું લાગતું હતું. આકાશમાં સારી રીતિએ ભમાવીને શ્રી લક્ષ્મણજીએ અસ્ખલિત વેગવાળા તે ચક્રને અંકુશ ઉપર છોડ્યું. એ ચક્રને પોતા ઉપર આવતું રોકવાને માટે અંકુશે તેને અનેક પ્રકારનાં અસ્ત્રોથી તાડન કર્યું અને લવણે પણ પોતાનું સઘળું જ સામર્થ્ય અજમાવી દીધું, પરન્તુ તેમાં તેઓને સફલતા મળી નહિ. તેઓ કોઇ પણ રીતિએ ચક્રની વેગમય ગતિને રોકી શક્યા નહિ. આમ છતાં બન્યું એવું કે–ચક્ર વેગબંધ આવ્યું તો ખરું, પણ તે ચક્રે અંકુશને કે લવણને કશી જ હાનિ કરી નહિ. એ ચક્ર અંકુશને પ્રદક્ષિણા દઈને, પક્ષી જેમ પોતાના

માળામાં પાછું ફરે તેમ, શ્રી લક્ષ્મણજીના હાથમાં આવી રહ્યું. એક વાર ચક્ર આ રીતિએ પાછું ફર્યું, તો ય શ્રી લક્ષ્મણજીએ એ ચક્રને બીજી વાર મૂકયું અને બીજી વાર પણ, ભાગેલો હાથી જેમ ગજશાલામાં પાછો ફરે તેમ, તે ચક્ર શ્રી લક્ષ્મણજીના હાથમાં પાછું ફર્યું.

શું બલદેવ-વાસુદેવ આ હશે?

આ રીતિએ ચક્ર પણ દુશ્મનનો નાશ સાધવામાં જ્યારે નિષ્ફલ જ નિવડ્યું, ત્યારે શ્રી રામચંદ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજીના ખેદનો તો પાર જ રહ્યો નહિ. ખેદ પામેલા તે બન્ને એવો જ વિચાર કરવા લાગ્યા કે-

" किं सीरिशार्ङ्गिणावेतौ, न त्वावामिह भारते ? । "

શું આ ભરતક્ષેત્રમાં આ બન્ને જ બલદેવ અને વાસુદેવ હશે ? શું અમો બન્ને બલદેવ અને વાસુદેવ નહિ હોઇએ ?

સ૦ આટલી હદ સુધીની શંકા ?

થાય જ ને ? કોઈ ઉપાયે બન્ને જણમાંથી એકે ય જીતાય નહિ અને છેલ્લે છેલ્લે ચક્ર જેવું અમોઘ અસ્ત્ર પણ પ્રદક્ષિણા દઇને પાછું ફરે, ત્યાં પોતાને બલદેવ અને વાસુદેવ માનતા શ્રી રામચન્દ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજીના ખેદનો પાર રહે નહિ અને આવો પણ વિચાર આવે, તો તેમાં અસંભવિત જેવું કાંઈ છે જ નહિ.

**શ્રી નારદજીએ આવીને ઓળખાણ
આપી યુદ્ધના રહસ્યનો સ્ફોટ કરવો :**

હવે શ્રી રામચન્દ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજી જ્યારે-'આ ભરતક્ષેત્રમાં બલદેવ અને વાસુદેવ આ બન્ને છે કે અમે છીએ ?'–એવી ચિન્તામાં પડી ગયા છે, તે અવસરે પેલા સિદ્ધાર્થ નામના લવણ–અંકુશના કલાગુરૂ સિદ્ધ-પુત્રની સાથે શ્રી નારદજી ત્યાં આવી પહોંચે છે.

સ૦ આવા સમયે પણ એમને કુતૂહલથી દાઝ્યા ઉપર ડામ દેવાનું મન થઈ જાય છે ?

નહિ જ. શ્રી નારદજી સ્વભાવે કુતૂહલી હોવા છતાં, અહીં તો યુદ્ધનો અન્ત લાવવાને માટે જ આવ્યા છે. શ્રી નારદજી ત્યાં આવીને, ખેદમાં ડૂબી ગએલા શ્રી રામચન્દ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજીને જે કહે છે, તેનું વર્ણન કરતાં આ ચરિત્રના રચયિતા, પરમ ઉપકારી, કલિકાલ-સર્વજ્ઞ આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહા-રાજા ફરમાવે છે કે–

**" हर्षस्थाने विषादोऽयं, युवयोः किं रघूद्वहौ ।
आत्मपराजयो वंशो-द्योतनाय न कस्य हि ? ॥ १ ॥
" सीताकुक्षिभवौ पुत्रौ, ताविमौ लवणांकुशौ ।
त्वां द्रष्टुमागतावत्र, युद्धव्याजेन न त्वरी ॥ २ ॥
" अभिज्ञानमिदं तेऽत्र, यच्चक्रं प्रबभूव न ।
मुधाभूद्भारतं चक्रं, पुरा बाहुबलावपि ॥ ३ ॥ "**

શ્રી નારદજી કહે છે કે–અરે રઘૂદ્વહો ! હર્ષના સ્થાને આ વિષાદ શાનો ? હર્ષ કરવાજોગા આ પ્રસંગે તમે વિષાદ કેમ કરો છો ? તમારો આ પરાજય, એ વસ્તુતઃ વિષાદનું સ્થાન નથી, પણ હર્ષનું સ્થાન છે : કારણ કે–પુત્રોથી થતો પરાજય, કોના વંશના ઉદ્યોતને માટે થતો નથી ? અર્થાત્–તમારો આ પરાજય તમારા પુત્રોથી જ થએલો છે અને પુત્રોથી થતો પરાજય એ તો વંશના ઉદ્યોતનું જ કારણ છે, માટે તમારે તમારા આ પરાજયને માટે પણ ખેદ નહિ કરતાં હર્ષ જ માણવો જોઇએ. તમને યુદ્ધમાં પરાજિત કરનારા એ બન્ને તમારા દુશ્મનો નથી, પણ મહાસતી સીતાજીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થએલા એ બન્ને લવણ અને અંકુશ નામના તમારા જ બે પુત્રો છે. યુદ્ધના મિષથી તે બન્ને તમને જોવાને માટે જ આવેલા છે. તેમના ઉપર તમે બબ્બે વાર ચક્ર મૂક્યું, છતાં પણ તે કારગત ન નિવડ્યું અને પ્રદક્ષિણા દઇને પાછું ફર્યું–એ જ એ બન્ને તમારા પુત્રો હોવાની નિશાની છે. પૂર્વે પણ પોતાના ભાઈ શ્રી બાહુબલિજી ઉપર શ્રી ભરતજીએ ચક્ર મૂક્યું હતું, પણ તે ચક્ર શ્રી બાહુબલિજીને હણી શક્યું નહોતું. એ જ રીતિએ આ બે તમારા પુત્રો છે અને માટે જ તમારૂં મૂકેલું ચક્ર તેમને હણી શક્યું નથી.

આ પ્રમાણે કહીને શ્રી નારદજીએ, સીતાજીના ત્યાગથી આરંભીને લવણ–અંકુશના યુદ્ધ પર્યન્તનો, વિશ્વને

વિસ્મયકારી એવો સઘળો જ વૃત્તાંત શ્રી રામચન્દ્રજીને અને શ્રી લક્ષ્મણજીને કહી સંભળાવ્યો.

શ્રીરામચન્દ્રજીની મૂર્ચ્છા અને સંજ્ઞાની પ્રાપ્તિ :

વિશ્વને વિસ્મયમાં ગરકાવ બનાવી દેનારા એ અખિલ વૃત્તાંતને સાંભળતાં, શ્રી રામચન્દ્રજી વિસ્મયની, લજ્જાની, ખેદની અને હર્ષની–એમ ચારેય પ્રકારની લાગણીઓથી સમાકુલ બની ગયા. પુત્રોના પરાક્રમે તેમના હૈયામાં વિસ્મયની લાગણી પ્રગટાવી : પોતાના પરાજયે તેમના હૈયામાં લજ્જાની લાગણી પ્રગટાવી : આવા પરાક્રમી પુત્રો જેણીના ગર્ભમાં હતા તથા જેણી સર્વથા નિષ્કલંક જ હતી, તે સીતાજીનો કેવળ લોકાપવાદના કારણે જ ત્યાગ કરેલો–એથી તેમના હૈયામાં ખેદની લાગણી પ્રગટી : અને તેમ છતાં આવા પુત્રોની પ્રાપ્તિ થઈ, એથી તેમના હૈયામાં હર્ષની લાગણી પણ પ્રગટી. આમ વિસ્મય, લજ્જા, ખેદ અને હર્ષની લાગણીઓથી સમાકુલ બની જવાના યોગે, શ્રી રામચન્દ્રજી એકદમ મૂર્ચ્છાને આધીન બની ગયા. મૂર્ચ્છાને આધીન બનેલા શ્રી રામચન્દ્રજીને, તેમની પાસે રહેલાઓએ ચંદનજલથી સીંચ્યા અને એથી શ્રી રામચંદ્રજી અલ્પ કાળમાં જ સંજ્ઞાને પામ્યા.

પુત્રોની સામે જવું :

સંજ્ઞાને પામેલા શ્રી રામચંદ્રજી પોતાના પુત્રોને ભેટવાને માટે આતુર બન્યા. તેમનું હૈયું પુત્રવાત્સલ્યથી

પરિપૂર્ણ બની ગયું હતું અને હર્ષના યોગે તેમની આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહી રહી હતી. પુત્રોને ભેટવાને માટે આતુર બનેલા શ્રી રામચંદ્રજી, તેમને લેવાને માટે, એકદમ લવણ-અંકુશની પાસે જવાને નીકળ્યા. શ્રી લક્ષ્મણજી વિગેરે પણ સાથે ચાલ્યા.

સ૦ પુત્રોને લેવા સામે જાય છે ?

એમાં વાંધો શો છે ?

સ૦ વિવેકનો વાંધો નહિ ?

આવા પ્રસંગમાં એ જોવાય જ નહિ. બાપને પણ સામે લેવા જવું પડે એવા આ દીકરા છે. વળી આ દીકરા જેમ પરાક્રમી છે, તેમ વિવેકી પણ છે. અવસરોચિત વર્ત્તન કરવાનું એ ય નહિ ચૂકે. આમને દેખશે એટલે તરત જ સામે આવીને ઝૂકશે.

અવસરે ગુરૂ પણ શિષ્યને સન્માને :

એવા પણ શિષ્યાદિ હોઈ શકે છે, કે જેઓનું અમૂક અવસરે ખૂદ ગુર્વાદિક વડિલો પણ સન્માન કરે. તેવા પ્રકારના મહાન શાસનપ્રભાવક યોગ્ય શિષ્યનું, તેવા અવસરે સન્માન કરવું, એ ગુરૂઓની લઘુતાનું નહિ પણ મહત્તાનું જ કારણ છે. યોગ્ય શિષ્યના અતિ ઉત્તમ કાર્યની અનુમોદના કરતાં એમે ય બને. શિષ્યે કરેલી શાસનપ્રભાવનાથી હૈયું એવું પુલકિત બની જાય

કે–પોતે ગુરૂ હોવા છતાં ય, શિષ્યનું સન્માન કરવાનું તેમને મન થઈ જાય.

સ૦ એમાં શિષ્યની લાયકાત ગણાય ?

શિષ્ય ફુલાય, પોતાના શિષ્યત્વને ભૂલે, ગુરૂના વિનયને ચૂકે, તો નાલાયક ઠરે : પણ યોગ્ય શિષ્યો પોતે ગમે તેટલા શાસનપ્રભાવક બને તે છતાં ય, ગુર્વાદિકના વિનય આદિને ચૂકે જ નહિ. ગુરૂ પોતાનું સન્માન કરે એવી લાલસા એમને ન હોય. એ તો એમ જ માને કે–આ ગુરૂદેવ કેટલા બધા શાસનરત છે કે–હું શિષ્ય હોવા છતાં ય મારૂં આવું સન્માન કરે છે ? યોગ્ય આત્માઓ, યોગ્યનું યોગ્ય બહુમાન કરવામાં પણ તત્પર જ હોય છે. ભણવા આવેલા પણ શ્રી આર્યરક્ષિત મહાત્માનું, મહર્ષિ શ્રી વજ્રસ્વામિજીએ બહુમાન કર્યું હતું. સિંહ-ગુફાવાસી આદિ મુનિઓનું તેમજ શ્રી સ્થૂલભદ્રજીનું પણ તેમના ગુરૂદેવે બહુમાન કર્યું હતું ને ? એ બહુમાન વસ્તુત: શિષ્યનું નથી, પણ ગુણનું છે. શાસનને પામેલા સદ્‌ગુરૂઓના હૈયામાં ગુણો પ્રત્યે બહુમાન ન હોય એ બને જ નહિ. ગુણો પ્રત્યે બહુમાન ધરાવનારા પુણ્યાત્માઓ, ગુણિના દર્શનથી પણ ઉલ્લાસ જ પામે. જેમ જેમ અધિકગુણી, તેમ તેમ ઉલ્લાસ પણ વધારે.

આવી રીતિએ યોગ્ય પિતાઓ પણ અવસરે સપુતોનું સ્વાગત કરે, તો તે સ્વાભાવિક જ છે. અહીં તો પુત્રોને

હરાવી શકાયા નથી તેમજ પુત્રવાત્સલ્યનો ઉછાળો પણ જબરો છે, એટલે કેમ સામે ગયા એ પ્રશ્ન જ અસ્થાને છે.

પિતા-પુત્રનું સ્નેહભર્યું મિલન :

શ્રી રામચંદ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજીને પોતાના તરફ આવતા જોઇને, વિનીત એવા લવણ અને અંકુશ તરત જ રથમાંથી ઉતરી પડયા અને હથીયારોને તજી દઇને પહેલાં શ્રી રામચન્દ્રજીના અને પછીથી શ્રી લક્ષ્મણજીના ચરણોમાં પડયા. શ્રી રામચન્દ્રજીએ એકદમ તે બન્નેને બાથમાં ભીડી લીધા અને ઘણા જ આનંદથી આલિંગન કર્યું. તે પછી તે બન્નેને પોતાના ખોળામાં બેસાડીને શ્રી રામચન્દ્રજી, તેમના માથામાં ચુમ્બન કરતા થકા, શોક અને સ્નેહથી સમાકુલ બની જઇને, મોટા સ્વરે રડવા લાગ્યા.

સ૦ ગમે તેવા પરાક્રમી પણ આખર તો માણસ એ માણસ.

શ્રી રામચન્દ્રજીના રાગાવેશમાંથી શું શીખશો ?

અત્યારે પત્નીરાગ અને પુત્રરાગ બન્ને કામ કરી રહેલ છે. રાગનો આ ઉછાળો છે. આવા પરાક્રમી પણ રાગને વશ બનીને મોટે સ્વરે રૂદન કરી રહ્યા છે. વિચારો કે-રાગ, એ કેટલો બધો દુર્જય છે ? રાગની દુર્જયતા સમજે તે વિરાગની મહત્તા સમજે. રાગના સ્વરૂપથી અનભિજ્ઞને વિરાગની કિંમત હોય નહિ. સંસારના રાગમાં રાચનારાઓને વૈરાગ્ય ન ગમે, સાધુઓ ન ગમે, ત્યાગની

દેશના ન ગમે–એ બધું સ્વાભાવિક જ છે. રાગ હોવા છતાં વિવેક આવે તો રાગનું સ્થાન ફરે અને સંસારનો રાગ હચમચે. અવસરે એ રાગ ધાપ મારી જાય એમેય બને, પણ વિવેકી આત્માને સાવધ બનતાં વાર લાગે નહિ. વિવેક પ્રગટ્યા વિના સાચો વિરાગ પ્રગટે નહિ અને સાચો વિરાગ પ્રગટ્યા વિના આત્માનો વીતરાગ–સ્વભાવ પ્રગટે નહિ. આવા પ્રસંગોએ એમ નહિ વિચારવું કે–'આવાઓ પણ રાગના આવેશમાં તણાઈ જાય, તો આપણે રાગના આવેશમાં તણાઇએ એમાં નવાઈ શી ?' પણ એમ વિચારવું કે–'જે રાગ આવાઓને પણ પોતાના આવેશમાં તાણી જઇ શકે છે, તે રાગ મને તો શું ય નહિ કરે ? માટે મારે તો ખૂબ જ સાવધ બની જવું જોઈએ.'

વિનય અને આલિંગન :

શ્રી રામચંદ્રજીએ પોતાના ખોળામાં બેસાડીને લવણ–અંકુશને મસ્તકે ચૂમ્યા પછીથી, શ્રી લક્ષ્મણજીએ પણ શ્રી રામચંદ્રજીના ખોળામાંથી તે બન્નેને પોતાના ખોળામાં ખેંચી લીધા અને અશ્રુપૂર્ણ નેત્રોથી તેમને મસ્તકે ચૂમ્બન કરતાં થકાં, પોતાના બન્ને બાહુઓ પ્રસારીને શ્રી લક્ષ્મણજી તેમને આલિંગવા લાગ્યા. આ પછી, શ્રી લક્ષ્મણજીના ખોળામાંથી ઉઠીને, વિનીત એવા લવણ અને અંકુશ, પોતાના કાકા શત્રુઘ્નના ચરણકમ-

લોમાં આળોટતા થકા તેમને નમસ્કાર કરવા લાગ્યા, એટલે શત્રુઘ્ને પણ પોતાના બાહુઓને દૂરથી પ્રસારીને તે બન્નેને આલિંગન કર્યું. આ બધું જોઈને, બન્ને ય સેનાઓમાંના રાજાઓ પણ, જાણે વિવાહના ઉત્સવમાં એકત્રિત મળ્યા હોય તેમ, હર્ષનો અનુભવ કરવા લાગ્યા.

સીતાજીનું ગમન :

આવી રીતિએ અહીં જ્યારે સૌ કોઈ આનન્દમગ્ન બની ગયા છે, તે દરમ્યાનમાં સીતાજી વિમાનમાં બેસીને પુંડરીકપુરમાં ચાલ્યાં જાય છે. તેમણે પોતાના પુત્રોનું પરાક્રમ પણ જોઈ લીધું અને પિતા-પુત્રોનો આનંદપૂર્ણ મેળાપ પણ જોઈ લીધો. આથી તેમને હર્ષ થયો, પણ 'હવે અહીં વધારે રોકાવું એ વ્યાજબી નથી'-એમ લાગવાથી તે પુંડરીકપુર ચાલ્યાં ગયાં.

શ્રી વજ્રજંઘની ઓળખાણ :

હવે જે સમયે પોતાના જેવા જ પુત્રોના લાભથી શ્રી રામચંદ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજી હર્ષનો અનુભવ કરી રહ્યા છે અને પોતાના સ્વામિને હર્ષ થવાથી ભૂચરો અને ખેચરો હર્ષનો અનુભવ કરી રહ્યા છે, તે સમયે સીતાજીનો ભાઇ ભામંડલ, શ્રી વજ્રજંઘ રાજાની ઓળખાણ કરાવે છે. એ વખતે શ્રી વજ્રજંઘ રાજા પણ, પોતે જાણે ચિરકાલનો પત્તિ હોય તેમ, વિનયયુક્તપણે શ્રી

રામચન્દ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજીને નમસ્કાર કરે છે. શ્રી રામચન્દ્રજી શ્રી વજ્રજંઘ રાજાને ઉદ્દેશીને કહે છે કે–

'મારે મન તમે પણ આ ભામંડલના જેવા જ સંબંધી છો: કારણ કે-તમે જ મારા આ બે પુત્રોને ઉછેરીને આટલી ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચાડ્યા છે.'

અયોધ્યામાં પ્રવેશ અને ઉત્સવ:

આ પછી શ્રી રામચન્દ્રજીએ અયોધ્યામાં જવાની તૈયારી કરી. પુષ્પક નામના વિમાનમાં અર્ધ આસન ઉપર શ્રી રામચન્દ્રજી તથા શ્રી લક્ષ્મણજી બેઠા અને અર્ધ આસન ઉપર તેમણે લવણ-અંકુશને બેસાડ્યા. અયોધ્યાનગરીમાં પ્રવેશીને તેઓ જ્યારે રાજનિકેતન તરફ જઈ રહ્યા હતા, તે વખતે નગરીના લોકો વિસ્મય પામ્યા થકા, પગની પાની અને ડોક બન્ને ય ઉંચાં કરીને, તેમને જોઇ રહ્યા હતા અને લવણ-અંકુશની સ્તુતિ કરતા હતા. શ્રી રામચન્દ્રજીએ પોતાના નિકેતને આવીને અને વિમાનમાંથી સૌની સાથે ઉતરીને, ઘણા જ આનંદથી ઘણો જ મોટો એવો ઉત્સવ કરાવ્યો.

સીતાજીને તેડી લાવવાની વિનંતિ:

હવે એક વાર અવસર પામીને શ્રી લક્ષ્મણજી, સુગ્રીવ, બિભીષણ, હનુમાન અને અંગદ વિગેરે એકઠા મળીને શ્રી રામચન્દ્રજીને વિજ્ઞપ્તિ કરે છે કે-'આપે

ત્યાગ કરેલો હોવાથી આપનો વિરહ ભોગવી રહેલાં દેવી સીતાજી અત્યારે પરદેશમાં છે અને આ કુમારો વિના તો તેઓ ઘણા જ કષ્ટે પોતાનો સમય પસાર કરે છે. આ કારણે, હે સ્વામિન્ ! જો આપ ફરમાવતા હો તો અમે તેમને અહીં તેડી લાવીએ : અન્યથા, પતિ અને પુત્ર–બન્નેથી રહિત બનેલાં તે સતી મરણને પામશે.'

શ્રી રામચન્દ્રજીનો ઉત્તર :

શ્રી લક્ષ્મણજી આદિની આવી વિનંતિની સામે પણ શ્રી રામચન્દ્રજી વિચાર કરીને કહે છે કે–' જાનકીને એમ લવાય શી રીતિએ ? જો કે–લોકાપવાદ જુઠ્ઠો જ છે, પણ જુઠ્ઠો એવો ય લોકાપવાદ બલવાન અંતરાયને કરનારો છે. હું જાણું છું કે–સીતા સતી છે, તેમ સીતા પણ પોતાને નિર્મલ જાણે છે : આ દશા એવી છે કે–આમાં દિવ્ય કરનારને માટે ય ભય જેવું કશું નથી અને દિવ્ય કરાવનારને માટે ય ભય જેવું કશું જ નથી : એટલે હું ઇચ્છું છું કે–સર્વ લોકોની સમક્ષ દેવી દિવ્ય કરો અને તે પછી જ શુદ્ધ બનેલાં તેમની સાથે મારો ફરી વારનો ગૃહવાસ હો !'

હજુ પણ લોકાપવાદ શ્રી રામચન્દ્રજીના હૈયામાંથી ખસતો નથી. સીતાજીનો તેટલો અશુભોદય પણ બાકી છે. વળી ભવિતવ્યતા પણ એવી છે કે–સીતાજીની સાથે શ્રી રામચન્દ્રજીનો પુનઃ ગૃહવાસ થવાનો નથી. શ્રી

રામચન્દ્રજીની આ નીતિ–રીતિ સીતાજીના હૈયામાં એવી અસર નિપજાવશે, કે જે અસર થયા પછી શ્રી રામ-ચન્દ્રજી ગમે તેટલું વિનવે તે છતાં ય, સીતાજી ગૃહવાસ માટે કોઈ પણ રીતિએ તત્પર બનશે જ નહિ.

દિવ્ય માટેની તૈયારી :

શ્રી રામચન્દ્રજીએ દિવ્યની વાત એવી ઢબથી રજૂ કરી છે કે–તેનો સ્વીકાર કર્યા વિના ચાલે નહિ. એ કહે છે કે-દિવ્યમાં ભય ક્યારે ? દિવ્ય કરાવનારને ભય ત્યારે, કે જ્યારે સામાની સચ્ચાઇમાં તેને શંકા હોય : પણ મને પરિપૂર્ણ ખાત્રી છે કે–સીતા સતી છે. એ જ રીતિએ દિવ્ય કરતાં સીતાને ય ભય રાખવાનું કારણ નથી, કારણ કે–તેને પણ પોતાની નિર્મલતા માટેની ખાત્રી છે. આમ હોઈને, દિવ્ય કરવામાં બન્નેમાંથી એકેયને ભય નથી અને દિવ્ય કરવાથી ખોટો પણ લોકાપવાદ નાશ પામી જવાનો : પછી શુદ્ધ એવાં તેમને સ્વીકારવામાં મને કશો જ અન્તરાય નડે તેમ નથી. શ્રી રામચન્દ્રજીએ આવો ભાવ વ્યક્ત કરવાથી, શ્રી લક્ષ્મણજી આદિએ પણ એ વાતનો–'એમ થાઓ !'–એમ કહીને સ્વીકાર કર્યો.

હવે સીતાજીના દિવ્ય માટેની તૈયારીઓ થવા માંડી. તરત જ અયોધ્યાનગરીની બહારના ભાગમાં વિશાલ મંડપો ખડા કરી દેવામાં આવ્યા અને તે મંડપોમાં મંચશ્રેણી ગોઠવવામાં આવી. તે મંડપોમાં આવીને રાજાઓ,

અમાત્યો અને પૌરજનો પોતપોતાની લાયકાત મુજબના સ્થાને બેઠા. શ્રી બિભીષણ અને સુગ્રીવ આદિ ખેચરો પણ ત્યાં આવીને યોગ્ય આસનો ઉપર બેઠા. આવા કામમાં લોકને તેડવા જવું પડે ?

સ૦ તમાસાને તેડાની જરૂર નહિ, એવી કહેવત છે.

તમારા અનુભવની વાત છે.

સુગ્રીવે સીતાજીને તેડવા જવું અને સીતાજીએ આવવાની ના પાડવી :

હવે શ્રી રામચન્દ્રજી સુગ્રીવને આજ્ઞા ફરમાવે છે કે–' સીતાને અહીં લઈ આવો. '

તરત જ ત્યાંથી ઉઠીને સુગ્રીવ જાતે જ પુંડરીકપુર જાય છે. ત્યાં જઈને અને મહાસતી સીતાદેવીને નમસ્કાર કરીને સુગ્રીવ કહે છે કે–

' હે દેવિ ! આપને માટે શ્રી રામચન્દ્રજીએ પુષ્પક નામનું વિમાન મોકલ્યું છે, તો આપ હમણાં જ આ વિમાનમાં બેસો અને શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે પધારો ! '

એક બાજુએ શ્રી રામચન્દ્રજી કડક છે, તો બીજી બાજુએ સીતાજી પણ ઓછાં કડક નથી. શ્રી રામચન્દ્રજી લોકહેરીમાં ફસાએલા છે, જ્યારે સીતાજી પોતાના સત્ય–શીલ ઉપર મુસ્તાક છે. શ્રી રામચન્દ્રજી નિર્બલ છે અને સીતાજી બલવાન છે : કારણ કે–એક દુર્ગુણને આધીન

છે અને અન્ય પક્ષમાં સત્ય-શીલ છે! હવેની કાર્યવાહીમાં શ્રી રામચન્દ્રજી નિર્બલ પૂરવાર થશે અને સીતાજી સબલ પૂરવાર થશે.

મહાસતી સીતાજી પોતાના કલંકને ટાળવાને માટે જરૂર આતુર છે, પણ શ્રી રામચન્દ્રજી પોતાને સ્વીકારે એ માટે તો હવે તેઓ પહેલાંના જેવાં આતુર નથી જ. સીતાજી જો ગમે તેમ કરીને પણ શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે જ જવાની વૃત્તિવાળાં હોત, તો તો લવણ અને અંકુશના પરાક્રમને તેમજ પિતા-પુત્રોના મિલનને જોયા પછીથી ત્યાંથી પાછાં ફરત જ નહિ. એવા વખતે દીકરાની જોડે ઘુસી જવાનું મન ન થાય ? પણ નહિ, સીતાજી એ કોઈ સામાન્ય સ્ત્રી નથી. જે સ્વામિએ વગર વિચાર્યે, ખોટા લોકાપવાદને તાબે થઈને, કશી પણ તપાસ કે પરીક્ષા કર્યા વિના જ, સગર્ભાવસ્થામાં અને તેય ઘોર અરણ્યમાં ત્યાગ કર્યો, તે સ્વામિની પાસે એમ ને એમ જવાય જ કેમ ? એમ ને એમ જવામાં તો, કદાચ, સ્વામી નિ:શંક હોય તે છતાંય શંકિત બની જાય. લૂચ્ચા લોકોના અપવાદકથનથી ડરી જનાર સ્વામી, બીજું પણ શું શું નહિ વિચારે અગર બીજું શું શું નહિ કરે ?—એવો વિચાર પણ આવે જ ને ? આથી સીતાજી સુગ્રીવને ચોખ્ખી ના સંભળાવે છે. એ કહે છે કે—

'હજુ તો ભાઈ! જ્યાં અરણ્યત્યાગનું દુ:ખ પણ

શમ્યું નથી, ત્યાં વળી ફરીથી બીજું પણ દુઃખ દેનાર એ રામચન્દ્રજીની પાસે હું આવું શી રીતિએ ? '

અર્થાત્-તેમણે અરણ્યમાં કરાવેલા ત્યાગનું દુઃખ તો હું ભોગવી જ રહી છું, હજુ એ શમતું નથી, ત્યાં વળી હું ત્યાં આવું અને તે પુનઃ પણ મને બીજું દુઃખ દે, તો એના કરતાં અહીં દૂર રહેવું એ જ સારૂં છે !

દિવ્ય માટેની સીતાજીની તત્પરતા :

સુગ્રીવે પહેલાં તો દિવ્યની વાત કરી નહિ, પણ હવે એ વાત કર્યા વિના ચાલે તેમ નથી.

સ૦ દિવ્યની વાત પહેલાં કેમ ન કહી ?

સુગ્રીવને સીતાજીના સતીપણા માટે લેશ પણ સંશય નથી તેમજ આ સ્વામિની છે અને પોતે સેવક છે. સેવકજનો આવી વાતોને એકદમ ઉચ્ચારી શકે નહિ. તમને યાદ હશે કે-કૃતાન્તવદન રથને અરણ્યમાં લાવ્યા પછીથી રડવા લાગ્યો હતો, પણ સીતાજીને રથમાંથી ઉતરવાનું કહી શક્યો નહોતો ! વળી સીતાજીએ પૂછ્યા પછી પણ કલંક અને ત્યાગની વાત એણે કેવી ભૂમિકા સાથે કેવા શબ્દોમાં કહી હતી ? સેવકે આવા પ્રસંગે કેમ વર્તવું જોઈએ ?-એમ એ પણ જાણતો હતો અને આ સુગ્રીવ પણ જાણે છે. આથી જ સુગ્રીવે દિવ્યની વાત પહેલાં કરી નહિ. હવે જ્યારે સીતાજીએ એમ ને

એમ આવવાની તો ચોખ્ખી ના પાડી, એટલે નમસ્કાર કરીને સુગ્રીવ ફરીથી કહે છે કે–

'હે દેવિ! આપ ક્રોધ ન કરો! આપની શુદ્ધિને માટે પૌરજનો અને રાજાઓની સાથે રામચન્દ્રજી મંચ ઉપર આરૂઢ થઈને આપની રાહ જોતા બેઠા છે.'

શ્રી લક્ષ્મણજીની વિનંતિ સામે પણ મહાસતી સીતાજીની મક્કમતા :

પોતાની શુદ્ધિની વાત સાંભળતાંની સાથે જ સીતાજી શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે આવવાને તૈયાર થઈ જાય છે: કારણ કે–પહેલેથી જ સીતાજી શુદ્ધિની કાંક્ષાવાળાં તો હતાં જ. તરત જ સીતાજી પુષ્પક નામના વિમાનમાં બેઠાં અને અયોધ્યાનગરીની પાસે આવી પહોંચી માહેન્દ્રોદય નામના ઉદ્યાનમાં ઉતર્યાં. એ વખતે ત્યાં આવીને શ્રી લક્ષ્મણજીએ તેમજ બીજા પણ રાજાઓએ સીતાજીને નમસ્કાર કર્યો. શ્રી લક્ષ્મણજી વગેરેની તો એ જ ઇચ્છા છે કે–સીતાજીને દિવ્ય ન કરવું પડે તો સારૂં અને એથી સીતાજીને નમસ્કાર કર્યા પછીથી, સીતાજીની સામે બેસીને રાજાઓની સાથે શ્રી લક્ષ્મણજી કહે છે કે–

'હે દેવિ! આપ આપની આ નગરીમાં અને ગૃહમાં પ્રવેશ કરીને, આ નગરીને અને ગૃહને પાવન કરો!'

શ્રી લક્ષ્મણજી અને બીજા રાજાઓ આવી વિનંતિ કરે છે, પણ સીતાજી પૂરેપૂરાં મક્કમ છે. તે કહે છે કે–

'હે વત્સ! શુદ્ધિને પ્રાપ્ત કર્યા બાદ જ હું આ નગરીમાં અને આ ઘરમાં પ્રવેશ કરીશ; તે પહેલાં નહિ જ: કારણ કે—એમ કર્યા વિના કોઈ કાળે પણ અપવાદ શાંત થવાનો નથી!'

શ્રી રામચંદ્રજીનું ન્યાયનિષ્ઠુર કથન:

સીતાજીની આ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞાને સાંભળીને, શ્રી લક્ષ્મણજીની સાથેના રાજાઓ શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે આવે છે અને તેમને સીતાજીની પ્રતિજ્ઞાની વાત કહે છે.

હવે ખૂદ શ્રી રામચન્દ્રજી પણ સીતાજીની પાસે આવે છે અને કહે છે કે—

"भोगा न चेद् दशास्येन, तस्थुष्या अपि तद्गृहे।
समक्षं सर्वलोकानां, तद् दिव्यं कुरु शुद्धये ॥ १ ॥"

પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, શ્રી રામચન્દ્રજીના આ કથનને 'ન્યાયનિષ્ઠુર' કથન તરીકે જણાવે છે. ખરેખર, આ કથન ન્યાયનિષ્ઠુર જ છે, કારણ કે—આવી વાત શ્રી રામચન્દ્રજી જેવા સીતાજી જેવાં મહાસતીને માટે બોલ્યા છે. 'રાવણને ઘેર વસવા છતાં પણ તમે જો તેની સાથે ભોગોને ન ભોગવ્યા હોય, તો શુદ્ધિને માટે સર્વ લોકોની સમક્ષ દિવ્યને કરો!'—આવા શબ્દો શ્રી રામચન્દ્રજી સીતાજીને સંભળાવે ત્યારે શું થાય?

લોકો બોલે એ જૂદી વાત છે, અન્ય કોઇ બોલે એ જૂદી વાત છે, પણ આવી વાત જ્યારે ખૂદ શ્રી રામચન્દ્રજી જ બોલે, ત્યારે તો એની ભયંકરતા–નિષ્ઠુરતા વધી જ જાય ને?

સીતાજીનો ઉપહાસ :

સીતાજી તો દિવ્ય માટે તૈયાર છે, પણ શ્રી રામચન્દ્રજી જ્યારે આવું બોલતાં પણ ખચકાયા નહિ, ત્યારે સીતાજી પણ તેમની આવી વિલક્ષણ ન્યાયપદ્ધતિનો ઉપહાસ કર્યા વિના રહી શક્યાં નહિ. સીતાજી સ્મિત કરીને કહે છે કે–

"ખરેખર, આપના જેવો શાણો માણસ આ જગતમાં બીજો કોઈ નહિ જ હોય, કારણ કે–આપે તો મારા દોષને જાણ્યા વિના જ મારો મહાવનમાં ત્યાગ કર્યો છે! આપ તો એવા વિચક્ષણ છો કે–પહેલાં દંડ કરીને હવે મારી પરીક્ષા કરો છો!! પણ મુંઝાશો નહિ, મેં શિક્ષા ભોગવી લીધી છે તે છતાં ય, હું તમે કહો છો તેમ દિવ્ય કરવાને માટે પણ તૈયાર જ છું!"

સીતાજીનું આ કથન શું સૂચવે છે? શાણો માણસ તે કહેવાય, કે જે પહેલાં દોષ છે કે નહિ એ જાણવાનો શક્ય પ્રયત્ન કરે અને તે પછી જ દોષ હોય તો ઉચિત કરે. વળી પહેલાં શિક્ષા કરવી અને પછી પરીક્ષા કરવી, એમાં

કશી જ વિચક્ષણતા નથી! સીતાજીના હૈયામાં શ્રી રામચન્દ્રજી પ્રત્યે દુર્ભાવ નથી. તેમને આટલાં આટલાં કષ્ટો વેઠવાં પડ્યાં, પણ એ મહાસતીના હૃદયમાં શ્રી રામચન્દ્રજી પ્રત્યે લેશ પણ દુર્ભાવ પ્રગટ્યો નથી. સીતાજી તો પોતાના અશુભોદયને પણ માનનારાં છે. આમ છતાં સીતાજી આ પ્રમાણે કહે છે, કારણ કે–તે પોતાના સ્વામિને તેમની ભૂલનો ખ્યાલ આપવા ઇચ્છે છે. એ સૂચવે છે કે–તમને દિવ્ય કરાવવાનો હક્ક હતો, પણ તે મારો ત્યાગ કરતાં પહેલાં! તમે તો મૂર્ખાઓના કહેવાથી મને દોષિત માની પણ લીધી અને તજી પણ દીધી. આટલી શિક્ષા દીધા પછી દિવ્ય કરાવવાનો તમને અધિકાર છે જ ક્યાં? દિવ્ય કરાવવું હતું, તો તે શિક્ષા કર્યા પહેલાં જ કરાવવું હતું. હવે શું છે?

શિક્ષા કરનારનો હેતુ દોષનાશ અને હિતરક્ષાનો હોવો જોઇએ :

વાત પણ સાચી છે કે–દોષ છે કે નહિ એની પૂરતી તપાસ કર્યા વિના શિક્ષા થઈ શકે જ નહિ. કોઈ અમૂક વાત કહે, એટલા માત્રથી બીજાને શિક્ષા કરવાનું સાહસ કોણ કરે? એવું સાહસ ડાહ્યા માણસો કરે, તો સમજવું કે–એમના ડહાપણમાં કાંઇક મલિનતા આવી ગઈ છે. કહેવાય છે કે–'ભણ્યા ભૂલે નહિ અને ભૂલે ત્યારે ભીંત ભૂલે.' શાથી? બીજો કોઈ વિચાર હૈયાને દૂષિત કરે એથી!

૩૦ મોટાની મોટી ભૂલ.

શિક્ષા કરવાના અધિકારવાળાએ તો ખૂબ જ વિવેકી બનવું જોઇએ. શિક્ષા કરવી પડે તો શા માટે કરવાની? દોષનિવારણ અને હિતરક્ષા માટે! દોષિત દોષમુક્ત બને એ પહેલી વાત અને દોષિતના દોષથી બીજાઓનું હિત ન બગડે એ બીજી વાત. આવા હેતુથી શિક્ષા કરનારાઓ શિક્ષા કરવામાં અવિવેકને કેમ જ આચરે? શિક્ષા કરતી વેળાએ પણ, જેને શિક્ષા કરાતી હોય તેનાય હિતની ભાવના અખંડિત જ રહેવી જોઇએ. દોષિતનું અહિત કરવાની કામનાથી દોષિતને શિક્ષા કરવાની હોય જ નહિ: એ શિક્ષા એ શિક્ષા નથી, પણ નિર્દયતા છે. શિક્ષામાં દોષિતના હિતનો પણ વિચાર હોય અને અન્યોના હિતનો પણ વિચાર હોય. આ દશામાં શિક્ષાદાતા કેમ જ અવિવેકી બની શકે? શિક્ષા કરવાનો અધિકાર ધરાવનાર અવિવેકી બને, તો સ્વપર-ઉભયના હિતનો ઘાતક બને. આ તો દોષિતને શિક્ષા કરતાં વિચાર કરવાની વાત થઈ, પણ કહેવાતો દોષિત દોષિત છે કે નહિ-એનો નિર્ણય પહેલો કરવો પડે. આ કહે છે ને તે કહે છે-એમ ન ચાલે. કહેનાર તો ગમે તેમ કહે, પણ તે વાત ઉપર વિશ્વાસ રાખીને વગર તપાસે શિક્ષા કરાય નહિ. જેના હૈયામાં દોષનાશ અને હિતરક્ષાની ભાવના હોય, તે તો પ્રાયઃ તપાસ કર્યા વિના રહે જ નહિ. દોષિતના દોષની જરૂરી તપાસ કરવામાં બેદરકારી ત્યારે જ

આવે, કે જ્યારે બીજી કોઇ ભાવના આવી જાય. કેવળ દોષનાશ અને હિતરક્ષાની ભાવનાવાળા વિવેકશીલ આત્માઓ તો દોષની તપાસ કરે, દોષની સંભવિતતા આદિનો વિચાર કરે અને તેમ છતાં શિક્ષા કરવાની જરૂર લાગે તો પણ તે એવી રીતિએ કરે, કે જેથી પ્રાયઃ કોઇના પણ હિતનો ઘાત થાય નહિ અને અનેકોનું હિત સધાયા વિના પણ રહે નહિ.

શ્રી રામચન્દ્રજીનો ખૂલાસો :

હવે શ્રી રામચંદ્રજી સીતાજીને કહે પણ શું ? તે સમજે છે કે–સીતાનું કહેવું વ્યાજબી છે. પહેલાં શિક્ષા અને પછી પરીક્ષા,–એ ન્યાયની રીતિ નથી, પણ હવે શું થાય ? આ વાત અહીંથી પડતી મૂકવી એય ઠીક નથી, એમ એમને લાગે છે. એ વિચારમાં ને વિચારમાં શ્રી રામચંદ્રજી વિલખા પડી જાય છે. વિલખા પડી ગએલા શ્રી રામચન્દ્રજી કહે છે કે–

'તમે દોષિત નથી એમ હું તો જાણું જ છું, પણ લોકોએ ઉત્પન્ન કરેલા દોષના નિવારણને માટે જ હું દિવ્ય કરવાનું કહી રહ્યો છું !'

પસંદ હોય તે દિવ્ય કરવા તૈયાર છું :

હવે સીતાજી ગંભીર બની જાય છે. શ્રી રામચંદ્રજી કબૂલ કરે છે કે–'તમારામાં દોષ નથી' અને કહે છે કે– 'લોકોએ ઉત્પન્ન કરેલા દોષના નિવારણને માટે જ દિવ્ય

કરવાની જરૂર છે ' એટલે સીતાજીને પણ એ વાત ગમી જાય છે : કારણ કે-મિથ્યા લોકાપવાદને ટાળવા માટે સીતાજી ઉત્સુક જ હતાં અને છે. આથી સીતાજી કહે છે કે–

' પાંચ પ્રકારનાં દિવ્યો છે અને તે પાંચ પૈકી જે કોઈ દિવ્ય તમને રૂચિકર હોય, તે કરવાને હું તૈયાર છું. તમારી ઈચ્છા હોય, તો હું જલતા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવાને તૈયાર છું : તમારી ઈચ્છા હોય, તો મંત્રેલા ચોખા ખાવાને પણ હું તૈયાર છું : તમારી ઈચ્છા હોય, તો હું તુલા ઉપર ચઢવાને ય તૈયાર છું : તમારી ઈચ્છા હોય, તો હું તપાવેલા સીસાના રસનું પાન કરવાને ય તૈયાર છું : અને તમારી ઈચ્છા હોય તો મારી જીભ ઉપર શસ્ત્રની ધાર લેવાને પણ હું તૈયાર છું ! આમ પાંચે ય પ્રકારનાં દિવ્યો કરવાને માટે હું તૈયાર જ છું, માટે જે કોઈ દિવ્ય કરાવવાની તમારી ઈચ્છા હોય તે કહો ! '

લોકોનો નિષેધ :

સીતાજીનાં આ વચનોએ ભયંકર ખળભળાટ મચાવી મૂક્યો. સીતાજી દિવ્ય તો કરશે ત્યારે કરશે, પણ જ્યાં દિવ્ય કરવાની આવી તૈયારી દેખાડી, એની સાથે જ લોકોએ દિવ્ય નહિ કરાવવા માટે જોરશોરથી કહેવા માંડ્યું. અન્તરીક્ષમાં રહેલા સિદ્ધપુત્ર સિદ્ધાર્થે અને શ્રી નારદજીએ તેમજ ત્યાં રહેલા સર્વ લોકોએ, દિવ્યની વાતનો જબ્બર નિષેધ કરતાં કહ્યું કે–

" भो भो राघव ! सीतेयं, निश्चयेन सती सती ।
महासतीति मा कार्षी-र्विकल्पमिह जातुचित् ॥१॥ "

લોકો રાડો પાડી પાડીને શ્રી રામચન્દ્રજીને કહે છે કે–આ સીતા નિશ્ચયથી સતી છે, સતી છે, મહાસતી છે. એમાં તમારે કોઈ પણ પ્રકારે વિકલ્પ કરવો નહિ !

લોકવાદથી દોરાવાનું નહિ પણ લોકવાદને દોરવાનો :

જે લોકો પહેલાં સીતાજીને કોઈ પણ પ્રકારે સતી માનવાને તૈયાર નહોતા, તે જ લોકો હવે આવી વાત બોલે છે ! લોકનું કામ આવું ! પૂર્વનો પવન પશ્ચિમ તરફ વાય તો ધ્વજા પશ્ચિમ તરફ ઉડે અને એ જ પવન ઉત્તર કે દક્ષિણ તરફ વાય એટલે ધ્વજા પણ ઉત્તર કે દક્ષિણ તરફ ઉડે. લોક પણ એવો. આમે ય બોલે ને તેમે ય બોલે. વિચારો કે–લોકવાદને આંધળીયાં કરીને અનુસરવું, એમાં કેટલું બધું જોખમ છે ? શાસનને પામેલાઓએ લોકવાદને શરણે નહિ થતાં, લોકવાદને શરણે કરવાનો જ પ્રયાસ કરવો જોઇએ. લોકવાદથી દોરાવાનું નહિ, પણ લોકવાદને દોરવાનું જ કામ કરવું જોઈએ.

શ્રી રામચન્દ્રજીએ લોકવાદનો તિરસ્કાર કરીને અગ્નિપ્રવેશ માટે સૂચન કરવું :

શ્રી રામચન્દ્રજીએ લોકવાદને આધીન બનવાનું ફળ ચાખ્યું છે. લોકોએ આવું કહ્યું, એટલે શ્રી રામચન્દ્રજીને

લોક ઉપરની ઘણા દિવસની બળતરા કાઢવાની તક મળી ગઇ. દિવ્યને અટકાવવાને માટે લોકોએ મચાવેલા કોલાહલને શ્રી રામચન્દ્રજીએ તિરસ્કારી કાઢ્યો. 'સીતા સતી છે–મહાસતી છે'–એવું બોલતા લોકો ઉપર તેમને ગુસ્સો ઉપજ્યો. આથી શ્રી રામચન્દ્રજી પણ લોકોને ઉદ્દેશીને કહે છે કે–

" मर्यादा नास्ति कापि वः । "

તમને કોઈ પણ પ્રકારની મર્યાદા જ નથી. આમ કહીને લોકના નિર્મર્યાદપણાને વર્ણવતા હોય તેમ શ્રી રામચન્દ્રજી કહે છે કે–

" संकल्प्य दोषं युष्माभि–रेवेयं दूषिता पुरा ॥ "

દોષનો સંકલ્પ કરીને તમે જ લોકોએ પહેલાં આ સીતાને દોષિત ઠરાવી હતી. અર્થાત્–અત્યારે તમે એમ કહો છો કે–સીતા સતી છે, મહાસતી છે, પણ પહેલાં એને દોષિત ઠરાવનારા ય તમે જ હતા ને ?

હવે આગળ વધીને શ્રી રામચન્દ્રજી એમ પણ કહે છે કે–

'તમે લોકો રૂબરૂમાં જૂઠું બોલો છો અને વળી પાછા આઘા જઇને જૂઠું બોલો છો ! સીતાની હાજરીમાં તમે સીતાને સતી કહો છો અને પાછળ તમે ને તમે જ તેને અસતી કહેતા હતા. તમારો એવો સ્વભાવ છે. નહિતર એ કહો કે–સીતા પહેલાં અસતી શાથી

હતી અને અત્યારે સતી શાથી છે? એ જ રીતિએ અત્યારે તો તમે સીતા મહાસતી છે એમ બોલો છો, પણ ફરી વાર દોષને ગ્રહણ કરતાં તમને અટકાવે એવી કોઈ અર્ગલા નથી. આથી સર્વને સારી રીતિએ પ્રતીતિ થઈ જાય, એ માટે સીતા જલતા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરો!'

લોકવાદના નાદે નાચવાની હિમાયત
કરનારાઓએ વિચારવાની જરૂર :

શ્રી રામચન્દ્રજીએ લોકસ્વભાવની જે વાતો કરી, તે બરાબર છે ને? લોકને કશી જ મર્યાદા નથી, એ સાચું કે ખોટું? લોક જે કાંઈ બોલે તે સાચું જ બોલે, એવો નિયમ ખરો?

સ૦ એવું કાંઈ નહિ.

લોક જે કાંઈ બોલે તે સદ્-અસદ્‌ના વિવેકપૂર્વક જ બોલે, એવો ય નિયમ ખરો?

સ૦ નાજી.

લોક જેટલું બોલે તે સઘળું જ કોઈના પણ હિતની જ ભાવનાથી બોલે, પરન્તુ કોઈનાય ભૂંડાની ભાવનાથી તો કશું જ બોલે નહિ, એમે ય કહી શકશો?

સ૦ એમે ય કહેવાય નહિ.

જ્યારે લોક જે કાંઇ બોલે તે સાચું જ બોલે એવો નિયમ નથી, લોક જે કાંઈ બોલે તે સદ્-અસદ્‌ના વિવેક-

પૂર્વક જ બોલે એવો ય નિયમ નથી અને લોક જે કાંઈ બોલે તે કોઇનાય ભૂંડાની નહિ પણ ભલાની ભાવનાથી જ બોલે એવો ય નિયમ નથી, તો પછી એવા લોકના વાદને અનુસરવાની વાતો કેમ જ થઈ શકે? જે લોકો જુઠું પણ બોલી શકે, જે લોકો વિવેકહીનપણે પણ બોલી શકે અને જે લોકો કોઇનું નિકંદન કાઢી નાખવાની દુર્બુદ્ધિથી પણ બોલી શકે–એવા લોકોનાં વચનોને ભરોસે કોઈ પણ ક્રિયા કરવી, એ ડહાપણ છે કે બેવકુફી છે?

સ૦ ચોખ્ખી બેવકુફી.

લોકને કોઇ પણ પ્રકારની મર્યાદા છે? જુઠું તો ન જ બોલાય, કોઇનું ય ભૂંડું થાય એવું તો ન જ બોલાય, ભલાની ભાવનાથી પણ જે કાંઈ બોલાય તે વિવેકપૂર્વક જ બોલાય, આવી કોઈ મર્યાદા લોકને નથી અને તે છતાં પણ આજે લોકવાદના નાદે નાચવાની હિમાયત કરવામાં આવે છે. આ તે ચઢતીનું ચિહ્ન કે પડતીનું?

રૂબરૂમાં પ્રશંસા ને પૂંઠે નિન્દા કરનારા:

લોક મર્યાદાહીન છે અને એથી જ તે રૂબરૂમાં કાંઇ બોલે છે અને પૂંઠે કાંઈ બોલે છે. આજે રૂબરૂમાં ભાટની જેમ પ્રશંસા કરનારાઓ અને ગેરહાજરીમાં ભાંડની જેમ નિન્દા કરનારાઓ ઓછા નથી. એવાઓની પ્રશંસામાંય તત્ત્વ નથી હોતું અને નિન્દામાંય તત્ત્વ નથી હોતું. એવાઓની તો પ્રશંસા પણ જુઠ્ઠી અને નિન્દા

પણ જાુઠી. જે માણુસો રૂબરૂમાં પ્રશંસા કરે અને પાછળ નિન્દા કરે, તેઓ તો દંભી જ ગણાય ને ? અને એવા દંભિઓનો વિશ્વાસ કરનારાઓ કદાચ ભરબજારે લુંટાય, તો પણ તેમાં નવાઈ પામવા જેવું કાંઈ છે જ નહિ.

ધર્મના આરાધકોએ ખૂબ જ સાવધ બનવું:

ખાસ કરીને ધર્મના આરાધકોએ તો લોકના આ સ્વભાવને બરાબર પીછાની લેવો જોઇએ. કલ્યાણુની કામનાવાળા આત્માઓએ લોકદૃષ્ટિથી કોઈ પણ વસ્તુનો વિચાર નહિ કરતાં, શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી જ દરેક વસ્તુનો વિચાર કરતાં શીખવું જોઇએ. ધર્મની આરાધનામાં લોકનો વિરોધ પણ વિક્ષેપ ઉપજાવનારો છે અને એથી લોકને વિરોધનું કારણુ ન મળે—એની જરૂર કાળજી રાખવી જોઇએ : પણ લોકના વિરોધ ખાતર ધર્મનો ત્યાગ કરવો, એ તો મૂર્ખાઈ જ છે. લોક આપણી આરાધનામાં વિક્ષેપ ઉપજાવનારો ન નિવડે તેમજ લોકમાં રહેલા યોગ્ય જીવોને ધર્મની આરાધનામાં યોજી શકાય, એ માટે ઔચિત્યપાલન કરવું એ જૂદી વાત છે અને લોકને રાજી કરવા માટે—લોકની વાહ વાહ મેળવવાને માટે ધર્મકર્મોનો ત્યાગ કરવો એ જૂદી વાત છે.

લોકપ્રિયતાનો અર્થ શિષ્ટજનપ્રિયતા :

લોકપ્રિયતાને પણ ગુણુ તરીકે વર્ણવીને, ‘ ધર્મના અર્થી આત્માઓએ લોકપ્રિય બનવાનો પ્રયાસ કરવો

જોઇએ '–એવું ઉપકારી મહાપુરૂષોએ જરૂર ફરમાવ્યું છે અને લોકપ્રિય જનો ધર્મના ઉત્તમ પ્રકારના આરાધક બનીને ઇતરોને પણ ધર્મના ઉપાસક બનાવનારા નિવડે છે–એય વાત બરાબર છે : પણ એ જ ઉપકારી મહાપુરૂષોએ ફરમાવ્યું છે કે–' લોકપ્રિયતા ' એટલે ' શિષ્ટજનપ્રિયતા ' એવો અર્થ સમજવાનો છે. લોકપ્રિય બનવું એટલે શિષ્ટજનપ્રિય બનવું, એ વાતને બરાબર યાદ રાખવાની જરૂર છે. શિષ્ટજનપ્રિય બનવા માટે પણ શું શું કરવાનું ઉપકારિઓએ ફરમાવ્યું છે, એ જાણો છો ? પરનિન્દાદિ ઈહલોકવિરૂદ્ધ કાર્યોનો, ખરકર્માદિ પરલોકવિરૂદ્ધ કાર્યોનો અને દ્યૂતાદિ ઉભયલોકવિરૂદ્ધ કાર્યોનો ત્યાગ કરવો તેમજ દાન, વિનય અને શીલના ઉપાસક બનવું–એમ ઉપકારિઓએ ફરમાવ્યું છે. શિષ્ટજનોને પરનિન્દાદિ લોકવિરૂદ્ધ કાર્યો પસંદ હોતાં નથી તેમજ દાન, વિનય અને શીલ પસંદ હોય છે, એટલે લોકવિરૂદ્ધને તજીને દાનાદિમાં પ્રયત્નશીલ બનેલાઓ, શિષ્ટજનોની પ્રિયતાને સ્વભાવિક રીતિએ જ પામી શકે છે. આમાં ક્યાંય લોકોને રાજી કરવા માટે કે લોકની પાસે વાહ વાહ ગવડાવવા માટે ધર્મનો ત્યાગ કરવાની વાત છે ? નહિ જ, કારણ કે–સાચા ઉપકારિઓ એવી કોઈ વાત કરે જ નહિ.

ધર્મશીલ જગતની આપત્તિને વધારનારા :

આમ છતાં, જ્યારે ધર્માચાર્યના મહાન પદે આરૂઢ

થયેલાઓ પણ લોકહેરીમાં પડે, ત્યારે ધર્મશીલ જગત વિમાસણમાં પડી જાય તે સ્વાભાવિક જ છે. ધર્માચાર્યો આદિ પોતાના કર્ત્તવ્યને ચૂકે અને શાસનપ્રભાવનાને બદલે જાતપ્રભાવનાના અર્થી બને, ત્યારે ધર્મશીલ જગત અનેક આફતોથી ઘેરાય, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઈ છે જ નહિ. ધર્માચાર્યો તો ધર્મશીલ જગતની આપત્તિઓનું નિવારણ કરનારા હોવા જોઇએ. ધર્માચાર્યોએ તો સદ્ધર્મના પાલક અને પ્રચારક બન્યા રહેવું જોઇએ. એને બદલે ધર્માચાર્ય તરીકે ફરનારાઓ લોકહેરીમાં પડીને ધર્મશીલ જગતની આપત્તિઓમાં વધારો કરે અને સદ્ધર્મથી ભ્રષ્ટ બનીને બીજાઓને પણ સદ્ધર્મથી ભ્રષ્ટ બનાવવા મથે, તો એ ધર્માચાર્યો પાપાચાર્યોની જ ગરજ સારનારા બને કે બીજું કાંઈ થાય?

સ૦ એવું જ બને.

એવા સમયે ધર્મના અર્થી આત્માઓએ વિશેષતઃ વિચક્ષણ બની જવું જોઇએ.

જમાનાને ઓળખો કે અનુસરો?

આજે બધા જ ધર્માચાર્યો લોકહેરીમાં પડયા છે એમ નથી, પણ એવા કોઈ ધર્માચાર્ય નથી એમ પણ નથી. આજે–'જમાનાને ઓળખો' 'જમાનાને ઓળખો'– એવી બૂમરાણ થાય છે ને? શું એ બૂમરાણ ખરી છે? આપણે જમાનાને ઓળખતા જ નથી? આપણે જમા-

નાને તો ઓળખીએ જ છીએ, પણ સાથે સાથે ધર્મનેય ઓળખીએ છીએ. આજના જમાનાને ઓળખી, આવા જમાનામાં પણ સદ્ધર્મની આરાધના અને પ્રચારણા કેવી રીતિએ થાય, એનો વિચાર તો આપણે જરૂર કરીએ છીએ. આમ છતાં, આપણને 'જમાનાને ઓળખો'–'જમાનાને ઓળખો'–એવું કેમ કહેવામાં આવે છે, તે જાણો છો? વસ્તુતઃ તેઓ કહેવા એમ માગે છે કે–જમાનાને અનુસરો, પણ જમાનાને અનુસરો એમ બોલી શકાતું નથી અને એટલા માટે જ તેઓ જમાનાને ઓળખો એમ કહે છે.

જમાનાને નહિ પણ ધર્મને અનુસરો :

સ૦ જમાનાને અનુસરો એમ કહેવામાં એમને વાંધો નડતો હશે?

જમાનાને અનુસરવાનું કહે, તો તો ઝટ પૂછાય કે–'તમે તે ધર્મના આચાર્ય છો કે જમાનાના? અનુસરવાનું હોય જમાનાને કે ધર્મને?' લોક અનાદિકાલથી જમાનાને તો અનુસરતો જ આવ્યો છે. જમાનાને અનુસરનારાઓ સંસારના મુસાફરો બન્યા છે, બને છે અને બનવાના : કારણ કે–જમાનાની ગતિ હંમેશને માટે અર્થ અને કામ તરફ જ હોય છે. જમાનાની ગતિ ધર્મ તરફ હોતી નથી. એ જ કારણે, સાચા ઉપકારિઓ મોક્ષની ઉપાદેયતા સમજાવી મોક્ષસાધક ધર્મની આરા-

ધના કરવાનો ઉદ્‌ઘોષ કરતા આવ્યા છે. ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ પણ જમાનાને અનુસરવાનું નહિ કહેતાં, મોક્ષના હેતુભૂત ધર્મની ઉપાસના કરવાનું ફરમાવ્યું : કારણ કે–જગતમાં એ જ એક કલ્યાણકારી વસ્તુની ખામી હતી. કોઈ પણ જમાનામાં કલ્યાણ સાધવું હોય, તો એ માટે મોક્ષના હેતુભૂત સદ્‌ધર્મની જ આરાધના કરવી પડે છે : કારણ કે–વાસ્તવિક કલ્યાણની સાચી સાધના કરવાનો એથી અન્ય એવો કોઈ ઉપાય હતો પણ નહિ, છે પણ નહિ અને હશે પણ નહિ.

માનપાન ધર્મથી છતાં ઉપદેશ જમાનાનો ?

જમાનાને ઓળખવાની જરૂર હોય તોય તે એટલા જ માટે છે કે–મોક્ષના હેતુભૂત સદ્‌ધર્મની આરાધના અને પ્રચારણાનો માર્ગ કેમ નિર્વિઘ્ન અને સરલ બને ? આ કારણે, આપણે જમાનાને ઓળખીએ છીએ તેમ છતાં પણ, લોકહેરીમાં પડેલા ધર્માચાર્યાદિ ‘ જમાનાને અનુસરો ’ એમ ખૂલ્લી રીતિએ બોલી શકાય તેમ નહિ હોવાથી, ‘ જમાનાને ઓળખો ’–‘ જમાનાને ઓળખો ’ એવી બૂમો માર્યા કરે છે. તેઓ લોકવાદમાં પડીને ધર્મવાદથી ભ્રષ્ટ બનેલા છે, પણ પોતાની જાતને તેઓ ધર્મવાદથી ભ્રષ્ટ બનેલ તરીકે ઓળખાવવાને રાજી નથી.

સ૦ એમ કેમ ?

કારણ કે–તેઓને અત્યારે જે કાંઈ માન–પાનાદિ

મળી રહેલ છે, તે પ્રતાપ તેમના ધાર્મિક વેશ અને પદનો છે. અજ્ઞાન અને ભદ્રિક જીવો તેમને જૈનાચાર્ય આદિ તરીકે માને છે અને માટે જ પૂજે છે. આ માન–પાન છોડવાનું એમને પાલવતું નથી.

સ૦ માનપાન ધર્મના નામે મેળવવાં અને ઉપદેશ જમાનાનો આપવો, એ ક્યાંનો ન્યાય ?

એવા આત્માઓને વળી ન્યાય કેવો ? એ પણ આ જમાનાની એક ખાસીયત જ છે, એમ માનો ને ?

સ૦ પણ એ નિમકહરામી કહેવાય ને ?

તે તમે એમ માનો છો કે–આ જમાનામાં નિમકહરામીનો નાશ થઈ ગયો છે ? જો કે–બીજી બધી નિમકહરામીઓ કરતાં શાસનની નિમકહરામી એ ઘણી જ ભયંકર છે, પણ એ સમજાવું અને મનાવું જોઈએ ને ?

વિચક્ષણ બનો :

આપણી મૂળ વાત તો એ છે કે–મોક્ષના હેતુભૂત સદ્ધર્મના આરાધક આત્માઓએ જમાનાને ઓળખવાનો હોય, પણ જમાનાને અનુસરવાનું હોય નહિ. અનુસરવાનું તો હોય, ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની અને એ તારકોની આજ્ઞાનુસાર નિર્ગ્રન્થ જીવન જીવતા મહાપુરૂષોની આજ્ઞાઓને ! આમ છતાં, જેઓ ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞાઓની દરકાર કર્યા વિના જમાનાને અનુસરવાની વાતો કરે છે, તેઓ ધર્માચાર્ય આદિ

હોય તોય તે નામના જ ધર્માચાર્યાદિ છે, પણ વસ્તુતઃ તો પાપાચાર્ય આદિ જ છે. ધર્મના અર્થી આત્માઓએ એવા પાપપ્રવીણ આત્માઓને પીછાની લઇને, તેમના વેષ અને પદ આદિથી નહિ મુંઝાતાં, ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આજ્ઞાઓને જ અનુસરવાનો પ્રયાસ કરવો જોઇએ. ધર્મના અર્થી આત્માઓએ સ્વપર–કલ્યાણને સાધનારા બનવું હોય, તો આ જાતિની વિચક્ષણતાને પણ કેળવ્યે જ છૂટકો છે. 'આપણે શું? કરશે તે ભરશે. આપણે તો વેશને નમીએ છીએ ને?'–આવી આવી દલીલો કદાચ આ દુનિયામાં ચાલી શકશે, પણ પરલોકમાં એવી દલીલો કશી જ સહાય નહિ કરી શકે.

દિવ્ય માટે ખાડો ખોદાવવો :

આપણે જોઈ આવ્યા કે–મહાસતી સીતાજીએ દિવ્યપંચકનો સ્વીકાર કર્યો અને કહ્યું કે–જલતા અગ્નિમાં પ્રવેશ આદિ જે પાંચ પ્રકારનાં દિવ્યો છે, તેમાંથી જે કોઈ દિવ્ય તમને પસંદ હોય, તે દિવ્યને માટે હું તૈયાર છું. મહાસતી સીતાજીની એ વાત કાને પડતાંની સાથે જ અન્તરીક્ષમાં રહેલ સિદ્ધાર્થે, શ્રી નારદજીએ અને સર્વ લોકોએ, સીતાજીની પાસે દિવ્ય કરાવવાનો તુમુલ નિષેધ કરતાં કહ્યું કે–'હે રાઘવ! આ સીતા સતી છે, સતી છે, મહાસતી છે, એ વાત સુનિશ્ચિત છે. એ વાતમાં તમે કોઈ પણ પ્રકારનો વિકલ્પ કરો નહિ!'

આ પ્રકારનો જોરશોરથી પોકાર કરતા લોકોને ઉદ્દેશીને શ્રી રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે–' હે લોકો ! તમારે કશી જ મર્યાદા નથી. તમે લોકોએ જ દોષની કલ્પના કરીને પૂર્વે આ સીતાને દૂષિત બનાવી હતી. તમે લોકો તો એવા છો કે–રૂબરૂમાં જૂઠું બોલો છો અને પાછા દૂર જઇને જૂઠું બોલો છો ! તમે લોકો પહેલાં સીતાને દોષિત કહેતા હતા અને હાલ નિર્દોષ કહો છો, તો પહેલાં એ દોષિત શાથી હતી અને હાલ નિર્દોષ શાથી છે ? વળી અત્યારે તો તમે સીતા સતી છે, મહાસતી છે, એવો પોકાર કરો છો, પણ પાછળથી તમે સીતાના દોષને ગ્રહણ કરતાં અટકી જાવ એવી કોઇ જ અર્ગલા તમારે છે નહિ ! તેવા પ્રકારની અર્ગલા વિનાના તમે પુનઃ પણ સીતાજીના દોષને ગ્રહણ કરો, એના કરતાં સૌના પ્રત્યયને માટે સીતા દિવ્ય કરે એ જ ઉચિત છે. આથી હું કહું છું કે–સીતા જલતા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરો !'

દિવ્યના નિષેધનો પોકાર કરતા લોકોને શ્રી રામચન્દ્રજીએ તો સાફ સાફ વાતો સંભળાવી દીધી. શ્રી રામચન્દ્રજી પોતે સીતાજીને સાવ નિર્દોષ જ માનતા હતા અને લોકના સ્વભાવનો પણ તેમને કારમો અનુભવ થઇ ચૂક્યો હતો. જે લોક નિર્દોષને શિરે કલ્પિત દોષ મઢી કાઢવામાં નિપુણ અને નિર્મર્યાદ છે તેમજ જે લોક રૂબરૂમાં અને પીઠ પાછળ જૂઠું બોલતાં અચકાતો

નથી, એવા લોકને–એવા લોકોના નાદને કોઇ પણ ડાહ્યો માણસ વજન આપે નહિ.

સ૦ પહેલાં રામચન્દ્રજીએ એ જ લોકોનાં વચનોને આધારે સીતાજીને તજી દીધાં હતાં ને ?

એટલે તો તેઓ આવાં અનુભવસિદ્ધ વચનો ઉચ્ચારી રહ્યા છે ! તેમને ખાત્રી થઈ ગઇ કે–આવા લોકોની વાતને વજન આપવામાં ગંભીર જોખમ જ રહેલું છે. આવા લોકોની વાત ઉપર ન તો વિશ્વાસ મૂકાય કે ન તો એને વજનદાર મનાય.

શ્રી રામચન્દ્રજીએ જ્યાં આવો સ્પષ્ટ ઉત્તર સંભળાવ્યો, ત્યાં લોકો ચૂપ થઈ ગયા.

સ૦ બોલે પણ શું ?

હવે શ્રી રામચન્દ્રજીએ ત્રણસો હાથ પ્રમાણ જમીનમાં બે પુરૂષ પ્રમાણ ઉંડો એવો ખાડો ખોદાવ્યો. એ ખાડામાં તેમણે ચન્દનનાં કાષ્ઠો પૂરાવ્યાં.

શ્રી જયભૂષણનો દીક્ષાસ્વીકાર :

અહીં જ્યારે સીતાજીને જલતા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરાવવાની તૈયારી થઇ રહી છે, તે સમયે ત્યાંના નજદિકના ભાગમાં એક ધર્મમહોત્સવ ઉજવવાની તૈયારીઓ ચાલી રહી છે. એ ધર્મમહોત્સવ ક્યા નિમિત્તે હતો, તેનું પણ આ ચરિત્રના રચયિતા, પરમ ઉપકારી, કલિ-

કાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ વર્ણન કર્યું છે. તેઓ ફરમાવે છે કે–વૈતાઢ્યગિરિની ઉત્તરશ્રેણિમાં હરિવિક્રમ નામે એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એ રાજાને જયભૂષણ નામે એક કુમાર હતો. એ જયભૂષણ કુમાર એકસો આઠ કુમારિકાઓને પરણ્યો હતો. તેની એકસો આઠ પત્નીઓમાં કિરણમંડલા નામની પણ એક પત્ની હતી.

એક વાર એવું બન્યું કે–તે જયભૂષણ કુમારે પોતાની તે કિરણમંડલા નામની પત્નીને, હેમશિખની સાથે સુતેલી જોઈ, કે જે હેમશિખ તેના મામાનો પુત્ર થતો હતો. આ દૃશ્ય જોતાંની સાથે જ, જયભૂષણ કુમારે પોતાની તે કિરણમંડલા નામની પત્નીને કાઢી મૂકી અને પોતે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી.

નિમિત્ત યોગ વિચારણાથી વૈરાગ્ય :

સ૦ દોષ એકનો અને ત્યાગ સર્વનો ?

શ્રી જયભૂષણ કુમારે એકના દોષ ખાતર સર્વનો ત્યાગ કર્યો છે, એમ છે જ નહિ. કિરણમંડલાને જ કાઢી મૂકી, પણ અન્ય કોઈને કાઢેલ નથી એ વાત સ્પષ્ટ છે. આમ છતાં, એકના દોષ ખાતર સર્વનો ત્યાગ કર્યો છે, એમ કેમ કહેવાય ? વસ્તુસ્થિતિ એ છે કે–એ નિમિત્તે શ્રી જયભૂષણ કુમારને જાગ્રત બનાવ્યો : વિષય અને કષાયની આધીનતા કેટલી ભયંકર છે, એ સમજાવ્યું :

વિષય અને કષાય રૂપ સંસાર પ્રત્યે વિરાગ પ્રગટાવ્યો! આવાં નિમિત્તો પણ લઘુકર્મી આત્માઓના હૈયામાં સદ્‌વિચારણા ઉત્પન્ન કરે છે. ભારેકર્મી આત્માઓ જે નિમિત્તોને પામીને કષાયાધીન બને છે, તે નિમિત્તો દ્વારા પણ લઘુકર્મી આત્માઓ વૈરાગ્યને પામી શકે છે. શ્રી જયભૂષણ કુમાર સમજ્યા કે–અનિષ્ટ માત્રનું મૂળ કોઇ હોય, તો તે એક કર્મનો યોગ જ છે. આત્મા સાથેનો કર્મનો યોગ કયાં કયાં અનિષ્ટોને ઉત્પન્ન કરતો નથી ? આત્મા સાથેનો કર્મનો યોગ, એ જ સર્વ આપત્તિઓનું અને સર્વ અનર્થોનું મૂળ છે. એક અનર્થ નજરે ચઢ્યો એટલે શ્રી જયભૂષણ કુમારે અનર્થ માત્રના મૂળનો વિચાર કર્યો. આનું નામ વિવેકશીલતા કહેવાય. સર્વ અનર્થોના મૂળનો વિચાર કરીને, શ્રી જયભૂષણ કુમારે, એ મૂળનો જ નાશ સાધવાનો નિર્ણય કર્યો. શ્રી જયભૂષણ કુમારે નક્કી કર્યું કે–સર્વવિરતિનો આદર, એ જ આત્મા સાથેના કર્મના યોગને ટાળવાનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ ઉપાય છે અને એથી જ તેમણે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી. આ રીતિએ પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરીને, શ્રી જયભૂષણ કુમાર, ઉત્તમ પ્રકારે સંયમનું પરિપાલન કરતા થકા, પૃથ્વીતલ ઉપર વિચરવા લાગ્યા.

કિરણમંડલા રાક્ષસી તરીકે :

એ દરમિયાનમાં પેલી કિરણમંડલા મૃત્યુ પામીને

વિદ્યુદ્દંષ્ટ્રા નામની રાક્ષસી તરીકે ઉત્પન્ન થઇ. રાક્ષસી તરીકે ઉત્પન્ન થએલી કિરણમંડલાએ શ્રી જયભૂષણને અયોધ્યાનગરીની બહારના ભાગમાં પ્રતિમાસ્થિત થયેલા જોયા. પ્રતિમાસ્થિત બનેલા એ પરમર્ષિને જોતાં, કિરણ-મંડલાનો આત્મા ભક્તિવશ બનવાને બદલે કષાયવિવશ બન્યો. ઉત્તમ આલંબનની પ્રાપ્તિ પણ સુયોગ્ય આત્મા-ઓને જ ફળે છે. નાલાયક આત્માઓ તો ઉત્તમ પણ આલંબનને પામીને પાપમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. કિરણ-મંડલાના આત્માને પૂર્વભવમાં થએલી પોતાની કદર્થના યાદ આવી, પણ એ કદર્થના પોતાના પાપના પ્રતાપે જ થઇ હતી એવો વિચાર ન આવ્યો. વળી એને એટલો પણ ખ્યાલ ન આવ્યો કે–અત્યારે આ પુણ્યપુરૂષ સંસારના રાગથી પર બનીને એક માત્ર મોક્ષની આરાધનામાં જ રત બન્યા છે. એણે તો કષાયવિવશ બનીને શ્રી જયભૂષણ મહાત્માને ઉપદ્રવો દ્વારા પીડવાનો પ્રયત્ન શરૂ કર્યો.

શ્રી જયભૂષણને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ:

રાક્ષસી વિદ્યુદ્દંષ્ટ્રાના કારમા પણ ઉપસર્ગો, શ્રી જયભૂષણ મુનિવરને ચળાવી શક્યા નહિ. શ્રી જયભૂષણ મુનિવર સમતાના સાગર બન્યા થકા એ ઉપસર્ગોને સહવા લાગ્યા. સમતામય ધ્યાનના બળે એ પરમર્ષિ કેવળજ્ઞાન પામ્યા. એમનાં ચાર ઘાતી કર્મો સર્વથા ક્ષયને પામ્યાં અને એથી એ પરમર્ષિ શ્રી વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ

બન્યા. ખરેખર, સત્ત્વશીલ પુણ્યાત્માઓ આવી રીતિએ આપત્તિઓને પણ સંપત્તિનું કારણ બનાવી દે છે.

ઈન્દ્રની સહાય માટેની આજ્ઞા :

મહાત્મા શ્રી જયભૂષણને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થવાથી, તેનો ઉત્સવ કરવાની અભિલાષાથી, ઈન્દ્ર આદિ દેવતાઓ ત્યાં આવી રહ્યા છે. સીતાજીના દિવ્ય માટેની તૈયારી પણ અયોધ્યાનગરીની બહારના ભાગમાં થઈ રહી છે અને મહાત્મા શ્રી જયભૂષણ પણ ત્યાં નજદિકના સ્થલમાં જ કેવલજ્ઞાન રૂપ આત્મસંપત્તિને પામ્યા છે. કેવલજ્ઞાનપ્રાપ્તિના ઉત્સવની અભિલાષાથી ઈન્દ્રની સાથે આવતા દેવતાઓએ, સીતાજીના દિવ્ય માટે ચાલી રહેલી તૈયારીઓ જોઈ. એ જોઈને દેવતાઓએ ઈન્દ્રને વિનંતિ કરી કે–'હે સ્વામિન્! ખોટા લોકાપવાદને કારણે સતી સીતા અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે!'

આ સાંભળીને, પોતાની પેદલસેનાના ઉપરી દેવને, સીતાજીના સાન્નિધ્ય માટેની ઈન્દ્રે આજ્ઞા ફરમાવી અને પોતે મહાત્મા શ્રી જયભૂષણ જ્યાં હતા ત્યાં જઈને તેમને પ્રગટેલા કેવલજ્ઞાનનો ઉત્સવ કર્યો.

વિકરાલ અગ્નિ જોઈ વિચારણા :

હવે અહીં શ્રી રામચંદ્રજીની આજ્ઞા મુજબ, ચન્દનનાં કાષ્ઠોથી વ્યાપ્ત એવા પેલા ખાડામાં સેવકોએ અગ્નિ

મૂક્યો. ચારે તરફથી ભડ-ભડ બળતો એ અગ્નિ એટલો વિકરાળ ભાસતો હતો કે-આંખોએ જોવો એય મુશ્કેલ હતું. આવા વિકરાલ જ્વાલામય અગ્નિમાં સીતાજીને પ્રવેશ કરવાનો હતો. શ્રી રામચન્દ્રજીને એ અગ્નિને જોતાં સખ્ત આઘાત થયો. તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે-

" મારે માટે આ કેવો અત્યન્ત વિષમ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો છે ? આ મહાસતી જરા પણ શંકા વિના આ અગ્નિમાં પ્રવેશ કરશે અને દિવ્યની તો દૈવની જેમ પ્રાયઃ વિષમ ગતિ છે ! મારી સાથે આ સીતાનો નિવાસ થયો અને રાવણ તેનું હરણ કરી ગયો : ત્યાંથી છોડાવી અહીં લાવીને મેં જ તેનો ત્યાગ કર્યો : હવે પાછો હું જ તેણીને આવા ભયંકર અગ્નિમાં પ્રવેશ કરાવું છું ! "

વાત પણ સાચી છે કે-દિવ્યની ગતિ એકધારી જ હોય છે એમ નથી. દૈવની ગતિની જેમ દિવ્યની ગતિ પણ પ્રાયઃ વિષમ હોય છે. જો કે-અહીં તો સીતાજીના બચાવનો સંયોગ ઉપસ્થિત થઇ ગયો છે, પણ હરકોઈ પ્રસંગે બચાવ થઈ જ જાય એવો એકાન્ત નિયમ નથી. શુભોદય હોય અને સહાય મળી જાય-એ જૂદી વાત છે, પુણ્યાત્માઓને પ્રાયઃ વાંધો આવે જ નહિ, પણ કોઇ વાર તેવો પાપોદય હોય તો અતિશય શુદ્ધ અને સર્વથા નિર્દોષ એવા પણ આત્માને પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં મૂકાઇ જતાં વાર લાગે નહિ.

જાહેરાતપૂર્વક હુતાશનમાં ઝંપાપાત :

જ્વાલાઓથી વિકરાલ ભાસતા અગ્નિને જોઈને શ્રી રામચન્દ્રજી જ્યારે મુંઝવણમાં પડી ગયા છે, ત્યારે મહાસતી સીતાજીના મુખ ઉપર એની એ પ્રસન્નતા ઝળહળી રહી છે. સીતાજી તે અગ્નિની નજદિકમાં આવીને શ્રી સર્વજ્ઞ પરમાત્માનું સ્મરણ કરવા પૂર્વક એવી પ્રતિજ્ઞા જાહેર કરે છે કે–

" हे लोकपाला ! लोकाश्च, सर्वे शृणुत यद्यहम् ।
अन्यमभ्यलषं रामात्, तदाग्निर्मा दहत्वयम् ॥ १ ॥
" अन्यथा तु सुखस्पर्शो, वारीवास्त्वित्युदीर्य सा ।
झंपां स्मृतनमस्कारा, ददौ तस्मिन् हुताशने ॥ २ ॥

સીતાજીએ લોકપાલો અને લોકો–બન્નેને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે–'તમો સર્વે સાંભળો ! જો મેં એક માત્ર રામ સિવાય અન્ય કોઈની પણ અભિલાષા કરી હોય, તો આ અગ્નિ મને બાળો ! અન્યથા, આ અગ્નિનો સ્પર્શ મને જલસ્પર્શના સમાન સુખસ્પર્શ રૂપ બનો !'

સીતાજીની મક્કમતા જેવી–તેવી નથી, કારણ કે–સીતાજીની શીલસંપન્નતા અનુપમ છે. મહાસતી સીતાજીએ પરપુરૂષની ઈચ્છા સરખી પણ કરી નથી. કોઈ પણ સંયોગોમાં સતી સ્ત્રીઓ પરપુરૂષોની ઈચ્છા કરે જ નહિ. જ્યાં પરપુરૂષની ઈચ્છાને પણ સ્થાન ન હોય,

ત્યાં તથાપ્રકારના રાગથી યુક્ત એવો વાર્ત્તાલાપ અગર તો દેહસ્પર્શ તો હોય જ શાનો ?

સીતાજીએ તો એ પ્રમાણે કહીને અને શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનું સ્મરણ કરીને, સીધો જ પેલા હુતાશનમાં ઝંપાપાત કર્યો.

અગ્નિના સ્થાને જલ :

મહાસતી સીતાજીએ ઝંપાપાત કર્યો તેની સાથે જ અગ્નિપૂર્ણ ખાડો જલપૂર્ણ બની ગયો. અગ્નિના સ્થાને સ્વચ્છ પાણીથી પરિપૂર્ણ વાપીનો દેખાવ થઇ ગયો. ક્ષણ પહેલાં જે ખાડામાંથી અગ્નિની વિકરાલ જ્વાલાઓ નીકળતી હતી, ત્યાંથી જ સ્વચ્છ જલ ઉભરાવા લાગ્યું. સીતાજીના સતીભાવથી તુષ્ટ બનેલા દેવતાના પ્રભાવથી, સીતાજી સિંહાસનસ્થિતા લક્ષ્મીની જેમ પદ્મકમળ ઉપર બેઠેલાં સૌના જોવામાં આવ્યાં.

પાણીના પ્રસારથી ભયપ્રસાર :

હવે એ ખાડામાંથી ઉભરાતું પાણી ફેલાવા લાગ્યું. પાતાલ ફુટયું હોય તેમ એ પાણી વેગબંધ પ્રસાર પામવા લાગ્યું. પાણીના એ વેગબંધ પ્રસારથી જૂદી જૂદી જાતિના અવાજો નીકળવા લાગ્યા અને સમુદ્રના જલની જેમ તે પાણી આવર્ત્તો લેવા લાગ્યું. ઉછાળા મારવા સાથે વેગબંધ પ્રસાર પામતા તે પાણીમાં મોટા

મોટા મંચો પણ તણાવા લાગ્યા. લોકો સીતાજીના સતીપણાની પ્રતીતિથી આનંદ પામ્યા, પણ પોતાના જીવનનાશનો સમય જોઈ મુંઝાયા. જ્યાં રાજા-મહારાજાના મંચો પણ તરવા માંડે, ત્યાં-'હવે થશે શું?'-એવી ભીતિ તો લાગે જ ને? અગ્નિને વધતો અટકાવવામાં પાણી કામ લાગે, પણ પાણીના વેગને અગ્નિ રોકી શકે જ નહિ. પરિમિત વેગ હોય તો તો માટી વિગેરે કામ લાગે, પણ પાતાલ ફુટવા જેવું હોય ત્યાં થાય શું? આથી સૌ કોઈ એકદમ ભયભ્રાન્ત બની ગયું. ભયભ્રાન્ત બનેલા વિદ્યાધરો તો આકાશમાં ઉડી ગયા, પણ ભૂચરો મુંઝાયા, કારણ કે-તે ક્યાં જાય?

સીતાજીએ કરેલું ભૂચરોનું સંરક્ષણ:

મહાન આત્માઓ પાસે દિવ્ય કરાવવામાંય મોટું જોખમ છે. અત્યારે સીતાજી સહજ પણ આવેશમાં આવી જાય તો શું થાય?

સ૦ સત્યનાશ વાળી દે.

સીતાજીને જો એમ થઇ જાય કે-'આ લોકોએ મારી ઘણી ખોટી નિન્દા કરી છે, જરા સ્વાદ ચાખવા દો!' -તો કારમો અનર્થ જ થઈ જાય ને? પણ નહિ, સીતાજી એમ કરે જ નહિ. સીતાજી તો પરમ વિવેકવાળાં છે. એમના હૈયામાં આવા વખતે ક્રોધને નહિ પણ દયાને જ સ્થાન હોય. ભયભ્રાન્ત વિદ્યાધરો આકાશમાં ઉડી ગયા

અને ભૂચરો પોકાર કરવા લાગ્યા કે-'હે મહાસતિ સીતે! અમને બચાવો! અમને બચાવો!' ભૂચરોના આવા પોકારથી પ્રેરાઇને સીતાજીએ પોતાના હાથેથી તે ઉછળતા પાણીને પાછું વાળ્યું અને તેમના પ્રભાવથી તે પાણી માત્ર વાપી પ્રમાણ થઈ ગયું.

અહીં તે વાપીનું વર્ણન કરતાં પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે-

"उत्पलैः कुमुदैः पद्मैः, पुंडरीकैर्निरंतरा ।
सौरभोद्भ्रान्तभृंगाली-संगीता हंसमालिनी ॥ १ ॥

"आस्फलद्वीचिनिचय-मणिसोपानबंधुरा ।
बद्धोभयतटा रत्नो,-पलैर्वापी बभूव सा ॥ २ ॥"

કહે છે કે-એ વાપી ઉત્પલો, કુમુદો, પદ્મો અને પુંડરીકોથી પરિપૂર્ણ હતી: સુગંધથી ઉદ્ભ્રાન્ત બનેલો જે ભ્રમસમૂહ-તેના સંગીતવાળી હતી: હંસનો પણ ત્યાં અભાવ નહિ હતો અને મણિસોપાનોથી તે વ્યાપ્ત હતી કે જે મણિસોપાનો સાથે જલતરંગો અફળાયા કરતા હતા: વળી તે વાપીના બન્ને તટો પણ રત્નોપલોથી બાંધેલા હતા: વાત પણ સાચી છે કે-દેવશક્તિથી નિર્માએલી વાપીમાં કમીના હોય જ શાની? ત્યાં તો ઉત્તમમાં ઉત્તમ કોટિની સામગ્રી હોય.

લવણ-અંકુશ સીતાજીની સમીપે :

આ બધું જોઈને આકાશમાં રહેલા શ્રી નારદજી આદિએ સીતાજીના શીલની પ્રશંસા કરતાં થકાં નાચવા માંડયું અને સંતુષ્ટ બનેલા દેવતાઓએ સીતાજીની ઉપર પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી. લોકોએ પણ ઘણા ઉચ્ચ સ્વરે સીતાજીના શીલનો જયનાદ ઉચ્ચારવા માંડયો. પોતાની માતાના આવા પ્રભાવને જોવાથી અતિશય આનંદને પામેલા લવણ અને અંકુશ તરત જ તે વાપીમાં પડયા અને હંસની જેમ તરતા તરતા તે બન્ને સીતાજીની પાસે ગયા. પોતાની માતા આવા પ્રભાવસંપન્ન શીલને ધરનારી છે, એ આ રીતિએ જોયા અને જાણ્યા પછી, કયા પુત્રોનું હૈયું હર્ષના ઉછાળાઓથી વંચિત રહે ? સીતાજીએ તે બન્નેને મસ્તક ઉપર સુંઘીને પોતાની બન્ને બાજુએ બેસાડયા. આથી તે બન્ને નદીના બે કાંઠે રહેલાં હાથીનાં બચ્ચાંની જેમ શોભાવા લાગ્યા.

ઉત્કર્ષમાં ઉન્માદ નહિ-અપકર્ષમાં દીનતા નહિ :

હવે જે બનાવ બને છે, તે ખૂબ ખૂબ ધ્યાનમાં લેવા જેવો છે : સદા યાદ રાખીને મનન કરવા જેવો છે. પ્રભાવ આટલી હદ સુધી પ્રત્યક્ષ થવા છતાં લેશ પણ ઉન્મત્તતા ન આવે, એ સહેલું નથી. આટલો જબ્બર મહિમા જીરવવો, એ પરમ વિવેકશીલ આત્માઓને માટે જ સુશક્ય છે. ધર્મશીલ આત્માઓને

ઉત્કર્ષમાં ઉન્માદ ન આવે અને અપકર્ષમાં દીનતા ન આવે. ઉત્કર્ષના સમયે ઉન્માદને આધીન બનનારાઓ અપકર્ષના સમયે અદીન રહી શકે, એ અસંભવિત પ્રાય: છે. દુન્યવી ઉત્કર્ષ અને દુન્યવી અપકર્ષ—એ બન્નેય શુભાશુભ કર્મના ઉદયથી થાય છે. આથી ઉત્કર્ષ કે અપકર્ષની વેળાએ, વિવેકી આત્માઓ, તે શાથી બને છે એનો પણ વિચાર કરવાનું ચૂકતા નથી. મહાસતી સીતાજીએ પણ આ સમયે એવો જ વિચાર કર્યો છે.

શ્રી રામચન્દ્રજીની સીતાજીને વિજ્ઞપ્તિ :

શ્રી લક્ષ્મણજીએ, શત્રુઘ્ને, ભામંડલે, બિભીષણે અને સુગ્રીવ આદિએ મહાસતી સીતાજીને ભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર કર્યો. તે પછી અતિ મનોહર કાંતિવાળા શ્રી રામચન્દ્રજી પણ સીતાજીની પાસે આવ્યા. શ્રી રામચન્દ્રજી અતિ મનોહર કાંતિવાળા હોવા છતાં પણ, અત્યારે તેઓ પશ્ચાત્તાપ અને લજ્જાથી પણ પૂર્ણ બનેલા હતા. સીતાજીના દિવ્યની સફલતાથી અને એથી તેમનો મહિમા વધવાથી શ્રી રામચન્દ્રજીનું હૈયું હર્ષથી નાચી ઉઠે એ જેમ સ્વાભાવિક છે, તેમ કેવલ ખલજનોની ઉક્તિને આધીન બનીને પોતે આવી મહાસતી પત્નીનો ઘોર અરણ્યમાં ત્યાગ કરાવ્યો તેમજ તે પછીથી પણ આવું દિવ્ય કરાવવાનો આગ્રહ સેવ્યો, એથી તેમને પશ્ચાત્તાપ થાય તથા લજ્જા આવે તે ય સ્વાભાવિક છે.

પશ્ચાત્તાપ અને લજ્જાથી પૂર્ણ બનેલા શ્રી રામચન્દ્રજી, અંજલિ રચીને, મહાસતી સીતાજીને કહે છે કે—

" स्वभावादप्यसद्दोष–ग्राहिणां पुरवासिनाम् ।
छंदानुवृत्या त्यक्तासि, मया देवि ! सहस्व तत् ॥ १ ॥
" त्यक्तोग्रश्वापदेऽरण्येऽ–जीवस्त्वं स्वप्रभावतः ।
एकं दिव्यं तदप्यासीन्,–नाज्ञासिषमहं पुनः ॥ २ ॥
" क्षान्त्वा सर्वं ममेदानी–मिदमध्यास्य पुष्पकम् ।
चलस्व वेश्मनि प्राग्वद्, रमस्व सहिता मया ॥ ३ ॥ "

શ્રી રામચન્દ્રજી સૌથી પહેલી વાત એ કરે છે કે—પુરજનોએ તમારા અસત્ એવા પણ દોષને ગ્રહણ કર્યો, એમાં તમારો દોષ નહિ હતો, પણ પુરજનોના સ્વભાવનો જ દોષ હતો. લોકનો સ્વભાવ જ એવો છે કે—અસત્ પણ દોષને ગ્રહણ કરીને નિન્દા કરે. હું પણ એવો કે—સ્વભાવથી જ અસદ્ દોષને ગ્રહણ કરનારા પુરજનોના છંદને અનુસરીને મેં તમારો ત્યાગ કર્યો. દેવિ ! મારા એ કૃત્યને તમે સહો ! વળી મારાથી તજાએલાં તમે, મહા હિંસક પ્રાણિઓવાળા અરણ્યમાં તમારા પ્રભાવથી જીવતાં રહી શક્યાં, એ એક દિવ્ય હોવા છતાં તેને પણ હું સમજી શક્યો નહિ ! મારા તે સર્વ કૃત્ય બદલ તમે ક્ષમા કરો, આ પુષ્પક વિમાનમાં બેસીને ઘેર પધારો અને પૂર્વની જેમ મારી સાથે રમો !

સીતાજીનો વિવેકમય ઉત્તર:

આટલાં આટલાં કષ્ટો ભોગવ્યા પછી અને કારમા અશુભોદયનો અનુભવ કરી લીધા પછી સીતાજી પાછાં ઘેર જાય? તથાપ્રકારના સત્ત્વ આદિના અભાવે કોઇને આટલા પછી પણ ઘેર જવું પડે તો તે જૂદી વાત છે, પણ મહાસતી સીતાજી તો પરમ સત્ત્વશીલા છે. એ તો અત્યારે પરમ વિવેકશીલ આત્માઓને માટે અતિ સ્વાભાવિક એવા નિર્ણય ઉપર છે. શ્રી રામચન્દ્રજીના કથનને સાંભળતાંની સાથે જ-

**"सीताप्युचे न ते दोषो, न च लोकस्य कश्चन।
न चान्यस्यापि कस्यापि, किन्तु मत्पूर्वकर्मणाम् ॥१॥"**

શ્રી રામચન્દ્રજીએ લોકનો અને પોતાનો દોષ જણાવ્યો, પણ મહાસતી સીતાજી કહે છે કે-તેમાં નથી તો આપનો કોઈ દોષ, નથી તો લોકનો કોઈ દોષ કે નથી તો અન્ય કોઇનો દોષ: દોષ છે કેવળ મારાં પૂર્વ કર્મોનો જ! વિચારો કે-સીતાજી કેટલાં બધાં વિવેકશીલ છે? તેઓ સમજે છે કે-લોક અને શ્રી રામચન્દ્રજી વિગેરે તો નિમિત્ત માત્ર: મારાં પૂર્વકર્મો તથાપ્રકારનાં ન હોય, તો લોકથી, રામથી કે અન્ય કોઈથી પણ મને કશું જ કરી શકાય નહિ. મૂળ દોષ મારાં પૂર્વકર્મોનો જ!

આ રીતિએ પોતાનાં પૂર્વકર્મોના દોષને વિચારીને કે વર્ણવીને જ સીતાજી અટક્યાં છે એમ પણ નથી. સીતા-

જીએ તો પોતાનાં કર્મોના ઉચ્છેદ માટે જ પ્રયત્નશીલ બનવાનો નિર્ણય કર્યો છે. પોતાના એ નિર્ણયને જાહેર કરતાં સીતાજી કહે છે કે–

"निर्विण्णा कर्मणामीदृग्–दुःखावर्त्तप्रदायिनाम् ।
ग्रहीष्यामि परिव्रज्यां, तेषामुच्छेदकारिणीम् ॥१॥"

આ પ્રકારે દુ:ખના આવર્ત્તને દેનારાં કર્મોથી હું નિર્વેદને પામી છું, એટલે હું તો તે કર્મોનો ઉચ્છેદ કરનારી જે પ્રવ્રજ્યા–તેને ગ્રહણ કરીશ.

સીતાજીની દીક્ષા :

આટલું કહીને સીતાજી શ્રી રામચન્દ્રજીના ઉત્તરની રાહ પણ નહિ જોતાં, પોતાની મુષ્ટિથી પોતાના માથાના વાળોને ઉખેડી નાખે છે અને શ્રી રામચન્જીને અર્પણ કરે છે. અહીં ચરિત્રકાર–પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે–

"शक्रस्येव जिनेश्वरः ।"

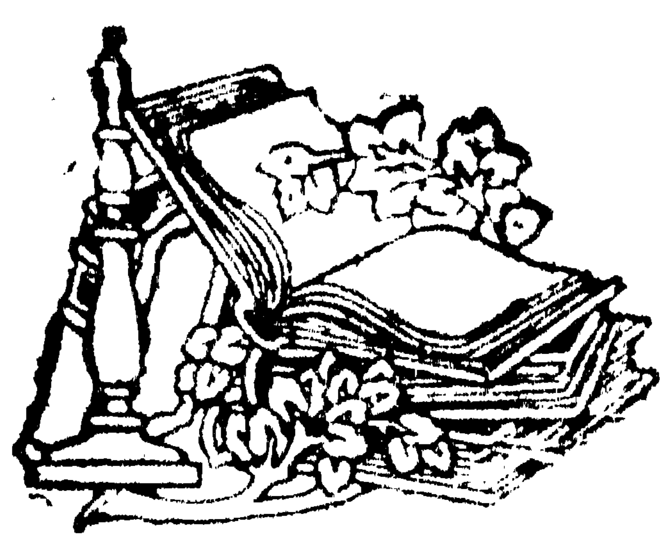
ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવો પંચમુષ્ટિ લોચ કરીને માથાના વાળ જેમ ઈન્દ્રને અર્પણ કરે છે, તેમ સીતાજીએ પણ સ્વમુષ્ટિથી લોચ કરીને પોતાના માથાના વાળ શ્રી રામચન્દ્રજીને અર્પણ કર્યા.

શ્રી રામચન્દ્રજી તો સીતાજીનો નિર્ણય સાંભળીને અને તે નિર્ણયના અમલની તૈયારી જોઈને એકદમ

મૂર્છા પામ્યા અને મૂર્ચ્છિત બનેલા શ્રી રામચન્દ્રજી ઉભા થાય તે પહેલાં તો સીતાજી ત્યાંથી રવાના થઇને શ્રી જયભૂષણ નામના મુનિવરની પાસે પહોંચી ગયાં.

કેવળજ્ઞાની પરમર્ષિ શ્રી જયભૂષણે પણ તેમને વિધિપૂર્વક દીક્ષા આપીને સુપ્રભા નામનાં ગણિનીના પરિવારમાં તપઃપરાયણા બનાવ્યાં.

આટલે સુધી વર્ણન કરીને,–પરમ ઉપકારી, કલિકાલ-સર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ, આ શ્રી ત્રિષષ્ટિ–શલાકાપુરૂષ–ચરિત્ર નામના મહાકાવ્યના સાતમા પર્વનો '**સીતાજીની શુદ્ધિ અને વ્રતગ્રહણ**' નામનો નવમો સર્ગ સમાપ્ત કર્યો છે.



શ્રી

જૈનરામાયણ

સાતમો ભાગ

★

'શ્રી રામ-નિર્વાણ-ગમન'-નામનો

દશમો સર્ગ

: મૂળ રચયિતા :

પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ
આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્

—હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.

: વિવેચનકાર :

પરમ શાસનપ્રભાવક, વ્યા. વા.
આચાર્યદેવ શ્રીમદ્

—વિજયરામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ.

તારણ સમો છેલ્લો સર્ગ :

આજથી આપણે 'શ્રીરામ-નિર્વાણ-ગમન' નામના દશમા સર્ગને વાંચવાનું શરૂ કરીએ છીએ. પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રચેલા 'શ્રી ત્રિષષ્ઠિ-શલાકાપુરૂષ-ચરિત્ર' નામના મહાકાવ્યમાંના 'શ્રી જૈન રામાયણ' તરીકે ઓળખાતા વિભાગનો આ છેલ્લો સર્ગ છે. આ સર્ગમાં મુખ્યત્વે પૂર્વભવોનું વર્ણન છે તેમજ શ્રી રામચન્દ્રજી આદિએ આરાધના કરીને કેવી કેવી સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરી, એ વિગેરે વાતોનું સૂચન છે. આ સર્ગને આપણે શ્રી જૈન રામાયણના તારણ તરીકે પણ ઓળખી અને ઓળખાવી શકીએ એવું છે. 'રામાયણ એટલે રજોહરણની ખાણ'-એ વાત આપણે શરૂઆતમાં વિચારી હતી અને આ સર્ગમાં તો વિશેષે કરીને એ વાતનો તમને ડગલે ને પગલે સાક્ષાત્કાર થયા વિના નહિ રહે. ઉત્તમ આત્માઓને સામાન્ય સામાન્ય નિમિત્તો પણ વૈરાગ્યનું કારણ બને છે-એ વાતનો તેમજ જે

નિમિત્તો અયોગ્ય આત્માઓને કારમી દુર્દશાનો ભોગ બનાવી દે છે, તેવાં પણ નિમિત્તોને સુયોગ્ય આત્માઓ ઉચ્ચ કોટિની ઉન્નત દશાનું કારણ બનાવી દે છે—એ વાતનો ખ્યાલ, આ સર્ગમાંથી ઘણી જ સહેલાઇથી અને ઘણી જ સુન્દર રીતિએ મેળવી શકાય તેમ છે. આ ઉપરાન્ત, મોહનું જોર કેટલીક વાર મહા વિવેકી અને વિચક્ષણ એવા પણ આત્માઓને, અમુક સમયને માટે કેવા ભાનભૂલા બનાવી દે છે, પાપકર્મો ભલભલા આત્મા-ઓને પણ કેવી કેવી રીતિએ રંજાડે છે અને દુષ્કર્મોના પ્રતાપે નરકે ગએલા અલ્પસંસારી આત્માઓને પણ કેવાં કેવાં કષ્ટો ભોગવવાં પડે છે—એ વિગેરે ઘણી ઘણી વાતો, આ સર્ગના વાંચનથી અને શ્રવણથી જાણવા અને વિચારવા આદિ માટે મળી રહે તેમ છે. આ સર્ગમાં આવતી વાતો, આપણા હૈયાને જેવી રીતિએ સ્પર્શવી જોઇએ તેવી રીતિએ જો સ્પર્શી જાય, તો વૈરાગ્યની તાકાત નથી કે—તે આપણાથી છેટો રહી શકે. અશુભ કર્મોના ઉદયથી પ્રાપ્ત થએલી દુ:ખમય અવસ્થામાં પણ, દુ:ખથી કેમ બચી શકાય અને સુખને કેમ અનુભવી શકાય—એ કીમીયો શીખવો હોય, તો તેને માટે ય, આ સર્ગ એ પણ એક ઉત્તમ સાધન છે. આ સર્ગમાં આવતી હકીકતોના આલંબનથી, આત્મા ધારે તો ઘણી ઘણી વાતોનો હિતકર વિચાર કરી શકે તેમ છે. પ્રસંગે પ્રસંગે જે જાતિના કલ્યાણકારી વિચારો કરવા જોઇએ તે જાતિના

વિચારો કરવાના લક્ષ્યવાળા બન્યા રહેશો, તો આ સર્ગનું શ્રવણ તમારા મનોમન્દિરમાં અનુપમ કોટિનો પ્રકાશ પ્રગટાવ્યા અને પ્રસરાવ્યા વિના નહિ રહે.

શ્રી રામચન્દ્રજીનો રોષ :

હવે આપણે એ જોઇએ કે–આ ચરિત્રના રચયિતા પરમર્ષિ દશમા સર્ગમાં શું ફરમાવે છે!

નવમા સર્ગના અન્તભાગમાં આપણે જોઈ આવ્યા છીએ કે–મહાસતી સીતાજીને અગ્નિપ્રવેશના દિવ્યમાં વિસ્મયકારક સફલતા પ્રાપ્ત થઈ, તેમના અનુપમ શીલની સર્વત્ર પ્રશંસા થવા લાગી અને ખૂદ શ્રી રામચન્દ્રજીએ પોતાનાં સર્વ અનુચિત કાર્યોને માટે ક્ષમા યાચવા સાથે સીતાજીને પુષ્પક વિમાનમાં બેસીને રાજમન્દિરે ચાલવાનું તેમજ ત્યાં જઇને પૂર્વવત્ ભોગસુખો ભોગવવાનું સૂચન કર્યું. આ બધાના ઉત્તર રૂપે સીતાજીએ કહી દીધું કે–મારે જે દુ:ખો ભોગવવાં પડયાં, તેમાં આપનો, લોકનો કે અન્ય કોઇનો દોષ નથી : મારાં પૂર્વકર્મોનો જ એ દોષ છે. આ રીતિએ પોતાનાં પૂર્વકર્મોના દોષને યાદ કરીને, સીતાજીએ એમ પણ કહ્યું કે–આ પ્રકારનાં દુ:ખના આવર્તોને દેનારાં કર્મોથી હું નિર્વેદને પામી છું અને એથી હું તો એ કર્મોનો ઉચ્છેદ કરનારી પ્રવ્રજ્યાને જ ગ્રહણ કરીશ. પોતાના આ નિર્ણયને જાહેર કરતાંની સાથે જ તેનો અમલ કરતાં હોય તેમ,

સીતાજીએ પોતાની મુષ્ટિથી જ પોતાના માથાના કેશોનો લોચ કરી નાખ્યો અને પોતાના તે કેશો તેમણે શ્રી રામચન્દ્રજીને અર્પણ કર્યા. સીતાજીના આ પ્રકારના વર્ત્તનથી સખ્ત આઘાતને પામેલા શ્રી રામચન્દ્રજી મૂર્ચ્છાધીન બની ગયા, પણ સીતાજી તો એમની મૂર્ચ્છા ઉતરે એની રાહ જોવાને માટે પણ થોભ્યાં નહિ. એ થોભ્યાં હોત તો જે સુન્દર પરિણામ આવ્યું, તે કદાચ ન આવત અને રામાયણનો અન્તભાગ કોઈ બીજા જ રૂપમાં આલેખાત. ત્યાંથી રવાના થઈને સીતાજી શ્રી જયભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની મહર્ષિની સમીપે પહોંચી ગયાં અને એ કેવલજ્ઞાની મહર્ષિએ સીતાજીને વિધિ મુજબ દીક્ષા પણ આપી દીધી.

આ રીતિએ સીતાજી રવાના થઈ ગયા બાદ, શ્રી રામચન્દ્રજીનું શું થયું-એ વિગેરે વૃત્તાન્તોનું દિગ્દર્શન કરાવતાં, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, આ દશમા સર્ગના પ્રારંભમાં ફરમાવે છે કે-

"अथ सिक्तश्चन्दनेन, लब्धसंज्ञो रघूद्वहः ।
व्याजहार क्व ननु सा, सीतादेवी मनस्विनी ? ॥१॥

"भो भूचराः खेचराश्च, न चेद्यूयं मुमूर्षवः ।
तन्मे लुंचितकेशाम,-प्याशु दर्शयत प्रियाम् ॥२॥

"वत्स वत्सैहि सौमित्रे, तूणौ तूणौ धनुर्धनुः ।
यदमी सन्त्युदासीनाः, सुस्थिता दुस्थिते मयि ॥३॥

" इत्युक्त्वा धन्व गृह्णंतं, तं नत्वा लक्ष्मणोऽब्रवीत् ।
आर्यार्य ! किमिदं ? लोकः, खल्वेष तव किंकरः ॥४॥

" सीतां यथा दोषभीतोऽत्याक्षीस्त्वं न्यायनैष्ठिकः ।
भवभीता स्वार्थनिष्ठा, तथा सा सर्वमत्यजत् ॥५॥

" प्रत्यक्षमिह वः सीता, स्वयमुत्पाट्य कुंतलान् ।
आददे विधिवद् दीक्षां, जयभूषणसंनिधौ ॥६॥

" इदानीमेव तस्यर्षे-रुदपद्यत केवलम् ।
तज्ज्ञानमहिमावश्य-कृत्यमस्ति तवापि हि ॥७॥

" तत्रास्ते स्वामिनी सीता, स्वामिन्नात्तमहाव्रता ।
दर्शयन्ती मुक्तिमार्गं, सतीमार्गमिवानघा ॥८॥ "

એક તરફ સીતાજી પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવાની અભિલાષાથી રવાના થઇ ગયાં અને બીજી તરફ શ્રી લક્ષ્મણજી આદિએ શ્રી રામચન્દ્રજીને ચન્દનજલથી સિંચ્યા. ચન્દનજલના સિંચનથી શ્રી રામચન્દ્રજીને સંજ્ઞાની પ્રાપ્તિ થઈ. સંજ્ઞા પામેલા શ્રી રામચન્દ્રજીએ બધે નજર દોડાવી જોઈ, પણ ક્યાંય સીતાજીનું દર્શન થયું નહિ. આથી શ્રી રામચન્દ્રજી પૂછે છે કે-' એ મનસ્વિની સીતાદેવી છે ક્યાં ? '

શ્રી રામચન્દ્રજીને એ પ્રશ્નનો જવાબ મળતો નથી. સંખ્યાબંધ ભૂચરો અને સંખ્યાબંધ ખેચરો શ્રી રામચન્દ્રજીની તહેનાતમાં હાજર છે, પણ એમાંનો એક પણ ભૂચર કે એક પણ ખેચર શ્રી રામચન્દ્રજીને તેમના

પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતો નથી. આથી શ્રી રામચન્દ્રજી એકદમ રોષાયમાન બની જાય છે.

શ્રી રામચન્દ્રજી સંજ્ઞા પામ્યા છે, પણ મોહના ઘેનથી મુક્ત બન્યા નથી. આ દશામાં તેમને આવા વખતે કારમો પણ આવેશ આવી જાય, એ કોઇ અશકય બીના નથી. એક તો સીતાજીને પોતે ક્ષમા આપવાનું કહીને રાજમન્દિરે આવવાનું કહ્યું ત્યારે સીતાજીએ દીક્ષા લેવાની વાત કરીને પોતાના માથાના કેશોનો પોતાના હાથે જ લોચ કરીને તે કેશો શ્રી રામચન્દ્રજીને અર્પણ કર્યા તેમજ શ્રી રામચન્દ્રજી મૂર્ચ્છાધીન બન્યા તે છતાં સેવામાં બેસવાને બદલે ચાલ્યાં ગયાં અને હવે પોતે પૂછે છે કે-'તે મનસ્વિની સીતાદેવી કયાં છે?' તો એનો કોઇ જવાબ આપતું નથી! આ દશામાં, મોહની મૂર્ચ્છામાં સપડાએલા અને પોતાની આજ્ઞાને અનુલ્લંઘનીયા માનતા શ્રી રામચન્દ્રજી ક્રોધથી ધમધમી ઉઠે, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઈ છે જ નહિ.

રોષાયમાન બનેલા શ્રી રામચન્દ્રજી, ત્યાં રહેલા ભૂચરો અને ખેચરોને ઉદ્દેશીને કહે છે કે-'જો તમે મરવાની ઇચ્છાવાળા ન હો, તો હજુ પણ હું તમને કહું છું કે-લુંચિત કેશા એવી પણ તે મારી પ્રિયાને તમે મને સત્વર બતાવો!'

શ્રી રામચન્દ્રજીએ આ પ્રમાણે કહ્યું તે છતાં પણ

કોઇ કાંઈ જ બોલતું નથી. બધા મૂંગા ઉભા છે. આવા વખતે બોલવાની હિંમત પણ કરે કોણ? સ્વાભાવિક રીતિએ સૌને એમ થાય કે-અત્યારે તે બોલે, કે જેને માથે કાળ ભમતો હોય. આવા વખતે શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે કાંઇ પણ બોલવું, એ જેવું-તેવું જોખમ છે? વળી કહેવું પણ શું? સીતાજીને સમજાવી-પટાવીને પાછાં લાવી શકાય એવી સ્થિતિ રહી નથી, કારણ કે-એ તો દીક્ષિત બની ચૂક્યાં છે: અને અહીં દીક્ષાની વાત સંભળાવવી એ ગજબનાક જોખમ ખેડવા જેવું છે.

આ રીતિએ જ્યારે કોઇ જ કાંઇ બોલતું નથી અને સૌ કોઇ ઉદાસીન મુખે ઉભા રહ્યા છે, ત્યારે શ્રી રામચન્દ્રજીને એમ થઈ જાય છે કે-મારી સામે આ હિંમત? તરત જ તેઓ શ્રી લક્ષ્મણજીના નામના પોકારો કરે છે, તેમને પોતાની પાસે આવવાનું જણાવે છે અને પોતાને ધનુષ્ય-બાણ આપવાનું સૂચન કરે છે. શ્રી રામચન્દ્રજીની એ ઇચ્છા છે કે-આ બધાને હું ઉડાવી દઉં, કારણ કે-હું દુસ્થિત છું તે છતાં પણ આ લોકો ઉદાસીનપણે સુસ્થિત છે!

લબ્ધિ છતાં ઉપયોગશૂન્યતા :

વિચાર કરો કે-મોહનો ઉત્પાત કેવો વિષમ છે? વિવેકી અને વિચક્ષણ આત્માઓ પણ, મોહના ઉછા-

ળાથી કેટલી બધી કારમી દુર્દશાના ભોગ બની જાય છે, એ વાત ખૂબ જ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે.

સ૦ આવા આત્માઓ પણ મોહના ઉછાળાથી આવા બની જાય છે, તો પછી વિવેક અને વિચક્ષણતાનું ફલ શું ?

વિવેક અને વિચક્ષણતાનું ફળ શું છે, એ હમણાં જ તમે જોઈ શકશો. અહીં તો મોહના પ્રાબલ્યનો વિચાર કરવા જેવો છે. અપ્રશસ્ત રાગના યોગે, તેવા પ્રકારનું નિમિત્ત મળતાં, આત્મા ભયંકર પણ પાપો આચરવાને તત્પર બની જાય છે: માટે ઉત્તમ વાત તો એ છે કે– અપ્રશસ્ત રાગનો ત્યાગ કરતા રહેવાનો પ્રયત્ન કરતા રહેવું અને સાથે સાથે મોહને ઉછાળો મારવાનાં નિમિત્તોથી જેમ બને તેમ બચતા રહેવું. આત્મામાં વિવેકગુણ પ્રગટ્યો એટલે અપ્રશસ્ત રાગ ગયો જ એમ માની લેવાનું નથી. વિવેકગુણ પ્રગટે એટલે અપ્રશસ્ત રાગની રૂચિ નાશ પામે, પણ અપ્રશસ્ત રાગ હોય તે પોતાનું કામ કરવા તો મથે જ ને? વિવેકલબ્ધિ પ્રગટવા છતાં પણ એનો સતત ઉપયોગ જારી રહે એવી દશા પ્રાપ્ત થવી જોઈએ ને? લબ્ધિસંપન્ન આત્મા પણ ઉપયોગશૂન્ય હોય તો છતી લબ્ધિએ માર ખાઈ જાય. આથી આત્મા ઉપયોગદશામાં જેમ બને તેમ વધારે સ્થિર બને એવો પ્રયત્ન કરવો, એજ વિવેકી અને વિચક્ષણ આત્માઓનું કર્ત્તવ્ય છે.

શ્રી લક્ષ્મણજીની હિતશિક્ષા :

અહીં તો શ્રી રામચન્દ્રજીએ શ્રી લક્ષ્મણજીના નામનો પોકાર કર્યો, પણ એ વખતે તો શ્રી લક્ષ્મણજી પણ ચૂપ રહ્યા. આથી શ્રી રામચન્દ્રજી જાતેજ ધનુષ્ય ગ્રહણ કરવાને તત્પર બન્યા.

શ્રી લક્ષ્મણજીએ જોયું કે-હવે બોલ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. હવે જો શ્રી રામચન્દ્રજીને કહેવાજોગું નહિ કહેવામાં આવે તો કારમો અનર્થ મચ્યા વિના રહેશે નહિ અને આ હાલતમાં મારા સિવાય બીજો કોઈ શ્રી રામચન્દ્રજીને કહેવાજોગું કહી શકે એ શક્ય નથી.

આથી ધનુષ્યને ગ્રહણ કરતા શ્રી રામચન્દ્રજીને નમસ્કાર કરીને શ્રી લક્ષ્મણજી સૌથી પહેલી વાત તો એ કહે છે કે-'અરે આર્ય ! આર્ય ! આપ આ શું કરો છો ? આ સર્વ લોક તમારો સેવક જ છે !'

આટલું કહ્યા પછીથી, શ્રી લક્ષ્મણજી, પોતાના વડિલ બન્ધુ શ્રી રામચન્દ્રજીને એવા શબ્દોમાં સીતાજીએ દીક્ષા ગ્રહણ કર્યાની વાત સંભળાવે છે, કે જે શબ્દોના શ્રવણ માત્રથી મોહનો ઉભરો શમી જાય છે. એકદમ ઉભરાઈ જવાને તૈયાર થએલા દૂધમાં જેમ થોડું પાણી પડે અને દૂધનો ઉભરો શમી જાય, તેમ શ્રી લક્ષ્મણજીના શબ્દો કાને પડતાંની સાથેજ શ્રી રામચન્દ્રજીનો ક્રોધ શમી જાય છે અને એ શમતાંની

સાથેજ એમનામાં રહેલી વિવેકશીલતા અને વિચક્ષણતા પોતાનું કાર્ય શરૂ કરી દે છે. આંખવાળો આદમી પણ પડળ કે પડદો આદિ વચ્ચે આવી જતાં જોઇ શકતો નથી: પરન્તુ જ્યાં એ પડળ કે પડદો આદિ ખસી જાય છે, એટલે આંખ પોતાનું કામ કર્યા વિના રહેતી જ નથી. એ જ રીતિએ અહીં પણ શ્રી લક્ષ્મણજીના શબ્દો સંભળાતાં શ્રી રામચન્દ્રજીનું મોહનું જે કારમું પડળ હતું તે ભેદાય છે.

આપે ન્યાયનિષ્ઠાથી ત્યાગ કર્યો તો સીતાજીએ સ્વાર્થનિષ્ઠાથી ત્યાગ કર્યો :

શ્રી લક્ષ્મણજી કહે છે કે–'ન્યાયનૈષ્ઠિક એવા આપે જેમ દોષથી ભય પામીને સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો હતો, તેમ ભવથી ભય પામીને પોતાના આત્માના હિતમાં નિષ્ઠ બનેલાં સીતાદેવીએ સર્વનો ત્યાગ કર્યો છે!'

સ૦ ઘણું જ અવસરોચિત.

સીધો આઘાત પહોંચાડીને સાન ઠેકાણે લાવે એવું! શ્રી લક્ષ્મણજી સૂચવે છે કે–તમે ન્યાયનિષ્ઠ બનીને સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો કે નહિ? તમને તમારી ન્યાયનિષ્ઠામાં દોષ લાગવાનો ભય લાગ્યો, એટલે તમે સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો હતો ને? હવે સીતાજી તમે ન્યાયનિષ્ઠ બન્યા હતા, તેમ સ્વાર્થનિષ્ઠ બન્યાં છે. તમને દોષની ભીતિ લાગી હતી, તો એમને ભવની

ભીતિ લાગી છે! આમાં એમણે ખોટું શું કર્યું છે? ન્યાયનિષ્ઠ અને દોષભીત બનેલા તમને જો સીતાજીનો ત્યાગ કરવાનો અધિકાર હતો, તો ભવભીત અને સ્વાર્થ-નિષ્ઠ બનેલાં સીતાજીને સર્વનો ત્યાગ કરવાનો અધિકાર શા માટે ન હોય? વળી તમે તો સીતાજીને કોઈ પણ પ્રકારની ખબર આપ્યા વિના જ સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો હતો, જ્યારે સીતાજીએ તો અહીં આપની રૂબ-રૂમાં જ પોતાના હાથે પોતાના કેશોનો લોચ કર્યો હતો! આવું આવું સૂચવીને શ્રી લક્ષ્મણજી કહે છે કે–શ્રી જયભૂષણ મહાત્માની સમીપે સીતાજીએ વિધિ-પૂર્વક દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે! વળી તે શ્રી જયભૂષણ નામના મહર્ષિને હમણાં જ કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે અને તે જ્ઞાનનો મહિમા આપે પણ અવશ્ય કરવો જોઈએ. હે સ્વામિન્! મહાવ્રતોને ગ્રહણ કરી ચૂકેલાં સ્વામિની સીતા ત્યાં જ છે અને પાપરહિત એવાં તે સતીમાર્ગની જેમ મુક્તિમાર્ગને દર્શાવી રહ્યાં છે.

વડિલ બન્ધુની સેવા :

આપણે અત્યાર સુધીના અનેક પ્રસંગોમાં જોઈ ચૂકયા છીએ કે–શ્રી લક્ષ્મણજીનું શ્રી રામચન્દ્રજીની સાથેનું વર્ત્તન હંમેશને માટે એક આદર્શ લઘુબન્ધુને છાજતું જ રહ્યું છે. ક્યાંય તેમણે એવો વર્ત્તાવ કર્યો નથી, કે જે વર્ત્તાવ લઘુબન્ધુ તરીકે હીણો ગણાય. શ્રી

રામચન્દ્રજીની અને સીતાજીની એમણે જે સેવા બજાવી છે અને જે તાબેદારી ઉઠાવી છે, તેનો વિચાર કરો તો તમને લાગે કે—આવા લઘુબન્ધુ જવલ્લે જ મળે અને જેને આવા લઘુબન્ધુ મળે તે ઘણો પુણ્યવાન ગણાય. એટલી સેવા કરનાર અને એટલી તાબેદારી ઉઠાવનાર શ્રી લક્ષ્મણજી, અવસરે અવસરે કહેવાજોગું કહેવામાં પણ સદાને માટે તત્પર જ બન્યા રહ્યા છે. વિનય-પૂર્વક અવસરે કડક શબ્દો પણ તેમણે સંભળાવ્યા જ છે. પોતે વાસુદેવ છે, છતાં સર્વત્ર વડિલ બન્ધુ શ્રી રામચન્દ્રજીનો જ જયકાર બોલાય એમાં રાજી રહ્યા છે, વિનય જાળવવામાં ક્યાંય આંચ આવવા દીધી નથી, પણ તેવો અવસર આવી લાગ્યો તો શ્રી રામચન્દ્રજીને પણ હિતકર વાત તેમણે સંભળાવી જ છે. અવસરજોગ હિતકર વાત પદ્ધતિસર સંભળાવવી, એમાં વિનયનો ભંગ નથી. નાનો ભાઈ દુન્યવી સ્વાર્થ માટે મોટા ભાઈની સામે આંખ ઉંચી સરખી પણ ન કરે, પરન્તુ મોટો ભાઈ અયોગ્ય કાર્યવાહી કરતો હોય તો અવસરજોગ કડક પણ વાતો સંભળાવ્યા વિના રહે નહિ. એમ કરવું, એ પણ વસ્તુત: તો મોટા ભાઈની સેવા જ છે અને શ્રી લક્ષ્મણજીએ અત્યારે જે કાંઈ સંભળાવ્યું તે સંભળાવવામાં પણ મોટા ભાઈની સાચી સેવા જ બજાવી છે.

પરનારી–સહોદર છો ?

આજે તમારે માટે એવો કોઈ પ્રસંગ ઉપસ્થિત

થઈ જાય, તો તમારો નાનો ભાઈ તમને આવી સલાહ આપે કે તમારો ઉન્માદ ખૂબ ખૂબ વધે અને તમારા હાથે તમારૂં તથા અનેકોનું સત્યાનાશ નીકળી જાય એવી સલાહ આપે? જો કે–આવો પ્રસંગ તમારે માટે સંભવિત જ નથી એમ કહીએ તો ચાલી શકે. સીતાજી જેવી શીલ અને સૌન્દર્ય–ઉભયથી શોભતી સ્ત્રી મળવી મહા મુશ્કેલ છે. આજે તો શીલહીના એવી પણ રૂપવતી સ્ત્રીઓની પૂંઠે પાગલ બનનારા ક્યાં ઓછા છે? વિષયના કીડાઓ સામાન્ય રૂપ જૂએ તો શીલહીના સ્ત્રી તરફ પણ ખેંચાયા વિના રહે ખરા? એવાઓને જો શીલ અને સૌન્દર્યથી શોભતી સ્ત્રી મળે, તો તો પછી પૂછવું જ શું? બાકી આજે તો રાગમાં ય પ્રમાણિકતા જેવું શું છે? આજે આનો રાગ અને કાલે કોઈ તેવી સામગ્રી અને અનુકૂળતા મળી ગઈ તો તેનો રાગ! કારમા વિષયરાગ વિના આવું ન બને. સ્વસ્ત્રીમાં પણ સંતોષ, એનો અર્થ સમજો છો? પરનો તો સર્વથા ત્યાગ અને સ્વમાં પણ ઉન્માદ નહિ! આજે સ્વસ્ત્રીસંતોષી ભલે થોડા હોય, પણ પરનારીસહોદર પણ કેટલા? પરસ્ત્રી ગમે તેટલી રૂપવતી હોય, પણ એના ઉપર પડેલી નજર સૂર્ય ઉપર પડેલી નજરની જેમ પાછી પડે ખરી? અને પરસ્ત્રીનો યોગ થઈ જાય, તો અગ્નિની જ્વાલાને ભેટતાં જેટલા ડરો છો અને ભાગો છો, તેટલા ડરો અને ભાગો ખરા? ઘરમાં શીલવતી

પત્ની હોય, પણ તક મળી જાય તો એનો અનાદર કરતાં પણ વાર લાગે ? આમ છતાં એ સ્ત્રી દીક્ષા લેવા તૈયાર થાય તો ? જે સ્ત્રીની સામે મહિનાઓ થયાં જોયું પણ ન હોય, તે સ્ત્રીને દીક્ષા લેવાની ભાવના થાય તો ? પોતાના માર્ગમાં કાંટા જેવી હોય તો વાત જૂદી છે, બાકી થોડો ઘણો પણ રાગ હોય તો એ વખતે શું ન બોલાય કે શું ન કરાય ? સાધુઓને અને સાધુધર્મને ભાંડ્યા વિના રહેવાય ? એવો સમય આવી લાગે તો ભાઇઓ વિગેરે પણ કેવી સલાહ આપે ? શ્રી લક્ષ્મણજીએ જેવી રીતિએ શ્રી રામચન્દ્રજીને સાફ સાફ વાતો સંભળાવી, તેવી રીતિએ આજનો ભાઈ કે સંબંધી સંભળાવે ખરો ?

સાચી સલાહ કોણ આપી શકે ?

શ્રી લક્ષ્મણજી ભોગી છે કે ત્યાગી ? ભોગી હોવા છતાં પણ શ્રી લક્ષ્મણજી ત્યાગને કેવો માને છે ? ત્યાગ પ્રત્યે તેમના હૈયામાં આદર ન હોત, તો સીતાજીએ સર્વનો ત્યાગ કર્યો તે વ્યાજબી કર્યું છે, એવું સમજાવી શકત ખરા ? પોતાના વડિલ ભાઇને એવો ટોણો મારી શકત ખરા કે—ન્યાયનિષ્ઠ એવા તમે દોષના ભયથી સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો હતો, તેમ ભવથી ભય પામેલાં સીતાજીએ સ્વાર્થનિષ્ઠાથી સર્વનો ત્યાગ કર્યો ! ? શ્રી લક્ષ્મણજીએ જે કહ્યું તે વ્યાજબી છે કે ગેરવ્યાજબી ? તમને તમારો ભાઇ આવી વ્યાજબી વાત પ્રસંગસર

સંભળાવે ખરો ? જેના હૈયામાં સંસારત્યાગ પ્રત્યે અરૂચિ છે, એ ભાઈ કે સંબંધી, આવો કોઇ અવસર આવી લાગે તો તમને શાન્ત બનાવવાને બદલે ઉન્મત્ત જ બનાવે. સંસારત્યાગ પ્રત્યેની અરૂચિ ગયા વિના અને સંસારત્યાગની રૂચિ પ્રગટ્યા વિના, કોઇ પણ આદમી કોઇને ય સાચી અને હિતકર સલાહ આપી શકે એ શક્ય નથી. તમે જેમને તમારા સગા અને સંબંધિઓ આદિ માનો છો, તે બધા તમારા પરલોકના મિત્ર છે કે દુશ્મન એ વાત વિચારવા જેવી નથી ? આ લોકમાં પણ એ તમારા ક્યાં સુધી ? તમારા યોગે એમને એમનો સ્વાર્થ હણાતો લાગે, તો એ શું કરે ? સહન કરી કરીને ય કેટલુંક સહન કરે ? વિષયસુખની અતિ લોલુપતાએ મર્યાદાઓને ચાવી ખાવા માંડી છે. પહેલાં દીકરા પત્નીની શીખવણીથી બાપ સામે થવા લાગ્યા અને હવે પત્ની પતિની સામે થાય છે ! આ બધું શાથી ? વિષયરાગની અને કષાયની માત્રા વધી એથી કે ઘટી એથી ?

કયી સ્વાર્થનિષ્ઠા હેવાન બનાવે અને
કયી સ્વાર્થનિષ્ઠા ઉપકારરત બનાવે ?

વિષય અને કષાયની આધીનતામાં ફસેલા આત્માઓની સ્વાર્થનિષ્ઠા હોળીઓ સળગાવે છે અને વિષય–કષાય રૂપ સંસારથી ભય પામેલા આત્માઓની સ્વાર્થનિષ્ઠા અમૃતનો છંટકાવ કરનારી નિવડે છે. સીતાજીએ સ્વાર્થનિષ્ઠ બનીને દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે, પણ એ સ્વાર્થ-

નિષ્ઠા દુન્યવી સુખની પ્રીતિમાંથી નહિ, પરન્તુ સંસારની ભીતિમાંથી જન્મેલી છે. દુન્યવી સુખની પ્રીતિમાંથી જે સ્વાર્થનિષ્ઠા જન્મે છે, તે માણસને માણસ રહેવા દેતી નથી: હેવાન બનાવી દે છે અને પારકાં સુખોનો નાશ કરવા માટે રાક્ષસ જેવો બનાવી દે છે. દુન્યવી સુખના સ્વાર્થમાં નિષ્ઠ બનેલા આત્માઓ, પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિને માટે નિકટમાં નિકટના સંબંધિઓનું નિકંદન કાઢતાં પણ ન અચકાય તો એ અશકય નથી. દુન્યવી સુખની પ્રીતિમાંથી જન્મેલી સ્વાર્થનિષ્ઠા જેમ જેમ વધતી જાય છે, તેમ તેમ આદમી જગતને માટે વધારે ને વધારે શ્રાપભૂત બનતો જાય છે. એ જ રીતિએ ભવની ભીતિમાંથી જન્મેલી સ્વાર્થનિષ્ઠામાં આદમી જેમ જેમ વેગવાળો બનતો જાય છે, તેમ તેમ તે જગતને વધારે ને વધારે આશીર્વાદ રૂપ બનતો જાય છે. ભવની ભીતિના યોગે જન્મેલી સ્વાર્થનિષ્ઠા માણસને માત્ર પોતાનાં સંબંધિઓ ઉપર જ ઉપકાર કરનારો રહેવા દેતી નથી, માત્ર મનુષ્યજગત ઉપર જ ઉપકાર કરનારો રહેવા દેતી નથી, માત્ર આંખથી દેખી શકાય તેવા જીવો ઉપર જ ઉપકાર કરનારો રહેવા દેતી નથી, પણ જગતના સૂક્ષ્મ કે બાદર, બાહ્યદૃષ્ટિથી ગમ્ય કે બાહ્યદૃષ્ટિથી અગમ્ય–એ સર્વ જીવો ઉપર ઉપકાર કરનારો બનાવી દે છે: કારણ કે–એનામાં સારા ય જગતના પ્રાણી માત્રના કલ્યાણની ભાવના પ્રગટે છે, એથી એ પોતાની શકયતા

મુજબ પરકલ્યાણની સાધનામાં રત બને છે અને પોતાની એવી સ્થિતિ પેદા કરવાને માટે એ પ્રયત્નશીલ બને છે, કે જેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં તે કોઈ પણ કાળે કોઈના પણ અકલ્યાણમાં કારણભૂત ન બને.

સંસારમાં સ્વાર્થઘાતક ઘણા છે
અને સ્વાર્થનિષ્ઠ થોડાક જ છે :

સંસારમાં સ્વાર્થનિષ્ઠ કોણ નથી ? ઉપલક દૃષ્ટિએ વિચાર કરો તો તમને એમ જ લાગે કે–દુનિઆમાં સઘળા જ સ્વાર્થનિષ્ઠ છે : પણ જે આત્માઓ વિવેકપૂર્વક વિચાર કરી શકે છે, તેઓને એમ લાગ્યા વિના નહીં રહે કે–આ જગતમાં જો સાચા સ્વરૂપે સ્વાર્થનિષ્ઠ આત્માઓને શોધવા નીકળીએ, તો સ્વાર્થવિમુખ આત્માઓ ઘણા મળે, સ્વાર્થસન્મુખ આત્માઓ થોડા મળે અને સ્વાર્થનિષ્ઠ આત્માઓ જવલ્લે મળે. સ્વ એટલે આત્મા. સ્વાર્થનિષ્ઠ તે કહેવાય, કે જે આત્માનો અર્થ સાધવામાં નિષ્ઠ હોય. આવી સ્વાર્થનિષ્ઠાવાળા કેટલા ? ભવની ભીતિ પ્રગટયા વિના આવી સ્વાર્થનિષ્ઠા પ્રગટે નહિ અને ભવની ભીતિ જાગ્યા પછી પણ અનેક રીતિએ આત્મા જ્યારે લઘુકર્મી બને છે ત્યારે જ આ જાતિની સ્વાર્થનિષ્ઠા પ્રગટે છે. બીજી તરફ જૂઓ તો દુનિઆ જેને સ્વાર્થનિષ્ઠ કહે છે, તે શું વસ્તુતઃ સ્વાર્થનિષ્ઠ છે ? પાપથી આત્માનો અર્થ સધાય કે હણાય ? દુન્યવી સુખની

લાલસા એ જેવું-તેવું પાપ છે? દુન્યવી સુખસામગ્રી જાય તો ક્રોધ ઉપજે, આવે તો માન ઉપજે, મેળવેલી કે મેળવવા ધારેલી સામગ્રીની રક્ષાદિ માટે માયા અને ગમે તેટલું મળે તોય એની ભૂખ તો ભાગે જ નહિ. આ દશાથી સ્વાર્થ સધાય કે હણાય? દુનિઆ જેને સ્વાર્થનિષ્ઠ માને છે, તે તો વસ્તુતઃ સ્વાર્થઘાતક છે.

સ૦ તો પછી સાચા સ્વાર્થનિષ્ઠોને પરમાર્થી તરીકે અને દુનિઆના સ્વાર્થિઓને સ્વાર્થનિષ્ઠ તરીકે કેમ ઓળખાવાય છે?

સાચો સ્વાર્થનિષ્ઠ પરમાર્થની ભાવનાથી પરિપૂર્ણ હોય છે તેમજ પોતાના નિમિત્તે કોઈનું પણ અહિત ન સધાય એની કાળજીવાળો હોય છે. પ્રત્યક્ષ વસ્તુ આ હોય, એટલે એવા આત્માઓ પરમાર્થી તરીકે ઓળખાય, એ પણ બરાબર અને સ્વાભાવિક છે. ઉપરાન્ત એવા આત્માઓને પરોપકારી આદિ તરીકે ઓળખાવવાથી દુનિઆના જીવોનું પારકાના ઉપકાર તરફ લક્ષ્ય દોરાય છે. આવી જ રીતિએ દુનિઆના જીવો પરમાર્થથી સ્વાર્થનિષ્ઠ નથી, બાકી પોતે માની લીધેલા અર્થમાં તો નિષ્ઠ જ છે ને? દુનિઆના જીવો અજ્ઞાનવશ અનર્થને અર્થ માને છે-એ વાત જૂદી છે. પણ એ વાતને બાજૂએ રાખીએ તો સૌ પોતે માનેલા અર્થની સાધનામાં તો નિષ્ઠ જ છે ને? આવી રીતિએ વિચાર કરો તો તરત સમજાઈ જાય કે-સાચો સ્વાર્થ-

નિષ્ઠ પરોપકારી આદિ તરીકે કેમ ઓળખાય છે અને વાસ્તવિક રીતિએ સ્વાર્થનિષ્ઠ તો નહિ પણ સ્વાર્થઘાતક આત્માઓ સ્વાર્થનિષ્ઠ આદિ તરીકે કેમ ઓળખાય છે!

મોક્ષની તીવ્ર અભિલાષા પ્રગટ્યા વિના
સાચા રૂપની સ્વાર્થનિષ્ઠા આવે નહિ :

સાચા રૂપમાં સ્વાર્થનિષ્ઠ બનવાને ઇચ્છતા આત્માઓએ દુન્યવી સુખની પ્રીતિને ટાળવી જોઈએ અને ભવની ભીતિને પેદા કરવી જોઈએ. સાચા રૂપમાં સ્વાર્થનિષ્ઠ તેઓ જ બની શકે છે, કે જેઓના અંતરમાં મોક્ષની તીવ્ર અભિલાષા પ્રગટે છે. મોક્ષ એટલે શું ? આત્માના અનન્તજ્ઞાનાદિમય સ્વાભાવિક સ્વરૂપનું પ્રગટીકરણ—આત્માની પરમ વિશુદ્ધાવસ્થા, એ જ આત્માની મુક્તાવસ્થા છે. અત્યારે આપણો આત્મા કર્મના સંયોગવાળો છે. આત્માની સઘળી જ મલિનતા આત્માના કર્મ સાથેના સંયોગને આભારી છે. આત્માને એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમાં અને એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં—એમ અનન્તો કાળ થયાં સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે છે, તેમાં એક માત્ર કારણ આત્માનો જડ કર્મો સાથેનો સંયોગ છે. આત્મા એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં અને બીજા ભવમાંથી ત્રીજા ભવમાં—એમ અનાદિકાલથી અનન્તો કાળ થયાં પરિભ્રમણ કરે છે, એ સૂચવે છે કે—આત્મા એ અવિનાશી અગર તો શાશ્વત દ્રવ્ય છે.

શાશ્વત સ્વભાવવાળા આત્માને પણ જન્મ–મરણો આદિનાં દુ:ખો ભોગવવાં પડે છે, તે આત્મા સાથે કર્મનો સંયોગ છે માટે! એ સંયોગ ટળે, એટલે આત્મા પોતાની પરિપૂર્ણ શુદ્ધ દશામાં શાશ્વત કાળ સુસ્થિત બન્યો રહે. એ દશામાં દુ:ખની સંભાવના નથી, કારણ કે–સઘળાં જ દુ:ખોનું મૂળ કર્મસંયોગ છે અને મુક્તાત્મા તે જ કહેવાય છે કે જે કર્મસંયોગથી સર્વથા મુક્ત બન્યો હોય. આવી દશા પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્નમાં જે રક્તતા, એનું જ નામ સાચી સ્વાર્થનિષ્ઠા છે. હવે વિચારો કે–મોક્ષની તીવ્ર અભિલાષા પ્રગટ્યા વિના આવી સાચા રૂપની સ્વાર્થનિષ્ઠા આવે એ શક્ય છે?

સ૦ નહિ જ.

અને દુન્યવી સુખની પ્રીતિ ટળ્યા વિના તેમજ ભવની ભીતિ પ્રગટ્યા વિના તીવ્ર મોક્ષાભિલાષા પ્રગટે, એ પણ શક્ય છે?

સ૦ એ પણ અશક્ય છે.

આપણે સાચા સ્વરૂપે સ્વાર્થનિષ્ઠ છીએ?

સ૦ નાજી.

સાચા સ્વાર્થનિષ્ઠ નહિ તો સાચા સ્વાર્થની સન્મુખ બનેલા છીએ? સીતાજી તો સાચા રૂપમાં સ્વાર્થનિષ્ઠ બન્યાં, કારણ કે–એમને ભવની ભીતિ લાગી! આપણને ભવની પ્રીતિ છે કે ભીતિ?

સ૦ એવા વિચાર કરવાની ખામી છે.

ભવસ્વરૂપ સંબંધી વિચારો નથી થતા, એ ખરેખર ખામી રૂપ લાગે છે કે કેમ, એ પણ એક સવાલ છે.

શ્રી રામચન્દ્રજી શ્રી જયભૂષણ પાસે:

આપણે જોઈ ગયા છીએ કે–શ્રી લક્ષ્મણજીએ સીતાજીની દીક્ષા સંબંધી વાત કહેવા સાથે શ્રી જયભૂષણ નામના મહર્ષિને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયાની વાત પણ કહી હતી તેમજ 'કેવલજ્ઞાનનો મહિમા કરવો એ તમારૂં પણ અવશ્ય કરવા યોગ્ય કૃત્ય છે'–એવી પ્રેરણા પણ શ્રી લક્ષ્મણજીએ કરી હતી. વધુમાં એ વાત પણ જણાવી હતી કે–મહાવ્રતધારિણી બનેલાં અને સતીમાર્ગની જેમ મુક્તિમાર્ગનું દર્શન કરાવતાં સીતાજી પણ ત્યાં જ છે.

શ્રી લક્ષ્મણજીનાં આ પ્રકારનાં વચનોએ શ્રી રામચન્દ્રજીને સ્વસ્થ બનાવી દીધા. હવે તમે જૂઓ કે–તેમની વિવેકશીલતા અને વિચક્ષણતા શું કામ કરે છે? શ્રી રામચન્દ્રજી પોતાની પ્રકૃતિને અવલંબીને કહે છે કે–

'તે કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ શ્રી જયભૂષણ નામના મહાત્માની પાસે મારી પ્રિયા સીતાએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી તે સારૂં કર્યું!'

આ પ્રમાણે બોલીને શ્રી રામચન્દ્રજી ત્યાંથી ઉભા થયા, પરીવાર સહિત શ્રી જયભૂષણ મહર્ષિની પાસે

પહોંચ્યા, ત્યાં પહોંચી તે મહાત્માને વિધિપૂર્વક વન્દન કર્યું અને એ તારકે જે દેશના આપી તેનું શ્રવણ કર્યું.

દેશના મુક્તિમાર્ગની જ હોય :

અહીં પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ જો કે શ્રી જયભૂષણ નામના તે પરમર્ષિએ આપેલી દેશનાનું વર્ણન કર્યું નથી : પણ એ દેશાનાને અન્તે શ્રી રામચન્દ્રજીએ જે પ્રશ્ન કર્યો છે, તે ઉપરથી, કેવલજ્ઞાની શ્રી જયભૂષણ પરમર્ષિએ આપેલી દેશનાના સ્વરૂપનો ખ્યાલ પામી શકાય તેમ છે. ઉપરાન્ત, એ વાત પણ નિશ્ચિત જ છે કે–શ્રી જૈનશાસનમાં એક માત્ર મુક્તિમાર્ગની દેશના જ હોઇ શકે છે. મુક્તિમાર્ગથી વિપરીત દેશનાને શ્રી જૈનશાસનમાં સ્થાન હોઈ શકે જ નહિ. મુક્તિમાર્ગથી વિપરીત દેશના દેનારાઓ શ્રી જૈનશાસનના દેશકો નથી અને જેઓ આ (સાધુ) વેષમાં હોવા છતાં પણ મુક્તિમાર્ગથી વિપરીત દેશના દે છે, તેઓ શ્રી જૈન-શાસનના દ્રોહિઓ છે. એવા આત્માઓ પોતાના અને અનેક વિશ્વાસુ આત્માઓના હિતની કારમી કતલ કરનારાઓ છે. એવાઓ ચારિત્રના બાહ્યાચારોમાં પ્રવીણ હોય કે ઘણા ગ્રન્થોનું જ્ઞાન ધરાવનારા હોય તો પણ એમના ચારિત્રની કે જ્ઞાનની આ શાસનમાં એક ફુટી કૉડી જેટલી પણ કિંમત નથી. શ્રી જૈનશાસનનો દેશક તે જ કહેવાય, કે જે મુક્તિમાર્ગને અનુસરતી દેશના

દેનારો હોય. આ જગતમાં કોઈ સાચામાં સાચો કલ્યાણકામી અને કલ્યાણકારી દેશક હોય, તો તે શ્રી જૈનશાસનનો દેશક છે: કારણ કે–મુક્તિમાર્ગની આરાધના, એ જ સર્વ અકલ્યાણોથી પર બનવાનો અને સર્વ કલ્યાણોના સ્વામી બનવાનો એક માત્ર ઉપાય છે.

શ્રી રામચન્દ્રજીનો પ્રશ્ન–હું ભવ્ય કે અભવ્ય ?

આ તો કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિની દેશના હતી, એટલે એમાં તો મુક્તિમાર્ગ સિવાયની બીજી કોઈ વાત હોય જ નહિ. મુક્તિમાર્ગની દેશનામાં એ વાત પણ આવે કે–'ભવ્ય આત્માઓ જ મુક્તિને પામે છે: અભવ્ય આત્માઓ મુક્તિને પામી શકતા નથી.' આવી વાત સાંભળતાંની સાથે જ વિવેકી અને વિચક્ષણ આત્માના અન્તરમાં એ પ્રશ્ન ઉઠે જ કે–'હું ભવ્ય હોઇશ કે અભવ્ય?' દેશનાને અંતે શ્રી રામચન્દ્રજીએ આવો જ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. તેમણે પૂછ્યું છે કે–'હે પ્રભો! હું આત્માને જાણતો નથી, તો આપ કૃપા કરો અને કહો કે–હું ભવ્ય છું કે અભવ્ય ?'

મુક્તિ પ્રત્યે રૂચિભાવ પ્રગટ્યા વિના આત્મામાં આવો પ્રશ્ન પૂછવાની ઉર્મિ ઉઠે નહિ. ભવ્ય એટલે શું ? મુક્તિગમનની યોગ્યતાવાળા આત્માને ભવ્ય કહેવાય છે. વિચાર કરો કે–મારામાં, મારા આત્મામાં મુક્તિગમનની યોગ્યતા છે કે નહિ, એવો પ્રશ્ન ડૂંટીમાંથી ક્યારે બહાર

આવે ? મુક્તિ પ્રત્યે રૂચિભાવ પ્રગટ્યા વિના અન્તરમાં આ જાતિનો પ્રશ્ન ઉદ્‌ભવે જ નહિ. જ્ઞાનિઓ કહે છે કે–જેના અંતરમાં આવો પ્રશ્ન ઉદ્‌ભવે તે નિયમા ભવ્ય !

શ્રી રામચન્દ્રજીની તદ્‌ભવમુક્તિગામિતા :

અહીં કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ પણ ફરમાવે છે કે–'તમે અભવ્ય નથી પણ ભવ્ય છો : ભવ્ય છો એટલું જ નહિ, પણ આ ભવમાં જ તમે કેવલજ્ઞાન પામીને મુક્તિને પામવાના છો !'

આ વખતે શ્રી રામચન્દ્રજીને એમ થઈ જાય છે કે–'આ કેમ બને ? હું આટલો બધો રાગી છું, એટલે આ ભવમાં હું કેવલજ્ઞાન પામું અને મુક્તિએ પહોંચું, એ બને શી રીતિએ ?'

આવો વિચાર ઉદ્‌ભવવાથી, શ્રી જયભૂષણ નામના તે કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિને પૂછે છે કે–'મોક્ષ પ્રવ્રજ્યાથી થાય છે અને સર્વત્યાગ વિના પ્રવ્રજ્યા હોઈ શકે નહિ, જ્યારે મારે માટે તો આ લક્ષ્મણ દુસ્ત્યજ જ છે !' અર્થાત્–'હું લક્ષ્મણનો ત્યાગ કરી શકું તેમ નથી, સર્વ ત્યાગ વિના પ્રવ્રજ્યા નથી અને પ્રવ્રજ્યા વિના મોક્ષ નથી, તો આ જન્મમાં જ મને કેવલજ્ઞાનની અને અન્તે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય, એ બને કેમ ?'

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં તે કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે–'તમારે બલદેવપણાની સંપત્તિ અવશ્ય

ભોગવવી પડે તેમ છે, પણ તેના અન્તે તમે સર્વ સંગોને તજનારા બનશો, સર્વ સંગોના ત્યાગી બનીને પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરશો અને એ પ્રવ્રજ્યાના પાલન દ્વારા શિવ-પદને પામશો.'

મોક્ષરૂચિ ને આત્મનિરીક્ષણ :

શ્રી રામચન્દ્રજીએ પૂછેલા બે પ્રશ્નોમાં તેમની ઉત્તમતા ઝળહળી રહી છે. પહેલા પ્રશ્નમાં મોક્ષની રૂચિ પ્રધાનતા ભોગવી રહી છે અને બીજા પ્રશ્નમાં આત્મ-નિરીક્ષણની પ્રધાનતા છે. શ્રી રામચન્દ્રજીને સીતાજી ઉપર જે રાગ હતો, તેના કરતાં પણ અધિક રાગ શ્રી લક્ષ્મણજી ઉપર હતો. એ જાણતા હતા કે–હું લક્ષ્મણનો ત્યાગ કરી શકું એ બહુ જ કઠિન છે. વાસુદેવો અને બલદેવો વચ્ચે એવો ગાઢ રાગ હોય છે. એકનું મૃત્યુ અન્યને એટલી હદ સુધી પાગલ બનાવી દે છે કે–એ મુડદાને પણ મુડદા તરીકે સ્વીકારવાને લાંબા કાળ સુધી તૈયાર થઇ શકતો નથી. રાગ આટલો ગાઢ હોવા છતાં પણ, એ રાગનો પોતાને ખ્યાલ હોવો એ સામાન્ય વાત છે ? શ્રી રામચન્દ્રજીના પહેલા અને બીજા પ્રશ્નનો વિચાર કરો તો સમજાય કે–મારે મોક્ષ તો પામવો છે, પણ મોક્ષ પામવા લાયક મારી અવસ્થા નથી–એનું જ એમાં ચિન્તન છે. આપણને આપણી દશાનો આ જાતિનો ખ્યાલ છે ખરો ? આજે આપણે ગમે તેવી હાલતમાં ભલે હોઈએ, પણ–' આ હાલતમાં

મારો મોક્ષ સધાશે શી રીતિએ ?'–એવો વિચાર આવે ખરો ? ભવ્યાભવ્યનો વિચાર કરતાં–'હું કેવો હોઈશ ? ભવ્ય કે અભવ્ય ?' આવો શંકાત્મક વિચાર સ્ફુરે ખરો ? પોતાના ભવ્યત્વ–અભવ્યત્વ સંબંધી શંકા જેના અન્તરમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે જીવ અભવ્ય હોઇ શકતો જ નથી.

સીતાહરણ–રાવણહનન અને રામરક્તતા
સંબંધી શ્રી બિભીષણે કરેલો પ્રશ્ન :

હવે તે શ્રી જયભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિને નમસ્કાર કરીને, શ્રી બિભીષણ પૂછે છે કે–

" × × × × × × × ×, **केन प्राग्जन्मकर्मणा ।**
जहार रावणः सीतां, लक्ष्मणस्तं न्यहन् युधि ? ॥१॥
" **सुग्रीवो भामंडलश्च, तथेमौ लवणांकुशौ ।**
अहं च कर्मणा केनात्यंतरक्ता रघूद्वहे ? ॥ २ ॥ "

આમાં પહેલો પ્રશ્ન છે–શ્રી રાવણે કરેલા સીતાજીના હરણ સંબંધી, બીજો પ્રશ્ન છે–શ્રી લક્ષ્મણજીએ કરેલા શ્રી રાવણના વધ સંબંધી અને ત્રીજો પ્રશ્ન છે–સુગ્રીવ, ભામંડલ, લવણ, અંકુશ અને પોતાની શ્રી રામચન્દ્રજીમાં જે અત્યંત રક્તતા છે, તેના સંબંધી! શ્રી બિભીષણ જાણે છે કે–પૂર્વજન્મનાં તથાપ્રકારનાં કર્મો સિવાય આ બધું બને નહિ, એટલે એ પૂછે છે કે–' પૂર્વજન્મના કયા કર્મને કારણે રાવણે સીતાનું હરણ કર્યું, લક્ષ્મણજીએ યુદ્ધમાં રાવણનું હનન કર્યું અને એવું

કર્યું કર્મ છે, કે જે કર્મને લીધે સુગ્રીવ પણ શ્રી રામચન્દ્રજીમાં અત્યન્ત રક્ત છે, ભામંડલ પણ શ્રી રામચન્દ્રજીમાં અત્યન્ત રક્ત છે, આ લવણ તથા અંકુશ પણ શ્રી રામચન્દ્રજીમાં અત્યન્ત રક્ત છે અને હું પણ શ્રી રામચન્દ્રજીમાં અત્યન્ત રક્ત છું ?'

કેવલજ્ઞાનથી સર્વ પદાર્થોના સર્વ કાલના સર્વ ભાવોને જાણી શકાય છે એટલે એવા જ્ઞાનને ધરનારા મહર્ષિનો યોગ થઈ જાય, ત્યારે આવા પ્રશ્નોના ખૂલાસા મેળવી લેવાનું મન તો થાય ને? વળી શ્રી બિભીષણે પૂછેલી વસ્તુ પણ એવી છે કે–એનો ઉત્તર આપતાં અનેક આત્માઓના પૂર્વભવોના વૃત્તાન્તોનું વર્ણન કરવું પડે. આવી રીતિએ થતા વૃત્તાન્તોના વર્ણનમાં મોટે ભાગે મુદ્દાસરની હકીકતો ટૂંકમાં જણાવવામાં આવે એ સ્વાભાવિક છે.

વસુદત્ત અને શ્રીકાન્તે કરેલો પરસ્પરનો વિનાશ :

શ્રી બિભીષણે પૂછેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાની શરૂઆત કરતાં, કેવલજ્ઞાની શ્રી જયભૂષણ પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે–

આ દક્ષિણ ભરતાર્ધમાં 'ક્ષેમપુર' નામના નગરમાં નયદત્ત નામનો એક વણિક હતો અને સુનન્દા નામની તેની પત્ની હતી. એ સુનન્દાની કુક્ષિથી જન્મેલા બે પુત્રોમાં એકનું નામ હતું–ધનદત્ત અને બીજાનું નામ

હતું–વસુદત્ત. નયદત્તના આ બે પુત્રો–ધનદત્ત અને વસુદત્તને યાજ્ઞવલ્કય નામના એક બ્રાહ્મણપુત્રની સાથે મિત્રતા હતી.

તે ક્ષેમપુર નામના નગરમાં જેમ નયદત્ત નામનો વણિક વસતો હતો, તેમ સાગરદત્ત નામનો એક વણિક પણ વસતો હતો. નયદત્તને બે પુત્રો હતા, જ્યારે સાગરદત્તને એક પુત્ર હતો અને એક પુત્રી હતી. સાગરદત્તના પુત્રનું નામ ગુણધર હતું અને સાગરદત્તની પુત્રીનું નામ ગુણવતી હતું.

નયદત્તના પુત્ર ધનદત્તમાં અને સાગરદત્તની પુત્રી ગુણવતીમાં ગુણોનું સામ્ય હતું : આથી અનુરૂપ ગુણવાળા ધનદત્તને સાગરદત્તે પોતાની ગુણવતી નામની તે કન્યા આપી. બીજી તરફ સાગરદત્તની પત્ની, કે જેનું નામ રત્નપ્રભા હતું અને જે ગુણવતીની માતા થતી હતી, તેણે પોતાની પુત્રી ગુણવતીને અન્યત્ર આપી. તે નગરમાં શ્રીકાન્ત નામનો એક શ્રેષ્ઠી વસતો હતો. રત્નપ્રભાએ તે શ્રીકાન્તને, ધનના લોભને આધીન બનીને પોતાની ગુણવતી નામની કન્યા છૂપી રીતિએ આપી.

સ૦ એક કન્યા બે ઠેકાણે દેવાઈ ?

દીધી એટલે લગ્ન કર્યાં એમ નહિ પણ વેવીશાળ કર્યું–વાગ્દાન કર્યું ! ગુણવતીના પિતા સાગરદત્તે અનુરૂપ ગુણ જોયા અને ગુણવતીની માતા રત્નપ્રભા અર્થ-લોભમાં પડી !

આ વાતની યાજ્ઞવલ્કયને ખબર પડી. યાજ્ઞવલ્કય એ ધનદત્ત તથા વસુદત્તનો મિત્ર છે, એટલે પોતાના મિત્ર ધનદત્તની સાથે છેતરપીંડી રમાય તે એનાથી ખમાયું નહિ. તરત જ તે યાજ્ઞવલ્કયે ધનદત્ત અને વસુદત્તની પાસે જઇને વાત કરી કે–' ગુણવતી છૂપી રીતિએ શ્રીકાન્ત શ્રેષ્ઠિને દેવાઈ છે.'

યાજ્ઞવલ્કય પાસેથી આ વાતની જાણ થતાં, ધનદત્તનો નાનો ભાઈ વસુદત્ત કષાયાધીન બની ગયો. રાતોરાત તે શ્રીકાન્તના ઘરમાં ગયો અને શ્રીકાન્તને તેણે હણી નાખ્યો. એ વખતે શ્રીકાન્ત શ્રેષ્ઠિએ પણ તલવારનો ઘા કરીને વસુદત્તને મારી નાખ્યો.

જગતની શાંતિ ધર્મનાશથી ?

વિચારવા જેવી વાત છે કે–વિષય અને કષાયની આધીનતા, એ કેટલી બધી ભયંકર વસ્તુ છે ? શ્રીકાન્તે ગુણવતીને મેળવીને અને વસુદત્તે શ્રીકાન્તનું ખૂન કરીને લ્હાણુ શી કાઢી ? વિષય–કષાયની આધીનતાએ જગતમાં શા શા અનર્થો જન્માવ્યા નથી ? વિષય–કષાયની આધીનતાએ ભાઈ-ભાઈ વચ્ચે, બાપ–બેટા વચ્ચે, પતિ–પત્ની વચ્ચે કેટકેટલા ઝઘડાઓ પેદા કર્યા છે ? જગતમાં વિષય–કષાયની આધીનતાનું અસ્તિત્વ ન હોય, તો ઝઘડાઓનું અસ્તિત્વ હોય ?

સ૦ નહિ જ.

આમ છતાં આજે જગતની શાન્તિના નામે કયી જાતિનો પ્રચાર ચાલી રહ્યો છે, એ જાણો છો ? જગતમાં શાન્તિ સ્થાપવાની વાતો કરનારા આજના કેટલાકોને, વિષય-કષાયની આધીનતાથી નિપજેલા અને નિપજી રહેલા અનર્થોનો વિચાર કરવાની ફુરસદ નથી. આજના કેટલાકો એમ માને છે કે-'જ્યાં સુધી જગતમાં ધર્મનું અસ્તિત્વ છે, ત્યાં સુધી જગતની શાંતિ જોખમમાં છે. ધર્મનું અસ્તિત્વ ન હોય તો ઘણા-ખરા ઝઘડા-રઘડાઓનું અસ્તિત્વ હોય જ નહિ.' પોતાની આ માન્યતાને તેઓ આવા સ્પષ્ટ રૂપમાં જાહેર કરી શકતા નથી : કારણ કે-ગમે તેવો પણ આ આર્યદેશ છે. આ દેશનું વાતાવરણ એવું છે કે-કોઈ સીધેસીધા રૂપમાં ધર્મનાશની વાત કરે, તો એને એ વાત ભારે પડી ગયા વિના રહે નહિ. આથી જ, ધર્મના અસ્તિત્વને મિટાવવાની ભાવનાવાળાઓ પણ, પોતાની વાત સીફતથી દંભપૂર્ણ રીતિએ રજૂ કરે છે. જેમકે-આજે કેટલાકો તરફથી એ જાતિનો પ્રચાર થઈ રહ્યો છે કે-'જગતમાં ધર્મના નામે જેટલા ઝઘડાઓ જામ્યા છે, તેટલા ઝઘડાઓ બીજી કોઈ પણ વસ્તુના નિમિત્તે આ જગતમાં જામ્યા નથી.'

ઘેર ઘેર શાના ઝઘડા છે ?

આ જાતિનો પ્રચાર, એ શું વ્યાજબી પ્રચાર છે ?

આ પ્રમાણે બોલવું, એ શું સાચું છે? જરાક ઉંડા ઉતરીને વિચાર કરવામાં આવે, તો એ વાતમાં રહેલું જૂઠાપણું ખ્યાલમાં આવ્યા વિના રહે નહિ. જગતમાં અર્થ અને કામની લોલુપતાથી અથવા તો વિષય અને કષાયની આધીનતાથી કેટલા ઝઘડાઓ જામ્યા છે અને કેટલાં યુદ્ધો ખેલાયાં છે, એનો વિચાર તો કરો! કોઈ કુટુંબ એવું બતાવશો, કે જે કુટુંબમાં કોઇક વાર પણ અર્થ–કામની રસિકતાથી કે વિષય–કષાયની આધીનતાથી ઝઘડો જામ્યો ન હોય કે યુદ્ધ ખેલાયું ન હોય? બાપ–બેટા, ભાઇ–ભાઇ કે પતિ–પત્ની વચ્ચે કદિ જ એવું ન બન્યું હોય, એવાં કુટુમ્બો કેટલાં?

સ૦ એવું કુટુંબ તો ભાગ્યે જ મળે.

ત્યારે જે પ્રકારના ઝઘડા લગભગ ઘેર ઘેર છે અને જે પ્રકારના ઝઘડાઓથી એક કુટુમ્બના આદમીઓ પણ ભાગ્યે જ બચી શકે છે, તે પ્રકારના ઝઘડા શું ઘરની બહાર પણ ઓછા થાય છે, એમ? આમ છતાં તે તરફ લક્ષ્ય જતું નથી, એ ઝઘડાઓના મૂળનો નાશ કરવાની ભાવના થતી નથી અને 'ધર્મના નામે જ ઘણા ઝઘડાઓ ઉત્પન્ન થયા છે'–એવો પ્રચાર કરવાનું મન થાય છે, એ શું સૂચવે છે? ધર્મ તરફની તીવ્ર અરૂચિ અથવા તો ધર્મનાશની ભાવનાનું જ એમાંથી સૂચન થાય છે ને?

અદાલતોમાં ચાલતા કેસોમાં ધર્મના નામે જન્મેલા ઝઘડા કેટલા?

અદાલતોમાં ચાલતા કેસો તપાસવામાં આવે, તો પણ 'ધર્મના નામે જ ઘણા ઝઘડાઓ છે'–એ વાતમાં કેટલું બધું અસત્ય ભરેલું છે, તે માલૂમ પડી જાય. અદાલતોમાં ચાલતા કેસોમાં ધર્મના નામે ઉત્પન્ન થવા પામેલા ઝઘડાઓ કેટલા અને જેમાં ધર્મનું નામ સરખું ય ન હોય–એવા ઝઘડાઓ કેટલા?

સ૦ ધર્મના નામે ઉત્પન્ન થવા પામેલા ઝઘડા તો આટામાં લૂણ જેટલા પણ નહિ!

ધર્મના નામે ઉત્પન્ન થવા પામેલા ઝઘડાઓ અદાલતોમાં રોજ હોય કે કોઈ કોઈ વાર હોય?

સ૦ કોઈ કોઈ વાર.

કોઈ કોઈ વાર પણ આખો દિવસ એવા ને એવા જ ઝઘડા આવ્યા કરે, એમ ખરૂં?

સ૦ નાજી.

આટલું પ્રત્યક્ષ હોવા છતાં પણ એમ બોલવું કે–'જગતમાં ધર્મના નામે જેટલા ઝઘડાઓ જામ્યા છે, તેટલા ઝઘડાઓ બીજી કોઇ પણ વસ્તુના નામે કે નિમિત્તે આ જગતમાં જામ્યા નથી'–એ શું વ્યાજબી ગણાય? હંમેશને માટે સંકડો અદાલતો ઝઘડાઓનો નિકાલ કરવામાં રોકાએલી રહે છે અને તેમ છતાં

ધર્મના નામે ઉત્પન્ન થવા પામેલા ઝઘડાઓ તો, તમે પણ કબૂલ કરો છો કે-કોઈ કોઈ વાર આવે છે, ત્યારે એ સિવાયના જેટલા ઝઘડા, તે બધા તો અર્થ-કામની લોલુપતા કે વિષય-કષાયની આધીનતામાંથી જ ઉત્પન્ન થએલા, એ વાત તો સાચી જ ને ?

સ૦ એમાં ના નહિ.

તો પછી, એમ કેમ કહેવાય કે—આ જગતમાં ધર્મના નામે જેટલા ઝઘડાઓ જામ્યા છે, તેટલા ઝઘડાઓ બીજી કોઈ પણ વસ્તુના નિમિત્તે જામ્યા નથી ?

સ૦ એમ ન કહેવાય, એ વાત બરાબર છે.

ઝઘડાનું મૂળ ક્યાં છે ?

હજુ આગળ. જે માણસો અર્થ અને કામના અતિ રસિક હોય તેમજ વિષય અને કષાયને ખૂબ ખૂબ આધીન બનેલા હોય, એવા માણસો ધર્મના નામે ઝઘડતા હોય તો પણ તેમાં નામ માત્ર ધર્મનું હોય અને મૂળભૂત કારણ અર્થ-કામની રસિકતા અગર તો વિષય-કષાયની આધીનતા હોય, એમ નથી લાગતું ?

સ૦ તદ્દન સાચી વાત.

સાચો ધર્મી કોઇની સાથે ઝઘડતો માલૂમ પડે, તો પણ સમજી જ લેવું જોઇએ કે-અર્થ અને કામના રસિક એવા કોઇને પાપે જ એને ઝઘડામાં ઉતરવાની ફરજ પડી છે. ધર્મને લાગે-વળગે છે ત્યાં સુધી એ

ઝઘડાને ઉત્પન્ન થવા દેતો જ નથી. ધર્મ પ્રેરે છે માત્ર આવી પડેલા ઝઘડાથી ધર્મ અને ધર્મી–ઉભયનું રક્ષણ કરવાને ! ધર્મ પોતે થઈને ઝઘડો ઉત્પન્ન કરાવે, એ બને જ નહિ. ઝઘડો ઉત્પન્ન થાય છે કેવળ અર્થ–કામની રસિકતાથી કે વિષય–કષાયની આધીનતાથી ! આથી તો અર્થ–કામની રસિક દુનિઆમાં પણ એ કહેતી પ્રચલિત બની છે કે–

‘જર, જમીન ને જોરૂ :
કજીયાનાં ત્રણ છોરૂં !’

આવી આવી વાતોને વિચારવી નહિ અને આ ‘ જગતમાં ધર્મના નામે જેટલા ઝઘડાઓ ઉત્પન્ન થવા પામ્યા છે, તેટલા ઝઘડાઓ બીજી કોઈ પણ વસ્તુના નિમિત્તે ઉત્પન્ન થવા પામ્યા નથી ’–એવી એવી વાતો ઉચ્ચારવી, એ શું ડાહ્યા માણસોનું લક્ષણ છે ? અને તમને એમ નથી લાગતું કે–હૈયામાં રહેલો ધર્મદ્રેષ અથવા તો ઘોર અજ્ઞાન જ એવા માણસોને એવું એવું બોલવાને પ્રેરે છે ? કેટલાકો તો એવી વાતો સમજપૂર્વક બોલે છે અને તે એમ ઠસાવવાને માટે જ કે–જગતના ઝઘડાઓનું મૂળ ધર્મમાં છે. આવાઓને કહેવું પણ શું ?

ધર્મના પ્રતાપે જ જગતની શાન્તિ :

પણ સમજવા માગતા હોય તેઓને તો હું કહું

છું કે-જગતના ઝઘડાઓનું મૂળ ધર્મમાં નથી, પણ અર્થ-કામની રસિકતા કે વિષય-કષાયની આધીનતામાં છે. ધર્મ તો શાન્તિને અને આબાદીને પ્રગટ કરનારો છે. ધર્મી કજીયાને પસંદ કરે એ બને જ નહિ, પણ એ વાત સાચી કે-અવસર આવી લાગે અને શક્તિ હોય તો આવી પડેલા કજીયાને વેઠી લઇને પણ ધર્મને આંચ આવવા દે નહિ. જગતની શાન્તિનું મૂળ ધર્મમાં છે, એટલે ધર્મશીલ આત્માઓ દુન્યવી સઘળી જ આપત્તિઓને સહન કરી લઇને પણ ધર્મના રક્ષણમાં તત્પર બને એ સ્વાભાવિક છે. આવી મનોવૃત્તિવાળા ધર્મશીલોને કજીયાખોર કોણ કહે ? ખરી વાત તો એ છે કે-લગભગ આખું ય જગત કજીયાખોર છે. કજીયા-ખોરીમાં જીવતા જગતમાં જે કાંઈ શાંતિ દેખાય છે, તેમાં મુખ્યત્વે ધર્મનો જ પ્રતાપ છે. રાજશાસનથી કજીયો કરનારાઓ અમુક અંશે દબાય એ શક્ય છે, પણ એ માણસોને જો તેવી કોઈ તક મળી જાય તો તેઓ કજીયો કર્યા વિના રહે નહિ. કેટલીક વાર તો આદમી કષાયાધીન બનીને રાજસત્તાના ડરને પણ ભૂલી જાય છે અને કારમું અકૃત્ય આચરી બેસે છે. ધર્મનો એ પ્રતાપ છે કે-જેના હૈયામાં ધર્મનું સામ્રાજ્ય હોય છે, તેના હૈયામાં કજીયાખોર વૃત્તિ ટકી શકતી જ નથી. જગતમાં કજીયાખોર વૃત્તિને નાબૂદ કરવાનો અને શાન્તિની સુવાસ પ્રસરાવવાનો એક માત્ર ઉપાય ધર્મ

છે. ધર્મના નામે અધર્મની ઉપાસનામાં ફસી ન જવાય–એની કાળજી રાખવી જરૂરી છે, પરન્તુ ધર્મ પ્રત્યે દુર્ભાવ તો નહિ જ હોવો જોઇએ ને ? ધર્મહીનતાના યોગે કજીયાખોર વૃત્તિમાં સપડાએલા કેટલાકો તો એવા પણ હોય છે, કે જેઓને ધર્મ પ્રત્યે જ દુર્ભાવ હોય ! એવાઓ તક મેળવીને ધર્મની સામે આક્રમણ કરે છે. એ આક્રમણને નિષ્ફલ બનાવવાનો ધર્મશીલ આત્માઓ જ્યારે પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે એના એ કજીયાખોરો એવો પ્રચાર આરંભી દે છે કે–' જૂઓ, ધર્મના નામે આ કેવો કજીયો ચાલી રહ્યો છે ? ' આવો પ્રચાર કરવા પાછળ પણ તેઓનો હેતુ એ જ હોય છે કે–જગતના જે જીવો ધર્મસન્મુખ બન્યા હોય, તે ધર્મવિમુખ બની જાય. આવાં આક્રમણોથી ધર્મવૃત્તિવાળાઓએ સદાને માટે સાવધ જ બન્યા રહેવું જોઇએ.

અધર્મને ધર્મ માની કજીયા થતા હોય તો શું કરવું જોઈએ ?

સ૦ કેટલીક વાર અજ્ઞાન માણસો અધર્મને ધર્મ માનીને પણ ધર્મના નામે કજીયો કરે છે ને ?

એવા પણ અજ્ઞાન માણુસો દ્વારા ઉત્પન્ન કરવામાં આવેલા કજીયાઓના પ્રસંગોમાં જો તમે વધારે ઉંડા ઉતરશો, તો તમને સમજાશે કે–અર્થકામની રસિકતા અને વિષય–કષાયની આધીનતા જ એમાં પણ ઉંડે ઉંડે કામ કરી રહી છે. અર્થ–કામની રસિકતાનો અભાવ

હોય, વિષય-કષાયની આધીનતાનો અભાવ હોય, તો એવા પ્રસંગો ઉત્પન્ન થવા પામે એ વસ્તુતઃ શક્ય જ નથી. વળી એવા પ્રકારના કજીયાઓના નામે ધર્મ પ્રત્યે લોકહૃદયમાં અરૂચિ પેદા થાય, એવું તો કેમ જ બોલી શકાય ?

સ૦ એ વાત સાચી છે, પણ અધર્મને ધર્મ માન્યો એ વાત જતી કરીએ તો એ કજીયા ધર્મના નામે થયા, એમ તો ગણાય ને?

અધર્મને ધર્મ માન્યો એ વાતને જતી કેમ કરાય? વળી જ્યારે અધર્મને ધર્મ માનીને ધર્મના નામે કજીયા કરાય છે એ વાત માન્ય છે, તો તો એવી જ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઇએ કે જેથી દુનિઆના જીવોને ધર્માધર્મનો સાચો ખ્યાલ આવે. એવી પ્રવૃત્તિનો વિરોધ કરવો અને સાથે સાથે એમ બોલવું કે-'જગતમાં ધર્મના નામે જેટલાં યુદ્ધો ખેલાયાં છે, તેટલાં બીજી કોઇ પણ વસ્તુના નિમિત્તે ખેલાયાં નથી.'-એ શું સૂચવે છે ? અધર્મને ધર્મ માનીને ધર્મના નામે અમુક માણસો કજીયા કરે છે, એથી ધર્મ વગોવાય છે, સાચા ધર્મ પ્રત્યે લોકરૂચિ જન્મવામાં બાધા ઉપજે છે અને એ કારણે અનેક આત્માઓ ધર્મથી વંચિત રહી જવાથી કલ્યાણસાધનાથી વંચિત રહી જાય છે-એ ઠીક નહિ, આવું જેને લાગ્યું હોય, તેની પ્રવૃત્તિ કેવી હોય ? એવી વાતો કરનારાઓ આજે અહિંસાના નામે પણ હિંસાનું સમર્થન અને સત્યના

નામે પણ અસત્યનું સમર્થન કરી રહ્યા છે, એ શું કહેવાય? આવી બધી બાબતોનો ઉંડા ઉતરીને વિચાર કરો અને ધર્મદ્વેષ કે ઘોર અજ્ઞાનના પ્રતાપે જે જે વાતોનો પ્રચાર થઈ રહ્યો હોય, તે વાતોને યોગ્ય આત્માઓ તેના યથાર્થ રૂપમાં પીછાની શકે એવો પ્રયત્ન કરો! એને કોઈ કજીયો કહે તો પણ એટલા માત્રથી મુંઝાવાનું હોય નહિ!

મૃગ થયા તો મૃગલી માટે મર્યા :

હવે આપણે અહીં જોઇએ કે–આગળ શું બને છે? આપણે જોઈ ગયા કે–કષાયાધીન બનેલા વસુદત્તે શ્રીકાન્ત શ્રેષ્ઠિને માર્યો અને શ્રીકાન્તે પણ વસુદત્તને માર્યો. એ બન્ને જણા ત્યાંથી મરીને વિંધ્યાટવીમાં મૃગ તરીકે ઉત્પન્ન થયા. બીજી તરફ સાગરદત્તની પુત્રી ગુણવતી, કે જેના કારણે વસુદત્તે શ્રીકાન્તનો જીવ લીધો અને શ્રીકાન્તે વસુદત્તનો જીવ લીધો, તે ગુણવતી પણ પરણ્યા વિના જ મૃત્યુ પામી અને ભવિતવ્યતાના યોગે તે જ વિંધ્યાટવીમાં મૃગલી તરીકે ઉત્પન્ન થઈ.

અહીં પણ આ આત્માઓની પૂર્વભવના જેવી જ હાલત થાય છે. વસુદત્ત અને શ્રીકાન્ત, કે જે મૃગપણાને પામેલા છે, તેઓ બન્ને ય ગુણવતી કે જે મૃગલી બનેલી છે, તેના તરફ અનુરાગવાળા બન્યા. મૃગ બે અને મૃગલી એક, એટલે એ બન્ને ય મૃગો એ મૃગ-

લીને માટે પરસ્પર યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે-મૃગલી બનેલી ગુણવતીને માટે યુદ્ધ કરતાં કરતાં, મૃગ બનેલા વસુદત્ત અને શ્રીકાન્ત બન્નેય મૃત્યુને પામ્યા.

વસુદત્ત અને શ્રીકાન્તના જીવ વચ્ચે આ રીતિએ જે વૈર ઉત્પન્ન થયું, તે પરસ્પરના વૈરથી તે બન્નેય આત્માઓએ ચિરકાળ પર્યન્ત આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યું!

વૈર, એ કેટલું ભયંકર છે? કોઇની પણ સાથે તેવા પ્રકારનો રાગ બંધાઈ જાય છે કે તેવા પ્રકારનું વૈર બંધાઈ જાય છે, તો એ રાગ અગર એ વૈર અનેક ભવો સુધી આત્માને કનડે છે.

સુસાધુઓની પાસે ધનદત્તે કરેલી યાચના
અને આજના કેટલાકોની યાચના:

આ રીતિએ વસુદત્ત, શ્રીકાન્ત અને ગુણવતી સંબંધી ફરમાવ્યા બાદ, શ્રી જયભૂષણ નામના તે કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ ધનદત્તના વૃત્તાન્તનું વર્ણન કરે છે. તમને યાદ તો હશે કે-ધનદત્ત એ વસુદત્તનો વડિલ ભાઇ હતો અને સાગરદત્તે પોતાની પુત્રી ગુણવતીનું વેવીશાળ આ ધનદત્તની સાથે કર્યું હતું: કારણ કે-તે અનુરૂપ ગુણવાળો હતો. ધ્યાનમાં રાખજો કે-આ ધનદત્તનો જીવ એ જ શ્રી રામચન્દ્રજીનો જીવ છે. ધનદત્તની ભવિત-

વ્યતા સુન્દર છે, એટલે એને ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ સંયોગોની પ્રાપ્તિ થઇ છે.

અહીં ફરમાવે છે કે–તે ધનદત્ત પોતાના ભાઈ વસુદત્તનો વધ થવાથી પીડાવા લાગ્યો અને ધર્મહીન બન્યો થકો જ્યાં–ત્યાં ભટકવા લાગ્યો. એક વાર એવું બન્યું કે–ધનદત્ત ક્ષુધાતુર બન્યો થકો રાતના ભટકી રહ્યો છે. ક્ષુધાતુર બનીને રાતના ભટકી રહેલા તે ધનદત્તે સાધુઓને જોયા. સાધુઓને જોતાંની સાથે જ, ભૂખ્યા એવા ધનદત્તે, સાધુઓની પાસે ભોજનની યાચના કરી.

સ૦ સાધુઓ પાસે ભોજનની માગણી અને તે પણ રાતે ?

એમાં તમને બહુ આશ્ચર્ય થાય છે એમ ? ધનદત્ત ધર્મહીન બનીને ભટકી રહ્યો છે, ભૂખ્યો છે અને તે સુસાધુઓના આચાર–વિચારોથી અપરિચિત હોય એ પણ સુસંભવિત છે. સાધુઓને જોતાં એને એમ થઈ ગયું હોય કે–' સાધુઓ દયાળુ હોય એ સ્વાભાવિક છે, એટલે એમની પાસે ખાવાનું હશે તો મારા જેવા ભૂખ્યા માણસની યાચનાનો તિરસ્કાર નહિ કરે ' અને એમ માનીને ધનદત્તે સાધુઓની પાસે ભોજનની યાચના કરી હોય, એ બનવાજોગ છે : પણ આજે તો નિર્ગ્રન્થ સાધુઓની પાસે કેટલાકો કેવી કેવી યાચનાઓ કરે છે, એ જાણો છો ? બજારના ભાવ કાઢી આપવા કે ફીચરના આંકડા શોધી આપવા, એ સાધુનું કામ છે ?

સ૦ નહિ જ.

છતાં આજે સાધુના આચાર–વિચારોથી સર્વથા અનભિજ્ઞ નહિ, એવા પણ માણસો સાધુઓ પાસેથી એવું કાંઈક મેળવવાની આશા રાખે છે કે નહિ ? ‘ સાધુઓ ધર્મ જ દે અને ધર્મને માટે જ સાધુઓની સેવા આદિ હોઈ શકે ’–આ વસ્તુને સમજી, એનો અમલ નહિ કરી શકવા છતાં પણ, છેવટ એથી વિપરીતપણે તો નહિ જ વર્તવાની ભાવનાવાળા કેટલા ? અવસરે સાધુઓ પાસેથી પૈસા કમાવાનો કીમીયો મેળવવાનું ધર્મસ્થાનોમાં આવનાર કોઇને ય મન ન થાય ?

સ૦ એમ તો ન જ કહેવાય.

શું એવી ઇચ્છા રાખનારને સાધુઓના આચાર–વિચાર કેવા હોવા જોઇએ એની કશી જ ગમ નથી ? ઉલ્ટું, વૃત્તિ તો એ હોવી જોઈએ કે–આ (સાધુ) વેષમાં રહેલો કોઈ ભાનભૂલો બનીને ભાવતાલ કાઢી આપવા આદિની વાત કરે, તો કહી દેવું જોઇએ કે–‘ મહારાજ ! આપ ભૂલ્યા. આ આપનું કામ નહિ. આપે તો અમારી અર્થ–કામની લોલુપતા ટળે એવું જ કહેવાનું હોય. ’

સ૦ એવા વેષધારિઓ પણ મળી જ રહે છે ને ?

માટે તો કેવળ વેષ એ જ પૂજાનું કારણ છે એમ કોઈ કહેતું નથી. જેમ ચોટ્ટાઓ શાહુકારનો અને ગૂન્હે-

ગારો પોલીસનો વેષ સજીને પણ ચોરી આદિ કરે, એ બને ને ?

સ૦ એવું તો બની જાય.

ત્યારે સમજો કે-આ વેષમાં પણ એવા હોય. આ વેષ એવો છે કે-પહેલી તકે આ વેષમાં રહેલો ઉત્તમ લાગે, ઉત્તમ પુરૂષોનો વેષ છે માટે એનું ઔચિત્ય પણ જાળવવું જોઇએ, પણ તે પછી એ જોવું જ જોઈએ કે-એનું વર્ત્તન વેષને અનુરૂપ છે કે વિપરીત છે ? આપણે વેષપૂજક છીએ કે ગુણપૂજક ? વેષપૂજક ખરા, પણ આપણી એ વેષ-પૂજકતા ય ગુણપૂજકતાને આભારી છે. વેષ અને ગુણ-બન્ને ય તરફ આપણી નજર હોવી જોઇએ. કુશળ દંભિઓ જેમ વેષપરિવર્ત્તનનો દંભ કરી શકે છે, તેમ ગુણદર્શનનો દંભ પણ કરી શકે છે. આથી ધર્મના અર્થી આત્માઓએ તો જેમ બને તેમ વધુ ને વધુ ચકોર બનવું જોઇએ. કહેવાની વાત તો એ હતી કે-ધનદત્તની માગણી ગેરવ્યાજબી હોવા છતાં પણ, આજના કહેવાતા સુધારકો અને બીજા પણ કેટલાકો સુસાધુઓની પાસે જે માગણી કરે છે, તેના જેટલી ધનદત્તની માગણી ભયંકર નથી. ધનદત્તે સમજવા છતાં પાપયાચના કરી છે એમ નથી, જ્યારે આજના કેટલાકો તો સમજવા છતાં પણ પાપયાચના કરે છે અને તે પણ કેવી રીતિએ ? સાચો સાધુ જ તે, કે જે આવી યાચનાનો સ્વીકાર કરે, એમ બોલીને !

ધનદત્તને મુનીશ્વરનો ઉપદેશ :

અહીં તો સાધુઓની પાસે ધનદત્તે ભોજનની યાચના કરી, એટલે તે સાધુઓ પૈકીના એક મુનિવરે કહ્યું કે-

" दिवापि न हि साधूनां, भक्तपानादिसंग्रहः । "

અર્થાત્-સાધુઓની પાસે અન્ન-પાનાદિનો સંગ્રહ દિવસના વખતે પણ હોતો નથી. દિવસના વખતે પણ જે સાધુઓ અન્ન-પાનાદિનો સંગ્રહ કરી રાખે નહિ, તે સાધુઓ પાસે રાત્રિના તો અન્ન-પાનાદિનો સંગ્રહ હોય જ શાનો ?

આ રીતિએ પોતાના સાધ્વાચારનો ખ્યાલ આપ્યા બાદ, તે મુનીશ્વર, ધનદત્તને પણ રાત્રિભોજનના ત્યાગનો ઉપદેશ આપતાં ફરમાવે છે કે-

" तवापि नोचितं रात्रौ, भोक्तुं पातुं च भद्रक !।
को वेत्ति जीवसंसक्ति-मन्नादौ तमसीदृशे ? ॥१॥ "

હે ભદ્રક ! રાત્રિના વખતે ખાવું અને પીવું, એ તારે માટે પણ ઉચિત નથી. અન્ન આદિમાંની જીવસંસક્તિને આવા અન્ધકારમાં કોણ જાણે છે ? તે મુનીશ્વરે ધનદત્તને માત્ર આટલો જ બોધ આપ્યો છે એમ નથી, પણ બીજી ય કેટલીક વાતો સંભળાવી છે.

રાતના દૂધ સંસ્થામાં અપાય ?

આજ તો કહેશે કે-' ભૂખ્યાને ઉપદેશ હોય ?

ભૂખ્યાને ભૂખ ભાગવાની સગવડ કરી આપવી નહિ અને ત્યાગની વાતો કરવી, એ ન ચાલે.' અહીં મુનીશ્વરે શું કર્યું? ધનદત્ત ભૂખ્યો છે, છતાં સલાહ કેવી આપી? તારે પણ રાતના ભોજન-પાન કરવું એ ઉચિત નથી! સાધુઓની સલાહ આવી જ હોય. સાધુઓ સલાહ આપે યોગ્ય આત્માઓને, પણ સલાહ આપે તો તે આવી જ આપે. ભૂખ્યાને પણ રાત્રિભોજન કરવાની સલાહ સાધુઓ તો ન જ આપે. આજે પોતે સ્થાપેલી સંસ્થામાં વિદ્યાર્થિઓને રાતના દૂધ પાવાની સલાહ છૂપી રીતિએ પણ અપાય છે કે નહિ?

સ૦ ઉપદેશની કે સલાહની વાત નથી, પણ રિપોર્ટમાં વિદ્યાર્થીઓને રાતના દૂધ અપાય છે એટલી વાત છે.

સંસ્થાના સ્થાપકને શિરે એની કોઈ જવાબદારી ખરી કે નહિ? પૈસા આપનારાઓએ પૈસા કયી બુદ્ધિથી આપેલા? સંસ્થામાં પણ રાતના દૂધ અપાય, તો સંસ્કાર કેવા પડે? સાંભળવા મુજબ તો સ્થાપક રાતના દૂધ પીવાને આપતા વહીવટદારોનો અને રાતના દૂધ પીતા વિદ્યાર્થિઓનો બચાવ કરે છે. કહે છે કે-'એ દેશમાં એ વિના ચાલે નહિ.' આ વાત સાચી હોય, તો શું કહેવાય? સલાહ કરતાં ય શું આ વધારે ભયંકર નથી? સાધુના વેષમાં હોવા છતાં પણ, ધર્મબુદ્ધિથી સ્થાપવામાં આવેલી સંસ્થાના વિદ્યાર્થિઓને રાતના દૂધ આપવામાં

આવે તેનો અને વિદ્યાર્થિઓ રાતના દૂધ પીએ તેનો બચાવ કરવો, એ શું લાજીમ–ઘટિત છે ? ખરેખર, સાચા સાધુથી તો એમ થઇ શકે જ નહિ.

શ્રાવકધર્મની આરાધના કરીને
ધનદત્તનું દેવપણે ઉત્પન્ન થવું :

સાચા સાધુ ભૂખ્યાને પણ રાત્રિભોજન કરવાની સલાહ તો ન જ આપે. તેવા પ્રસંગે રાત્રિભોજન નહિ કરવાનો ઉપદેશ આપવો કે નહિ આપવો, એ ઉપદેશક સાધુઓએ વિચારી લેવાનું છે : કારણ કે–યોગ્યતા ન ભાળે તો ઉપદેશ ન પણ આપે, પણ ઉપદેશ આપે તો એવો જ આપે, કે જેવો ભૂખ્યા અને ભોજનની યાચના કરતા ધનદત્તને મુનીશ્વરે આપ્યો.

રાત્રિના સમયે જીવજંતુની ઉત્પત્તિ પણ ઘણી હોય છે. સૂર્યના તાપને એવાં જંતુઓ જીરવી શકતાં નથી, એટલે મરી જાય છે. જેમ ચોમાસામાં અળસીયાં આદિ જીવોની ઘણી ઉત્પત્તિ થાય છે ને ? તેમ રાત્રિના પણ જીવોત્પત્તિ ઘણી અને એથી જીવસંસક્તિ ઘણી હોય તે સ્વાભાવિક છે. રાત્રિના એવા એવા જીવોની ખાન–પાનાદિના અમુક અમુક પદાર્થોમાં ઉત્પત્તિ થાય છે, કે જે જીવોને ઇલેકટ્રીકના પ્રકાશમાં પણ જોઈ શકાય નહિ. આવાં આવાં અનેક કારણો હોઇને, ઉપકારિઓ ફરમાવે

છે કે-‘ગૃહસ્થોએ પણ રાત્રિના ખાન-પાનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.’

પેલા મુનીશ્વરે ધનદત્તને યોગ્ય જાણીને આ જાતિનો ઉપદેશ આપ્યો અને ધનદત્તના હૃદય ઉપર પણ તેની ઘણી જ સુન્દર અસર થઈ. જેમ જેમ મુનીશ્વર ઉપદેશનાં વચનો સંભળાવતા ગયા, તેમ તેમ ધનદત્તને એમ જ લાગતું ગયું કે-મારૂં અંતર અમૃતથી સીંચાઈ રહ્યું છે.

જેનું અંતર અમૃતથી સીંચાય, એ ભૂખને ભૂલી જાય ને? એનો સંતાપ ભાગી જાય ને? ધનદત્તમાં અપૂર્વ પરિવર્ત્તન આવ્યું. એણે શ્રાવકધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. શ્રાવકધર્મની આરાધના કરતો થકો મૃત્યુ પામીને એ ધનદત્ત સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવતા થયો.

ધનદત્તને દેવાએલી ગુણવતી, તેણીની માતા દ્વારા લોભના કારણે શ્રીકાન્તને પણ છૂપી રીતિએ દેવાઈ, એથી ગુસ્સે થઈને શ્રીકાન્તને હણવા જનાર ધનદત્તનો ભાઈ વસુદત્ત કયી દશાને પામ્યો? પહેલાં તિર્યંચપણાને પામ્યો અને તે પછી પણ એ દુર્ગતિમાં ભટકનારો બન્યો! જ્યારે ધનદત્તની ભવિતવ્યતા સુન્દર હોવાથી એને મુનીશ્વરનો યોગ થઈ ગયો અને શ્રાવકધર્મની આરાધનાથી એ દેવપણાને પામ્યો! એક જ પિતા અને એક જ માતાના બે પુત્રો, છતાં ફેર કેટલો બધો? ભાઈના હિત માટે પાપ કર્યું, એ કાંઇ દલીલ છે? કારમાં પાપ

આચરો અને નરકે જવું પડે ત્યારે કહો કે-' એ તો માબાપ માટે આચર્યાં હતાં.'-તો એવો બચાવ પરમાધામીઓ પાસે ચાલે ? નહિ જ. કોઇની સેવાના નામે પણ કોઇનો ઘાત કરવાને તૈયાર થવાય નહિ. ભાઈ, બાયડી, છોકરાં કે બીજા ગમે તેને માટે પાપ કરો પણ પરિણામ તો તમારે જ ભોગવવું પડશે ને ? માટે સમજો.

શ્રી રામચન્દ્રજીના જીવે સુગ્રીવના જીવ-બળદ ઉપર કરેલો ઉપકાર :

શ્રી જયભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ, આગળ ચાલતાં ફરમાવે છે કે-તે ધનદત્તનો જીવ સૌધર્મ દેવલોકના આયુષ્યને પૂર્ણ કરીને, ત્યાંથી ચ્યવ્યો અને મહાપુર નામના નગરમાં, મેરૂશેઠને ઘેર, તેમની ધારિણી નામની પત્નીની કુક્ષિથી પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. તેનું નામ પદ્મરૂચિ રાખવામાં આવ્યું. પદ્મરૂચિ નામનો તે શ્રેષ્ઠી પરમ શ્રાવકપણાને પામ્યો.

એક વાર પરમ શ્રાવક એવો તે પદ્મરૂચિ શ્રેષ્ઠી ઘોડા ઉપર સ્વાર થઇને ગોકુલ તરફ જઈ રહ્યો છે. જે રસ્તે થઇને પદ્મરૂચિ ગોકુલ તરફ જઈ રહ્યો છે, તે રસ્તામાં એક ઘરડો બળદ પડ્યો છે. એ બળદ મરવાની અણી ઉપર છે. ભાગ્યયોગે પદ્મરૂચિની નજર તે બળદ ઉપર પડે છે.

મૃત્યુ પામવાની તૈયારીવાળા તે વૃદ્ધ બળદને રસ્તે

પડેલો જોતાંની સાથે જ, પદ્મરૂચિના અન્તઃકરણમાં રહેલી કૃપાલુતા ઉછાળો મારે છે. શ્રાવકમાં કૃપાલુતા હોય ને? અને જેનામાં કૃપાલુતા હોય, તે અવસરે ઝળકયા વિના પણ ન રહે ને? કૃપાલુ એવો તે પદ્મરૂચિ તરત જ ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યો, મરવા પડેલા ઘરડા બળદની નિકટમાં ગયો અને તે બળદના કાન પાસે પોતાનું મોઢું લઇ જઇને તેણે શ્રી નવકાર મંત્રનું શ્રવણ કરાવ્યું.

પછી બળદ મર્યો, પણ બળદની ગતિ સુધરી ગઇ. યાદ રાખજો કે—આ બળદનો જીવ એ જ સુગ્રીવનો જીવ છે. આપણે જોઇ આવ્યા છીએ કે—સુગ્રીવને જ્યારથી શ્રી રામચન્દ્રજી મળ્યા, ત્યારથી તે તેમની સેવામાં સદાને માટે તત્પર બની રહ્યો છે. શ્રી રામચન્દ્રજી ઉપર સુગ્રીવ અત્યન્ત રાગવાળો છે અને એ રાગનું મૂળ આ જગ્યાએ નખાએલું છે. અહીં કહે છે કે—શ્રી નવકાર મંત્રનું શ્રવણ થવાના પ્રતાપે, તે બળદ, મરીને તે જ નગરમાં રાજપુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો. તે નગરના રાજા છત્રચ્છાયની શ્રીદત્તા નામની રાણીની કુક્ષિથી, એ બળદ રાજપુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો અને તેનું વૃષભધ્વજ એવું નામ રાખવામાં આવ્યું.

શ્રી નવકાર મંત્ર :

સ૦ નવકારના સ્મરણ માત્રનો આટલો બધો પ્રભાવ?

હા, શ્રી નવકાર મંત્રના શ્રવણ માત્રનો આટલો બધો

પ્રભાવ! શ્રી નવકાર મંત્રનો મહિમા પાર વિનાનો છે. પૂર્વે આયુષ્યનો બંધ ન કર્યો હોય, શ્રી નવકાર મંત્ર પ્રત્યે વિરોધભાવ ન હોય અને શ્રી નવકાર મંત્ર સાંભળતાં સાંભળતાં આયુષ્યનો બંધ પડે, તો નિયમા સારી ગતિ થાય. શ્રી નવકાર મંત્ર માત્ર છેલ્લી ઘડીએ જ સંભાળવાનો કે સંભળાવવાનો છે, એમ નથી. જીવનમાં એનું વધારેમાં વધારે રટણ, મનન અને ચિન્તન હોવું જોઇએ. જે અવસ્થામાં શરણુ આપવાની કોઇની પણ તાકાત નથી, તે અવસ્થામાં પણ જે શરણભૂત બની શકે છે, એવા મંત્રનું સ્મરણ આદિ કેટલું હોવું જોઇએ? એમાં કોને કોને નમસ્કાર છે એ જાણ્યું હોય અને શ્રી અરિહન્તાદિક જે પાંચને એમાં નમસ્કાર છે તે પાંચ પરમેષ્ઠિઓના સ્વરૂપનો ખ્યાલ હોય, તો તો વળી શ્રી નવકાર મંત્રનું સ્મરણ અને શ્રવણ અપૂર્વ લાભનું કારણ બને.

સ૦ તિર્યંચને પણ સંભળાવાય?

જરૂર. તિર્યંચો તો દેશવિરતિ ધર્મ પણ પામી શકે છે. દેવતાઓ દેશવિરતિ ન બની શકે, પણ તિર્યંચો દેશવિરતિ બની શકે.

સ૦ સર્વવિરતિ ન બની શકે?

તિર્યંચો વધુમાં વધુ દેશવિરતિપણાને જ પામી શકે.

સ૦ એનું કારણ શું?

જેમ દેવગતિ એવી છે કે—ત્યાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ એવા

પણ આત્મામાં દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિના પરિણામ પ્રગટી શકે જ નહિ. એ ગતિઓ જ એવી છે કે–ત્યાં તેવા પ્રકારનો ક્ષયોપશમાદિ થઈ શકે જ નહિ.

અન્તિમ અવસ્થામાં તો અવશ્ય
ઉત્તમ કૃપાભાવવાળા બનવું જોઈએ :

મરવા પડેલા બળદને જોતાં પદ્મરૂચિ શેઠ ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને તેના કાનમાં તે શેઠે શ્રી નવકાર મંત્રનું સ્મરણ કરાવ્યું, એ વાત પણ વિચારવા જેવી છે ને? આજના શેઠીયાઓ પાસેથી એવી આશા રાખી શકાય? જે શેઠીયાઓ માણસને પણ ન જોઇ શકતા હોય, તે જાનવરને તો શાના જ જોઇ શકે? અન્તિમ અવસ્થા ભોગવી રહેલો આદમી રસ્તે પડ્યો હોય અને તમારા જોવામાં આવે, તો મોટરમાંથી નીચે ઉતરી તેને શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવવાનું તમને મન થાય ખરૂં?

સ૦ લોક બેવકૂફ કહે.

લોક બેવકૂફ કહે, માટે કૃપાનો ત્યાગ કરનારા બેવકૂફ ગણાય કે લોક બેવકૂફ કહે તે છતાં પણ કૃપાપરાયણ બની રહેનારા બેવકૂફ ગણાય? અહીંયાં લોકથી ડરીને ચાલશો અને લોકના ડરે ધર્મનો ત્યાગ કરશો, તો પરલોકમાં લોક મદદ કરવા આવશે, એમ?

સ૦ લોકની વાત તો ઠીક, પણ એવા કૃપાભાવની જ ખામી છે.

આ ઈકરાર સાચો છે. કૃપાભાવથી ભરપૂર હૃદય હોય, તો આદમીને અવસરે લોકડરને ફગાવી દેતાં પણ વાર લાગતી નથી. કૃપાભાવની ખામી ટાળવા જેવી છે કે નહિ? કૃપાભાવમાં માત્ર આ લોકના જ સામાના હિતનો વિચાર હોય કે પરલોકના પણ સામાના હિતનો વિચાર હોય? બળદને શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવવામાં, તેના પરલોકના હિતનો જ વિચાર હતો ને? તમારે ઘેર કોઇ માંદું પડ્યું હોય, મરવાની ઘડીઓ ગણાતી હોય, તો શાની ધમાલ હોય?

સ૦ કાંઈ કે ય આશા હોય ત્યાં સુધી તો ડોઝ અને ઈન્જેક્શનની ધમાલ હોય.

ત્યારે મરનાર સમાધિપૂર્વક મરી શકે અને મરનારની ગતિ સુધરે, એવો પ્રયત્ન ક્યારે કરવાનો? મરનાર જ્યારે લગભગ છેડે પહોંચી જાય ત્યારે? માંદાની દવા કરવા છતાં પણ એને સમાધિભાવમાં સ્થિર બનાવવાનો ખૂબ ખૂબ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. દવા ન જ આપવી એમ નહિ, પણ સમાધિભાવ પેદા કરવાની અને ટકાવવાની ખૂબ ખૂબ કાળજી રાખવી જોઇએ. મરવા પડેલો વેદનાને શાન્તિથી ભોગવી શકે અને શ્રી અરિહંતાદિકનું સ્મરણ કરતો કરતો જ મરે એવો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. કેવળ ડોઝ અને ઈન્જેક્શન પાછળ મંડ્યા

રહેવું અને મરનારના પરલોકના હિતનો વિચાર નહિ કરવો, એ વસ્તુતઃ કૃપાલુતા નથી.

સ૦ બધે એવું નથી.

બધે જ એવું છે એમ હું કહેતો પણ નથી. એવાં કુટુમ્બો પણ છે, કે જ્યાં મરવા પડેલાઓને સમાધિભાવમાં જ મગ્ન બનાવી રાખવાના ઘણા ઘણા પ્રયત્નો થાય છે. આ તો સૂચવવાનું એટલું જ કે-તમારે ત્યાં એ સ્થિતિ ન હોય તો તે પેદા કરવી જોઇએ. એમ થવું જોઇએ કે-પદ્મરૂચિ શ્રેષ્ઠિના જેવી કૃપાલુતા આપણા હૈયામાં ક્યારે પ્રગટે ? કોઇ પણ જીવને અન્તિમ અવસ્થા ભોગવતો જોતાંની સાથે જ, એને શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવવાનું આપણને મન થવું જોઇએ. અન્ય જીવ ઉપર અન્તિમ અવસ્થા વખતે કરેલો ઉપકાર, કેટલીક વાર તો, એ આત્માના અને ઉપકાર કરનારના આત્માના પણ પારંપરિક મહાલાભને માટે થાય છે. આથી જ્યારે જ્યારે સંયોગ મળે, ત્યારે ત્યારે અન્તિમ અવસ્થાના સમયે ઉપકાર કરવામાં તો ખૂબ જ સાવધ રહેવું જોઇએ.

વૃષભધ્વજને જાતિસ્મરણ :

ધનદત્તના જીવે પદ્મરૂચિ તરીકેના ભવમાં, મરવા પડેલા ઘરડા બળદ ઉપર ઉપકાર કર્યો, એના કાનમાં શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવ્યો અને આપણે જોયું કે-શ્રી નવકાર મંત્રના શ્રવણના પ્રભાવથી તે બળદનો જીવ

તે જ નગરમાં રાજપુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો. તે રાજપુત્ર વૃષભધ્વજ એક વાર યથેચ્છપણે ભમતો ભમતો તે જગ્યાએ પહોંચી ગયો, કે જે જગ્યાએ પૂર્વભવમાં પોતે ઘરડા બળદ તરીકે શ્રી નવકાર મંત્રનું શ્રવણ કરતાં થકાં મૃત્યુ પામ્યો હતો. પોતાના પૂર્વજન્મના સ્થાનના દર્શનથી તે રાજપુત્ર વૃષભધ્વજ જાતિસ્મરણ જ્ઞાનને પામ્યો. જાતિસ્મરણ જ્ઞાનને પામેલા તેને પોતાના પૂર્વજન્મનો ખ્યાલ આવ્યો.

વૃષભધ્વજની યોગ્યતા :

જાતિસ્મરણ જ્ઞાનના બળે એણે પોતાની અન્તિમ અવસ્થાનો સઘળો જ ચિતાર નજરોનજર જોતો હોય તેમ જોયો. એને યાદ આવ્યો કે–હું ઘરડો બળદ હતો, રસ્તે મરવા પડ્યો હતો, ત્યાં એક પરમ ઉપકારી પુરૂષ ઘોડેસ્વાર થઇને આવ્યો, મને મરણ સન્મુખ બનેલો જોઈ તે ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યો, મારી નિકટમાં આવ્યો, મને તે ઉપકારિએ શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવ્યો અને એના પ્રતાપે જ અત્યારે હું રાજપુત્ર તરીકે જન્મીને રાજસુખ ભોગવી રહ્યો છું! મારા ઉપર એનો કેટલો બધો ઉપકાર? પોતાના કાનમાં શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવનાર પરમ ઉપકારિને શોધી એની ભક્તિ કરવાનો ઉમળકો તે વૃષભધ્વજના અંતરમાં પ્રગટ્યો. ઉપકારિના દર્શનની એને તીવ્ર ઉત્કંઠા થઈ. કેટલી યોગ્યતા? આવી

યોગ્યતા વિના કામ થાય ? તમે જોશો કે-રાજપાટ આપવાને માટે પણ એ તૈયાર થશે. અન્તિમ અવસ્થામાં, બળદ તરીકે હોવા છતાં પણ, રસ્તે મરવા પડેલો તે વખતે શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવ્યો, એ ઓછો ઉપકાર છે ? એ ઉપકાર પાસે રાજ્યાદિકની શી કિંમત છે ? એને એમ ન થયું કે-મારૂં ભાગ્યું હતું માટે આમ બન્યું ! એની ભવિતવ્યતા સારી ન હોત તો આવો ઉપકારી મળત નહિ-એ વાત સાચી, પણ સારી ભવિ-તવ્યતાને ફળવામાં જે નિમિત્ત થયો, તેને કેમ ભૂલાય ? પેલાની ભાવના કેટલી ઉત્તમ ? હું બળદ છતાં મારી શુભ ગતિની ચિન્તા એને થઇ અને મારી મલિનતાદિનો ખ્યાલ કર્યા વિના મને શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવી દુર્ગતિથી બચાવ્યો, એ કેટલો બધો ઉત્તમ ?

ઉપકારિને શોધવાનો વૃષભધ્વજનો પ્રયત્ન :

વૃષભધ્વજ વિચાર કરે છે કે-એ ઉપકારી મળે શી રીતિએ ? એને શોધવો ક્યાં ? ' ભાગ્ય હશે તો મળશે '-એમ વિચારીને તે બેસી રહેતો નથી. ગમે તે ભોગે શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવનાર ઉપકારિને શોધી કાઢવાનો એણે નિર્ણય કર્યો. એ માટે એ વૃષભધ્વજે એ જ જગ્યાએ એક ચૈત્ય બનાવ્યું.

મંદિર કરાવીને એક ભીંત ઉપર તેણે મરવા પડેલા ઘરડા બળદને ચીતરાવ્યો, તેના કાનમાં શ્રી નવકાર

મંત્રને સંભળાવનાર તે પુરૂષને તેવા જ આકારમાં ચીતરાવ્યો અને પાસે ઉભેલા પલાણુવાળા ઘોડાને પણ તેવી જ રીતિએ ચીતરાવ્યો. ચિત્ર એવું આબેહૂબ બનાવ્યું કે–એ મિત્ર સાથે સંબંધ ધરનારને એ વિચારમુગ્ધ બનાવ્યા વિના ન રહે.

આ પછી ત્યાં ચોકીદારોને મૂકયા. ચોકીદારોને કહી રાખ્યું કે–'આ ચિત્રને જોનારાઓ તરફ તમારે પૂરતી નજર રાખવી અને જે કોઇ આદમી આ ચિત્રના પરમાર્થને પામી જઇને જોતો જણાય, તે આદમીના સંબંધમાં તમારે તરત જ મને ખબર આપવી.

ઉપકારિઓને શોધી કાઢવા માટે કેટલો અને કેવો પ્રયત્ન? વિચારવા જેવી વાત છે ને? ઉપકાર કેટલો? શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવ્યો એટલો જ ને? એક નવકારદાતાને શોધવાનો આટલો પ્રયત્ન હોય? જરૂર હોય, આથી અધિક પ્રયત્ન પણ શકય હોય તો હોય, પણ તે કયારે? શ્રી નવકાર મંત્ર તરફ સદ્દભાવ પેદા થાય ત્યારે! વિચાર કરો કે–'આપણને નવકારદાતા તરફ સદ્દભાવ છે!' જ્યાં સુધી વસ્તુ પ્રત્યે સદ્દભાવ ન જાગે, ત્યાં સુધી તે વસ્તુ દેનાર તરફ સદ્દભાવ ન પ્રગટે–એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઈ જ નથી.

શ્રી નવકાર મંત્ર ફળે કોને?

શ્રી નવકાર મંત્ર, એ શું છે? શ્રી અરિહંતાદિક

પાંચ પરમેષ્ઠિઓને નમસ્કાર અને તેના ફલનું વર્ણન. પાંચને નમસ્કાર પછી શું આવે છે?

एसो पंचनमुक्कारो, सव्वपावप्पणासणो ।

શ્રી અરિહંતાદિક પાંચને કરેલો નમસ્કાર કેવો છે? તો કે? સર્વ પાપનો નાશ કરનારો છે. અને એ નમસ્કાર સર્વ પાપોનો નાશ કરનારો છે, માટે જ સર્વ મંગલોમાં પ્રથમ મંગલ તરીકેની એની ગણના છે. આવો મંત્ર ફળે કોને? પાપરસિકને જેવો ફળવો જોઈએ તેવો ન ફળે. આવા મંત્ર તરફ જેવો સદ્ભાવ જાગવો જોઇએ તેવો સદ્ભાવ તેના જ અંતરમાં જાગે, કે જેના અંતરમાં પાપનો ડર હોય, પાપનો કંપ હોય. પાપભીરૂ આત્માને ખ્યાલ આવી જાય તો આ મંત્ર એને સંસારસાગરથી નિસ્તાર પમાડ્યા વિના ન રહે. એ જ રીતિએ પાપરસિક બનીને જે કોઈ આની આશાતના કરે તેનો ભયંકર રીતિએ દુર્ગતિઓમાં ભટકતાં ભટકતાં ક્યારે પાર આવે તે કહી શકાય નહિ. પાપનાશક વસ્તુની પાપબુદ્ધિએ આરાધના કરવી, એ પણ એક પ્રકારની એની આશાતના છે. આજે કેટલાકો કહે છે કે–'નવકાર ઘણા ગણ્યા, પણ ફલ કાંઈ ન મળે!' એવાઓને કહેવું પડે કે–'એ તો વિચાર કે–તે ગણીને આરાધના કરી કે આશાતના? કયી બુદ્ધિએ ગણતો હતો?' ખરેખર, જે આત્માઓ

પાપબુદ્ધિનો ત્યાગ કરવાની ભાવનાવાળા છે, પાપથી ડરનારા છે, પાપથી બચવાની ભાવનાવાળા છે, તેમને જ શ્રી નવકાર મંત્ર, જેવી રીતિએ ફળવો જોઇએ તેવી રીતિએ ફળે છે.

વૃષભધ્વજ અને પદ્મરૂચિનો મેળાપ :

વૃષભધ્વજ તો ચૈત્ય બનાવરાવીને, ચિત્ર ચિતરાવીને અને ચોકીદારોને રોકીને પોતાના નિકેતને ચાલ્યો ગયો. એ પછી કોઈ એક વેળાએ શ્રેષ્ઠિપુંગવ પદ્મરૂચિ ત્યાં ચૈત્યના દર્શન–વંદન માટે આવી પહોંચે છે. શ્રી અરિહંત પરમાત્માના બિમ્બને નમસ્કાર કર્યા બાદ, પરમ શ્રાવક એવા તે પદ્મરૂચિએ પેલા ચિત્રને જોયું. ચિત્રને જોતાંની સાથે જ તે વિસ્મય સાથે બોલી ઉઠે છે કે– ' આ સર્વ મને જ લાગુ પડે છે ! '

વૃષભધ્વજના ચોકીદારો એ સાંભળે છે અને તરત જ એ વાતની વૃષભધ્વજને ખબર પહોંચાડે છે. વૃષભધ્વજ પણ વિના વિલંબે ત્યાં આવી પહોંચે છે અને પદ્મરૂચિને પૂછે છે કે–' શું તમે આ ચિત્રમાં આલેખવામાં આવેલા વૃત્તાન્તને જાણો છો ? '

પદ્મરૂચિ કહે છે કે–' કેટલાક સમય પહેલાં, મરતા એવા આ બળદને મેં શ્રી નવકાર મંત્રનું દાન કરેલું. એ વાતને જાણતા એવા કોઇએ આ ચિત્રમાં મને આલેખ્યો છે. '

પદ્મરૂચિના મુખેથી આટલો ખુલાસો સાંભળતાંની સાથે જ વૃષભધ્વજ તેને નમસ્કાર કરે છે અને કહે છે કે–'જે આ ઘરડો બળદ છે, તે જ હું શ્રી નવકાર મંત્રના શ્રવણના પ્રભાવથી રાજપુત્ર બન્યો છું. તિર્યંચ યોનિમાં તો હું તે વખતે પણ હતો અને જો કૃપાળુ એવા તમે મને શ્રી નવકાર મંત્ર ન આપ્યો હોત, તો હું કયી યોનિમાં જાત? આથી સર્વ પ્રકારે કરીને તમે જ મારા ગુરૂ છો, તમે જ મારા સ્વામી છો અને તમે જ મારૂં દૈવત છો, તો તમે આ વિશાળ રાજ્યને ભોગવો. આ રાજ્ય મારૂં હોવા છતાં પણ તમારૂં જ દીધેલું છે.'

આ બધું રાજ્યનો માલિક બોલે છે! પદ્મરૂચિ તો એનો પ્રજાજન ગણાય ને? પણ અત્યારે વૃષભધ્વજ પદ્મરૂચિને પ્રજાજન તરીકે નથી જોતો. એ તો એને મહા ઉપકારી તરીકે જ જૂએ છે.

કૃતઘ્ન મટો અને કૃતજ્ઞ બનો :

વૃષભધ્વજની આ જાતિની વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ પ્રશંસા જ માગી લે છે ને? કોઇ પણ ગુણાનુરાગી વૃષભધ્વજની આવી ઉત્તમ દશાની અનુમોદના અને પ્રશંસા કર્યા વિના રહી શકે નહિ. આવા પ્રસંગોને તો એવા યાદ રાખી લેવા જોઇએ, કે જેથી કૃતઘ્નતા આપણા હૈયાને ય સ્પર્શી શકે નહિ. કૃતઘ્નતા હૈયાને ય સ્પર્શે નહિ, પછી કૃતઘ્નપણાની પ્રવૃત્તિ હોય જ શાની? કૃતઘ્-

જ્ઞતા જાય અને કૃતજ્ઞતા આવે, એ માટે આવાં આવાં ઉદાહરણોનો વારંવાર વિચાર કરવો. પહેલાં તો ઉપકારી પ્રત્યે સદ્ભાવ જાગવો મુશ્કેલ, ઉપકારી પ્રત્યે સદ્ભાવ જાગ્યા પછી પણ ઉપકારિના દર્શનાદિની ઇચ્છા થવી મુશ્કેલ, ઉપકારિના દર્શનાદિની ઇચ્છા થયા પછી પણ ઉપકારિને શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન થવો એ મુશ્કેલ અને એ પ્રયત્ન થાય તથા ઉપકારિનો ભેટો પણ થાય, તો ય એ ઉપકારિનો નિખાલસપણે ઉપકાર માની એના ઉપકારથી મળેલું ફલ એને સમર્પી દેવાને તૈયાર થવું એ મુશ્કેલ. કૃતઘ્ન મનોવૃત્તિ જાય નહિ અને કૃતજ્ઞ મનોવૃત્તિ પ્રગટે નહિ, ત્યાં સુધી મહા ઉપકારિના પણ ઉપકારને સમજી શકાય અને એ ઉપકારના બદલા રૂપે કાંઇક ને કાંઇક, પોતાની શકયતા મુજબ કરી છૂટવાની ભાવના જાગે એ શકય નથી.

એકમેકપણે વસવું :

અહીં તો, ઉપકારિના ચરણે સર્વસ્વનું સમર્પણ કરી દેવાને વૃષભધ્વજ તૈયાર થયો અને પદ્મરૂચિ પણ તેના આગ્રહને સર્વ પ્રકારે ઠેલી શકયો નહિ.

સ૦ રાજ્ય લઈ લીધું ?

પદ્મરૂચિ એવું કરે જ નહિ. એ કાંઇ રાજ્યનો લોભી નહિ હતો કે પોતે કરેલી કૃપાનો આવો બદલો મેળવવાની ભાવનાવાળો પણ નહિ હતો. આ તો વૃષભધ્વજને

અતિશય આગ્રહ હતો, એટલે પદ્મરૂચિ તેની સાથે રહેવા લાગ્યો. વૃષભધ્વજ એવી રીતિએ વર્ત્તવા લાગ્યો કે-એ બન્ને વચ્ચે કોઈ પણ પ્રકારની ભિન્નતા ન હોય. આ રીતિએ પરમ શ્રાવક પદ્મરૂચિની સાથે એકમેકપણે રહેતો તે વૃષભધ્વજ, શ્રાવકનાં વ્રતોનું પાલન કરતાં થકાં જીવન વ્યતીત કરવા લાગ્યો. શ્રાવકની સાથે વસનાર કેવો બને? પેલો શ્રાવક બને કે શ્રાવક શ્રાવકપણાને તજે? શ્રાવકે તો એવી રીતિએ વર્તવાને પ્રયત્નશીલ બનવું જોઇએ, કે જેથી જે કોઇ લાયક આત્મા એના પરિચયમાં આવે, તે ધર્મસન્મુખ અને ધર્મનો આરાધક બન્યા વિના રહે નહિ. શ્રાવકના આચાર-વિચાર એવા હોય કે-એ જોતાં યોગ્ય તિર્યંચો પણ માર્ગને પામી જાય.

આપણે એ સ્થિતિમાં મૂકાઈએ તો?

આમાં તમારે તમારી જાતનો પણ વિચાર કરવા જેવો છે. તમે વૃષભધ્વજના જેવી સ્થિતિમાં મૂકાયા હો તો શું કરો અને પદ્મરૂચિના જેવી સ્થિતિમાં મૂકાયા હો તો શું કરો? વૃષભધ્વજના જેવી સ્થિતિમાં આપણે મૂકાયા હોઇએ, તો આપણને ઉપકારિનો ઉપકાર યાદ આવે?, ઉપકારિના દર્શનનું મન થાય?, ઉપકારિને ઓળખતા ન હોઇએ તો બનતા પ્રયત્ને ઉપકારિને શોધી કાઢવાની ભાવના થાય? એવી ભાવના થાય તો ય એને અમલ થાય અને જ્યારે ઉપકારી મળી જાય તે વખતે નમસ્કાર કરીને વૃષભધ્વજે જે કહ્યું તેવું કહેવાને તથા

તે મુજબ વર્ત્તવાને આપણે તૈયાર થઇએ ખરા ? એ જ રીતિએ પદ્મરૂચિના જેવી સ્થિતિમાં આપણે મૂકાયા હોઇએ તો શું કરીએ ? પદ્મરૂચિ જેટલા શ્રીમંત હોઇએ, તો રસ્તે ચાલતાં જનાવરને મરવા પડેલું જોઇને, વાહનનો ત્યાગ કરી–તેની પાસે જઈ–તેના કાનમાં શ્રી નવકાર મંત્ર સંભળાવવાનું આપણને મન થાય ? જેના ઉપર આપણે ઉપકાર કર્યો હોય, તે પોતાનું રાજ્ય આપવાને તત્પર બની જાય તો આપણને તે લેવાનું મન થઈ જાય કે નહિ ? તેમજ રાજાની સાથે વસતાં આપણને ભોગસુખો ભોગવવાનું મન થાય કે આપણે જાતે શ્રાવકધર્મના પાલનમાં સ્થિર રહીને સામાને શ્રાવકધર્મના પાલનમાં ઉદ્યમશીલ બનાવીએ ? આવી આવી રીતિએ આપણે આપણી દશાનો વિચાર કરવો જોઈએ. આ શ્રવણ શા માટે છે ? દોષ કાઢવા માટે અને ગુણ પ્રગટાવવા માટે ને ? અવસરે અવસરે આપણે આપણી દશાનું વિવેકપૂર્વક નિરીક્ષણ ન કરીએ, તો આપણા દોષ જાય શી રીતિએ અને આપણામાં ગુણો પ્રગટે શી રીતિએ ? આપણે આપણી દશાનો તો હરવખતે વિચાર કરવો જોઇએ.

પદ્મરૂચિ અને વૃષભધ્વજ કેટલાક
ભવો બાદ શ્રી રામ–સુગ્રીવ તરીકે :

હવે આગળ શું બન્યું તેનું વર્ણન કરતાં કેવલજ્ઞાની

શ્રી જયભૂષણ મહર્ષિ ફરમાવે છે કે-પદ્મરૂચિ અને વૃષભધ્વજ, એ બન્નેય પુણ્યાત્માઓ લાંબા કાળ સુધી શ્રાવકપણાને સમ્યક્ પ્રકારે પાળીને મરણ પામ્યા અને મરણ પામેલા તે બન્ને ઇશાન કલ્પમાં પરમર્દ્ધિક દેવો તરીકે ઉત્પન્ન થયા.

ઇશાન કલ્પમાં પરમર્દ્ધિક દેવ તરીકેની સંપદાઓ ભોગવ્યા બાદ, પદ્મરૂચિનો જીવ ત્યાંથી ચ્યવીને નંદાવર્ત્ત નામના નગરમાં ઉત્પન્ન થયો. મેરૂપર્વતની પશ્ચિમ બાજુએ આવેલા વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર એ નગર હતું અને ત્યાં તે વખતે નંદીશ્વર નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એ નંદીશ્વર રાજાની જે કનકાભા નામની રાણી હતી, તેની કુક્ષિથી તે પદ્મરૂચિનો જીવ ઉત્પન્ન થયો અને તેનું નયનાનંદ એવું નામ રાખવામાં આવ્યું. તે નયનાનંદે કેટલોક કાળ રાજ્ય ભોગવ્યા પછીથી પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી અને જીવનના અન્તકાલ પર્યન્ત પ્રવ્રજ્યાનું પાલન કરીને તે માહેન્દ્ર નામના દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો.

ધનદત્તમાંથી દેવતા બન્યા બાદ પદ્મરૂચિ બનેલો અને પદ્મરૂચિમાંથી દેવતા બન્યા બાદ નયનાનંદ બનેલો તે જીવ, માહેન્દ્ર દેવલોકનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને ચ્યવ્યો અને પૂર્વવિદેહમાં આવેલી ક્ષેમાપુરી નામની નગરીમાં, તે નગરીના રાજા વિપુલવાહનને ઘેર, વિપુલવાહનની

પદ્માવતી નામની રાણીની કુક્ષિથી જન્મ્યો. શ્રીચંદ્ર એવું તેનું નામ રાખવામાં આવ્યું. અહીં પણ કેટલોક વખત રાજ્ય ભોગવીને, તે શ્રીચંદ્રે સમાધિગુપ્ત નામના એક મુનિવરની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. દીક્ષાનું પાલન કરતાં થકાં આયુષ્યને પૂર્ણ કરીને તે બ્રહ્મલોક નામના દેવલોકમાં ઈન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો.

ત્યાંથી ચ્યવીને પદ્મરૂચિનો જીવ, મહા બલવાન બલભદ્ર એવા આ રામચન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો છે અને વૃષભધ્વજનો જીવ પણ ક્રમે કરીને આ સુગ્રીવ બન્યો છે.

સ૦ વૃષભધ્વજના પછીના ભવોનું વર્ણન ન કર્યું ?

ઈશાન કલ્પ પછી એ બન્નેનો મેળાપ ન થયો અને એથી તેનું વર્ણન કરવાની જરૂર ન લાગી હોય તો તે શક્ય છે. પૂર્વભવોના વર્ણનમાં, મોટે ભાગે ટૂંકમાં જરૂર પૂરતી હકીકત કહેવાય. વળી શ્રી બિભીષણનો પ્રશ્ન અત્યંત રાગના કારણને લગતો હતો અને એ વાત તો બળદ તથા વૃષભધ્વજ તરીકેના ભવના સંબંધથી કહેવાઈજ ગઈ.

ઉન્નત પરંપરા મેળવવી છે?

આપણે અહીં એ વિચારવું જોઇએ કે—એક વાર અચાનક પણ મુનિઓનો યોગ થઈ જવાથી ધનદત્તના

આત્માને કેટલો બધો લાભ થયો? ધનદત્તની શરૂઆત કેવી? ભૂખ્યે પેટે ભટકતો હતો, એમાં રાત્રિના વખતે સાધુઓને જોયા, સાધુઓને જોતાં તેમની પાસે ભોજનની યાચના કરી, સાધુઓએ તેને ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો, એ ઉપદેશ ધનદત્તના હૈયામાં અમૃતના સિંચન જેવો નિવડ્યો, એ શ્રાવક બન્યો અને તે પછી તો તે કેવી કેવી ઉચ્ચ દશાને પામ્યો, એ આપણે જોયું. એક વાર ઉત્તમ આલંબન મળી જાય અને આપણને સારી રીતિએ ફળી જાય, તો પ્રાયઃ આવી ઉન્નત પરંપરા પ્રાપ્ત થવી એ સ્વાભાવિક છે. કોઈ તેવી ભવિતવ્યતા હોય અને તેવાં કોઈ નિમિત્તો મળતાં પતન થઈ જાય એ જૂદી વાત છે, પરન્તુ મોટા ભાગે તો સારી ભવિતવ્યતા હોય તો આત્મા જેમ જેમ કાળ જતો જાય તેમ તેમ ઉન્નત ઉન્નત દશાને પામતો જાય. આપણે આવી પરંપરાના અર્થી ખરા કે નહિ? આપણને આવી પરંપરા મેળવવાની ઇચ્છા ખરી? આવી પરંપરા મેળવવા માટે અત્યારે આપણને ઘણી જ ઉત્તમ સામગ્રી મળી છે. મનુષ્યભવ તો મળ્યો છે, પણ તે આર્યદેશમાં, આર્યજાતિમાં અને પાછો જૈનકુળમાં મળ્યો છે, આપણા પરમ સદ્ભાગ્યે આપણને શુદ્ધદેવ, શુદ્ધગુરૂ અને શુદ્ધધર્મની સુન્દર સામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ છે. આટલી બધી એક એકથી ચઢીયાતી અને પરમ પુણ્યોદય વિના ન મળે એવી સામગ્રી આપણને પ્રાપ્ત થઈ ગઈ છે. હવે તો આપણે

આપણું ભવિષ્ય કેવું સર્જવા માગીએ છીએ, એનો વિચાર કરવાનો છે. ધનદત્તે પોતાનું ભવિષ્ય જેવું સર્જ્યું, એથી પણ વધારે સુન્દર ભવિષ્ય સર્જવાની આપણી ભાવના હોવી જોઇએ. આ સામગ્રીનો પૂરેપૂરો લાભ ઉઠાવી લેવાની આપણી તીવ્ર આકાંક્ષા હોવી જોઇએ.

કિંમતી હીરા કરતાં ય કિંમતી ક્ષણ :

સ૦ એટલું સદ્ભાગ્ય ક્યાંથી લાવવું ?

ધનદત્ત કરતાં તમારૂં ભાગ્ય ઉતરતું છે ? એના ભાગ્યે તો એને ભૂખ્યે પેટે ભટકતો બનાવ્યો હતો. એ હાલતમાં પણ એને મુનીશ્વરનો યોગ ફળ્યો, તો તમને શા માટે ન ફળે ? આપણી ભવિતવ્યતા સારી નથી, એમ આપણે શા માટે માની લેવું જોઈએ ? આપણે પ્રયત્નશીલ બનીએ, તો આપણે આપણી ભવપરંપરાને ઉન્નત બનાવી શકીએ અને અલ્પ કાળમાં જ મુક્તિ પામીએ–એમ માનીને જેમ બને તેમ વધારે ઉદ્યમશીલ બનવું જોઈએ. આવી ઉત્તમ તકો જીવને ઘડીએ ઘડીએ મળે છે, એમ ? ઉત્તમ તક મળ્યા પછી સદુપયોગ ન થાય અને દુરૂપયોગ થાય, તો ફેર કેટલા કાળે ઉત્તમ તક મળે એ કહી શકાય નહિ. બજારમાં કમાવાની અને તે પણ દરિદ્રીમાંથી મોટા શ્રીમંત બની જવાની તક રોજ મળે છે ?

સ૦ કોઈક વાર એવી તક મળે.

એવી તક મળી અને એનો જેવો ઉપયોગ કરવો જોઈએ તેવો ઉપયોગ કરતાં ન આવડ્યું તો ?

સ૦ દરિદ્રતા રહે અને રોજ સંતાપ થાય.

તેમ અહીં પણ સમજવું જોઇએ. આર્યદેશાદિ સામગ્રીએ સહિત મનુષ્યભવ મળ્યો છે, એ જેવી-તેવી ઉત્તમ તક નથી. આ જીવનની એક ક્ષણને પણ એળે ગુમાવી શકાય નહિ, એવું આ કિંમતી જીવન છે. કિંમતી હીરાના દાગીનાઓમાંથી એક હીરો પડી જાય તો ય કેટલું દુ:ખ થાય ?

સ૦ ઘણું જ.

માણસ એને શોધવાનો કેટલો પ્રયત્ન કરે ? ક્યાં ક્યાં પડ્યો હશે એની કલ્પના કરે અને જ્યાં જ્યાં પડ્યો હોવાની સંભાવના લાગે ત્યાં ત્યાં શોધ ચલાવે. ધૂળને પણ ઉથામે અને કાદવમાં પણ હાથ નાખે. એ કિંમતીમાં કિંમતી હીરા કરતાં પણ મનુષ્યજીવનની એક ક્ષણ વધારે કિંમતી છે. આત્માને એક ક્ષણનો પણ પ્રમાદ સાલવો જોઇએ. એ દશા પેદા થઈ જાય, તો ઉન્નત પરંપરાવાળું ભવિષ્ય સર્જાવું, એ કાંઈ બહુ મોટી વાત નથી. આપણી તથાપ્રકારની રૂચિ અને તૈયારી હોવી જોઇએ.

એક વાર ચીલે ચઢી જાવ :

આપણે એક તરફ વસુદત્ત, શ્રીકાન્ત અને ગુણવતી-

એ ત્રણેયની ભવપરંપરા જોઈ અને બીજી તરફ ધનદત્ત તથા ઘરડા બળદના જીવની ભવપરંપરા પણ જોઈ. વસુદત્ત, શ્રીકાન્ત અને ગુણવતી તિર્યંચપણાને પામ્યાં અને તે પછી પણ સંસારમાં દુર્ગતિઓમાં ભટકવા લાગ્યાં, જ્યારે ધનદત્ત અને વૃષભધ્વજ દેવલોકને પામ્યા અને સારી સારી ગતિઓમાં સુખ ભોગવતા થકા વિશેષ વિશેષ આરાધના કરવા લાગ્યા. આ બન્ને ય બાબતોનો વિચાર કરવામાં આવે, તો આપણને એમ થઈ જાય કે—અત્યારે આપણને જે તક મળી છે, તેનો લાભ લેવામાં ચૂકવા જેવું નથી. આ જીવનથી આપણા આત્માનું ગાડું ચીલે ચઢી જાય, એવું આપણે કરવું જોઇએ. ગાડું ચીલે ચઢ્યા પછી પણ ધ્યાન તો રાખવું જ પડે, પણ એક વાર ગાડું ચીલે ચઢી જાય એટલે સાવચેત આત્માની ગતિ સીધે સીધી થયા કરે. એમ કરવા છતાં ભવિતવ્યતાના યોગે બીજું કાંઇ બનશે તો તેની વાત તે વખતે, પણ અત્યારે તો આપણે ચીલે ચઢી જવું જોઇએ ને ? આત્મા એક વાર ચીલે ચઢી ગયો, પછી કદાચ આડો—અવળો ફસી જાય તોય તેને ફરી ચીલો મળ્યા વિના રહે નહિ. આ ભવમાં તો આપણે ધનદત્તની માફક ચીલે ચઢી જવાનો જ ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. ભૂખ્યે પેટે ભટકતાં ભટકતાં ભોજનની યાચના કરવા આવેલો તે, મુનીશ્વરના ઉપદેશમાં રૂચિવન્ત બન્યો અને મુક્તિસાધક ધર્મના ચીલે ચઢ્યો, તો પરિણામ એ આવ્યું કે—છેલ્લે છેલ્લે

તે શ્રી રામચન્દ્રજી તરીકે જન્મ્યો અને આપણે આગળ ચાલતાં જોઈશું કે–તે જીવની આ ભવમાં જ મુક્તિ થશે. આવું સાંભળતાં આપણને જો આપણી ભવપરંપરાને સુધારવાનું મન ન થાય, તો આપણે કેટલા બધા અયોગ્ય છીએ અને આપણી ભવિતવ્યતા કેટલી બધી વિષમ છે, એનો વિચાર કરવો રહ્યો.

વજ્રકંઠ, શ્રીભૂતિ અને વેગવતી તરીકે:

હવે શ્રી જયભૂષણ નામના તે કેવલજ્ઞાની મહર્ષિ, દુર્ગતિઓમાં ભ્રમણ કરવામાં પડેલા શ્રીકાન્ત, વસુદત્ત અને ગુણવતીના જે જીવો, તેમનું છેવટ શું થયું–એ દર્શાવતાં ફરમાવે છે કે–

શ્રીકાન્તનો જીવ દીર્ઘકાળ પર્યન્ત ભવભ્રમણ કર્યા પછીથી, મૃણાલકન્દ નામના નગરમાં, શંભુ નામના રાજાની હેમવતી નામની રાણીની કુક્ષિથી પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો અને તેનું વજ્રકંઠ એવું નામ સ્થાપવામાં આવ્યું.

વસુદત્તનો જીવ પણ દીર્ઘકાળ પર્યન્ત ભવભ્રમણ કર્યા પછીથી, મૃણાલકન્દ નામના તે જ નગરમાં શંભુરાજાના વિજય નામના પુરોહિતને ઘરે રત્નચૂડા નામની તે પુરોહિતની પત્નીની કુક્ષિથી પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો અને તેનું શ્રીભૂતિ એવું નામ સ્થાપિત કરવામાં આવ્યું.

હવે ત્રીજો જે ગુણવતીનો જીવ, તે પણ દીર્ઘકાળ

પર્યન્ત ભવભ્રમણ કર્યા પછીથી, મૃણાલકન્દ નામના તેજ નગરમાં વસુદત્તનો જીવ જે શ્રીભૂતિ નામના પુરોહિત-પુત્ર તરીકે જન્મ્યો છે, તે શ્રીભૂતિની સરસ્વતી નામની ભાર્યાની કુક્ષિથી પુત્રીપણે ઉત્પન્ન થયો અને તેણીનું વેગવતી એવું નામ રાખવામાં આવ્યું. આ તો સંસાર છે. કોઇ ભવમાં ભાભી હોય તો કોઇ ભવમાં પુત્રી પણ હોય !

વેગવતીનું મુનિને કલંકદાન :

અહીં યાદ રાખવાનું છે કે–ગુણવતીનો જીવ જે વેગવતી તરીકે જન્મ્યો છે, તે જ સીતાજીનો જીવ છે. નિર્દોષ એવાં પણ સીતાજી કયા કારણે કલંકનાં અતિથિ બન્યાં, તે વાત હવે આવે છે. કહે છે કે–

તે વેગવતી જ્યારે યૌવનવયને પામી, તે વખતે કોઈ એક વેળાએ શ્રી સુદર્શન નામના એક મુનિવરને તેણીએ જોયા. એ મુનિવર પ્રતિમામાં સ્થિત હતા અને લોકો તે મુનિવરને ઘણા ભાવથી વંદન કરતા હતા.

એ જોઇને વેગવતીને ઉપહાસ કરવાનું મન થઇ ગયું. તેણી ઉપહાસપૂર્વક બોલી કે–'અહો, આ સાધુને તો મેં પૂર્વે એક સ્ત્રીની સાથે ક્રીડા કરતાં જોયો છે : અત્યારે તેણે પેલી સ્ત્રીને અન્યત્ર મોકલી દીધી છે : તો હે લોકો ! તમે આવા વેષધારિને કેમ વંદન કરો છો ?'

દોષિતનો પણ ઢેડફજેતો કરવાથી
ઘણી ઘણી હાનિઓ થાય છે :

વેગવતીએ ઉપહાસ કરતાં કેવી ભયંકર વાત કહી નાખી ? મુનિવર નિર્દોષ છે, મોક્ષસાધનામાં લીન છે, વેગવતીનું એમણે કશું જ બગાડયું નથી, છતાં વેગવતીએ એ મુનિવરને શિરે કારમું કલંક મઢી દીધું !

સ૦ બહુ જ ભયંકર કહેવાય.

આમ કરવું, એ ઘણું જ ભયંકર કહેવાય એની ના નથી, પણ આજે કહેવાતા સુધારકો અગર ધર્મદ્વેષિઓ જે જાતિનો પ્રચાર કરી રહ્યા છે, તે જોતાં એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું પણ કાંઈ નથી.

સ૦ વેગવતીને આવી કલ્પના કરવાને કોઈ નિમિત્ત મળ્યું હશે ?

નહિ જ, કારણ કે–ગ્રંથકાર પરમર્ષિ જ ઉપહાસ કરવાનું તેણીને મન થયું, એમ ફરમાવે છે. આજના લોકની વાતમાં આપણે તેવી કલ્પના કરીને પણ વિચાર કરીએ, તો ય આવું આળ મૂકી શકાય, એમ કોઈ જ ડાહ્યો માણસ નહિ કહે. આવી કલ્પના કરવાને આપણને નિમિત્ત મળી જાય, તો ય તપાસ તો કરવી જોઇએ ને ? પૂરતી તપાસ કરીને વાતમાં શું તથ્ય છે–એની ખાત્રી તો કરી લેવી જોઇએ ને ? એથી પણ આગળ વધીને આપણે વિચાર કરીએ કે–પૂરતી તપાસ કરી અને એના પરિણામે મુદ્દા સાથે હકીકત જાણવામાં આવી, પણ

તેથી આવો ઢેડફજેતો કરાય? મુનિવરની નિન્દા સાથે શાસનની નિન્દા થાય કે નહિ?

સ૦ થાય તો ખરી.

શાસનની નિન્દા થવા સાથે દોષિત મુનિના આત્માનું કારમું અહિત પણ થઈ જાય ને?

સ૦ એય બનવાજોગ છે, પણ મુનિવેષમાં એવું પાપ આચરે તે કેમ સહી શકાય?

તો એ કહો કે-ઢેડફજેતો કરવાથી શો ફાયદો થાય?

સ૦ એવા પાપિઓના સંસર્ગથી અનેક આત્માઓ બચી તો શકે ને?

પણ શાસનની નિન્દા થાય, એથી અનેક બાલ-જીવોના માર્ગમાં અન્તરાય પડે કે નહિ? માર્ગસન્મુખ બનેલા આત્માઓમાંના કેટલાક માર્ગવિમુખ દશા પામે એમ બને કે નહિ? પરમ તારક મુનિમાર્ગ પ્રત્યે લોકમાં સદ્ભાવને બદલે દુર્ભાવ પ્રગટે એમ બને કે નહિ? તેમજ દોષિત આત્મા પણ દોષમુક્ત બનવાને બદલે ઘોર અધ:પતનને પામે એમ પણ બને કે નહિ? ઢેડ-ફજેતામાં લાભ વધારે કે હાનિ વધારે?

સ૦ આમ તો હાનિ વધારે.

ઢેડફજેતાથી લાભ થવાનો સંભવ હોય તો ય તે નહિ જેવો છે અને કારમો ગેરલાભ નિશ્ચિત છે.

સ૦ ત્યારે એવા વખતે કરવું શું?

એવા ઉપાયો યોજી શકાય છે, કે જેથી શાસનની નિન્દા થાય નહિ, દોષિતમાં પણ લાયકાત હોય તો તે સુધર્યા વિના પણ રહે નહિ અને એ કદાચ ન પણ સુધરે તો ય અનેક ધર્મશીલ આત્માઓ એના સંસર્ગથી બચી જાય એવી પરિસ્થિતિ તો જરૂર ઉપસ્થિત થઈ જાય. વાત એ છે કે—એવા ઉપાયો તે જ આત્માઓને સુઝે છે અને તે જ આત્માઓ એવા ઉપાયોનો વિવેકપૂર્વક અમલ કરી શકે છે, કે જેઓનું હૈયું શાસનરાગથી પૂર્ણ હોય છે અને મૈત્રી આદિ ભાવનાઓથી ઓતપ્રોત હોય છે, પણ ધર્મદ્વેષથી કલુષિત અને નિર્દય હોતું નથી. પાપ પ્રત્યે જેમ ઉત્કટમાં ઉત્કટ કોટિનો તિરસ્કાર હોવો જોઈએ, તેમ પાપી આત્માઓ પ્રત્યે તેટલો જ દયાભાવ હોવો જોઇએ. જગતના જીવ માત્રના કલ્યાણની કામના હોવી જોઇએ અને જગતના કલ્યાણ માટેના એકના એક સાધન રૂપ શાસન પ્રત્યે અવિહડ રાગ હોવો જોઇએ. યોગ્ય ઉપાયો નહિ યોજતાં ઢેઢફજેતો કરનાર કે કરાવનાર તો પવિત્ર શાસનની નિન્દા કરાવનારો અને અનેક આત્માઓને કલ્યાણમાર્ગથી વિમુખ આદિ બનાવનારો બને છે. સદાને માટે ધર્મ સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી જાણવા યોગ્ય છે, એમ જે ઉપકારિઓએ ફરમાવ્યું છે, તે વિના કારણ ફરમાવ્યું હશે ? એનું રહસ્ય સમજવું જોઇએ અને ધર્મબુદ્ધિએ પણ અધર્મના ઉપાસક ન બની જવાય તેની કાળજી રાખવી જોઇએ.

ધર્મ પામવાને લાયક આત્મા પણ
દેવ-ગુરૂ-ધર્મની નિન્દા ન સાંભળી શકે:

આ તો બધી ખરેખરા દોષિતના પ્રસંગને લગતી વાતો થઈ, પણ આજે તો ધર્મદ્વેષિઓ તરફથી તદ્દન જૂઠ્ઠાં અને તે છતાં મહા કારમાં એવા પણ કલંકો સુસાધુઓને શિરે મઢી દેવાનો પ્રયત્ન ક્યાં નથી થતો ?

સ૦ એમની વાતોમાં કશું જ સત્ય નહિ હોય ?

કોઈ કોઈ કિસ્સાઓમાં આંશિક તથ્ય હોય તો તે સંભવિત છે, પણ તેમાં ય અતિશયોક્તિ તો ખરી જ અને કેટલાક કિસ્સા તો સાવ કલ્પિત ! નિર્દોષ મુનિવરોને શિરે કારમા કલંકો અને તે પણ કાલ્પનિક કલંકો મઢી દેવાને તત્પર બનવું, એમાં કયી માણસાઇ છે ? એમાં નથી પોતાના ઉપર ઉપકાર થતો કે નથી અન્ય ઉપર ઉપકાર થતો. એથી કેવળ ગેરલાભ થાય છે અને તે પણ જેવો-તેવો નહિ.

સ૦ એવાઓ પણ દયાપાત્ર તો ખરા ને ?

જરૂર, આપણે એમ જ ઇચ્છીએ કે-એ બીચારાઓનું કલ્યાણ થાય: એ બીચારાઓ પાપથી બચે અને કલ્યાણસાધનામાં જોડાય, એવી જ આપણી ભાવના હોય: પણ એમના પાપે બીજા અનેક આત્માઓની હાનિ ન થાય, એની ય આપણને કાળજી હોય ને

કેવળ એવાઓના કલ્યાણની ભાવના અને બીજા જીવોના કલ્યાણની ભાવના નહિ, એમ તો નહિ ને ? ધર્મને નહિ પામેલો પણ ધર્મને પામવાને માટે લાયક આત્મામાં પણ એ ગુણ હોય છે કે–ધર્મની નિન્દાને સાંભળી શકતો નથી. શક્તિ હોય તો એ ધર્મનિન્દકને ધર્મ-નિન્દા કરતો અટકાવે, ન અટકે તો ખસેડે અને તેવી શક્તિ ન હોય તો પોતે ખસી જાય. ધર્મને પામવાને લાયક બનેલા આત્મામાં પણ આટલી ઉત્તમત્તા હોય, તો ધર્મી આત્મામાં કેટલી જોઇએ ? માતાને કોઈ ખોટી રીતિએ વ્યભિચારિણી કહે, તો હૈયું ચીરાય કે નહિ ?

સ૦ માતા વ્યભિચારિણી હોય તોય એવું કોઇ કહે તો હૈયું ચીરાય.

અને દેવ–ગુરૂ–ધર્મની નિન્દા કાને પડે તો ? એ વખતે હૈયામાં ચીરો પડે ખરો ? હૈયું ધર્મને લાયક કે ધર્મી હોય તો જરૂર કારમો ચીરો પડે.

ગુણ–દુર્ગુણની વાત કેવી ઝીલાય છે ?

સ૦ એવા માણુસોની વાતને ધ્યાનમાં જ કોણ લે છે ?

પોદળો પડે તો કાંઈક ને કાંઈક ધૂળ લીધા વિના ન જાય, એ શું નથી જાણુતા ? અત્યારના યુગમાં તો ધર્મવિરોધને લગતી વાત મઠારીને કહેતાં આવડે, તો એમાં ન સપડાય એવા તો વીરલા જ ! પરની નિન્દામાં

રસિકતા ઓછી છે? અને તેમાં પણ કોઈક સારા ગણાતા આદમી માટેની ખરાબ વાત કાને પડી જાય તો? એકને કાને પડેલી વાત અનેકોને કાને ગયા વિના રહે, એવું તો ભાગ્યે જ બને. લોકસ્વભાવ જ એવો હોય છે કે–તે ગુણની વાત થોડા પણ પ્રમાણમાં ઘણી મુશ્કેલીએ ઝીલી શકે છે, જ્યારે દુર્ગુણની વાત તે મોટા પ્રમાણમાં પણ ઘણી જ સહેલાઈથી ઝીલી શકે છે. લોકના આવા સ્વભાવને સમજીને પણ, કોઇને કલંકિત આદિ તરીકે જાહેર કરતાં અટકી જવું જોઈએ અને બીજાઓને પણ તેમ કરતાં અટકાવવાના તેમજ ન અટકે તો તેમના પાપની અસર ફેલાવા ન પામે તેવા પ્રયાસો કરવા જોઇએ.

સજ્જનોની નિન્દામાં વધારે રસ :

> **સ૦** કોઈ પણ પ્રકારના નિમિત્ત વિના સાધુઓને કલંકિત તરીકે જાહેર કરનારા ઓછા.

એ વાત સાચી છે કે–કોઈ પણ પ્રકારના નિમિત્ત વિના સાધુઓને કે ઉત્તમ આત્માઓને કલંકિત તરીકે જાહેર કરનારા ઓછા હોય છે, પણ એ ય વાત સાચી જ છે કે–નિમિત્ત સાચું છે કે ખોટું એની લેશ પણ દરકાર કર્યા વિના સાધુઓને અગર ઉત્તમ આત્માઓને કલંકિત માનનારા અને કહેનારા ઘણા હોય છે. બીજી વાત એ પણ છે કે–અતિશય દુષ્ટ માણસો સજ્જનોને

કલંકિત તરીકે જાહેર કરવાને માટે તદ્દન જૂઠાં પણ નિમિત્તો ખડાં કરી દે છે. જેમ સીતાજીના પ્રસંગમાં આપણે જોયું હતું કે-સીતાજીની સપત્નીઓએ તેમની પાસે કૌતૂકના નામે શ્રી રાવણનાં ચરણોનું ચિત્રણ કરાવી લીધું અને તે પછી તે શ્રી રામચન્દ્રજીને બતાવ્યું તેમજ શ્રી રામચન્દ્રજીએ એ વાતને ગણુકારી નહિ એટલે સીતાજીના કલ્પિત અસતીપણાની વાત જાહેરમાં વહેતી મૂકી. એ વાત એવી ચાલી પડી કે-નગરના મૂર્ખીઓને પણ એમાં કાંઈક તથ્ય હશે એમ લાગ્યું. એકે બીજાને કહી, બીજાએ ત્રીજાને કહી અને એમ વાત વધી પડી. ઉપકારિઓ ફરમાવે છે કે-પર માત્રની નિન્દાથી બચવું જોઈએ અને તેમાં ય ગુણસમૃદ્ધ આત્માઓની નિન્દાથી તો ખાસ કરીને બચવું જોઈએ, જ્યારે દુનિઆમાં મોટે ભાગે ગુણસમૃદ્ધોની નિન્દાનો વધારે રસ જોવાય છે. સામાન્ય માણુસની ખરાબ વાત સાંભળી હોય તો કદાચ એ તરફ ઉપેક્ષા સેવાય, પણ સજ્જન તરીકે પંકાતા કે પૂજાતા ખરાબ આત્માની વાત કાને પડતાંની સાથે જ જીભને એટલો બધો સળવળાટ થાય કે-ક્યારે આ વાત હું અમુકને કહું ને તમુકને કહું ! દુનિઆમાં બધા જ આવા નથી હોતા, પણ આવા ઘણા હોય છે. જો કે-એમાં સજ્જનોનો અશુભોદય કામ કરતો હોય છે, પણ એટલા માત્રથી જે આત્માઓ ગુણસમૃદ્ધ આત્માઓની નિન્દા કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય

છે, તેઓ ગુણસમૃદ્ધ આત્માઓની નિન્દાના તે પાપથી બચી જતા નથી, એ વાત જરા પણ ભૂલવા જેવી નથી.

વેગવતીની જૂઠ્ઠી પણ વાતથી
લોકોએ મુનિવરને રંજાડવા માંડ્યું :

આપણા ચાલુ પ્રસંગમાં પણ એવું બને છે કે–આ સાધુને તો સ્ત્રીની સાથે ક્રીડા કરતો મેં જોયો છે અને અત્યારે તેણે તે સ્ત્રીને અન્યત્ર મોકલી દીધી છે, માટે આવા સાધુને તમે કેમ નમસ્કારાદિ કરો છો ?–એવું જ્યાં વેગવતીએ ઉપહાસ સાથે કહ્યું, ત્યાં તો લોકોએ એની વાતને સાચી માની લીધી. વેગવતીનાં વચનોથી સર્વ લોક એ મુનિવર પ્રત્યે તરત જ દુર્ભાવવાળો બની ગયો. સર્વ લોકો દુર્ભાવવાળા બની ગયા એટલું જ નહિ, પણ વેગવતીએ કહેલા કલંકનો ઉદ્‌ઘોષ કરવા પૂર્વક તેઓ તે મુનિવરને રંજાડવા લાગ્યા.

છે કાંઈ કમીના ? વેગવતીને કોઈ એટલું પણ પૂછતું નથી કે–'તેં આ મુનિવરને સ્ત્રીની સાથે ક્રીડા કરતા કરતા જોયા ક્યારે ?' વળી મુનિવરને પૂછીને ખૂલાસો મેળવવાને માટે પણ કોઈ થોભતું નથી. વેગવતી નજરે જોયાની વાત કરે છે અને લોક એ વાતને માની લે છે ! આજે જૈન ગણાતાઓમાં પણ, આ વેગવતીની જેમ નજરે જોયાની વાત કરનારાઓ જીવે છે. અહીં મુંબઈમાં એવા ય માણસો વસે છે, કે જેઓ–' ફલાણા સાધુ આવા અને ફલાણા સાધુ તેવા; ફલાણા સાધુએ અમુક ઠેકાણે

આમ કર્યું અને ફલાણા સાધુએ અમુક ઠેકાણે તેમ કર્યું !'–એવી એવી વાતો કરતા ફરે છે અને તે પણ એવી રીતિએ કે–જાણે પોતે જે વાત કરી રહ્યો છે, તે પૂરતી ખાત્રી કર્યા પછી જ કરી રહ્યો છે. આવી રીતિએ એ વાત કરે, છતાં કદાચ કોઈ પૂછે કે–'પણ ભાઇ ! તમે જાતે જોયું છે ?'–તો વેગવતીની જેમ જાતે જોયાની જૂઠ્ઠી વાત કરતાં પણ એ અચકાય નહિ.

સ૦ એમ કરવામાં એને લાભ શો ?

દુનિઆમાં ચહા, બીડી, દારૂ આદિનાં જેમ વ્યસનો હોય છે, તેમ પરનિન્દા કરવાનું પણ વ્યસન હોય છે. સાધુતા પ્રત્યે ખૂબ દ્વેષ હોય અને પરનિન્દાનો કારમો ચડસ હોય, એથી એમ પણ કરે. લાભની વાત કરતા હો તો ધર્મદ્વેષિઓમાં એ હુંશીયાર ગણાય, એને શાબાશી મળે, એવા ચાર આદમીમાં એ પૂછાય પણ ખરો અને ધર્મદ્વેષિઓ પાસેથી આર્થિક લાભ પણ એવાઓ તક મળે તો મેળવી લે.

સ૦ પણ ભવિષ્યનું શું ?

એવા આત્માઓ પ્રાય: પરભવની ચિન્તાથી પરવારેલા હોય છે. પાપ અને પરભવ આદિમાં એવાઓને પ્રાય: વિશ્વાસ જ હોતો નથી. અનેક તવંગરોને એ મોટર આદિમાં મ્હાલતા જૂએ છે અને પોતે દરિદ્રીની જેમ ભટકે છે, છતાં એને પુણ્ય–પાપનો ખ્યાલ આવતો

નથી. એ પુણ્ય, પાપ, પરભવ આદિને માને કે ન માને, પણ એવા આત્માઓ પોતાના કારમા ભવિષ્યને જ સર્જી રહ્યા છે, એ શંકા વિનાની વાત છે. એવાઓ પોતાનું તો બગાડી રહ્યા છે, પરન્તુ બીજા ય અનેક આત્માઓના હિતનું નિકંદન કાઢી રહ્યા છે.

સ૦ લોક સમજે નહિ ?

એજ વાત છે ને ? લોક સમજે તો જોઈએ શું ? વેગવતીના પ્રસંગમાં જૂઓ ને ? વેગવતીએ નજરે જોયાની વાત કરી, એટલે સર્વ લોકોએ માની લીધું કે–'સુદર્શન મુનિ ભ્રષ્ટાચારી છે' અને કલંકના ઉદ્‌ઘોષ સાથે ઉપદ્રવ પણ કરવા માંડયો !

શ્રી સુદર્શન મુનિવરનો અભિગ્રહ :

આ વખતે શ્રી સુદર્શન નામના મુનિવર પણ એવા અભિગ્રહને ગ્રહણ કરે છે કે–'મારું આ કલંક જ્યાં સુધી પરિપૂર્ણ રીતિએ ઉતરશે નહિ, ત્યાં સુધી હું મારા આ કાયોત્સર્ગને પાળીશ નહિ !'

સ૦ એવા પણ મુનિવર્યને પોતાના કલંકની આટલી બધી ચિન્તા ? ઉપદ્રવને તેમણે કર્મનિર્જરાનું કારણ નહિ માન્યો હોય ?

શ્રી સુદર્શન મુનિવરને પોતાના કલંકની આટલી બધી ચિન્તા થઈ, તેમાં તેમનો હેતુ પોતાની જાતને આપત્તિમુક્ત બનાવવાનો કે પોતાની માનદશાને

પ્રાપ્ત કરવાનો નહિ હતો. તેમને તો શાસનની નિન્દા સાલતી હતી. એમને એમ લાગ્યું કે–મારા નિમિત્તે શાસનની આટલી બધી અપભ્રાજના થાય, એ હું કેમ સહી શકું ? મારે મારા નિમિત્તે થતી આ અપભ્રાજનાને અટકાવવી જ જોઇએ.

સ૦ લોકો ઉદ્‌ઘોષ તો તેમના કલંકનો કરતા હતા અને ઉપદ્રવ પણ તેમની સામે જ હતો.

બરાબર છે, પણ મુનિ એ શું શાસનની બહારની વ્યક્તિ છે ? મુનિની નિન્દામાં મુનિમાર્ગની નિન્દા છે અને મુનિમાર્ગની નિન્દામાં મુનિની નિન્દા છે. વળી દેખીતી રીતિએ એ નિન્દા શ્રી સુદર્શન મુનિવરની હતી, પરન્તુ એ નિન્દાના યોગે જૈન મુનિમાર્ગ પ્રત્યે દુર્ભાવ પેદા થાય કે નહિ ? 'જૈન મુનિઓ આવા ભ્રષ્ટાચારી હોય છે'–એવો લોકવાદ પ્રવર્ત્તે કે નહિ ? અને એવો લોકવાદ પ્રવર્ત્તે, એ શું સામાન્ય કોટિની શ્રી જૈનશાસનની અપભ્રાજના છે ?

શાસનની પ્રશંસા–નિન્દામાં નિમિત્તભૂત બનતું ધર્મી ગણાતાઓનું વર્ત્તન :

ધર્મી તરીકે ઓળખાતા આદમીના સારા–નરસા વર્ત્તનની અસર રૂપે શાસનની પ્રભાવના–આશાતના થાય તે સ્વાભાવિક જ છે. જગતમાં ઘણા જીવો એવા હોય છે, કે જેઓ ધર્મના અનુયાયી તરીકે પંકાતા આદ-

મીઓના વર્ત્તન ઉપરથી તે તે અનુયાયિઓ જે જે ધર્મને માનનારા હોય છે, તે તે ધર્મના સારા–નરસાપણાનો વિચાર કરે છે. ધર્મિના સારા વર્ત્તનને જોઇને એવા આત્માઓ સહજ રીતિએ બોલી ઉઠે છે કે–' આ જે ધર્મનો અનુયાયી છે, તે ધર્મ કેવો સરસ છે? આ જે ધર્મને માને છે તે ધર્મ જરૂર સારો હોવો જોઈએ: કારણ કે–એ વિના આ માણસનું વર્ત્તન આટલું ઉમદા હોઇ શકે નહિ.' એ જ રીતિએ ધર્મી તરીકે ઓળખાતા આદમીના ખરાબ વર્ત્તનને જોઈને એવા આત્માઓ સહજ રીતિએ બોલી ઉઠે છે કે–' આ માણસ જે ધર્મને માને છે, તે ધર્મમાં કાંઇ માલ જેવું દેખાતું નથી: નહિતર આ માણસ એના ધર્મનો ચુસ્ત અનુયાયી હોવા છતાં પણ આવા દુષ્ટ વર્ત્તનવાળો કેમ જ હોઇ શકે?' આ રીતિએ ધર્મી ગણાતા આદમીઓ, પોતે જે જે ધર્મના અનુયાયી હોય, તે તે ધર્મની પ્રશંસા અગર તો નિન્દામાં નિમિત્તભૂત બને છે. આથી જ કહેવામાં આવે છે કે-ધર્મી તરીકે પંકાતા આદમીની જોખમદારી ઘણી વધી જાય છે. આપણા ખરાબ કૃત્યથી ધર્મ વગોવાય, એ આપણાથી કેમ જ સહેવાય? ખરાબ આપણે અને નિન્દા થાય ધર્મની, એ ધર્મ પ્રત્યે બહુમાનભાવ હોય તો ડંખ્યા વિના ન જ રહે. સાધુ કે શ્રાવક–બન્નેએ આ દૃષ્ટિએ વિચાર કરીને પણ પોતપોતાને નહિ છાજતાં કૃત્યોથી બચતા રહેવાની તકેદારી રાખવી જોઇએ. આપણા

નિમિત્તે પરમ તારક શાસનની પ્રશંસા થાય, તો તો તે ઘણી જ ઉત્તમ બીના છે : પરન્તુ કમથી કમ આપણા નિમિત્તે પરમ તારક શાસનની નિન્દા ન થાય, એની તો આપણને ખૂબ જ કાળજી હોવી જોઇએ. પરમ તારક શાસનની નિન્દા થાય એવું કૃત્ય આચરનારાઓ દુર્લભ-બોધિ અને બહુલસંસારી બની જાય, તો એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઈ છે જ નહિ. ઉચિત પ્રવૃત્તિઓથી બેદરકાર બનેલા અને અનુચિત પ્રવૃત્તિઓને આચરતા જે કોઇ હોય, તે સાધુ-શ્રાવકે આ દૃષ્ટિએ પણ જરૂર વિચાર કરવો જોઇએ.

મુનિવરના કલંકનું નિવારણ :

અહીં તો બન્યું એવું કે-શ્રી સુદર્શન મુનિવરના અભિગ્રહના પ્રતાપે દેવતાનું આકર્ષણ થયું. દેવતાએ પોતાના અવધિજ્ઞાનના બળથી જાણી લીધું કે-વેગવતીએ જ તદ્દન જૂઠો આરોપ મૂકીને, આ નિર્દોષ અને સ્વ-પર-કલ્યાણમાં રત એવા મુનિવરને ઉપદ્રવના સ્થાનભૂત બનાવ્યા છે. આથી તે દેવતા વેગવતી ઉપર રોપે ભરાયો અને રૂપવતી વેગવતીના મુખને એકદમ તેણે શ્યામ બનાવી દીધું.

બીજી તરફ વેગવતીના પિતા શ્રીભૂતિને પણ ખબર પડી ગઇ કે-' શ્રી સુદર્શન મહાત્માને કલંકિત ઠરાવીને તેમને શિરે આપત્તિ ઉભી કરનાર તેમજ સાધુધર્મની

નિન્દા કરાવનાર આ મારી દીકરી વેગવતી જ છે'– એટલે તે શ્રીભૂતિએ પણ તેણીની ખૂબ ખૂબ ભર્ત્સના કરી.

વેગવતીને શિરે આમ બેવડી આફત આવી. મુખ એકદમ શ્યામ પડી જવાથી તેણીને રોગનો ભય લાગ્યો અને પિતાએ કારમો તિરસ્કાર કર્યો એટલે તેણીને પિતાનો પણ ડર લાગ્યો.

આમ બન્ને પ્રકારના ભયથી ભયભીત બનેલી તે વેગવતી તરત જ શ્રી સુદર્શન નામના તે મુનિવરની પાસે પહોંચી ગઈ. રૂપવતી વેગવતીનું મુખ એકદમ શ્યામ બની ગયું, એટલે લોક પણ કૌતુક જાણવાને કે જોવાને આતુર બને તે સ્વાભાવિક છે. વેગવતી મુનિવરની પાસે આવી, એટલે સર્વ લોક પણ મુનિવરની પાસે આવ્યો. તે સર્વ લોકની સમક્ષ, શ્રી સુદર્શન મુનિવરને ઉદ્દેશીને વેગવતી ઉચ્ચ સ્વરથી બોલી કે–

" **निर्दोषः सर्वथासि त्वं, दोषोऽलीकोऽयमेव ते ।**
मयैवारोपितः स्वामिं–स्तितिक्षस्व क्षमानिधे ! ॥ १ ॥"

અર્થાત્–હે સ્વામિન્ ! આપ સર્વથા નિર્દોષ છો: આપના ઉપર તદ્દન જુઠ્ઠા એવા આ દોષનું મેં જ આરોપણ કરેલું છે : તો હે ક્ષમાના સાગર ! આપ મારા આ અપરાધને માફ કરો !

વેગવતી જ્યાં આ પ્રકારે બોલી કે તરત જ, એ સાંભળીને લોકો પુનઃ પણ એ મુનિવરને પૂજવા લાગ્યા

અને વેગવતીનું મુખ જે શ્યામ બની ગયું હતું તે પણ પાછું પૂર્વવત્ નિર્મલ બની ગયું. ત્યારથી આરંભીને વેગવતી સુશ્રાવિકા બની ગઈ.

વેગવતી માટે મિથ્યાદૃષ્ટિ રાજાની માગણી અને સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રીભૂતિનો ઈનકાર :

જે નગરમાં આવો બનાવ બની જાય, તે નગરના રાજાને કાને એ બનાવની વાત ન પહોંચે એ અશક્ય પ્રાય: છે અને જ્યારે એ વાત રાજાના કાને પહોંચે ત્યારે એ બનાવ જેને આભારી હતો તે વેગવતીને જોવા–જાણવાની રાજાને ઇચ્છા થાય તે પણ સ્વાભાવિક છે. અહીં તો એટલી જ વાતનો ઉલ્લેખ છે કે–મૃણાલકંદ નામના તે નગરના શંભુ નામના રાજાએ તે વેગવતીને જોઇ અને તેણીના રૂપવતીપણાથી આકર્ષાઇને શંભુરાજાએ તેણીની શ્રીભૂતિ પાસે માગણી કરી.

શ્રીભૂતિ સમ્યગ્ધર્મ એટલે શ્રી જિનધર્મનો ઉપાસક છે અને શંભુરાજા મિથ્યાધર્મનો ઉપાસક છે. શંભુરાજા મિથ્યાધર્મનો ઉપાસક છે એથી શ્રીભૂતિ તેને પોતાની કન્યા આપવાને તૈયાર થતો નથી. ખૂદ રાજા તરફથી માગણી થતી હોવા છતાં પણ, લલચાયા વિના કે ડરમાં ફસાયા વિના શ્રીભૂતિ સાફ સાફ શબ્દોમાં જવાબ દઈ દે છે કે–'હું મારી કન્યા મિથ્યાદૃષ્ટિને નહિ આપું !' અર્થાત્–આપ મિથ્યાદૃષ્ટિ છો અને એથી આપને હું મારી કન્યા આપું એ બની શકે તેમ નથી.

સમ્યગ્ધર્મ પ્રત્યે સાચા આદરભાવને પામેલાં માતા-પિતાની ફરજ :

તમે જોયું ને કે-આ છેલ્લા સર્ગમાં કેટલી કેટલી સુન્દર અને વિચારવા યોગ્ય વાતો આવે છે! થોડા જ દિવસોમાં વિહાર કરવાની ભાવના છે, એટલે એમ લાગે છે કે-હવે ટૂંકે ટૂંકે પણ આ ચરિત્ર પૂરૂં કરી લેવું પડશે : અન્યથા, આ એક જ સર્ગના વર્ણનમાં મહિનાઓના મહિનાઓ પસાર થઈ જાય તેમ છે. રાજા માગણી કરે છે, છતાં શ્રીભૂતિ તેને પોતાની કન્યા આપવાને તૈયાર થતો નથી અને તે પણ એક જ કારણે કે-તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, આ સામાન્ય વાત છે? એને પોતાની દીકરીને રાજ-રાણી બનાવવાની ભાવના ન થાય? રાજાને પોતાની કન્યા પરણાવીને તે આજના કેટલાકોની જેમ એવો બચાવ ન કરી શકત કે-' શ્રાવકધર્મમાં રક્ત એવી મારી કન્યા મિથ્યાદૃષ્ટિ રાજાને પણ શ્રાવક બનાવી દેશે?' આજે આવી પણ વાતો કરનારા પાકયા છે ને? એક તો કન્યાને મિથ્યાદૃષ્ટિને ઘેર દેવી અને પછી પાછો આ જાતિનો બચાવ કરવાને તત્પર બનવું, એ શું ઉચિત છે? વાત એ છે કે-જૈન જેવું ઉત્તમ કુળ પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ, જૈનધર્મ પ્રત્યે જેવો આદરભાવ પ્રગટવો જોઇએ, તેવો આદરભાવ ન પ્રગટ્યો હોય તો સંતાનના પર-લોકના હિતની જેવી ભાવના આવવી જોઇએ તેવી ભાવના આવે જ શાની? સમ્યગ્ધર્મ પ્રત્યેના સાચા આદરભાવને

પામેલાં માતા–પિતાને પહેલી ઇચ્છા તો એ જ હોય કે–અમારાં સંતાનો સંયમમાર્ગે જાય તો સારૂં. એ માતા–પિતા સંતાનોને સંયમમાર્ગની પ્રેરણા કર્યા વિના રહે જ નહિ!

સ૦ માતા–પિતા સંસારમાં મોજ કરે અને સંતાનને સંયમની પ્રેરણા કરે, તો એમનું સાંભળે જ કોણ?

આ વાત છે સમ્યગ્ધર્મ પ્રત્યે સાચા આદરભાવને પામેલાં માતાપિતાની, એ ન ભૂલો. 'સંસારમાં મોજ છે'–એમ જે માતાપિતા માનતાં હોય અને એ કારણે સંસારમાં રહીને મોજ ઉડાવતાં હોય, તે માતાપિતા સમ્યગ્ધર્મ પ્રત્યે સાચા આદરભાવને પામેલાં છે એમ કહી શકાય જ નહિ. સમ્યગ્ધર્મ પ્રત્યે સાચા આદરભાવને પામેલાં માતાપિતા પોતાને માટે સંયમની આરાધના અશક્ય લાગવાથી સંસારમાં રહ્યાં હોય અને તેવાં માતા–પિતા સંતાનને સંયમમાર્ગની પ્રેરણા કરવામાંથી પણ જાય, એ બનવાજોગ નથી. હવે પોતે પ્રેરણા તો કરી, પણ સંતાનનું મન ન ભાળે, સંતાનનો ઉલ્લાસ ન ભાળે, તો એનું વધારે અહિત ન થાય એ વિગેરે દૃષ્ટિએ એનું લગ્નાદિ કરે. આ રીતિએ સંતાનનું લગ્ન કરનાર માતા-પિતા પોતાની દીકરી મિથ્યાદૃષ્ટિને આપવાને કેમ જ તૈયાર થાય?

સ૦ જૈનકુળમાં જન્મેલાઓ પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ ક્યાં હોતા નથી?

જૈનકુળમાં જન્મેલા બધા જ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય અને કોઈ જ મિથ્યાદૃષ્ટિ ન હોય, એવો નિયમ નથી. સંતાનના વાસ્તવિક કલ્યાણની કામનાવાળાં માતા-પિતાએ, પોતાની કન્યાને જૈનકુળમાં દેતાં પણ એ જોવું જોઇએ કે-જે કુળમાં અમે અમારી કન્યાને આપીએ છીએ, તે કુળમાં શાસન પ્રત્યે આદરભાવ છે કે નહિ અને જેને કન્યા દેવાય છે તે પણ શાસન પ્રત્યે આદરભાવવાળો છે કે નહિ? સમાન શીલ આદિને જોવાની વાત માર્ગાનુસારીના પાંત્રીસ ગુણોમાં આવે છે, એ શું નથી જાણતા? વળી કુળની દૃષ્ટિએ વિચાર કરો, તો જૈનકુળમાં ધર્મપ્રાપ્તિ માટેની અને ધર્મની આરાધના માટેની જેટલી સામગ્રી હોય, તેટલી અન્ય કુળોમાં હોય એ શું સંભવિત છે?

સ૦ આટલું બધું ઝીણવટથી કોણ જૂએ?

જેને પોતાની ફરજનું ભાન હોય તે! જેને પોતાના અને પોતાનાં સંતાનોના ભાવિની સાચી ચિન્તા હોય તે!!

સ૦ અત્યારે તો ડીગ્રી કે પૈસા જોવાય છે.

જેને ડીગ્રી કે પૈસા જોવાનું મન થાય પણ ધર્મ જોવાનું મન ન થાય, તે જૈનકુળમાં જન્મેલો હોવા છતાં પણ હજુ જૈનપણાથી છેટો છે એમ કહેવું પડે. આપણી મૂળ વાત તો એ છે કે-શ્રાવક પૈસા કે સત્તા આદિથી લોભાઈ જઇને પોતાની કન્યા મિથ્યાદૃષ્ટિને આપવાને તૈયાર ન થાય અને આપણે જોયું કે-શ્રીભૂતિએ રાજાને

પણ ચોખ્ખો જવાબ દઈ દીધો કે-' હું મારી કન્યા મિથ્યાદૃષ્ટિને નહિ આપું !'

શ્રીભૂતિનો નાશ, વેગવતી ઉપર બળાત્કાર અને વેગવતીનો શ્રાપ :

સ૦ રાજાની સામે આવું બોલવામાં ઘણી હિંમત જોઈએ. દીકરીના હિતની ચિન્તા હોય અને દીકરીને મિથ્યાદૃષ્ટિને ઘેર રાણી બનાવવાની લાલસા ન હોય, પણ રાજા રોષે ભરાય અને ગરદન મારે તો શું થાય ?

અહીં એમ જ બન્યું છે, પણ સત્ત્વશીલ ધર્માત્માઓને એની પરવા હોતી નથી. ધર્મમાં સ્થિર રહેવું હોય તો સામર્થ્ય કેળવવું પડે અને જે કોઈ આફતો આવી લાગે તેને સહી લેવાની તૈયારી કેળવવી પડે. ઇતિહાસમાં પણ કેટલાંક એવાં ઉદાહરણો આવે છે કે-વિધર્મી રાજા આદિએ કન્યાની માગણી કરી હોય અને રાજપૂતે પોતાની કન્યા તે વિધર્મીને ન પરણાવી હોય. એવા સમયે કેટલાકોને ગામ છોડી જંગલમાં રખડવું પડયું છે અને અર્ધભૂખ્યા પેટે દિવસો વ્યતીત કરવા પડયા છે.

અહીં કહે છે કે-' મિથ્યાદૃષ્ટિને હું મારી કન્યા નહિ આપું '-એવો શ્રીભૂતિએ જવાબ દીધો, એથી શંભુરાજા ઉશ્કેરાઈ ગયો અને વિષય તથા કષાયને

આધીન બનેલા તે શંભુરાજાએ શ્રીભૂતિને હણી નાખીને, તેની પુત્રી વેગવતીને તે રાજાએ બલાત્કારે ભોગવી.

વેગવતી ઉપર શંભુરાજાએ બલાત્કાર કર્યો તે છતાં પણ વેગવતી શંભુરાજાની રાણી બનવાને તૈયાર થઈ નહિ. તેણીએ તો તે શંભુરાજાને એવો શ્રાપ દીધો કે–

'भवान्तरे ते वधाय भूयासम्।'

અર્થાત્–ભવાન્તરમાં હું તારા વધને માટે થઉં. એ એમ સૂચવે છે કે–આજ તો ભલે તું રાજા છો અને હું નિરાધાર છું, પણ ભવાન્તરમાં હું તારા વધનું કારણ બન્યા વિના નહિ જ રહું એ નિશ્ચિત વાત છે.

વેગવતીએ દીક્ષા લેવી :

આ પછી તે શંભુરાજાએ પણ તે વેગવતીને છોડી દીધી. વેગવતી હવે શું કરે? રાજાએ પિતાને હણી નાખ્યો છે અને પોતાને બલાત્કારે પણ શીલથી ભ્રષ્ટ કરી છે. હવે કરવું શું?

સ૦ કોઇ પરણે નહિ?

પણ વેગવતી પરણવાને તૈયાર થાય? આવો પ્રશ્ન પણ તેના જ હૈયામાં જન્મે, કે જેને સતી સ્ત્રીઓના હૈયામાં શીલની કેટલી કિંમત હોય છે–એની ગમ ન હોય. આવી વાતો કેવા શબ્દોમાં કહેવી એ ય વિચારણીય છે. સતી સ્ત્રીઓ કદિ પણ એકથી ભોગવાયા

બાદ અન્યથી ભોગવાવાનું પસંદ કરે નહિ. અન્યથી ભોગવાવાનો પ્રસંગ જો આવી લાગે, તો છેવટ મરે તે હા પણ પ્રાયઃ બીજાને આધીન બને નહિ. વેગવતી કોઇ પણ રીતિએ શંભુરાજાને, તે મિથ્યાદૃષ્ટિ હતો એ કારણે જ, પરણવાને તૈયાર નહિ હતી અને હવે તે અન્યને પરણવા લાયક પોતે રહી નથી એમ માનતી હતી. વેગવતીએ નિર્ણય કર્યો કે–હવે શેષ જીવન સંયમધર્મની આરાધનામાં પસાર કરવું. આ વિચારથી તેણીએ હરિકાન્તા નામની આર્યિકાની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

સ૦ ઘણું સરસ.

સતી સ્ત્રીઓ શક્ય હોય તો આવો જ માર્ગ લે. વેગવતી આયુષ્યના અન્ત પર્યન્ત સંયમનું પાલન કરીને બ્રહ્મ નામના દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઇ.

વેગવતીનો જીવ સીતા તરીકે :

આ રીતિએ વેગવતીના વૃત્તાન્તનું વર્ણન કર્યા બાદ, શ્રી જયભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે–શંભુરાજાનો જીવ કે જે રાક્ષસપતિ રાવણ તરીકે ઉત્પન્ન થયો હતો, તેના મૃત્યુને માટે વેગવતીએ નિદાન કરેલું હોવાથી, તે નિદાનને વશ થઇને વેગવતિનો જીવ બ્રહ્મલોકમાંથી ચ્યવીને, જનકરાજાની આ સીતા નામની પુત્રી તરીકે ઉત્પન્ન થયો. વેગવતીના ભવમાં તેણીએ સુદર્શન મુનિ ઉપર અસત્ય દોષ આરોપ્યો

હતો, તે કારણથી આ ભવમાં લોકો દ્વારા સીતાના ઉપર અસત્ય એવા આ કલંકનું આરોપણ કરાયું.

શંભુરાજાના જીવે પ્રભાસમુનિના ભવમાં નિદાન કરીને રાવણ તરીકે ઉત્પન્ન થવું :

આ પછી, શંભુરાજાનો જીવ કેવી રીતિએ રાવણ તરીકે ઉત્પન્ન થયો–એનું વર્ણન કરતાં કેવલજ્ઞાની શ્રી જયભૂષણ મહર્ષિ ફરમાવે છે કે–શંભુરાજાનો જીવ ત્યાંથી મરીને કેટલોક કાળ સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યા બાદ, કુશધ્વજ નામના એક બ્રાહ્મણને ઘેર, તેની સાવિત્રી નામની પત્નીની કુક્ષિથી પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો અને પ્રભાસ એવું તેનું નામ રાખવામાં આવ્યું. તે પ્રભાસે શ્રી વિજયસેન નામના એક મહર્ષિની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી અને પરીષહોને સહવા સાથે તેણે પરમ તપ આચરવા માંડયું. પરીષહોને સહવાપૂર્વક પરમ તપને આચરી રહેલા તે પ્રભાસ નામના મુનિએ, કોઇ એક વેળાએ, કનકપ્રભ નામના એક વિદ્યાધરોના રાજાને જોયો. તે કનકપ્રભ રાજા શ્રી સંમેતશિખરજી તીર્થની યાત્રાએ જઇ રહ્યો હતો. ઇન્દ્રના જેવી પરમ ઋદ્ધિવાળા કનકપ્રભ રાજાને જોતાં, વિવિધ પરીષહોને સહવાપૂર્વક પરમ તપને આચરી રહેલા પેલા પ્રભાસમુનિએ એવું નિદાન કર્યું કે–' આ તપના પ્રભાવથી હું આ વિદ્યાધર-નરેશ કનકપ્રભના જેવી ઋદ્ધિવાળો થાઉં ! '

દુન્યવી સુખની સામગ્રી આંખે ચઢે અને આત્મા સાવધ ન હોય તો આમ પણ બની જાય. સામાન્ય પણ નિમિત્તો કેટલીક વાર આત્માને ઉપયોગશૂન્ય બનાવીને એકદમ પટકી નાખે છે. ચૌદપૂર્વી આત્માઓ પણ નિગોદમાં ગયા, તે શાથી? ભૂલ્યા માટે ને? જો ચૌદપૂર્વી જેવાને પણ ભૂલવાનો અને પડવાનો સંભવ, તો આપણે માટે? આપણે તો વધારે કાળજી રાખવાની હોય.

નિદાન, એ ઘણી જ ભયંકર વસ્તુ છે. તપ–સંયમને વેચી પરિણામે દુર્ગતિગામી બનવાનો એ ધંધો છે. ધર્મ આચરતાં પહેલાં પણ સંસારસુખનો હેતુ નહિ રાખવો જોઇએ અને ધર્મના ફલ રૂપે પણ સંસારસુખની કામના નહિ કરવી જોઇએ. નિદાન કરનારને તપ આદિના યોગે ઇચ્છિતની પ્રાપ્તિ તો થઈ જાય, પણ તે પછી એવા આત્માઓ પ્રાયઃ દુર્ગતિગામી જ બને છે.

સ૦ સીતાજીના જીવે નિદાન કર્યું હતું ને?

સંયમના ફલ રૂપે હું શંભુરાજાના વધનું કારણ બનું, એવું સીતાજીના જીવનું નિદાન હતું?

સ૦ નાજી.

અનંત ઉપકારિઓના શાસનમાં ધર્મ સંસારસુખના હેતુથી આચરવાનો જેમ નિષેધ છે, તેમ ધર્મના ફલ રૂપે સંસારસુખની કામના કરવાનો પણ નિષેધ છે. મુગ્ધાત્માઓ, કે જેઓ આ વસ્તુને સમજતા નથી, તેઓને માર્ગે

લાવવાને માટે ગીતાર્થ મહાત્માઓ સૌભાગ્યાદિના તપ કરાવે, પણ જ્યાં તે મુગ્ધાત્માઓ સમજુ બને એટલે સંસારસુખનો હેતુ તજવાનું કહ્યા વિના રહે જ નહિ. આથી ધર્મના અર્થી આત્માઓને ઉપદેશ તો એવો જ દેવાય કે–વિષાનુષ્ઠાનો અને ગરાનુષ્ઠાનો, એ વિચિત્ર અનર્થોને જ દેનારાં છે. માર્ગ પમાડવા માટે અમુક મુગ્ધ આત્માઓને તપ આદિ દેવાય એ જૂદી વાત છે અને ધર્મના અર્થી આત્માઓને ધર્મના હેતુ આદિનો ઉપદેશ અપાય એ જૂદી વાત છે. સંસારસુખના હેતુથી અનુષ્ઠાનોને આચરવાનો ઉપદેશ આપી શકાય નહિ. ધર્મનો મહિમા વર્ણવતાં એમ જરૂર કહી શકાય કે–ઉત્તમ કોટિનું સંસારસુખ પણ ધર્મ વિના સાધ્ય નથી. સંસારસુખના અર્થિઓને પણ ધર્મ વિના ચાલે તેમ નથી. આમ કહેવા સાથે સંસારસુખની કામના કેટલી ભયંકર છે અને મોક્ષ માટે યત્નશીલ બનવાની કેટલી જરૂર છે, એ વિગેરે પણ સમજાવવું જોઇએ.

અસ્તુ. ઇન્દ્રના જેવી પરમ ઋદ્ધિવાળા કનકપ્રભ નામના વિદ્યાધરનરેશને જોઇને, પ્રભાસમુનિને તેવી ઋદ્ધિના સ્વામી બનવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા થઈ. એ ઉત્કંઠાના પ્રતાપે, તેમણે પરીષહોને સહવાપૂર્વક જે પરમ તપ આચર્યો હતો, તેના આધારે એવું નિદાન કર્યું કે–' મારા આ તપથી હું આવી ઋદ્ધિવાળો થાઉં ! ' તે પછી, આયુષ્ય પૂર્ણ થયે મૃત્યુ પામીને તે પ્રભાસમુનિનો

જીવ ત્રીજા કલ્પમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો અને ત્યાંથી ચ્યવીને તે, તારા મોટા ભાઈ ખેચરેન્દ્ર રાવણ તરીકે ઉત્પન્ન થયો : કારણ કે–તેણે પ્રભાસમુનિના ભવમાં વિદ્યાધરનરેશ કનકપ્રભના જેવી ઋદ્ધિ મેળવવાનું નિદાન કર્યું હતું.

શ્રીકાન્તના જીવ સંબંધી ખૂલાસો :

અહીં એક વાતનો ખૂલાસો કરી દેવો જરૂરી લાગે છે. શ્રી રામચન્દ્રજી આદિના પૂર્વભવોના વૃત્તાન્તોની શરૂઆતમાં ધનદત્ત અને વસુદત્ત નામના બે ભાઇઓ, યાજ્ઞવલ્કય નામનો તે બન્નેનો મિત્ર, ગુણવતી અને શ્રીકાન્ત શ્રેષ્ઠી–એ પાંચનો મુખ્ય સંબંધ છે, એમ આપણે જોયું છે. વસુદત્ત, શ્રીકાન્ત અને ગુણવતી તિર્યંચ યોનિમાં ગયાં, એ વિગેરે પણ આપણે જોયું છે. તે પછી પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ રચેલા આ ચરિત્રમાં એમ ફરમાવ્યું છે કે–

" भ्रांत्वा श्रीकांतजीवोऽभून्-मृणालकन्दपत्तने ।
राजसूनुर्वज्रकंठो, शंभुहेमवतीभवः ॥ १ ॥ "

જ્યારે આ વાત 'पउम चरियं' ગ્રન્થમાં એવી રીતિએ રજૂ કરવામાં આવી છે કે–

" नयरे मिणालकुण्डे, परिवसइ नराहिवो विजयसेणो ।
नामेण रयणचूला, तस्स गुणालंकिया भज्जा ॥ १ ॥

" पुत्तो य वज्जकंचू , तस्स वि महिला पिया उ हेमवई ।
तिए सो सिरिकन्तो, जाओ पुत्तो अह सयंभू ॥२॥ "

શંભુરાજાનો જીવ જ સંસારમાં કેટલોક કાળ પરિભ્રમણ કર્યા બાદ શ્રી રાવણ તરીકે ઉત્પન્ન થયો, એ વાતમાં બન્ને ય ચરિત્રોનો એકસરખો અભિપ્રાય છે. શ્રીકાન્તનો જીવ શંભુરાજા કે શંભુરાજાનો પુત્ર, એ વિષે અભિપ્રાયભેદ છે. આપણે જે ચરિત્ર વાંચી રહ્યા છીએ, તે ચરિત્ર એમ સૂચવે છે કે–શ્રીકાન્તનો જીવ શંભુરાજાના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો અને 'पउम चरियं'માં એવો ઉલ્લેખ છે કે–શ્રીકાન્તનો જીવ ખૂદ શંભુરાજા તરીકે ઉત્પન્ન થયો. શંભુરાજાનું વેગવતી તરફનું આકર્ષણ અને શ્રીભૂતિનો નિષેધ જોતાં, શ્રીકાન્તનો જીવ શંભુરાજાના પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયાની વાત કરતાં શંભુરાજા તરીકે ઉત્પન્ન થયાની વાત, સંબંધને બરાબર સૂચવનારી લાગે છે. ગુણવતીના નિમિત્તે વસુદત્તે શ્રીકાન્તને અને શ્રીકાન્તે વસુદત્તને હણ્યો: તે પછી એ બન્ને મૃગ થયા અને ગુણવતી મૃગલી બને, તો ત્યાં પણ એ મૃગલી માટે એ બન્ને લડયા અને મર્યા : અને તે પછી પણ કેટલાય ભવો સુધી એ ગુણવતીના જીવને નિમિત્તે, વસુદત્ત અને શ્રીકાન્તના જીવ વચ્ચે યુદ્ધ થયું છે અને તે બન્ને મર્યા છે. આ પછી તે ગુણવતીનો જીવ વેગવતી તરીકે ઉત્પન્ન થયો, વેગવતીનો પિતા શ્રીભૂતિ તે વસુદત્તનો જીવ છે અને શંભુરાજાએ વેગવતીને કારણે શ્રીભૂતિનો જીવ લીધો,

એ જોતાં એમ લાગે છે કે–શ્રીકાન્તનો જીવ જ શંભુરાજા તરીકે અને તે પછી કેટલાક કાળે શ્રી રાવણ તરીકે ઉત્પન્ન થયો હોય. બીજી વાત એ પણ છે કે–વસુદત્તનો જીવ શ્રી લક્ષ્મણજી તરીકે ઉત્પન્ન થયાની વાત આગળ આવવાની છે અને શ્રી લક્ષ્મણજીએ જ શ્રી રાવણનો વધ કર્યો, એ આપણે જોઈ ગયા છીએ. અર્થાત્–તે વખતે પણ એ ગુણવતીના જીવ નિમિત્તે જ યુદ્ધ થયું છે, કારણ કે–ગુણવતીનો જીવ જ સીતાજી તરીકે ઉત્પન્ન થયાની વાત આવી ગઈ છે. આથી પણ એમ માનવાને કારણ મળે છે કે–શ્રીકાન્તનો જીવ શંભુરાજા તરીકે ઉત્પન્ન થયો હશે. આમ છતાં, આ વિષયમાં આપણે કોઈ પણ વાત નિર્ણયાત્મક રૂપે કહી શકીએ તેમ નથી, કારણ કે–આપણને તેવા પ્રકારનું જ્ઞાન હજુ ઉત્પન્ન થયું નથી. હવે આપણે પાછા આપણા ચાલુ પ્રસંગ ઉપર આવી જઈએ.

શ્રી બિભીષણ કોણ ?

હવે કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ શ્રી જયભૂષણ મહાત્મા ફરમાવે છે કે–ધનદત્ત અને વસુદત્ત નામના બે વણિક ભાઈઓનો યાજ્ઞવલ્કય નામનો જે બ્રાહ્મણમિત્ર હતો, તે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરીને આ બિભીષણ તરીકે ઉત્પન્ન થયો છે.

શ્રી લક્ષ્મણજી કોણ ?

વસુદત્તનો જીવ, કે જે શ્રીભૂતિ તરીકે ઉત્પન્ન

થયો હતો અને જેણે પોતાની કન્યા વેગવતી મિથ્યાદૃષ્ટિ શંભુરાજાને આપવાની ના પાડી હતી તથા એ કારણે જ જેને શંભુરાજાએ હણી નાખ્યો હતો, તે સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થયા બાદ, ત્યાંથી ચ્યવીને સુપ્રતિષ્ઠ નામના નગરમાં તે પુનર્વસુ નામના વિદ્યાધર તરીકે જન્મ્યો. પુનર્વસુ નામના તે વિદ્યાધરે, એક વાર કામાતુર બનીને, ત્રિભુવનાનંદ નામના ચક્રવર્તિની અનંગસુંદરી નામની કન્યાનું પુંડરીકવિજયમાંથી અપહરણ કર્યું. પોતાની પુત્રીને પુનર્વસુ વિદ્યાધર હરી ગયો એ જાણીને, ત્રિભુવનાનંદ ચક્રવર્તિએ કેટલાક વિદ્યાધરોને તેની પાછળ મોકલ્યા. ત્રિભુવનાનંદ ચક્રવર્તિએ મોકલેલા વિદ્યાધરોની સાથે પુનર્વસુ વિદ્યાધર વિમાનમાં રહીને યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. ત્રિભુવનાનંદ ચક્રવર્તિની પુત્રી અનંગસુંદરી પણ પુનર્વસુ વિદ્યાધરના તે જ વિમાનમાં હતી, પણ જે વખતે પુનર્વસુ વિદ્યાધર ત્રિભુવનાનંદ ચક્રવર્તિએ મોકલેલા વિદ્યાધરોની સાથે યુદ્ધ કરવામાં આકુલ બન્યો હતો, તે વખતે તે અનંગસુંદરી પુનર્વસુના વિમાનમાંથી નીચે એક લતાકુંજ ઉપર જઈ પડી. આ રીતિએ અનંગસુંદરી ગઇ, એટલે પુનર્વસુ વિદ્યાધરને યુદ્ધ કરવાનું કોઇ પ્રયોજન રહ્યું નહિ : પણ તેના હૈયામાં અનંગસુંદરીને પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર અભિલાષા હતી. આથી અનંગસુંદરીની ભવિષ્યમાં પ્રાપ્તિ થાય–એ માટેનું નિદાન કરીને તે પુનર્વસુએ દીક્ષા લીધી. દીક્ષિત અવ-

સ્થામાં પોતાના શેષ આયુષ્યને પૂર્ણ કરીને, મૃત્યુ પામી તે પુનર્વસુનો જીવ સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થયો અને ત્યાંથી ચ્યવીને આ લક્ષ્મણ તરીકે ઉત્પન્ન થયો છે.

અનંગસુંદરી વિશલ્યા તરીકે :

હવે પુનર્વસુ વિદ્યાધરના વિમાનમાંથી જે અનંગસુંદરી લતાકુંજ ઉપર પડી ગઈ હતી, તે અનંગસુંદરીએ વનમાં રહીને પણ ઉગ્ર તપને આચર્યો. ઉગ્ર તપને આચરી રહેલી તે બાલબ્રહ્મચારિણી અનંગસુંદરીએ જીવનના અન્ત ભાગમાં અનશન આદર્યું અને તે દશામાં તેણીને કોઇ એક અજગર ગળી ગયો. અજગર તેણીને ગળી રહ્યો હતો તે છતાં પણ તેણીએ પોતાના સમાધિભાવને સુન્દર પ્રકારે ટકાવી રાખ્યો અને એથી સમાધિપૂર્વકનું મૃત્યુ પામીને તે અનંગસુંદરી બીજા કલ્પમાં દેવી તરીકે ઉત્પન્ન થઇ. બીજા કલ્પમાં દેવી તરીકેના ભવનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને, તે અનંગસુંદરીનો જીવ ત્યાંથી ચ્યવીને વિશલ્યા તરીકે ઉત્પન્ન થયો અને તે વિશલ્યા લક્ષ્મણની પત્ની બની.

ગુણધર ભામંડલ તરીકે :

શ્રી લક્ષ્મણજીના જીવની ઓળખાણ આપ્યા બાદ ભામંડલના જીવની ઓળખાણ આપવામાં આવી છે. આપણે જોઈ ગયા છીએ કે—જે ક્ષેમપુર નામના નગરમાં

ધનદત્ત અને વસુદત્તનો પિતા નયદત્ત વસતો હતો, તે જ ક્ષેમપુરમાં સાગરદત્ત નામનો એક વણિક પણ વસતો હતો અને તે સાગરદત્તને જે બે સંતાનો હતાં તેમાં એક ગુણદત્ત નામે પુત્ર હતો અને બીજું સંતાન તે ગુણવતી નામે પુત્રી હતી. ગુણવતીના સંબંધમાં તો આપણે જોઇ આવ્યા કે-તેનો જીવ ફરતે ફરતે સીતા તરીકે ઉત્પન્ન થયો. એ ગુણવતીનો ભાઈ જે ગુણધર હતો, તે ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને અને ઘણા કાલ પર્યન્ત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરીને કુલમંડિત નામના રાજપુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો. ગુણવતીના ભાઇ ગુણધરના તે આત્માએ રાજપુત્ર કુલમંડિત તરીકે ઉત્પન્ન થઇને ચિરકાલ શ્રાવકપણાનું પાલન કર્યું અને ત્યાંથી મરીને તે આ સીતાના સહોદર ભામંડલ નરેશ્વર તરીકે ઉત્પન્ન થયો.

લવણ, અંકુશ અને સિદ્ધપુત્ર
સિદ્ધાર્થનો પૂર્વભવોનો સંબંધ :

હવે લવણ, અંકુશ અને સિદ્ધાર્થ નામનો સિદ્ધપુત્ર-આ ત્રણના પૂર્વભવોનો વૃત્તાન્ત સામાન્યપણે જણાવતાં, તે શ્રી જયભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે-કાકંદી નામની એક નગરી હતી. એ નગરીમાં વામદેવ નામનો એક બ્રાહ્મણ વસતો હતો. એ વામદેવને શ્યામલા નામની પત્ની હતી. વામદેવને તે શ્યામલાની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલા બે પુત્રો હતા. એ બે પુત્રોમાં

એકનું નામ હતું-વસુનન્દ અને બીજાનું નામ હતું-સુનન્દ. એક વાર, જ્યારે વસુનન્દ અને સુનન્દ ઘેર હતા, તેવા સમયે તેમને ઘેર એક મહિનાના ઉપવાસવાળા મુનિવર ભિક્ષાર્થે પધાર્યા. મુનિવરને ભિક્ષાર્થે પધારેલા જોઈને વસુનન્દ તથા સુનન્દને ઘણો જ આનંદ થયો અને તે બન્નેએ ભક્તિથી મુનિવરને પ્રતિલાભ્યા.

તે મુનિવરને ભક્તિથી દાન કર્યાના પ્રભાવે, તે વસુનન્દ અને સુનન્દ આયુષ્ય પૂર્ણ થયે મૃત્યુ પામીને ઉત્તરકુરૂમાં જુગલીયા તરીકે ઉત્પન્ન થયા.

ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને તે બન્ને સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયા.

ત્યાંથી ચ્યવીને તે બન્ને પુનઃ પણ કાકંદી નામની તે જ નગરીમાં ઉત્પન્ન થયા. તે વખતે કાકંદીમાં રાજા રતિવર્ધનનું રાજ્ય હતું. એ રાજાની સુદર્શના નામની રાણીથી પેલા બે પુત્રપણે જન્મ્યા અને તેમનાં અનુક્રમે પ્રિયંકર અને શુભંકર એવાં નામ રાખવામાં આવ્યાં.

તે પ્રિયંકરે અને શુભંકરે ચિરકાલ પર્યન્ત રાજ્યનું પાલન કર્યું, તે પછી દીક્ષા ગ્રહણ કરી અને દીક્ષાનું પાલન કરતા તે બન્ને કાલધર્મ પામીને ગ્રૈવેયકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયા.

ગ્રૈવેયકમાંથી ચ્યવીને તે બન્ને અહીં લવણ અને અંકુશ તરીકે ઉત્પન્ન થયા છે.

પ્રિયંકર અને શુભંકર તરીકેના ભવમાં આ લવણ અને અંકુશની જે સુદર્શના નામની માતા હતી, તેનો જીવ ચિરકાળ પર્યન્ત ભવમાં ભ્રમણ કરીને સિદ્ધાર્થ તરીકે ઉત્પન્ન થયો. એ જ સિદ્ધપુત્ર સિદ્ધાર્થ લવણ અને અંકુશ નામના આ બે રામપુત્રોનો અધ્યાપક બન્યો છે.

કૃતાન્તવદનની દીક્ષા :

આ પછીથી, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્ય-ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–

" एवं मुनिवचः श्रुत्वा, संवेगं बहवो ययुः ।
तदैव रामसेनानीः, कृतांतः प्राव्रजत् पुनः ॥ १ ॥ "

શ્રી બિભીષણે કરેલા પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે, શ્રી જય-ભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિએ શ્રી રામચન્દ્રજી આદિના પૂર્વભવોના વૃત્તાન્તોનું જે કથન કર્યું, તે સાંભળીને ઘણાઓ સંવેગને પામ્યા અને શ્રી રામચન્દ્ર-જીના સેનાપતિ કૃતાન્તવદને તો ત્યાં ને ત્યાં જ તત્કાલ શ્રી ભાગવતી દીક્ષાને ગ્રહણ કરી.

આપણી દશાનો વિચાર કરવો જોઈએ :

અહીં આપણે પણ આપણી આત્મદશાનું અવલોકન કરવું જોઈએ. પૂર્વભવોના વૃત્તાન્તો સંબંધી કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિનાં વચનોનું શ્રવણ કરવાથી ઘણા આત્માઓ સંવેગમાં ઝીલનારા બન્યા, એ સાંભળીને આપણે વિચાર

કરવો જોઈએ કે-'આપણા હૈયા ઉપર એની કાંઈ અસર થઈ કે નહિ? અને આપણા હૈયા ઉપર અસર થઈ તો તે કેવી અને કેટલી થઈ!'

સ૦ એ કહેનાર કેવલજ્ઞાની હતા ને?

બરાબર છે, પણ કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિએ જેવું કહ્યું તેવું આપણને સાંભળવા મળ્યું તેનું કેમ? કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિએ જેવું કહેલું તેવું જ આપણને વાંચવા-સાંભળવા મળ્યું છે, એ વાતમાં જેમને શ્રદ્ધા ન હોય એવા આત્માઓને માટે તો આ ઉપદેશ નિરર્થક પ્રાયઃ છે.

સ૦ પણ એ તો બધી એમને પોતાને લગતી વાતો હતી ને?

કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિએ જેમના પૂર્વભવોના વૃત્તાન્તો કહ્યા હતા તેઓ જ માત્ર સંવેગને પામ્યા અને બીજા કોઇ સંવેગને ન પામ્યા, એવું તમે સમજ્યા છો?

સ૦ નાજી, પણ...

આવા પ્રશ્નો ઉઠે છે એ સૂચવે કે-આ સાંભળવાના પરિણામે જેવી અસર થવી જોઈએ તેવી થઈ નથી. વળી જેવી થવી જોઈએ તેવી અસર નહિ થવા બદલ દુઃખ થવાને બદલે, આઘાત લાગવાને બદલે, આવી વાતો કરવાનું મન થાય તો એ આપણી કારમી અયોગ્યતા છે એમ સમજવું જોઈએ. પૂર્વભવના વૃત્તાન્તોને શ્રદ્ધાપૂર્વક સાંભળવા સાથે વિવેકપૂર્વક વિચારવામાં આવે,

તો એના બળે આત્મામાં સંવેગ આદિ ભાવો પેદા થવા, એ બહુ મોટી વાત નથી એ જ કારણ છે કે–કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિનાં વચનોનું શ્રવણ કરવાથી ઘણા આત્માઓ સંવેગભાવને પામ્યા.

ભાવજીવન પામવાની તાલાવેલી લાગવી જોઈએ :

કોઇ પણ આત્મા પ્રત્યે થઈ ગયેલો રાગ અગર તો દ્વેષ પરભવોમાં પણ કેવી રીતિએ સંગાથી બને છે તેમજ એક ભવમાં શુદ્ધ ભાવપૂર્વક આચરેલું સુકૃત્ય કેવી રીતિએ ભવપરંપરાને સુધારી દે છે, એ વિગેરે વાતોનો સૌ કોઈએ વિચાર કરવો જોઇએ. લવણ અને અંકુશ મુનિવરને એક વાર ભક્તિપૂર્વક વહોરાવવાના પ્રતાપે કેવી કેવી સુન્દર દશાને પામ્યા ? વસુદત્ત અને શ્રીકાન્તના જીવ વચ્ચે એક વાર ગુણવતીના કારણે વૈર ઉત્પન્ન થઇ ગયું, તો તે કેટલા ભવો સુધી પહોંચ્યું ? ધનદત્તને એક વાર મુનિવર મળી ગયા અને તે ધર્મનો ઉપાસક બની ગયો, તો ક્રમશઃ તેની કેવી સુન્દર અવસ્થા થઇ ? બાલબ્રહ્મચારિણી બની રહીને અનંગસુંદરીએ ઉગ્ર તપ આચર્યો તો તેણીના એ તપઃતેજના પ્રભાવને વિશલ્યાના ભવમાં પણ પ્રજ્ઞપ્તિ વિદ્યાની બેન સહન કરી શકી નહિ. આ બધાના યોગે આત્મા શાશ્વત છે–એ વાત બરાબર ધ્યાનમાં આવી જાય અને એક ભવની કરણીની અસર કેવી રીતિએ ભવોના ભવો સુધી

પણ પહોંચે છે—એ વાત સમજાઈ જાય, તો આપણા જીવનમાં નવીન રંગત પેદા થઇ ગયા વિના રહે નહિ. પછી તો આપણને સુંદર ભાવજીવન પામવાની તાલાવેલી લાગે. આજે સુંદર ભાવજીવનની દરકાર કેટલી ? દ્રવ્ય-જીવનમાં ઓતપ્રોતપણું અને સુંદર ભાવજીવનની દરકાર નહિ, એવી દશાવાળા જીવોની વચ્ચે વસવા છતાં પણ આપણે સુંદર ભાવજીવનને પેદા કરવામાં જ આ જીવનની સઘળી ક્ષણોનો ઉપયોગ કરવાના પ્રયત્નમાં લાગી જવું જોઈએ. સુન્દર ભાવજીવનની સાધનામાં આ જીવનનો જેટલો કાળ જાય તેટલો જ સફલ છે,:એમ આપણને લાગે તો જ આપણે આપણા જીવનને સદાચારપૂર્ણ બનાવી શકીએ.

શ્રી રામચન્દ્રજીની સીતાજી માટેની વિચારણા અને સૌએ વન્દન કરવું :

શ્રી જયભૂષણ નામના કેવલજ્ઞાની પરમર્ષિનાં, શ્રી રામચન્દ્રજી આદિના પૂર્વભવોના વૃત્તાન્તો વિષેનાં વચનોનું શ્રવણ કરીને ઘણાઓ સંવેગને પામ્યા અને શ્રી રામચન્દ્રજીના સેનાપતિ કૃતાન્તવદને તો તત્કાલ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. આ પછી, શ્રી રામચન્દ્રજી આદિ ત્યાંથી ઉભા થયા અને શ્રી જયભૂષણ પરમર્ષિને નમસ્કાર કરીને સીતાજીની પાસે ગયા.

દીક્ષિતાવસ્થાને પામેલાં સીતાજીને જોતાંની સાથે જ,

શ્રી રામચન્દ્રજી પોતાના મનમાં એ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યા કે–

" असौ शिरीषमृद्वंगी, राजपुत्री मम प्रिया ।
सीता शीतातपःक्लेशं, कथं नाम सहिष्यते ? ॥१॥

" इमं संयमभारं च, सर्वभारातिशायिनम् ।
उद्वक्ष्यति कथं नाम, हृदयेनापि दुर्वहम् ? ॥२॥

" यद्वा सतीव्रतं यस्या, न भंक्तुं रावणोऽप्यलम् ।
सा निर्व्यूढप्रतिज्ञैवं, भाविनी संयमेऽपि हि ॥३॥ "

શ્રી રામચન્દ્રજી સંયમશીલ મહાત્માઓને સહવાં પડતાં ટાઢ–તડકા આદિનાં કષ્ટોનો વિચાર કરવા સાથે સીતાજીની કોમલતાનો વિચાર કરે છે. તેમને એમ થાય છે કે–' મારી પ્રિયા સીતા, કે જે શિરીષના પુષ્પની માફક કોમલ અંગોવાળી રાજપુત્રી છે, તે શીત અને આતપના ક્લેશને શી રીતિએ સહન કરી શકશે ? '

સ૦ કલંક નિમિત્તે ત્યાગ કરતી વખતે તો તેમણે આવો વિચાર કર્યો નહોતો ?

માણસ જ્યારે કોઇ પણ પ્રકારના આવેશને વિશેષપણે આધીન બની જાય છે, ત્યારે તે કરવા લાયક વિચારોને પણ ન કરી શકે અને નહિ કરવા લાયક વિચારોને કરનારો બને, એ સ્વાભાવિક છે. આવેશને આધીન દશામાં માણસ પ્રાયઃ પોતાપણાને ગુમાવી બેસે છે. એ વખતે શ્રી રામચન્દ્રજી લોકૈષણાના આવેશને

આધીન બની ગયા હતા અને એથી તે સીતાજીની કોમલતાનો વિચાર તો શું, પણ સીતાજીનું અને સીતાજીના ઉદરમાં રહેલા જીવોનું શું થશે–એ વિગેરે ઘણી બાબતોનો વિચાર સરખો પણ કરી શક્યા નહોતા. અત્યારે આ વિચાર આવે છે, કારણ કે–હૈયામાં રહેલો સીતાજી પ્રત્યેનો રાગ કામ કરી રહ્યો છે.

શ્રી રામચન્દ્રજીને એમ પણ થાય છે કે–'દુનિયામાં જે ભારો ગણાય છે, તે સર્વ ભારોમાં આ સંયમનો ભાર અતિશાયી છે: આ સંયમભાર તો એવો છે, કે જે હ્રદયથી પણ દુર્વહ છે: આવા સંયમભારને કોમલાંગી સીતા શી રીતિએ વહન કરી શકશે?'

રાગના યોગે, શ્રી રામચંદ્રજીને આવો વિચાર તો આવી જાય છે, પણ પાછા તરત જ પોતે પોતાની શંકાનું સમાધાન કરી લે છે. 'કોમલાંગી સીતા શીત તથા આતપના કલેશને કેમ કરીને સહન કરી શકશે અને સર્વથી ભારે સંયમભારને શી રીતિએ વહી શકશે?'– આ જાતિનો વિચાર કર્યા પછીથી, શ્રી રામચન્દ્રજી તરત જ એ વાતનો નિર્ણય કરી લેતાં હોય તેમ વિચારે છે કે–

'અથવા તો જે સીતાના સતીવ્રતનો ભંગ કરવાને રાવણ જેવો પણ સમર્થ બની શક્યો નહિ, તે સીતા સંયમમાં પણ પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો તેવી જ રીતિએ નિર્વાહ કરનારી જ બનશે.'

આ પ્રમાણેનો વિચાર કરીને, શ્રી રામચન્દ્રજીએ સાધ્વી સીતાદેવીને વન્દન કર્યું. આ સાથે શ્રી લક્ષ્મણજીએ અને શ્રદ્ધાથી પવિત્ર અન્તઃકરણવાળા બનેલા અન્ય રાજાઓએ પણ સાધ્વી સીતાદેવીને વંદન કર્યું.

કૃતાન્તવદન દેવલોકમાં અને સીતાજી અચ્યુતેન્દ્ર તરીકે :

આ પછી, શ્રી રામચન્દ્રજી પરિવાર સાથે અયોધ્યામાં પાછા ફર્યા અને સીતાજી તથા કૃતાન્તવદન ઉગ્ર તપને તપવામાં લીન બન્યાં. કૃતાન્તવદન આયુષ્યના અન્ત પર્યન્ત તપને તપીને બ્રહ્મદેવલોકમાં પહોંચ્યો. સીતાજીએ પણ સાઇઠ વર્ષો સુધી વિવિધ તપોને આચર્યા અને અન્તે તેત્રીશ અહોરાત્રિ જેટલા કાળનું અનશન કર્યું. ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને સીતાજીનો જીવ બાવીસ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા અચ્યુતેન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો.

શ્રી લક્ષ્મણજીના શ્રીધર આદિ અઢીસો
પુત્રોએ સંયમનો સ્વીકાર કરવો :

હવે શ્રી લક્ષ્મણજીના શ્રીધર વિગેરે અઢીસો પુત્રોએ કેવા નિમિત્તે વૈરાગ્ય પામીને દીક્ષા લીધી, તેનું વર્ણન કરતાં પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–

વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર આવેલા કાંચનપુર નામના નગરમાં, તે વખતે, કનકરથ નામનો વિદ્યાધરપતિ હતો. તે વિદ્યાધરપતિ કનકરથને મન્દાકિની અને ચન્દ્રમુખી નામની

બે કન્યાઓ હતી. એ બે કન્યાઓને સ્વયંવર દ્વારા પરણાવવાને માટે, વિદ્યાધરપતિ કનકરથે, શ્રી રામચન્દ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજી આદિ રાજાઓને તેમના પુત્રો સાથે કાંચનપુરમાં બોલાવ્યા. સ્વયંવર-મંડપમાં જેમ સર્વ રાજાઓ બેઠા હતા, તેમ શ્રી રામચન્દ્રજીના બે પુત્રો લવણ તથા અંકુશ અને શ્રી લક્ષ્મણજીના શ્રીધર આદિ અઢીસો પુત્રો પણ બેઠા હતા. આ બધાની વચ્ચેથી પોતાના સ્વામિને પસંદ કરવાને ઇચ્છતી મન્દાકિની પોતાની ઇચ્છાથી અનંગલવણને વરી અને ચન્દ્રમુખી પણ એ જ રીતિએ અનંગલવણના ભાઇ લવણાંકુશને વરી.

શ્રી લક્ષ્મણજીના શ્રીધર આદિ અઢીસો પુત્રો આ વાતને કોઇ પણ રીતિએ સહી શક્યા નહિ. ગુસ્સામાં આવી ગએલા તે સર્વે, લવણ અને અંકુશની સાથે યુદ્ધ કરવાને માટે તત્પર બની ગયા.

સ૦ એમાં લવણ અને અંકુશનો ગૂન્હો શો ?

લવણ અને અંકુશનો કશો જ ગૂન્હો નથી, કારણ કે-મન્દાકિની અને ચન્દ્રમુખી પોતાની ઇચ્છાથી જ અનુક્રમે લવણ-અંકુશને વરી છે: પરંતુ કર્મને વશ આત્માઓ દુન્યવી સુખસામગ્રીના અર્થી બનીને કે અજ્ઞાનવશ પોતાની માનહાનિ આદિ માનીને કષાયને આધીન બને તેમજ વિષય-કષાયની આધીનતાથી કોઇના કારણે કોઇની સાથે યુદ્ધ કરવાને તત્પર બની જાય,

એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઈ છે જ નહિ. વિષય-કષાયને આધીન બનેલા જીવોની બુદ્ધિ કુતરાની બુદ્ધિ જેવી હોય છે, જ્યારે વિવેકશીલ આત્માઓની બુદ્ધિ સિંહની બુદ્ધિ જેવી હોય છે. કુતરાને કોઇ પથરો આદિ મારે, તો કુતરૂં પ્રાયઃ તે મારનાર તરફ ધસી જતું નથી, પણ મારવામાં આવેલા પથરા આદિ તરફ ધસી જાય છે : જ્યારે સિંહને જો કાંઇ મારવામાં આવે છે તો તે મારવામાં આવેલી વસ્તુ તરફ લક્ષ્ય નહિ આપતાં, પ્રાયઃ મારનાર ઉપર ધસી જાય છે. એ જ રીતિએ વિષય-કષાયને આધીન આત્માઓ, ઇચ્છિતના વિયોગ વખતે કે અનિચ્છિતની પ્રાપ્તિ વખતે, પોતાના અશુભકર્માદિનો વિચાર નહિ કરતાં આડા-અવળા વિચારો કરે છે અને પોતાના દોષનો ખ્યાલ નહિ કરતાં વચ્ચે નિમિત્તભૂત બનેલા આત્માઓ ઉપર રોષાદિ કરે છે. વિવેકશીલ આત્માઓની દશા એથી ઉલ્ટી જ હોય છે. વિવેકશીલ આત્માઓ તેવા પ્રસંગે પોતાના અશુભકર્માદિનો વિચાર કરીને કોઇના પણ પ્રત્યે દુર્ભાવવાળા બનતા નથી અને પોતાના અત્માની સુવિશુદ્ધ દશાને પ્રાપ્ત કરવાનો વિચાર કરે છે. આ બધી વાતો તમારા અનુભવ બહારની છે એમ નથી અને એથી તમને તો શ્રી લક્ષ્મણજીના શ્રીધર આદિ અઢીસો પુત્રોના વર્ત્તાવથી લેશ પણ આશ્ચર્ય થવું જોઇએ નહિ.

શ્રીધર આદિને યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થએલા સાંભ-

ળીને, લવણ અને અંકુશ કહે છે કે–' એમની સાથે યુદ્ધ કરે કોણ ? કારણ કે–ભાઈઓ તો અવધ્ય જ હોય છે. જેમ તેમના અને અમારા તાતમાં મોટા–નાના એવો કોઈ પણ પ્રકારનો ભેદ નથી, તેમ તેમના પુત્રો એવા અમો અને તેઓમાં પણ એ ભેદ ન હો ! '

વિચાર કરો કે–કેટલો સરસ જવાબ છે ? આ જવાબનું પરિણામ પણ ઘણું જ સુન્દર આવ્યું છે. આવો જવાબ દેવાને બદલે જો લવણ અને અંકુશે એમ કહ્યું હોત કે–' અમે ય તૈયાર છીએ: એ બધાને ખબર પડી જશે કે–આ લવણ અને અંકુશ સાથે યુદ્ધમાં ઉતરવું એ બચ્ચાંના ખેલ નથી. '–તો જે સુન્દર પરિણામ આવ્યું તે આવવા પામત નહિ અને કુલજનોનો કદાચ સંહાર પણ થઇ જાત. આમાંથી પણ તમારે બોધ લેવા જેવો છે ને ? તમારો ભાઈ તમારી વિરૂદ્ધમાં કાંઇક બોલ્યો છે, એમ સાંભળો તો તમે શું બોલો અને શું કરો, એ વિચારી લેવા જેવું છે. લવણ–અંકુશે જેવું ડહાપણ વાપર્યું, તેવું ડહાપણ વાપરતાં તમને આવડી જાય તો એ ભાઇઓની વચ્ચે ઝઘડા કરાવનારાઓને નિરાશ જ થવું પડે. જ્યાં સુધી એ ડહાપણ નહિ આવે, ત્યાં સુધી તમારા ઘરમાં હોળી સળગાવીને સ્વાર્થ સાધવાની વૃત્તિ ધરાવનારાઓ ફાવવાના, એ નક્કી વાત છે.

અહીં તો લવણ–અંકુશ જે કાંઇ બોલ્યા, તેની શ્રીધર આદિને ખબર પડતાં, શ્રીધર આદિ વિસ્મય પામ્યા અને પોતે જે ખરાબ કર્મના આરંભસંમુખ બન્યા હતા, તે બદલ પોતાના આત્માને નિન્દવા લાગ્યા. ખરાબ કર્મનો આરંભ કરવાને માટે તત્પર બનેલા પોતાના આત્માને નિન્દતા થકા તે શ્રીધર આદિ શ્રી લક્ષ્મણજીના અઢીસો પુત્રો સંવેગને પામ્યા. એટલું જ નહિ, પણ સંવેગને પામેલા તે સર્વેએ શ્રી રામચન્દ્રજી તથા શ્રી લક્ષ્મણજીની અનુજ્ઞા મેળવીને તરત જ શ્રી મહાબલ નામના મુનિવરની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

શ્રીધર આદિએ આ રીતિએ દીક્ષા લીધા બાદ, મન્દાકિની અને ચંદ્રમુખીને પરણીને લવણ–અંકુશ પોતાના પિતા તથા કાકા સાથે અયોધ્યાપુરીમાં પાછા ફર્યા.

ભામંડલની ભાવના અને તેનું મૃત્યુ :

આ પછી, ભામંડલના મૃત્યુપ્રસંગને વર્ણવતાં, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–

એક વખતે રાજા ભામંડલ પોતાના નગરમાં પોતાના નિકેતનની ઉપરના ભાગમાં બેઠાં બેઠાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે–‘ વૈતાઢ્યની બન્ને શ્રેણિઓને તાબે કરીને અને સર્વત્ર અસ્ખલિતપણે લીલાપૂર્વક વિહાર કરીને, હવે તો અન્તકાલ આવ્યો છે એટલે હું દીક્ષાને ગ્રહણ કરૂં અને દીક્ષાને

ગ્રહણ કરવા દ્વારા હું મારી વાંછાને પૂર્ણ કરનારો બનું !' અર્થાત્–' અત્યાર સુધી સંસારમાં મેદાને પડીને મેં દુન્યવી વિજયો તો પ્રાપ્ત કર્યા, પણ હવે તો હું કર્મની સામે મેદાને પડું અને તો જ મારી વાંછા પૂર્ણ બને ! દુન્યવી વિજયો માત્રથી હું પૂર્ણવાંછાવાળો બની શકું નહિ !'

જે વખતે રાજા ભામંડલ આ પ્રકારની ભાવનામાં લીન બન્યા હતા, તે જ વખતે તેમના માથા ઉપર વીજળી પડી અને એથી મૃત્યુ પામીને તે યુગલિક-ધર્મવાળા દેવકુરૂમાં ઉત્પન્ન થયા.

શ્રી હનુમાનની દીક્ષા અને મોક્ષપ્રાપ્તિ :

આ પછી, શ્રી હનુમાનની મોક્ષપ્રાપ્તિના વૃત્તાન્તને વર્ણવતાં, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–

એક વાર શ્રી હનુમાન, ચૈત્ર મહિનામાં, શ્રી મેરૂ-ગિરિવર ઉપર આવેલાં ચૈત્યોના વન્દનને માટે તે ગિરિવર ઉપર ગયા હતા. તે વખતે તેમણે અસ્ત થતા સૂર્યને જોયો. સૂર્યના અસ્તને જોઈને શ્રી હનુમાન વિચાર કરે છે કે–' આ સંસારમાં જેનો ઉદય છે, તેનો અસ્ત પણ નિશ્ચિત જ છે અને એ વાતમાં આ સૂર્ય દૃષ્ટાન્ત રૂપ છે ! ધિક્, ધિક્, સર્વ અશાશ્વત છે.'

આવો વિચાર કરીને શ્રી હનુમાન પોતાના નગરમાં

ગયા, પોતાના નગરમાં જઈને પુત્રને રાજ્ય સુપ્રત કરી દીધું અને પોતે શ્રી ધર્મરત્ન નામના આચાર્યભગવાનની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

તેમની પાછળ બીજા સાતસો ને પચાસ રાજાઓએ પણ તે આચાર્યભગવાન પાસે દીક્ષા લીધી અને તેમની પત્નીઓએ પણ લક્ષ્મીવતી નામની આર્યાની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

શ્રી હનુમાને દીક્ષા લઈને શુદ્ધ ધ્યાન રૂપ અગ્નિ દ્વારા પોતાનાં સર્વ કર્મોને ક્રમશઃ મૂલમાંથી ભસ્મસાત્ કરી નાખ્યાં અને શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરીને તે અવ્યય એવા મોક્ષપદને પામ્યા.

મૃત્યુ ગમે ત્યારે ને ગમે ત્યાં થાય :

ભામંડલની ભાવના મનમાં ને મનમાં રહી ગઈ અને શ્રી હનુમાન શ્રી સિદ્ધિપદના ભોક્તા બન્યા. ભામંડલની દીક્ષા લેવાની ભાવના હતી અને તે માનતા હતા કે- દીક્ષા લીધા વિના હું પૂર્ણવાંછાવાળો બની શકું તેમ નથી. મોક્ષની આકાંક્ષા વિના આવો વિચાર આવે ખરો? સંસારસુખને ઉપાદેય માની એની સાધના આદિમાં લીન બનેલાઓને આવો વિચાર આવે જ નહિ. આવો વિચાર તેઓને જ આવે, કે જેઓ સંસારસુખને ભોગવતા હોવા છતાં પણ સંસારસુખને ઉપાદેય ન માનતા હોય.

ભામંડલે દુન્યવી વિજયો તો મેળવ્યા હતા, પણ તે છતાં તેમની વાંછા પૂરી થઈ નહોતી. તેમની વાંછા દીક્ષા લઇને મુક્તિમાર્ગની સાધના કરવા દ્વારા જ પૂર્ણ થઈ શકે તેમ હતી : પણ ભવિતવ્યતા એવી કે–એ જ્યારે દીક્ષાના વિચારમાં હતા, તે જ વખતે માથે વીજળી પડી અને તેમનું મૃત્યુ થયું. વીજળી પડી તે વખતે ભામંડલ સંસારસુખની સાધના આદિના કોઇ વિચારમાં હોત, તો શું થાત ?

સ૦ દુર્ગતિ જ થાય ને ?

આટલું સમજનાર પોતાના આત્માને દુર્ધ્યાનથી પર અને શુભ ધ્યાનમાં સ્થિત રાખવાનો પ્રયત્ન કરે કે નહિ ? મૃત્યુ ક્યાં અને ક્યારે આવશે, એ નિશ્ચિત છે ? રસ્તે ચાલતાં મૃત્યુ થાય કે નહિ ? પેઢીમાં રૂપીઆ ગણતાં મૃત્યુ થાય કે નહિ ? સોદાની નોંધ કરતાં મૃત્યુ થાય કે નહિ ? પલંગમાં પોઢ્યા હો ને મૃત્યુ થાય કે નહિ ? તમારે માટે કયું એવું સ્થલ છે, કે જ્યાં મૃત્યુ અસંભવિત હોય ? જ્યારે આપણે માટે અહીં કોઇ જ એવું સ્થલ નથી કે જ્યાં મૃત્યુ અસંભવિત હોય, તો આપણે દરેક સ્થલે અને દરેક સમયે આપણા આત્માને કેવો સાવધ રાખવો જોઇએ ? સંસારની ક્રિયા કરતાં પણ આત્મા બેભાન ન બને, એવી વિવેકદશા પ્રાપ્ત કરવી જોઇએ ને ? જે આત્મામાં એવી વિવેકદશા

પ્રગટે, તેને અવસરે અવસરે સંસારત્યાગની ભાવના પણ આવે ને ? જીન્દગીમાં તમને દીક્ષા લેવાની ભાવના આવી છે ? 'ક્યારે હું દીક્ષા લઉં અને ક્યારે હું મોક્ષસાધનામાં અપ્રમત્ત બનું'–એવો વિચાર કદી સ્ફુર્યો છે ખરો ?

મૃત્યુ ચોટલી પકડીને બેઠું છે, માટે
ધર્મ કરી લઉં–એવો વિચાર કેટલાને ?

ભામંડલના પ્રસંગ ઉપરથી એ બોધ પણ લેવા જેવો છે કે–દાન, શીલ આદિ સંબંધી જે કોઈ કરણીઓ કરવાની ભાવના હોય, તેમાં વિલંબ કરવો નહિ. દાન કરવાની ભાવના હોય, પણ 'થાય છે' 'થાય છે' –એમ કરતાં કરતાં એક દિ' અચાનક ધણી જવાય અને દાન કરવાનું રહી જાય, એમ બને ને ? મરનાર કહીને મર્યો હોય કે–આ લક્ષ્મી અમુક કામમાં વાપરવી, પણ પાછળનાઓ એ મુજબ વાપરે જ એવો નિયમ ખરો ? સગાં–વહાલાં એ લક્ષ્મી સારાં કાર્યોમાં વાપરે નહિ અગર મરનારને જે સારાં સ્થાનોએ ખર્ચવી હોય તે સ્થાનોમાં તે લક્ષ્મી ખર્ચાય નહિ, એમ પણ બને ને ? એને બદલે જીવતાં જીવતાં પોતાની રૂચિ મુજબનાં સારાં સ્થાનોએ લક્ષ્મીનો વ્યય કરી લીધો હોય, તો પાછળ કોણ કેમ કરશે તેની ચિન્તા ય ન રહે અને પોતાને અનુમોદનાદિ કરવાનો પણ વિશેષ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય.

એ જ રીતિએ કેટલાકો 'વ્રત–નિયમાદિ ઘરડા થઇશું ત્યારે કરીશું'–એમ બોલે છે, પણ ઘરડા ન થયા તો? વ્રત–નિયમાદિ શરૂ કરતાં પહેલાં આવતા ભવના આયુ-ષ્યનો બંધ પડી ગયો તો? ધર્મના આચરણ માટે તો એક નીતિશાસ્ત્રકારે પણ કહ્યું છે કે–'મૃત્યુ આપણી ચોટલી પકડીને બેઠું છે એમ માનીને ધર્મને આચરવો.' મૃત્યુ ચોટલી પકડીને બેઠું છે–એનો અર્થ શો? એજ કે–આજે અને તે પણ હમણાં જ મૃત્યુ થવાનું છે એમ માનવું અને એમ માનીને ધર્મનું આચરણ કર-વામાં અપ્રમત્ત બનવું. આપણને લાગે છે કે–મૃત્યુ આપણી ચોટલી પકડીને બેઠું છે? પૈસા કમાવા આદિમાં જાગૃત દશા છે, પણ ધર્મમાં એ દશા નથી ને? પર-ભવમાં સાથીદાર અને મદદગાર પૈસા કે ધર્મ? પૈસા પરભવમાં સાથે નથી જતો એ તો પ્રત્યક્ષ વાત છે, પણ ધર્મ પરભવનો સાથીદાર અને મદદગાર હોવાનો વિશ્વાસ છે ખરો? 'પૈસા તો આજ નહિ ને કાલ કમાઈશું, પણ ધર્મ તો કરી જ લેવો : કારણ કે–મૃત્યુ ચોટલી પકડીને બેઠું છે.'–આવો વિચાર કેટલાને અને 'ધર્મ તો બે વર્ષ મોડો ય થશે, પણ પૈસા કમાવાની આવી તક ફરી ફરી નહિ મળે'–આવો વિચાર કેટલાને? માણસ પૈસા કમાવા માટે જેટલો આતુર બન્યો રહે છે તેટલો જો ધર્મના આચરણ માટે આતુર બની જાય, તો એને ધર્મની આરાધનાને

ખોરંભે નાખવાનું મન થાય જ નહિ. એને તો એમ જ થાય કે—આ લોક અને પરલોકનો સાચો મદદગાર એક ધર્મ જ છે અને મૃત્યુ ક્યારે તથા ક્યાં આવે એ નક્કી નથી, માટે બાલ–યુવાન અને વૃદ્ધ–સર્વ અવસ્થામાં જ્યારે જ્યારે ધર્માચરણની તક મળે, ત્યારે ત્યારે ધર્માચરણ કરી જ લેવું.

શાશ્વત ઉદયનું સાધન :

સૂર્યાસ્તને જોઇને શ્રી હનુમાને જે વિચાર કર્યો, તે પણ સુંદર પ્રેરણા આપે એવો છે. દુનિયામાં જેનો ઉદય, તેનો અસ્ત–એ વાત નિશ્ચિત જ છે ને ? જન્મે તે મરે અને ખીલે તે કરમાય–એમાં ફેરફાર છે ? કોઈનો પણ દુન્યવી ઉદય શાશ્વત કાળ ટક્યો રહ્યો હોય–એવું બન્યું ય નથી અને બનવાનું પણ નથી. છ ખંડના ચક્રવર્તિઓ પણ ગયા અને ઇન્દ્રોને પણ ચ્યવવું પડ્યું. તેવા પ્રકારનું પુણ્ય હોય તો દુન્યવી ઋદ્ધિસિદ્ધિ જીન્દગીના અન્ત સુધી ટકી રહે એ બને, પણ મૃત્યુ પછી શું ? જન્મેલા માટે મૃત્યુ નિયત જ અને મૃત્યુ થાય ત્યારે દુનિઆની ઋદ્ધિસિદ્ધિમાંથી એક તણખલું પણ સાથે લઈ જઈ શકાય નહિ. આત્મા શાશ્વત છે, પણ દુનિઆમાં ચક્રવર્તી આદિ તરીકેની કોઇ પણ એક અવસ્થામાં આત્માનું અવસ્થાન શાશ્વત નથી. જ્યારે આત્માનું તે પ્રકારનું અવસ્થાન શાશ્વત નથી, તો એ ... ના ઉદયમાં લીન

બનીને કરવાનું શું ? ઉપકારિઓ ફરમાવે છે કે—આત્માનું શાશ્વત અવસ્થાન નિજ સ્વભાવમાં જ શક્ય છે. આત્મા પોતાના સ્વભાવને પરિપૂર્ણ રીતિએ પ્રગટાવે, તો એનો એ ઉદય શાશ્વતકાળ પર્યન્ત ટક્યો રહે છે. આત્મ-સ્વરૂપના ઉદય સિવાયનો બીજો કોઈ પણ ઉદય શાશ્વત નથી. આથી નાશવંત ઉદયનો મોહ તજીને, શાશ્વત ઉદય સાધવાના પ્રયત્નમાં જ શાણાઓએ દત્તચિત્ત બનવું જોઈએ. શાશ્વત ઉદયની સાધના માટે દીક્ષા એ પરમ સાધન છે અને એ જ કારણે શ્રી હનુમાને, તેમની પાછળ સાડા સાતસો રાજાઓએ અને શ્રી હનુમાનની પત્નીઓએ પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. આ બધા ઉપરથી શ્રી રામાયણ એ રજોહરણની ખાણ છે, એ વાત પૂરવાર થઈ જાય છે ને ?

શ્રી રામચન્દ્રજીએ ધર્મને હસી વિષય-
સુખને પ્રશંસતાં ઈન્દ્રે ઉચ્ચારેલાં વચનો :

હવે પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, શ્રી લક્ષ્મણજીના મૃત્યુના વૃત્તાન્તને વર્ણવવાનું શરૂ કરે છે. તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે—શ્રી હનુમાને દીક્ષા લીધાના સમાચાર જાણીને, શ્રી રામચન્દ્રજીને એવો વિચાર આવ્યો કે—

“ हित्वा भोगसुखं कष्टां, दीक्षां किमयम् ददे ? ”

અર્થાત્-હનુમાને ભોગસુખનો ત્યાગ કરીને, આ કષ્ટકારી દીક્ષાને કેમ ગ્રહણ કરી ?

સ૦ શ્રી રામચન્દ્રજી જેવાને પણ આવો વિચાર આવે છે ?

શ્રી રામચન્દ્રજી જેવાને આવો વિચાર આવે, એ ખરેખર જ ખેદ ઉપજાવનારી બીના ગણાય, પણ કર્મની ગતિ વિચિત્ર છે. તેવા પ્રકારના કર્મની આધીનતાના યોગે શ્રી રામચન્દ્રજી જેવા પણ ભૂલ્યા.

સ૦ ભૂલ્યા એમ નિશ્ચિતપણે કહી શકાય ?

જે બોલાયું હોય તેનો તથા આજુબાજુના સંબંધ આદિનો વિચાર કરીને, અમુક વાત બોલવામાં ભૂલ થઈ છે કે નહિ-એ નિશ્ચિતપણે જાણી શકાય તો નિશ્ચિતપણે કહી પણ શકાય. આ પ્રસંગમાં અવધિજ્ઞાનના સ્વામી શ્રી સુધર્મા ઇન્દ્રનાં વચનો સાક્ષીભૂત છે, એટલે તમારા પ્રશ્નને અવકાશ જ રહેતો નથી.

'હનુમાને ભોગસુખનો ત્યાગ કરીને કષ્ટકારી દીક્ષાને કેમ ગ્રહણ કરી ?'-એવા પ્રકારના શ્રી રામચન્દ્રજીના વિચારને અવધિજ્ઞાનથી જાણીને, શ્રી સુધર્મા ઇન્દ્ર પોતાની સભામાં બોલ્યા છે કે-

'અહો, કર્મની ગતિ વિષમ છે, કે જેથી ચરમદેહી રામ પણ ધર્મને હસે છે: એટલું જ નહિ પણ ઉલ્ટા શબ્દાદિ વિષયોથી ઉત્પન્ન થતા સુખની પ્રશંસા કરે છે !

અથવા જાણ્યું, આ રામ–લક્ષ્મણને પરસ્પર કોઇક ગાઢતર સ્નેહ છે અને એ જ કારણે રામને ભવનિર્વેદ થતો નથી.”

શ્રી રામચન્દ્રજીનાં વચનો સાથે શ્રી સુધર્મા ઇન્દ્રનાં આ વચનો જરૂર યાદ રાખી લેવાં જોઇએ, નહિતર શ્રી રામચન્દ્રજીના નામે પાપબુદ્ધિને પોષણ મળી જવાનો ઘણો જ મોટો સંભવ છે. ધર્મને હસવો અને વિષય-સુખની પ્રશંસા કરવી, એ વિવેકશીલતાને છાજતું કાર્ય નથી. કાંઈક ને કાંઇક વિવેકભ્રષ્ટતા, આત્મામાં કાંઇક ને કાંઈક મલિનતા આવ્યા વિના ધર્મને હસવાનું અને વિષય-સુખની પ્રશંસા કરવાનું મન થાય એ શક્ય નથી. શ્રી રામચન્દ્રજી અને શ્રી લક્ષ્મણજી વચ્ચે પરસ્પર ગાઢતર સ્નેહ છે અને એ સ્નેહ શ્રી રામચન્દ્રજીમાં ભવનિર્વેદને પ્રગટ થવા દેતો નથી. તેઓ વચ્ચેના એ ગાઢતર સ્નેહે તો કારમા અનર્થો ઉત્પન્ન કર્યા છે. આપણે હમણાં જ જોઇશું કે–એ ગાઢતર સ્નેહના યોગે શ્રી લક્ષ્મણજીએ પ્રાણ ગુમાવ્યા છે અને શ્રી રામચન્દ્રજીને પણ ઘણા ઘણા હેરાન કર્યા છે.

શ્રી લક્ષ્મણજીનું મૃત્યુ :

શ્રી સુધર્મા ઇન્દ્રે સભામાં વાત કરી કે–રામ અને લક્ષ્મણ વચ્ચે ગાઢતર સ્નેહ છે, એટલે બે દેવતાઓને કૌતુક જાગ્યું કે–આપણે તે બન્નેના સ્નેહની પરીક્ષા કરીએ. સ્નેહપરીક્ષાના કૌતુકથી તે બે દેવતાઓ અયો-

ધ્યામાં આવેલા શ્રી લક્ષ્મણજીના નિકેતનમાં આવી પહોંચ્યા. તરત જ તે બે દેવતાઓએ માયા રચીને, સારૂંયે અન્ત:પુર જાણે કરૂણ સ્વરે આક્રન્દ કરી રહ્યું હોય–એવું દૃશ્ય શ્રી લક્ષ્મણજીને બતાવ્યું.

કૌતુકથી પણ કેટલીક વાર કેવું ભયંકર પરિણામ આવે છે, એ વિચારવા જેવું છે. કૌતુકના શોખીન આત્માઓએ આ પ્રસંગ તરફ વિશેષ લક્ષ્ય આપવા જેવું છે. દેવોને મન કૌતુક છે, પણ આ નિમિત્તે શ્રી લક્ષ્મણજી આઘાત પામીને મૃત્યુ પામવાના છે. કાગડાને હસવાનું થાય અને દેડકાંનો જીવ જાય, એના જેવી આ વાત છે. જેઓ વચ્ચે ગાઢતર સ્નેહ હોય, તેઓના સ્નેહની પરીક્ષા આ રીતિએ કરવાની હોય જ નહિ. પણ બનવાકાળને કોણ મિથ્યા કરી શકે છે ?

શ્રી લક્ષ્મણજીએ જોયું અને સાંભળ્યું કે–અન્ત:પુરની સર્વ સ્ત્રીઓ કરૂણ સ્વરે એવું આક્રન્દન કરી રહી છે કે–"હા, પદ્મ ! હા પદ્મનયન ! હા, બન્ધુ રૂપ પદ્મોને માટે સૂર્ય સમાન ! વિશ્વને પણ ભયંકર એવું આ તમારૂં કેવું અકાંડમૃત્યુ થયું ?" આ રીતિએ રડતી અને માથાના વાળોને છૂટા મૂકીને છાતીઓને કૂટતી અન્ત:પૂરની સ્ત્રીઓને જોઈને, શ્રી લક્ષ્મણજી ખેદ પામ્યા થકા બોલ્યા કે–'મારા તે ભ્રાતા, કે જે મારા જીવિતના

પણ જીવિત રૂપ હતા, તે શું મૃત્યુ પામ્યા? છલથ્ર ઘાત કરનારા દુષ્ટ યમે આ કર્યું શું?'

આટલું બોલતાં બોલતાંમાં તો શ્રી લક્ષ્મણજીની જીભ ખેંચાઇ ગઇ અને તેમનું શરીર જીવિતશૂન્ય બની ગયું.

આ પ્રસંગે આ ચરિત્રના પરમર્ષિ ટૂંકમાંજ પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરતાં લખે છે કે–

" कर्मविपाको दुरतिक्रमः । "

અર્થાત્–કર્મનો વિપાક દુરતિક્રમ છે: કર્મનો વિપાક દુર્લંઘ્ય છે. વાત પણ સાચી છે કે–કર્મના વિપાકનું ઉલ્લંઘન પ્રાયઃ કેમે કરીને થઇ શકતું નથી.

શ્રી લક્ષ્મણજીના શરીરમાંથી પ્રાણો ચાલ્યા ગયા એટલે સિંહાસન ઉપર રહેલું પણ તેમનું શરીર સ્વર્ણ સ્તંભના ટેકાથી ત્યાં પડ્યું રહ્યું. તેમનું મોઢું ફાટી ગયું હતું અને તેમનું શરીર લેપ્યમૂર્તિની જેમ નિષ્ક્રિય બની ગયું હતું.

વિચાર કરો કે–ગાઢતર સ્નેહના પ્રતાપે કેવું ભયંકર પરિણામ નિપજ્યું? શ્રી રામચન્દ્રજી મર્યા છે કે નહિ અને મર્યા છે તો શાથી મર્યા છે અને કયારે મર્યા છે એ વિગેરેની તપાસ કરવાજોગી પણ ધીરતા તેમનામાં રહી નહિ. જ્યાં આવા ગાઢતર સ્નેહનું આવરણ હોય ત્યાં ભવનિર્વેદ પ્રગટે શી રીતિએ?

દેવોએ આત્માને નિન્દતાં ચાલ્યા જવું :

આ રીતિએ શ્રી લક્ષ્મણજીનું મૃત્યુ નિપજેલું જોઇને, કૌતુકથી સ્નેહપરીક્ષા કરવાને માટે આવેલા પેલા બે દેવોને પણ હવે તો ખૂબ જ પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. તેમને તેમની ભૂલ તો સમજાઈ, પણ હવે કરે શું ?

સ૦ દેવતાઓ જીવિતદાન ન કરી શકે ?

દેવોમાં કે દેવોના સ્વામી ઈન્દ્રોમાં પણ એ તાકાત નથી કે—પરલોકગમન કરી ગયેલા અન્યના આત્માને તેઓ પાછો લાવીને પુનઃ તે જ શરીરમાં સ્થાપન કરી શકે. દેવોમાં કે દેવોના સ્વામી ઈન્દ્રોમાં જો પુનર્જીવન પમાડવાની તાકાત હોત, તો તેઓ શ્રી તીર્થંકરદેવોને નિર્વાણ પામવા દેત ખરા ? ખુદ શ્રી તીર્થંકરદેવો પણ પોતાના આયુષ્યની એક ક્ષણને પણ વધારી શકતા નથી. આયુષ્યકર્મમાં વધારો થઈ શકતો નથી, માટે તો કેટલીક વાર કેવલજ્ઞાની ભગવંતોને સમુદ્ઘાત કરવો પડે છે. તમે દેવતાઓની વાત કરો છો, પણ દેવતાઓ કે ઈન્દ્રો ય પોતાના આયુષ્યને ય વધારી શકતા નથી. જે દેવો પોતાના આયુષ્યને પણ વધારી શકવાને સમર્થ નથી, તે દેવો અન્યના આયુષ્યને વધારી શકે એ શકય છે ?

સ૦ નાજી. જાણવા પૂરતું જ પૂછ્યું હતું.

એ શકય છે કે—અમુક રોગાદિના કારણે બેહોશી

આવી ગઈ હોય, તો તે રોગાદિના નિવારણ દ્વારા એ બેહોશીને દૂર કરી શકાય : બાકી આયુષ્યમાં વધારો કરવાની કોઈમાં તાકાત છે જ નહિ.

પેલા બે દેવો, શ્રી લક્ષ્મણજીનું પોતાના નિમિત્તે મૃત્યુ નિપજવાથી ખેદ પામ્યા થકા અન્દર–અન્દર વાત કરે છે કે–'અહો, આપણે આ કર્યું શું ? અરે રે ! વિશ્વના આધાર સમો આ પુરૂષ આપણાથી કેમ હણાયો ?' આ રીતિએ પોતાના આત્માની ખૂબ ખૂબ નિન્દા કરતા તે બન્ને ય દેવો પાછા પોતાના કલ્પમાં ચાલ્યા ગયા.

કૌતુક આદિના કારણે અનર્થ થઈ જવા છતાં પણ, જે આત્માઓમાં કાંઈક પણ લાયકાત હોય છે તેઓને જ પશ્ચાત્તાપ આદિ થાય છે. નાલાયક આત્માઓને તો અન્યના મૃત્યુથી પણ આનંદ જ થાય છે, અથવા તો સામાને તેઓએ પોતાની કૌતુકવિવશતાથી કેટલું બધું નુકશાન કર્યું–તેનો તેઓને વિચાર જ હોતો નથી.

શ્રી લક્ષ્મણજીના મૃત્યુથી અયોધ્યામાં છવાએલું શોકનું સામ્રાજ્ય :

શ્રી લક્ષ્મણજી મૃત્યુ પામ્યા બાદ પેલા બે દેવતાઓ તરત ચાલ્યા ગયા અને શ્રી લક્ષ્મણજીનો મૃતદેહ સિંહાસન ઉપર સ્વર્ણસ્તંભના ટેકાથી પડી રહ્યો. આથી શ્રી લક્ષ્મણજીના મૃત્યુની અન્તઃપુરને જાણ થતાં વાર લાગી નહિ. શ્રી લક્ષ્મણજીને મૃત્યુ પામેલા જોઈને

અન્તઃપુરની સ્ત્રીઓ પરિવાર સહિત છાતીફાટ રૂદન કરવા લાગી. રૂદન કરતી તે સ્ત્રીઓએ પોતાના કેશોને પણ છૂટા કરી નાખ્યા હતા.

તેમના આક્રન્દિતને સાંભળીને શ્રી રામચન્દ્રજી ત્યાં આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે–'વગર જાણ્યે જ આ અમંગલ કેમ આરંભી દીધું છે? આ હું જીવતો જ ઉભો છું અને મારો આ નાનો ભાઈ પણ જીવે જ છે. આને કોઇક વ્યાધિ બાધા ઉપજાવી રહ્યો છે અને ઔષધ એ તેની પ્રતિક્રિયા છે.'

આ પ્રમાણે બોલીને શ્રી રામચન્દ્રજીએ વૈદ્યોને તેમજ જોષીઓને પણ બોલાવ્યા અને મંત્ર–તંત્રોનો પ્રયોગ પણ અનેક વાર કરાવ્યો.

જ્યારે મંત્ર–તંત્રોથી કોઈ પણ પ્રકારની સફલતા મળી નહિ, ત્યારે શ્રી રામચન્દ્રજી મૂર્છાને પામ્યા અને તે પછી થોડીક સંજ્ઞાને પામેલા તે ઉંચે સ્વરે વિલાપ કરવા લાગ્યા. હમણાં તો આપણે, શ્રી લક્ષ્મણજી પ્રત્યેના ગાઢતર સ્નેહના યોગે શ્રી રામચન્દ્રજીની કેવી દુર્દશા થાય છે, એ જ જોવાનું છે. અત્યારે શ્રી રામચન્દ્રજી જે કાંઈ કરી રહ્યા છે, તે શ્રી લક્ષ્મણજી પ્રત્યેના ગાઢતર સ્નેહના આવેશની આધીનતાથી જ કરી રહ્યા છે. હજુ તો ઘણી ઘણી ઘેલછા આવવાની બાકી છે.

શ્રી લક્ષ્મણજીના મૃત્યુથી બિભીષણ, સુગ્રીવ અને

શત્રુઘ્ન આદિ પણ આંખમાંથી અશ્રુઓ સારી રહ્યા છે અને "અમે માર્યા ગયા" એમ બોલતા થકા મુક્તકંઠે રૂદન કરી રહ્યા છે. વળી કૌશલ્યા આદિ માતાઓ પણ પોતાની પુત્રવધૂઓની સાથે અશ્રુપાત કરતી થકી વાર-વાર મૂર્ચ્છા પામી રહી છે અને કરૂણ સ્વરે આક્રન્દ કરી રહી છે. પ્રત્યેક માર્ગે, પ્રત્યેક ઘરે અને પ્રત્યેક દુકાને ક્રન્દન ચાલી રહ્યું છે અને એથી અન્ય સર્વ રસોને મલિન કરનાર શોક જાણે કે–અદ્વૈતપણાને પામ્યો છે. તે વખતનું વાતાવરણ એવું બની ગયું છે કે–જાણે ત્યાં શોક સિવાય અન્ય કોઈ રસ વિદ્યમાન હોય જ નહિ.

લવણ–અંકુશે અતિ ભયભીત બનીને દીક્ષાની અનુમતિ માગવી :

જ્યારે અયોધ્યામાં સર્વત્ર આવું શોકનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી ગયું છે, તે વખતે લવણ અને અંકુશ શ્રી રામ-ચન્દ્રજીની પાસે આવીને અને નમસ્કાર કરીને કહે છે કે–

" भवादद्यातिभीतौ स्वः, कनीयस्तातमृत्युना । "

અર્થાત્–અમારા લઘુપિતાનું મૃત્યુ થવાથી, આજ અમે આ સંસારથી ખૂબ જ ભયભીત બની ગયા છીએ!

વધુમાં તે બન્ને કહે છે કે–

" अकस्मादापतत्येष, मृत्युः सर्वस्य तन्नरैः ।
तत्परैः परलोकाय, स्थातव्यं मूलतोऽपि हि ॥१॥ "

આ મૃત્યુ એવું છે, કે જે સર્વને અકસ્માત પ્રાપ્ત થાય છે. આથી મનુષ્યોએ મૂળમાંથી જ પરલોકને માટે તત્પર બન્યા રહેવું જોઇએ.

વિચાર કરો કે-કોઈના કે નિકટમાં નિકટના સંબંધીનું મૃત્યુ થાય, ત્યારે આપણને આવો વિચાર આવે ખરો ? એવા વખતે આપણામાં ભવની ભીતિ પ્રગટે કે આપણામાં ભવની ભીતિ હોય તો તે જોર કરે, એમ બને કે નહિ ? આપણને કોઈ વેળાએ પણ એમ થાય છે કે-આપણે મૃત્યુને માટે તૈયાર બન્યા રહેવું જોઇએ ? તમે તમારી જીન્દગીમાં કેટલાને બાળી આવ્યા ? સગા બાપને, સગી માને, સગા છોકરાને કે સગા ભાઈ વિગેરેને બાળી આવનારાઓમાં પણ અહીં કોઈ કોઈ તો હશે ને ? એમને બાંધી, ખભે લઈ ને બાળી આવ્યા, તે વખતે એમ ન થયું કે-એક દિ' આ શરીરની પણ એજ હાલત થવાની છે ? તમે પરલોકને માનો છો કે નહિ ? અને જો પરલોકને માનો છો, અહીંથી મરીને અન્યત્ર ક્યાંક જવાનું છે એમ માનો છો, તો એ માટેની તમે તૈયારી કરી છે ? બે-ચાર દિવસ પરગામ જવું હોય તો ય તમે કાંઈક ને કાંઇક સગવડ કરો છો, તો પરભવને માનનારા તમે પરભવની શી સગવડ કરી છે ? આત્મા છે, પરભવ છે, -એ વિગેરે મોંઢેથી બોલવું એ જુદી વાત છે અને

એની વાસ્તવિક માન્યતા હોવી એ બીજી વાત છે. આ જીવનમાં જો કોઈ પણ વસ્તુને માટે વધારેમાં વધારે તત્પર રહેવા જેવું હોય, તો તે એક પરલોક જ છે અને તે તત્પરતા પણ પહેલેથી જ રાખવી જોઇએ : કારણ કે–મૃત્યુ એ કોઇ આપણી ધારણાને અનુસરનારી વસ્તુ નથી કે મૃત્યુ અમુક ઉંમરે જ આવે એવો કોઈ નિયમ નથી.

પરલોકને માટે તત્પર બન્યા રહેવાને માટે શું કરવું જોઇએ, એ વાત પણ લવણ–અંકુશે સૂચવી છે : કારણ કે–ભવભીતિ અને મૃત્યુના આકસ્મિક આગમનને લગતી વાત ઉચ્ચાર્યા બાદ, લવણ–અંકુશે શ્રી રામચન્દ્ર-જીને કહ્યું છે કે–

" દીક્ષા લેવાની અમારી ઈચ્છા છે, તો આપ તે માટેની અમને અનુમતિ આપો ! લઘુતાતથી મૂકાએલા અમારે હવે થોડો પણ કાળ ઘરમાં રહેવું એ યોગ્ય નથી. "

આ ઉપરથી સમજી શકાય તેમ છે કે–પાપાચારોથી નિવૃત્ત બનીને સંયમાચારોમાં પ્રવૃત્ત બનવું, એ જ પરલોકને માટે તત્પર બન્યા રહેવાનો એક માત્ર વાસ્તવિક ઉપાય છે. પાપાચારોની નિવૃત્તિ અને સંય-માચારોની પ્રવૃત્તિ, એ જ પરલોકને સુધારવાનો શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે અને મૃત્યુ અકસ્માત્ આવી પડે છે

માટે તો જ્યારથી સમજ આવે ત્યારથી તો જરૂર પાપનિવૃત્તિ અને સંયમપ્રવૃત્તિમાં આદરવાળા બની જવું જોઇએ. વળી આ ઉપરથી એ વાત પણ સમજી શકાય તેમ છે કે-જેનામાં સાચી ભવભીતિ પ્રગટે છે, તેનામાં સાચી સંયમપ્રીતિ પ્રગટ્યા વિના પણ રહેતી નથી.

લવણ-અંકુશની દીક્ષા અને મુક્તિ:

ભવની અતિ ભીતિના યોગે સંયમની પ્રીતિવાળા લવણ-અંકુશ તો એ પ્રમાણે બોલીને અને શ્રી રામચન્દ્રજીને નમસ્કાર કરીને ત્યાંથી નીકળી ગયા અને શ્રી અમૃત-ઘોષ નામના મુનિવરની પાસે જઈને તેમણે દીક્ષા પણ લઇ લીધી.

લવણ-અંકુશની આ વલણ એકાન્તે અનુમોદનીય છે, પણ આજના કેટલાકોને લવણ-અંકુશનું આ પ્રકારનું વર્ત્તન ખટકે, એ બનવાજોગ છે. કહેશે કે-'જ્યારે આખી અયોધ્યાનગરી શોકમાં ડૂબી ગઇ હોય, પિતા આદિ શોકથી આકુલ-વ્યાકુલ બની ગયા હોય, સર્વત્ર આક્રન્દન ચાલી રહ્યું હોય, ત્યારે દીક્ષાની વાત બોલાય જ કેમ?' આવી વાત કરનારાઓને પૂછવું પડે કે-'ત્યારે શું વિરાગ પામેલા આત્માઓ પણ બધાની સાથે પોક મૂકવા બેસે?' વિચાર કરવો જોઇએ કે-પોક મૂક્યે મરનાર જીવતો થવાનો છે? પોક મૂક્યે આપણા

આત્માનું હિત સધાવાનું છે? મરનારના અને પોતાના હિતને સમજનારાઓએ તો, એવા પ્રસંગને પોતાના અને અનેકોના આત્મિક ઉત્કર્ષનું કારણ બનાવી દેવો જોઇએ.

સ૦ હજુ તો મૃતદેહ મહેલમાં પડ્યો છે ને?

હા, પણ તેમાં લવણ–અંકુશ શું કરે? એ મૃતદેહનું મૃતકાર્ય તો મહિનાઓ બાદ થવાનું છે, કારણ કે–શ્રી રામચન્દ્રજી ગાઢતર સ્નેહમાંથી જન્મેલી ઉન્મત્તતાના પ્રતાપે એ દેહને સજીવન માની, ખભે નાખી, અનેક સ્થલોએ ફરવાના છે. બીજી વાત એ પણ છે કે–લવણ અને અંકુશ વિના શ્રી લક્ષ્મણજીના મૃતદેહને લગતું કોઇ પણ કાર્ય અટકી જવાનું નથી. આમ હોઇને, અકસ્માત્ મૃત્યુ આવી પડે તે પહેલાં જ શક્ય એટલી સંયમસાધના કરવાને તત્પર બની જવું, એમાં ખોટું શું છે?

લવણ–અંકુશે તો શ્રી અમૃતઘોષ નામના મુનિવરની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરીને, એવી ઉત્કટ કોટિની આરાધના કરી, કે જેના પ્રતાપે તે બન્ને ક્રમે કરીને મુક્તિને પામ્યા.

શ્રી રામચન્દ્રજીની સ્નેહોન્મત્તતા :

હવે શ્રી લક્ષ્મણજી પ્રત્યેના ગાઢતર સ્નેહથી શ્રી રામચન્દ્રજીની થએલી દુર્દશાનું વર્ણન આવે છે. પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–

ભાઈના ઉપર આવી પડેલી અગર ભાઇ સંબંધ ઉપસ્થિત થએલી વિપત્તિથી તથા લવણ અને અંકુશ-એ બે પુત્રોના વિયોગથી, શ્રી રામચન્દ્રજી વારંવા મૂર્ચ્છા પામવા લાગ્યા. વારંવાર મૂર્ચ્છા પામતા તે મોહથ એમ બોલ્યા કે–'હે બાન્ધવ! શું મેં આજ તારૂં કાં પણ કવચિત્ અપમાન કર્યું છે? તેં આજ અકસ્મા આવું મૌન શાથી ધારણ કર્યું છે? હે ભાઈ! તું આ મૌનધારી બની ગયો, એથી મારા બે પુત્રો પણ મને તજી ચાલ્યા ગયા! ખરેખર, સો છિદ્રોમાંથી માણસોમાં સંકટ ભૂતો પેસી જાય છે!'

આ પ્રમાણે ઉન્મત્તપણે બોલતા શ્રી રામચન્દ્રજીન કાંઈક નજદિકમાં આવીને, શ્રી બિભીષણ આદિ એક મળીને ગદ્ગદ્ સ્વરે બોલ્યા કે–'હે સ્વામિન્! આપ તે જેમ વીરોમાં પણ વીર છો, તેમ ધીરોમાં પણ ધી છો! આથી, આપ લજ્જાકારી એવી આ અધીરતા હવે તજી દો. અત્યારે તો લોકપ્રસિદ્ધ રીતિએ અંગ સંસ્કારપૂર્વક શ્રી લક્ષ્મણજીના ઔર્ધ્વદૈહિકને કરવું, એ સમયોચિત કર્ત્તવ્ય છે.'

શ્રી બિભીષણ આદિએ એકઠા મળીને ઉચ્ચારેલ આવાં વચનો કાને પડતાંની સાથે જ, શ્રી રામચન્દ્ર ગુસ્સે થઇને પોતાના અધરોને ફફડાવતા થકા તેઓ કહેવા લાગ્યા કે–'લુચ્ચાઓ! તમે આ બોલો છો શું

મારો આ ભાઇ જીવતો જ છે. તમારા બધાનું જ તમારા બંધુઓની સાથે અગ્નિદાહપૂર્વકનું મૃતકાર્ય કરવું જોઇએ. મારો નાનો ભાઈ તો દીર્ઘાયુષી છે.'

આ પ્રમાણે શ્રી બિભીષણ આદિને ઉદ્દેશીને કહ્યા બાદ, શ્રી લક્ષ્મણજીના મૃતદેહને ઉદ્દેશીને શ્રી રામચન્દ્રજી બોલે છે કે–' ભાઈ ! ભાઈ ! તું જલદી બોલ ! વત્સ લક્ષ્મણ ! ખરેખર, આ દુર્જનોનો જ પ્રવેશ છે. તું શા માટે વધારે વખતને માટે મને ખેદ ઉપજાવે છે ? અથવા તો વત્સ ! હું સમજ્યો : તારો કોપ ખલજનોની સમક્ષ ઉચિત નથી.'

આ પ્રમાણે બોલીને અને શ્રી લક્ષ્મણજીના મૃતદેહને ખભે નાખીને શ્રી રામચન્દ્રજી અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા. આ પછી શ્રી લક્ષ્મણજીના મૃતદેહને શ્રી રામચન્દ્રજી કોઇ વાર સ્નાનગૃહમાં લઈ જઇને જાતે સ્નાન કરાવતા અને તે પછી પોતાના હાથથી જ વિલેપનોનું તે દેહ ઉપર વિલેપન કરતા : કોઈ વાર વળી દિવ્ય ભોજનો લાવી, તેનો થાળ ભરી, તે થાળને શ્રી લક્ષ્મણજીના મૃતદેહ પાસે શ્રી રામચન્દ્રજી જાતે જ મૂકતા : કોઇ વાર તે મૃતદેહને પોતાના ખોળામાં બેસાડીને શ્રી રામચન્દ્રજી તેના માથા ઉપર વારંવાર ચુંબનો કરતા, તો કોઈ વાર તે મૃતદેહને જાતે પથારીમાં સુવાડીને કપડાથી ઢાંકી દેતા : કોઈ વાર શ્રી રામચન્દ્રજી તે મૃતદેહને પોતે બોલાવીને પોતે જ તેનો ઉત્તર દેતા અને કોઇ વાર પોતે

જાતે જ સંવાહક બનીને શ્રી લક્ષ્મણજીના મૃતદેહનું મર્દન કરતા. સ્નેહોન્મત્ત બનીને આવી આવી વિકલ ચેષ્ટાઓને કરવામાં અન્ય સર્વ કાર્યોને ભૂલી જઇને શ્રી રામચન્દ્રજીએ છ મહિના જેટલો સમય કાઢી નાખ્યો.

ઇન્દ્રજિત્પુત્ર આદિની દીક્ષા :

આ પછી જટાયુ દેવની મહેનત પણ નિષ્ફલ નિવડયા બાદ કૃતાન્તવદન દેવની મહેનત કેવી રીતિએ શ્રી રામચન્દ્રજીને બોધ પમાડવામાં સફલ નિવડી–એ વિગેરે વાતો જણાવવાને માટે, જટાયુ દેવને શાથી શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે આવવું પડયું–એ વાતને વર્ણવતાં પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–

શ્રી રામચન્દ્રજીને તે પ્રકારના ઉન્મત્ત બનેલા સાંભળીને, ઇન્દ્રજિતના અને સુંદના પુત્રો તેમજ અન્ય પણ ખેચર શત્રુઓ શ્રી રામચન્દ્રજીને મારી નાખવાની ઇચ્છાથી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તે સર્વેએ, શિકારી જેમ છલ અને બલથી સુતેલા સિંહની ગિરિગુફાને રૂંધી લે તેમ, જેમાં રઘુપુંગવ શ્રી રામચન્દ્રજી ઉન્મત્ત બનેલા છે તેવી અયોધ્યાનગરીને પોતાનાં સૈન્યોથી ઘેરી લીધી. આથી શ્રી રામચન્દ્રજીએ શ્રી લક્ષ્મણજીના મૃતદેહને પોતાના ખોળામાં સ્થાપન કરીને, તે વજ્રાવર્ત્ત ધનુષ્યનું આસ્ફાલન કર્યું, કે જે ધનુષ્ય અકાલે પણ સંવર્તને પ્રવર્ત્તાવનારૂં હોય છે.

તે વખતે આસન કંપવાથી માહેન્દ્ર દેવલોકમાંથી દેવતાઓની સાથે જટાયુ દેવ શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે આવ્યો : કારણ કે–તેને શ્રી રામચન્દ્રજીની સાથે પૂર્વ-જન્મનું દૃઢ સૌહાર્દ હતું. આથી–'હજુ પણ દેવતાઓ રામના તાબામાં છે'–એમ બોલતા ઈન્દ્રજિત્પુત્ર આદિ તે સર્વે ખેચરો ત્યાંથી તરત જ પલાયન કરી ગયા.

'અહીં તો દેવોનો મિત્ર અને બિભીષણ જેની પાસે છે એવો રામ અમને હણનારો છે'–એમ સમજીને ભય તથા લજ્જાને પામેલા તે ખેચરો પરમ સંવેગને પામ્યા. પરમ સંવેગને પામેલા તેઓએ, ગૃહવાસથી પરાઙ્મુખ બનીને શ્રી અમિતવેગ નામના મુનિવરની પાસે જઈને દીક્ષાને ગ્રહણ કરી.

પૂર્વ કાળમાં આવા બનાવો ઘણા બન્યા છે. યુદ્ધમાં વિજય ન મળે એટલે દીન નહિ બનતાં, પોતાના સઘળા જ સામર્થ્યનો ઉપયોગ સિદ્ધિની સાધનામાં કરવાને તત્પર બનનારા ઘણા આત્માઓનાં દૃષ્ટાન્તો કથાસાહિ-ત્યમાં મોજૂદ છે. એવું નિમિત્ત પણ યોગ્ય આત્માઓને જ સન્માર્ગે વાળી શકે છે.

જટાયુ દેવે કરેલી મહેનત અને
તેમાં પ્રાપ્ત થએલી નિષ્ફલતા :

શ્રી રામચન્દ્રજીની ઉન્મત્ત દશાનો લાભ લેવાને માટે આવેલા, પણ પાછળથી એ જ નિમિત્તે સંવેગ

પામીને દીક્ષિત બનેલા ઇન્દ્રજિત્પુત્ર આદિ ખેચરો, અયોધ્યાનગરીની પાસેથી ચાલ્યા ગયા બાદ, જટાયુ દેવે શ્રી રામચન્દ્રજીને બોધ પમાડવાનો પ્રયત્ન શરૂ કર્યો. શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે રહીને તે જટાયુ દેવે સુક્કા વૃક્ષને વારંવાર પાણીનું સિંચન કરવા માંડ્યું, પત્થર ઉપર શુષ્ક છાણ આદિ નાખીને પદ્મિનીના છોડને રોપવાનો પ્રયત્ન આરંભ્યો, હલમાં મરેલા બળદને જોડીને તેનાથી અકાલે બીજોને વાવવાનું કાર્ય શરૂ કર્યું અને તેલ મેળવવાને માટે યંત્રમાં રેતી નાખીને તે રેતી પીલવા માંડી. સુકાઇને નિશ્ચેતન બની ગયેલા વૃક્ષને ગમે તેટલું પાણી પાવામાં આવે, તોય તે નવપલ્લવિત બને એ શક્ય નથી : પત્થર ઉપર સારામાં સારૂં ખાતર નાખીને પણ પદ્મિનીના છોડને ઉગાડવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે, તો એ પ્રયત્ન નિષ્ફલ જ નિવડે અને મહેનત માથે પડે : મરેલા બળદને હળમાં જોડી અકાલે બીજો વાવવા મથનારો તેમાં કદી સફલ નિવડી શકે જ નહિ : અને રેતીને પીલ્યે તેલ મળે એ ત્રિકાલમાં પણ સંભવિત નથી. જટાયુ દેવ આ વાત નહિ સમજતો હોય ? સમજતો હતો, પણ શ્રી રામચન્દ્રજીની કુંઠિત થઈ ગએલી મતિને પુનઃ પૂર્વના જેવી બનાવવાના હેતુથી જ તેણે આ બધું કર્યું હતું. જટાયુ દેવે આવી તો બીજી પણ અનેક અસાધક વસ્તુઓ શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે પ્રગટ કરી હતી.

જટાયુ દેવને આ રીતિએ અસાધક વસ્તુઓ સાધવામાં પ્રયત્નશીલ બનેલો જોઈને, શ્રી રામચન્દ્રજી કહે છે કે–'અરે! મૂઢ બનીને તું આ શુષ્ક વૃક્ષને કેમ સીંચે છે? ફલ મળવાની વાત તો દૂર રહી, પણ ક્યાંય સાંબેલાને ફૂલ આવ્યાં પણ જાણ્યાં છે? હે મુગ્ધ! પદ્મિનીના ખંડને તું શિલા ઉપર શા માટે આરોપે છે? અથવા નિર્જલ જમીનમાં તું મરેલા વૃષભોથી બીજાને કાં વાવે છે? વળી હે મૂર્ખ! રેતીમાંથી તે તેલ નીકળતું હશે, કે જેથી તું એને પીલે છે? ઉપાયને નહિ જાણનારા એવો તારો આ પ્રયાસ સર્વથા નિષ્ફલ જ છે!'

જટાયુ દેવને શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે આવું જ બોલાવવું હતું અને જ્યાં શ્રી રામચન્દ્રજી આવા ભાવનું બોલ્યા કે તરત જ જટાયુ દેવે સ્મિત કરીને કહ્યું કે– 'જો તમે આટલું પણ જાણો છો, તો તમે અજ્ઞાનના ચિહ્ન સમા મૃતકને તમારા ખભા ઉપર શા માટે વહન કરો છો?'

શ્રી લક્ષ્મણજીના દેહને જ્યાં જટાયુ દેવે મૃતક તરીકે ઓળખાવ્યો, એટલે પાછા શ્રી રામચન્દ્રજી હતા તેવા ને તેવા જ ઉન્મત્ત બની ગયા. શ્રી લક્ષ્મણજીના મૃતદેહને આલિંગન દઈને શ્રી રામચન્દ્રજીએ જટાયુ દેવને કહ્યું કે–'તું આવું અમંગલ કેમ બોલે છે? મારા દૃષ્ટિપથમાંથી તું દૂર થઈ જા!'

કૃતાન્તવદન દેવથી બોધપ્રાપ્તિ :

હવે કૃતાન્તવદન સેનાપતિ, કે જે દીક્ષા લઇ, સંયમ પાળીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયો હતો, તેણે પોતાના અવધિજ્ઞાનના બળથી જાણ્યું કે–જટાયુ દેવે મહેનત કરીને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ શ્રી રામચન્દ્રજીએ તેને ગણકાર્યો નહિ અને પોતાની નજરથી દૂર થવાનું કહી દીધું. આથી શ્રી રામચન્દ્રજીને બોધ પમાડવાને માટે કૃતાન્તવદન દેવ ત્યાં આવ્યો.

તેણે આવીને એક સ્ત્રીમૃતકને પોતાના ખભા ઉપર નાખ્યું અને તે પછી તે શ્રી રામચન્દ્રજીની પાસે ચાલ્યો. સ્ત્રીમૃતકને ખભે નાખીને આવતા તેને જોઇને, શ્રી રામચન્દ્રજી બોલ્યા કે–'શું તું ઉન્મત્ત બની ગયો છે, કે જેથી તું આ સ્ત્રીમૃતકને આ પ્રમાણે વહન કરે છે?'

શ્રી રામચન્દ્રજીને જવાબ દેતાં કૃતાન્તવદન દેવ પણ કહે છે કે–'આવું અમંગલ તમે કેમ બોલો છો? આ તો મારી પ્રિય સ્ત્રી છે, પણ તમે જાતે જ આ શબ્દને કેમ વહો છો? તમે જ્યારે એમ જાણી શકો છો કે–હું મારી મૃતભાર્યાને વહી રહ્યો છું, તો હે બુદ્ધિમાન્! તમે તમારા સ્કંધ ઉપર રહેલા શબને કેમ જાણી શકતા નથી?'

આ પ્રકારે તે કૃતાન્તવદન દેવે શ્રી રામચન્દ્રજીને ઘણા ઘણા હેતુઓ બતાવ્યા અને એથી શ્રી રામચન્દ્રજી

ચેતનાને પામ્યા. ચેતનાને પામેલા શ્રી રામચન્દ્રજી વિચાર કરવા લાગ્યા કે–'શું આ મારો નાનો ભાઈ જીવતો નથી, એ વાત સાચી છે ?'

આ પછી, બોધને પામેલા શ્રી રામચન્દ્રજીને જટાયુ દેવે તથા કૃતાન્તવદન દેવે પોતાની ઓળખાણ આપી અને ત્યાર બાદ તે બન્ને દેવો પોતપોતાના સ્થાને ચાલ્યા ગયા.

શ્રી રામચન્દ્રજીનો સંસારત્યાગ :

જટાયુ અને કૃતાન્તવદન–એ બન્ને દેવોના ચાલ્યા જવા બાદ, શ્રી રામચન્દ્રજીએ પોતાના નાના ભાઈનું મૃતકાર્ય કર્યું અને પોતાને દીક્ષા લેવાની ભાવના હોવાથી શત્રુઘ્નને રાજ્ય લેવાની આજ્ઞા કરી. શત્રુઘ્ન પણ રાજ્ય સ્વીકારવાની ના પાડે છે. સંસારથી પરાઙ્મુખ બનેલ શત્રુઘ્ન કહે છે કે–'હું પણ આપ પૂજ્યને જ અનુસરવાની ભાવનાવાળો છું.' આથી શ્રી રામચન્દ્રજીએ લવણના પુત્ર અનંગદેવને રાજ્ય સોંપ્યું અને પોતે ચોથા પુરૂષાર્થ રૂપ મોક્ષની સાધનાને માટે તત્પર બન્યા.

મોક્ષ નામના ચોથા પુરૂષાર્થની સાધનાને માટે તત્પર બનેલા શ્રી રામચન્દ્રજી, શ્રી અર્હદ્દાસ નામના શ્રાવકે ઉપદેશેલા અને ભગવાન શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામિજીના વંશના શ્રી સુવ્રત નામના મહામુનિની પાસે ગયા. ત્યાં જઈને શત્રુઘ્ન, સુગ્રીવ, બિભીષણ અને વિરાધ તેમજ

અન્ય પણ રાજાઓની સાથે શ્રી રામચન્દ્રજીએ વ્રતનો સ્વીકાર કર્યો.

આ રીતિએ જ્યારે શ્રી રામચન્દ્રજીએ સંસારનો ત્યાગ કર્યો, ત્યારે સંસાર પ્રત્યેના વૈરાગ્યને પામેલા સોળ હજાર રાજાઓએ પણ સંસારનો ત્યાગ કરીને દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

આ ઉપરાન્ત, સાડત્રીસ હજાર સ્ત્રીઓએ પણ દીક્ષા લીધી અને તે સર્વે શ્રીમતી નામની શ્રમણીના પરિવારમાં સાધ્વીઓ બની.

ત્યાગની અસર :

શ્રી રામચન્દ્રજી જેવા સંસારનો ત્યાગ કરીને દીક્ષાને સ્વીકાર કરે, ત્યારે એ નિમિત્તને પામીને અનેક આત્માએ ભવવિરાગી બને તે સ્વાભાવિક છે. દુનિઆમાં જે આદમી મોટો ગણાતો હોય, તેના સારા–નરસા કામની અસર અન્ય જનો ઉપર થયા વિના રહે જ નહિ. આદમી જેમ વધારે મોટાઈવાળો, તેમ તેના કામની અસર વધારે. અત્યારે શ્રીમંત કુટુંબના નબીરાઓ જ્યારે ત્યાગી બને છે, ત્યારે અનેકોના ઉપર સુન્દર અસર થાય છે ને ? આવો પૈસાદાર, આટલો સુખી, આવડા મોટા કુટુંબપરિવારવાળો દીક્ષા લે છે, તો જૈનદીક્ષામાં શું મહત્ત્વ છે ?–એવો વિચાર જૈનેતરોને પણ આવે ને ? શ્રી રામચન્દ્રજી ગાઢતર સ્નેહના પ્રતાપે જેમ ઉન્મત્ત

બન્યા હતા, તેમ હવે મોક્ષને માટેની સાધના પણ ઉત્કટ પ્રકારે કરવાના છે. હમણાં જ આપણે જોઈશું કે–શ્રી રામચન્દ્રજીએ કેવી સુન્દર આરાધના કરી છે. આરાધક આત્માઓની આરાધના પણ અનેક આત્માઓના ભવ-નિસ્તારનું અવલંબન બની શકે છે. એ આત્માઓની આરાધનાને યાદ કરીને અન્ય આરાધક આત્માઓ પોતાના આત્માને આરાધનામાં ઉત્સાહિત બનાવી શકે છે. હવે આરાધનાના વૃત્તાન્તનું વર્ણન આવે છે. આ બધાં વર્ણનો એવાં છે કે–યોગ્ય આત્માઓને સહજમાં ભવવિ-રાગી બનાવીને, આરાધનામાં ખૂબ ખૂબ ઉજમાલ બનાવે.

આજ્ઞા મુજબનો એકલવિહાર અને અવધિજ્ઞાન :

શ્રી રામચન્દ્રજીએ શ્રમણજીવનનો સ્વીકાર કર્યા બાદ કરેલી આરાધના આદિનું વર્ણન કરતાં, પરમ ઉપકારી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–શ્રી રામર્ષિ પોતાના પૂજ્ય ગુરૂદેવની પાસે સાઇઠ વર્ષો સુધી રહ્યા. એ દરમ્યાનમાં તેઓ તપની સાથે જ્ઞાનની આરાધના કરતા રહ્યા છે. વિવિધ અભિગ્રહોને ધારણ કરવામાં ઉદ્યત બનેલા રામ-ર્ષિએ અનેકવિધ તપશ્ચર્યાઓ પણ કરી અને પૂર્વો તથા અંગશ્રુતથી ભાવિત પણ બન્યા.

આ પછી, પોતાના પૂજ્ય ગુરૂદેવની અનુજ્ઞાથી શ્રી રામર્ષિએ પ્રચ્છન્ન એવા એકલવિહારનો સ્વીકાર કર્યો.

સ૦ પ્રચ્છન્નપણે વિહાર કરવાનું કારણ શું?

એ વિષે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ગ્રન્થકાર પરમર્ષિએ ખુલાસો કર્યો નથી, પરન્તુ આગળ સ્યન્દનસ્થલ નામના નગરમાં ભિક્ષા નિમિત્તે શ્રી રામર્ષિ પધાર્યા—એ પ્રસંગ આવવાનો છે અને એ પ્રસંગને વિચારશો તો તમારા પ્રશ્નનો ખૂલાસો મળી જશે.

પ્રચ્છન્ન એકલવિહારનો સ્વીકાર કરીને શ્રી રામર્ષિ, એકલા જ નિર્ભયપણે કોઇ એક અટવીમાં ચાલ્યા ગયા અને ત્યાં એક ગિરિકન્દરમાં રહ્યા. જે દિવસે મહામુનિ શ્રી રામભદ્ર આ ગિરિકન્દરમાં આવીને રહ્યા, તે જ દિવસની રાત્રિએ ધ્યાનમગ્ન એવા તેમને અવધિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ. એ અવધિજ્ઞાન પ્રગટવાના પ્રતાપે શ્રી રામર્ષિ, ચૌદ રાજલોક પ્રમાણ વિશ્વને કરસ્થની જેમ જોવા લાગ્યા.

શ્રી લક્ષ્મણજીને નરકમાં ગયેલા જાણીને અવધિજ્ઞાની શ્રી રામર્ષિએ કરેલી વિચારણા :

હાથમાં રહેલી વસ્તુની માફક ચૌદ રાજલોક પ્રમાણ વિશ્વને જોતા શ્રી રામચન્દ્રજી જાણી શકયા કે—બે દેવો દ્વારા શ્રી લક્ષ્મણજી હણાયા હતા અને બે દેવો દ્વારા હણાએલા તે મૃત્યુ પામીને નરકે ગયા છે. આ પ્રમાણે જાણીને શ્રી રામભટ્ટારક વિચારવા લાગ્યા કે—

'પૂર્વત્ર જન્મમાં જ્યારે હું ધનદત્ત નામથી ઉત્પન્ન

થયો હતો, ત્યારે લક્ષ્મણ મારા નાના ભાઈ તરીકે વસુદત્ત નામથી ઉત્પન્ન થયો હતો અને ત્યાં પણ તે કરવા યોગ્ય કૃત્યને કર્યા વિના જ એમ ને એમ મૃત્યુ પામ્યો હતો. તે વસુદત્તનો જીવ આ ભવમાં મારા નાના ભાઈ લક્ષ્મણ તરીકે ઉત્પન્ન થયો અને આ ભવમાં પણ તેના પહેલાં સો વર્ષો તો કુમારાવસ્થામાં નિષ્ફલ ચાલ્યાં ગયાં. એ પછી પણ તેનાં ત્રણસો વર્ષ મંડલિક તરીકે ગયાં અને ચાલીશ વર્ષ દિગ્વિજયમાં ગયાં. આ પછીથી તેણે અગિઆર હજાર પાંચસો ને સાઈઠ વર્ષો સુધી રાજ્ય કર્યું. આ ક્રમે કરીને બાર હજાર વર્ષોનું તેનું આખું ય આયુષ્ય કેવલ અવિરતિપણામાં જ ગયું અને એથી તે તેને નરકે લઇ જનારૂં બન્યું!'

સમજાય છે કાંઈ? શ્રી રામચન્દ્રજીએ શ્રી લક્ષ્મણજીનાં બાર હજાર વર્ષોની તારવણી કાઢી. તારવણીમાં શું નીકળ્યું? દિગ્વિજયો ગમે તેટલા સાધ્યા અને રાજ્યસુખ ગમે તેટલાં વર્ષો સુધી ભોગવ્યું, પણ પરિણામમાં શું? નરક જ ને? તમે તમારાં વર્ષોની કોઈ વાર તારવણી કાઢી છે? વેપારમાં તો અઠવાડીયે અઠવાડીયે, મહિને મહિને અને પાછા વર્ષે વર્ષે પણ તારવણી કાઢો છો, પણ આટલાં વર્ષોમાં શું કર્યું અને કેવું ભવિષ્ય સર્જ્યું,–એની તારવણી કાઢો છો? આમ ને આમ મનુષ્યજન્મને ફોગટ ગુમાવી દેવો છે? આ મનુષ્યજન્મની તમને

કેટલી કિંમત છે? વેપારમાં ખોટ આવે તેની જેટલી ચિન્તા છે, તેટલી પણ આ મનુષ્યજન્મ એળે જાય તેની ચિન્તા છે ખરી? તમારે અહીંથી મરીને જવું છે ક્યાં?

સ૦ ઈચ્છા તો સારા સ્થાનની જ હોય ને!

સારા સ્થાનની ઇચ્છા હોય તો સારૂં સ્થાન મળે એવી કારવાઇ હોવી જોઈએ ને? લક્ષ્મી મેળવવાની ઈચ્છા છે, તો બજારમાં વખતસર હાજર થઈ જાવ છો ને? માંદા શરીરે પણ બજારમાં ગયા વિના રહો છો? અને બજારમાં નથી જવાતું તો તાલાવેલી કેટલી રહે છે? પથારીમાં પડ્યા પડ્યા પણ ટેલીફોનના ભૂંગળાને હલાવ્યા કરો છો ને? જ્યારે અહીંથી મર્યા બાદ સારૂં સ્થાન મળે, એ માટેની ચિન્તા કેટલી અને એ માટેનો પ્રયત્ન કેટલો?

સ૦ એમાં તો ઘણી પોલ છે.

અહીંથી મરીને ક્યાંક ઉત્પન્ન થવું પડશે, એ વાત તો માનો છો ને?

સ૦ હાજી.

તો પછી અહીંની કાર્યવાહી ક્યાં લઇ જશે, એનો વિચાર કરો છો ખરા?

સ૦ કોઇ કોઈ વાર વિચાર થાય.

એ વખતે વર્તમાન કાર્યવાહીથી ખરાબ સ્થાન મળશે—

એમ લાગે છે ખરૂં ? સંસારની સઘળી જ કારવાઇ મારા ભવિષ્યને બગાડનારી છે–એમ લાગે છે ખરૂં ?

સ૦ સામાન્યપણે લાગે.

તો પછી આ બધું કયારે છૂટે અથવા તો આ બધાને મારે છોડવું જોઈએ અને પરલોકમાં સારૂં સ્થાન મળે એ માટેની કારવાઇ કરવી જોઇએ–એમ થાય કે નહિ ?

સ૦ અહીં પણ સુખ ભોગવાય અને ત્યાં પણ સારૂં સ્થાન મળે એવો ઉપાય ગમે.

અર્થાત્–અહીં પણ વિષયસુખ ભોગવવાની ભાવના છે અને પરલોકમાં પણ વિષયસુખ મેળવવાની ઈચ્છા છે, એમ જ ને ?

સ૦ લગભગ એવું.

આવી વૃત્તિવાળાઓ અહીં પણ ઘણી સામગ્રી છતાં દુઃખી બને અને પોતાના પરલોકને બગાડે, એમાં નવાઈ પામવા જેવું કાંઇ છે જ નહિ. ધર્મશીલ આત્માઓ કારમી આપત્તિઓ વચ્ચે પણ અનુપમ સુખનો આસ્વાદ લઈ શકે છે, જ્યારે વિષયસુખના લોલુપ આત્માઓ ઘણી સંપત્તિઓ વચ્ચે પણ અનેક પ્રકારનાં દુઃખોને અનુભવતા હોય છે. એ જ રીતિએ ધર્મશીલ આત્માઓ પોતાના પરલોકને પણ સુધારી શકે છે, જ્યારે વિષય-સુખમાં લીન બનેલા આત્માઓ દુર્ગતિને જ સાધે છે. આથી આ લોક અને પરલોક–એમ ઉભય લોકમાં

સુખનો અનુભવ કરવો હોય, તો તે માટે એક માત્ર ધર્મ જ સાધન છે. અનુકૂળ શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ વિના સુખ મળે જ નહિ—એ માન્યતા જ ખોટી છે. અનુકૂળ શબ્દાદિના યોગે જે સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે ધર્મના યોગે પ્રાપ્ત થતા સુખને હિસાબે કોઈ ગણુતરીમાં જ રહેતું નથી : પણ જેને ધર્મના યોગે પ્રાપ્ત થતા અગર અનુભવી શકાતા સુખની ગમ નથી અથવા તો ધર્મના યોગે શબ્દાદિના યોગ વિના જ અનુપમ સુખને અનુભવી શકાય છે—એ વાતની જેને શ્રદ્ધા નથી, એવા માણસોને આવી સાચી પણ વાત ન ગમે તો તે બનવાજોગ છે. બાકી ઉભય લોકના સુખનું કારણ એક માત્ર ધર્મ જ છે અને એથી અહીંથી સુખસમાધિ-પૂર્વક મરીને સારા સ્થાનમાં જવાની ભાવનાવાળાઓએ તો જીવનને ધર્મમય બનાવવાનો જ પ્રયાસ કરવો જોઇએ. શ્રી લક્ષ્મણજીએ જેવા દિગ્વિજયો સાધ્યા, તેવા તમે સાધી શકવાના છો ?

સ૦ નાજી.

એમણે જેટલું રાજ્યસુખ ભોગવ્યું તેટલું તમને મળવાનું છે ?

સ૦ એ કલ્પનાને પણ અવકાશ નથી.

ત્યારે તમે આ જીંદગીમાં બહુ બહુ સુખ ભોગવીને પણ કેટલુંક ભોગવવાના ?

સ૦ નામ માત્રનું !

અને ગતિ કયી સાધવાના ?

સ૦ જ્ઞાની જાણે.

જ્ઞાની તો જાણે જ છે, પણ તમે તમારી કાર્યવાહી ઉપરથી કયાસ કાઢો ને ? શ્રી રામચન્દ્રજીએ શ્રી લક્ષ્મણજીની આખી ય જીંદગીનો કયાસ કાઢયો. તેમને લાગ્યું કે–વસુદત્તનો ભવ પણ તેણે એળે ગુમાવ્યો અને આ ભવમાં પણ આયુષ્ય એવી રીતિએ ગુમાવ્યું, કે જેથી મરીને તે નરકે ગયો ! આપણે આપણાં વર્ષોની આવી તારવણી કાઢવી જોઇએ. શ્રી રામચંદ્ર મુનિવર શ્રી લક્ષ્મણજીના જીવન સંબંધી વિચારણા કરીને કેવા કાર્યમાં લાગી ગયા છે, એ જાણો છો ? એ વાત હમણાં જ આવશે.

શ્રી લક્ષ્મણજીનું આયુષ્ય કયા ક્રમે પસાર થયું– એનો વિચાર કર્યા બાદ શ્રી રામર્ષિએ શ્રી લક્ષ્મણજીના મૃત્યુ સંબંધી વિચારણા પણ કરી છે અને તે એટલી જ કે–' માયાથી વધ કરનારા તે બે દેવોનો કાંઇ દોષ નથી. શરીરધારિનાં કર્મોનો વિપાક આવો જ હોય છે. '

આ પ્રમાણે વિચાર કરતા શ્રી રામર્ષિ પોતાનાં કર્મોનો છેદ કરવાને માટે અધિક ઉદ્યત બન્યા અને એ માટે વિશેષપણે નિર્મમ બનીને તે, તપ તથા સમાધિમાં નિષ્ઠ બન્યા.

નગરક્ષોભ અને શ્રી રામર્ષિનો અભિગ્રહ :

હવે શ્રી રામર્ષિએ પ્રચ્છન્ન વિહાર કેમ સ્વીકાર્યો

હશે-તેવા પ્રશ્નનો ખુલાસો જે પ્રસંગમાંથી મળી શકે તેમ છે, તે પ્રસંગનું વર્ણન શરૂ થાય છે. એક વાર ષષ્ઠોપવાસને અન્તે પારણું કરવાને માટે શ્રી રામર્ષિએ સ્યન્દનસ્થલ નામના નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. શ્રી રામર્ષિ તે નગરમાં પણ યુગમાત્ર દૃષ્ટિ રાખીને ચાલી રહ્યા છે.

સ૦ એટલે શું?

ગાડાના ધૂંસરા પ્રમાણ જમીન ઉપર દૃષ્ટિને સ્થાપન કરવી તે. રસ્તે ચાલતાં કોઇ પણ જીવ પગ નીચે ન આવી જાય, એ માટે સાધુઓએ પોતાની દૃષ્ટિ યુગમાત્ર જમીન ઉપર સ્થાપીને ચાલવું જોઇએ. સાધુ ચાલે તેમ દૃષ્ટિ પણ ચાલે, પરન્તુ તે દૃષ્ટિ રહે યુગમાત્ર જમીન ઉપર !

આ રીતિએ શ્રી રામર્ષિને નગરમાં પધારેલા જોઇને નગરલોકોના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. અવનિ ઉપર ચન્દ્ર ઉતરી આવ્યો હોય અને તે જેમ નયનના ઉત્સવ રૂપે બને, તેમ શ્રી રામર્ષિ નગરજનોના નયનોત્સવ રૂપ બન્યા અને એથી પ્રચુર હર્ષને પામેલા નગરજનો તેમની સન્મુખ આવ્યા. નગરની સ્ત્રીઓ પણ તેમને ભિક્ષા આપવાને માટે, પોતપોતાના ગૃહદ્વારમાં વિચિત્ર ભોજ્યોથી ભરેલાં ભાજનોને સામે રાખીને ઉભી રહી. આમ નગરજનોનો હર્ષથી કોલાહલ વધ્યો અને તે એટલો બધો તુમુલ બન્યો કે-હાથીઓએ સ્તંભોને ભાંગી નાખ્યા અને ઘોડાઓના કાન ઉંચા થઇ ગયા.

શ્રી રામર્ષિ તો તેવા આહારના અર્થી હતા, કે જે આહાર ઉજ્ઝિત ધર્મવાળો હોય : અર્થાત્-જે આહારને વાપરવાની કે રાખી મૂકવાની તેના સ્વામિને ઇચ્છા ન હોય. નગરની સ્ત્રીઓએ આપવા માંડેલો આહાર તેવો નહિ હતો અને એથી તેવા આહારને ગ્રહણ નહિ કરતાં શ્રી રામર્ષિ રાજગૃહે પધાર્યા. પ્રતિનંદિ નામના રાજાએ શ્રી રામર્ષિને ઉજ્ઝિત ધર્મવાળા આહારથી પ્રતિલાભ્યા અને તેમણે તે આહારને વિધિપૂર્વક વાપર્યો. દેવતાઓએ ત્યાં વસુધારા આદિના પંચકની વૃષ્ટિ કરી અને ભગવાન્ શ્રી રામભદ્ર પણ પેલા અરણ્યમાં પાછા પધાર્યા. અરણ્યમાં પાછા ફર્યા બાદ-'હવે ફરીથી પુરક્ષોભ ન થાઓ તેમજ મારો સંઘટ્ટો પણ ન થાઓ.'-આવી બુદ્ધિથી શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા તે મહર્ષિએ એવો અભિગ્રહ કર્યો કે-

" अरण्येऽत्रैव चेद्भिक्षा,-काले भिक्षोपलास्यते ।
तदानि पारणं कार्य,-मस्माभिर्नान्यथा पुनः ॥१॥ "

અર્થાત્-'આ અરણ્યમાં જ જો ભિક્ષાકાલે ભિક્ષા મળી જાય તો તે વખતે પારણું કરવું, પણ અન્ય કોઇ પ્રકારે પારણું કરવું નહિ !'

મહર્ષિ શ્રી રામચન્દ્રજીના નગરગમનના પરિણામે જે નગરક્ષોભ થયો તેમજ સંઘટ્ટો પણ થયો, તેણે મહર્ષિ શ્રી રામચન્દ્રજીના અન્તરને કેટલું બધું હચમચાવી મૂક્યું

હશે, કે જેથી તેમને આવો અભિગ્રહ કરવાની જરૂર પડી, એ વિચારવા જેવી વાત છે. તેમના અન્તરમાં કરૂણાનો કેટલો સુન્દર વાસ હશે ? નિરતિચાર સંયમનું પાલન કરવામાં તે કેટલા દત્તચિત્ત હશે ? અરણ્યમાં ભિક્ષાકાલે નિર્દોષ આહાર મળી જાય, તો જ પારણું કરવું–આવો નિર્ણય કરવા પાછળ રહેલી કરૂણાશીલતા અને સંયમપરતા તરફ ખાસ ધ્યાન આપવા જેવું છે. શરીરના મમત્વમાં રાચતા આત્માઓથી આ શક્ય છે ? શરીરને બંધન માની, એ બંધનને એક માત્ર મુક્તિ-સાધનાનું જ સાધન બનાવ્યા વિના આવો અભિગ્રહ થવો, એ કોઈ પણ રીતિએ શક્ય નથી. ખરેખર, આવા મહર્ષિઓને માટે કશું જ અસાધ્ય હોતું નથી. આવા મહર્ષિઓનાં ચરણોમાં જગતની સઘળી જ સંપત્તિઓ આળોટતી હોય તો તે સ્વાભાવિક જ છે. આ ચરિત્રના રચયિતા પરમર્ષિ ફરમાવે છે કે–શરીરને વિષે પણ નિર-પેક્ષ બનેલા શ્રી રામર્ષિ, એ પ્રકારના અભિગ્રહને કરીને પરમ સમાધિને પામ્યા થકા પ્રતિમાધર બનીને રહ્યા.

શ્રી રામચન્દ્રજીએ અરણ્યમાં
રહીને કરેલી અનુપમ આરાધના :

આ પછી કોઈ એક સમયે, પેલા સ્યન્દનસ્થલ નગરનો પ્રતિનંદી નામનો રાજા તે અરણ્યમાં આવ્યો. એ રાજા ત્યાં એક તેવા અશ્વથી ખેંચાઇને આવ્યો હતો,

કે જે અશ્વ વિપરીત શિક્ષાવાળો તથા વેગવાળો હતો. યોગ્ય શિક્ષાને પામેલો અશ્વ લગામ ખેંચ્યે ઉભો રહે અને વિપરીત શિક્ષાને પામેલા અશ્વની જેમ જેમ જોરથી લગામ ખેંચવામાં આવે, તેમ તેમ તેનો વેગ વધતો જાય. તે અશ્વ તે અરણ્યમાં આવીને નંદનપુણ્ય નામના સરોવરના કાદવમાં ખૂંચી ગયો અને તેથી તેની ગતિ અટકી પડી. એ અશ્વને પગલે પગલે પ્રતિનંદી રાજાનું સૈન્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યું. પોતાનું સૈન્ય આવી ગયા બાદ પ્રતિનંદી રાજાએ પેલા અશ્વને કાદવમાંથી બહાર કાઢ્યો. તે પછી ત્યાં જ છાવણી નખાવીને અને સ્નાન કરીને પ્રતિનંદી રાજાએ પરિવાર સહિત ભોજન કર્યું. પ્રતિનંદી રાજા આદિ સર્વે જ્યારે જમી રહ્યા, ત્યારે ધ્યાનને પાળીને ભગવાન્ શ્રી રામર્ષિ પારણાની ઇચ્છાથી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમને ભિક્ષા નિમિત્તે પધારેલા જોઇને પ્રતિનંદી રાજા ઉભો થઈ ગયો અને બધાના ભોજન કર્યા બાદ જે અન્નજલ બાકી રહ્યું હતું, તે અન્નજલથી પ્રતિનંદી રાજાએ શ્રી રામર્ષિને પ્રતિલાભ્યા. શ્રી રામર્ષિએ પારણું કર્યે છતે આકાશમાંથી રત્નવૃષ્ટિ થઈ.

અરણ્યમાં આવા કોઇ નિમિત્ત વિના ભિક્ષા મળે ક્યાંથી ? અરણ્યમાં તો ક્વચિત્ કોઈનું આગમન થઈ જાય અને તે આવનાર પાસેથી ભિક્ષા મળી જાય તો મળી જાય, એમ જ ને ? પ્રતિનંદી રાજા અશ્વ દ્વારા

ખેંચાઈ આવ્યો અને ભિક્ષા મળી ગઇ, પણ તેવું કાંઈ ન બન્યું હોત તો શ્રી રામર્ષિને આહાર ક્યારે મળત ? પણ શ્રી રામર્ષિને પારણાની તેવી ચિંતા હતી જ નહિ. એ તો ધ્યાનમગ્ન બનીને જ કાળ વ્યતીત કરતા હતા, પોતાના આત્માનું પરમાત્મ–સ્વરૂપ પ્રગટાવવું એ જ એક તેમનું ધ્યેય હતું અને ભિક્ષા મળી જતાં પારણું કરતા, તો પણ તે ધ્યેયની સિદ્ધિના હેતુથી જ. મળે તો સંયમવૃદ્ધિ અને ન મળે તો તપોવૃદ્ધિ–એવી અનુપમ દશામાં એ રમતા હતા.

શ્રી રામર્ષિએ પારણું કર્યા બાદ દેશના દીધી અને તેમની દેશનાનું શ્રવણ કરીને રાજા પ્રતિનંદી આદિ સમ્યગ્દર્શન પૂર્વકનાં બાર વ્રતોને ધરનારા શ્રાવકો બન્યા.

ત્યારથી આરંભીને શ્રી રામર્ષિ ત્યાંજ વનમાં ચિરકાળ પર્યન્ત રહ્યા. એ મહા તપસ્વી વનમાં રહ્યા તો ત્યાં પણ વનવાસિની દેવીઓ દ્વારા પૂજાતા હતા. એ રીતિએ વનમાં વસતા શ્રી રામર્ષિ, ભવસાગરના પારને પામવાની ઇચ્છાથી કોઈ વાર મહિને, કોઈ વાર બે મહિને, કોઇ વાર ત્રણ મહિને અને કોઇ વાર ચાર મહિને પણ પારણું કરતા : કારણ કે–ભિક્ષા માટે તે વનની બહાર નહિ જવાનો તેમનો અભિગ્રહ હતો અને વનમાં તો તેવા કોઈ નિમિત્તે કોઇ કોઈ વાર કોઈ આવી જાય અને ભિક્ષા મળી જાય તો મળી જાય.

શ્રી રામર્ષિએ કરેલી આ આરાધના યાદ કરી લેવા જેવી છે. જેને ત્યાં ત્રણ ખંડનું સામ્રાજ્ય હતું, તે આ છે. સંખ્યાબંધ ભૂચરો અને ખેચરો જેની સેવામાં સદાને માટે હાજર રહેતા હતા, તે આ છે. એક દિ' ધર્મને હસી વિષયસુખની પ્રશંસા કરનાર આ છે. ભાઈ પ્રત્યેના ગાઢતર સ્નેહથી ઉન્મત્ત બની જઈને ભાઈના શબને ખભા ઉપર છ છ મહિનાઓ સુધી લઈને ફરનારા આ છે. તે વખતની દશા જુઓ અને અત્યારની દશા જુઓ! તે વખતે તેમણે કર્માધીનપણે એ બધું કર્યું, પણ અત્યારે શું કરે છે?

શ્રી રામર્ષિ મહિને, બે મહિને, ત્રણ મહિને કે ચાર મહિને, જ્યારે તે અરણ્યમાં નિર્દોષ આહાર–પાણી મળી જતાં ત્યારે પારણું કરતા. એટલો તપ કરવા સાથે શ્રી રામર્ષિ કોઈ વાર પર્યંકાસને રહેતા, તો કોઈ વાર ભુજાઓને લંબાવીને રહેતા : કોઈ વાર ઉત્કટિક આસને રહેતા તો કોઈ વાર બાહુઓને ઉંચા કરીને રહેતા : અને કોઈ વાર પગના અંગૂઠાના આધારે રહેતા તો કોઈ વાર પગની પાનીના આધારે રહેતા. આ રીતિએ વિવિધ આસનોને અંગીકૃત કરીને ધ્યાનમગ્ન બનેલા તે શ્રી રામર્ષિએ દુસ્તપ તપને તપ્યો.

ક્ષપકશ્રેણિનો આશ્રય :

આવા આવા પ્રકારોથી ચિરકાળ પર્યન્ત તે વનમાં

દુસ્તપ તપને તપ્યા બાદ, વિહાર કરતાં કરતાં શ્રી રામર્ષિ એક વાર કોટિશિલા નામની તે શિલાની પાસે આવી પહોંચ્યા, કે જે કોટિશિલાને પૂર્વે શ્રી લક્ષ્મણજીએ ઉપાડી હતી. જાંબવાનના કહેવાથી સુગ્રીવ આદિની પ્રતીતિને માટે શ્રી લક્ષ્મણજીએ કોટિશિલા ઉપાડ્યાનો પ્રસંગ આપણે આ પર્વના છઠ્ઠા સર્ગમાં જોઈ આવ્યા છીએ. તે કોટિશિલા ઉપર પ્રતિમાધર બનીને રહેલા શ્રી રામર્ષિ, રાત્રિના વખતે ક્ષપકશ્રેણિનો આશ્રય સ્વીકારવા દ્વારા શુક્લ ધ્યાનાન્તરને પામ્યા.

સીતેન્દ્રનો ઉપસર્ગ અને શ્રી રામર્ષિને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ:

આ વખતે, છેલ્લે છેલ્લે શ્રી રામચન્દ્રજીને એક અનુકૂળ ઉપસર્ગ સહન કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે અનુકૂલ ઉપસર્ગ કરનાર કોઈ નથી, પણ ખુદ સીતાદેવીનો આત્મા છે. સીતાજીનો આત્મા, કે જે અચ્યુતેન્દ્ર બનેલ છે, તે હજુ પણ શ્રી રામચન્દ્રજી તરફ રાગવાળો છે. એ રાગનો આવેશ સીતેન્દ્ર જેવા પાસે પણ કેવું અકાર્ય કરાવે છે, એ જુઓ!

રાગી આત્મા, રાગની વિવશતાથી, જેના ઉપર રાગ હોય તેના હિતમાં કેવી રીતિએ વિક્ષેપ ઉપજાવનારો બને છે, તે સમજવા માટે આ સુન્દર ઉદાહરણ છે. ધર્મબુદ્ધિ સિવાયનો જેટલો રાગ, તે સર્વ અનર્થનું કારણ. રાગી આત્મા, જેના ઉપર રાગ હોય તે આત્માનું આ-

ત્મહિત ભાગ્યે જ સાધી શકે છે. રાગી આત્મા જેના ઉપર રાગ હોય, તેના ધર્મોત્કર્ષને ન સહી શકે એ પણ શક્ય છે.

શ્રી રામર્ષિએ ક્ષપકશ્રેણિ માંડ્યાનું અવધિજ્ઞાનથી જાણીને સીતેન્દ્રને એવો વિચાર થયો કે–'આ રામ જો સંસારી બને, તો હું તેમની સાથે પુનઃ જોડાઉં! ક્ષપક-શ્રેણિમાં વર્ત્તતા આ રામને હું અનુકૂલ ઉપસર્ગો દ્વારા ઉપદ્રવ કરૂં, કે જેથી તે આ ભવમાં કેવલજ્ઞાન પામી મુક્તિને પામતા અટકી જાય અને મારા મિત્રદેવતા બને!'

આ પ્રકારનો વિચાર કરીને, સીતેન્દ્ર શ્રી રામર્ષિની પાસે આવ્યા. શ્રી રામર્ષિની પાસે આવેલા સીતેન્દ્રે વસન્તઋતુથી વિભૂષિત એવું એક મોટું ઉદ્યાન ત્યાં બનાવ્યું. એ મહા ઉદ્યાનમાં કોકિલકુલના કૂજિતો થવા લાગ્યા, મલયાનિલ વાવા લાગ્યો, કુસુમોની સુગંધીથી પ્રમોદને પામેલા ભ્રમરો ગુંજારવ કરતા ભમવા લાગ્યા અને આમ્ર, ચંપક, કંકિલ, ગુલાબ તથા બકુલ આદિનાં વૃક્ષોએ તરત જ પુષ્પોને ધારણ કર્યાં. એ પુષ્પો પણ કેવાં હતાં? કામદેવનાં નવીન અસ્ત્રો સમાન એ પુષ્પો હતાં. આટલું કરીને સીતેન્દ્રે સીતાજીનું રૂપ ધારણ કર્યું અને બીજી પણ સ્ત્રીઓને વિકુર્વી.

હવે સીતાના રૂપને ધારણ કરનાર સીતેન્દ્ર શ્રી રામચન્દ્રજીને કહે છે કે–"હે પ્રિય! આપની પ્રિયા એવી હું સીતા આપની સમક્ષ હાજર થઈ છું. તે વખતે

પંડિતમાનિની એવી મેં, મારામાં રક્ત એવા આપનો ત્યાગ કરીને દીક્ષા લીધી હતી: પણ તે પછી, હે નાથ ! મને ઘણો જ પશ્ચાત્તાપ થયો હતો. આ વિદ્યાધર-કુમારિકાઓએ આજે મને પ્રાર્થના કરી કે-'હે સ્વામિનિ ! પ્રસન્ન થાઓ અને તમારા નાથ રામને અમારા નાથ બનાવો ! તમે દીક્ષાને તજી દઇને રામની પટ્ટરાણી બનો અને તમારા આદેશથી અમે અત્યારે જ તેમની પત્નીઓ થઈશું !' આ પ્રમાણેની મને પ્રાર્થના કરનારી આ વિદ્યાધરવધૂઓને, હે રામ ! આપ પરણો. હું આપની સાથે પૂર્વની જેમ રમીશ, તો આપ મેં જે આપની અવમાનના કરી હતી, તે બદલ ક્ષમા કરો !"

સીતાના રૂપમાં રહેલા સીતેન્દ્રે આ પ્રમાણે શ્રી રામર્ષિને કહ્યે છતે, સીતેન્દ્રે જે ખેચરસ્ત્રીઓને વિકુર્વી હતી, તે વિવિધ પ્રકારના સંગીતને કરવા લાગી. એ સંગીત કામદેવને સજીવન કરવાને માટે ઔષધ સમાન હતું.

છે કાંઈ કમીના ? શ્રી રામર્ષિને ચળાવવાને માટે સીતેન્દ્રે આ જેવો-તેવો ઉપાય યોજ્યો છે ? આખું ય વાતાવરણ એવું સર્જ્યું છે કે-ભલભલા સંયમિને પણ ટકવું ભારે થઈ પડે. કામોદ્દીપક સામગ્રીનો પાર નથી અને સીતા તરીકેની પ્રાર્થના પણ કેવી લલચાવનારી છે ? એક રાગના આવેશે સીતેન્દ્ર જેવાને પણ કેટલી હદ સુધીના ભાનભૂલા બનાવી દીધા છે ? આ બધું શા

માટે ? શ્રી રામચન્દ્રજીની સાથે પોતે પુનઃ જોડાઈ શકે, તે પોતાના મિત્રદેવ બને એટલા માટે! એ જાણે છે કે–શ્રી રામર્ષિએ ક્ષપકશ્રેણિ માંડી છે, છતાં રાગની વિવશતાથી આવો અનુકૂળ ઉપસર્ગ કર્યો! ધર્મબુદ્ધિ સિવાયનો રાગ કરવા જેવો નથી, એમ લાગે છે ?

સ૦ ધર્મબુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ હોત તો સીતેન્દ્ર આવું ન કરત ?

નહિ જ. ધર્મબુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ આત્માને ધર્મથી ચળાવનારો નથી હોતો, પણ ધર્મને પમાડનારો અને પ્રાપ્ત ધર્મમાં સુસ્થિર બનાવનારો હોય છે. શ્રી રામ-ચન્દ્રજી પ્રત્યેનો સીતેન્દ્રનો રાગ ધર્મબુદ્ધિપૂર્વકનો હોત, તો સીતેન્દ્ર શ્રી રામર્ષિને ધ્યાનભ્રષ્ટ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરત જ નહિ. શ્રી રામર્ષિની સાધનામાં વિક્ષેપ ઉપજા-વવાનો વિચાર આવ્યો અને તેનો અમલ પણ થયો, તે એ જ સૂચવે છે કે–શ્રી રામચન્દ્ર પ્રત્યેનો સીતાજીનો તે રાગનો આવેશ ધર્મબુદ્ધિપૂર્વકનો હતો નહિ, પણ પૌદ્ગલિક જ હતો.

સીતેન્દ્રના એ અનુકૂળ ઉપસર્ગથી શ્રી રામર્ષિ લેશ પણ ચલાયમાન બન્યા નહિ. સીતા રૂપે સીતેન્દ્રે ઉચ્ચારેલાં એ વચનો, ખેચરસ્ત્રીઓનું એ સંગીત અને એ વસન્ત–આ ત્રણમાંથી એક પણ વસ્તુ, શ્રી રામભદ્ર મુનિવરને ક્ષોભ પમાડી શકી નહિ. એટલું જ નહિ, પણ મહા શુદી બારસની તે રાત્રિના છેલ્લા પહોરે શ્રી

રામર્ષિને ઉજ્વલ એવું કેવલજ્ઞાન ઉપજ્યું !

શ્રી રામર્ષિને કેવલજ્ઞાન ઉપજ્યું–તેનો ભક્તિવાળા સીતેન્દ્રે તેમજ અન્ય દેવોએ પણ મહિમા કર્યો.

સ૦ સીતેન્દ્રે વધારે પ્રયત્ન ન કર્યો ?

વધારે પ્રયત્ન કરવાને અવકાશ જ નહિ હતો. જે આત્માઓ કેવલજ્ઞાનના સ્વામી બને છે, તે આત્માઓ તે જ ભવમાં અવશ્યમેવ મુક્તિને પામે છે. આ ભવમાં કેવલજ્ઞાન અને અન્ય ભવમાં મુક્તિ–એવું કોઈ કાળે બન્યું નથી અને બનવાનું પણ નથી. સીતેન્દ્રને આ વાતની ખબર હોય, એટલે વધારે પ્રયત્ન કેમ જ કરે ? શ્રી રામર્ષિ કેવલજ્ઞાન પામ્યા, એટલે હવે થોડા કાળમાં તે મુક્તિ પામવાના જ–એવી સીતેન્દ્રને ખાત્રી થઈ ગઈ તેમજ પોતાની ભૂલ પણ સમજાઈ. ભૂલ સમજાઈ એટલે રાગે ભક્તિનું રૂપ ધારણ કર્યું. હવે શ્રી રામર્ષિ તરફનો તેમનો રાગ ધર્મબુદ્ધિપૂર્વકનો બની ગયો. ધર્મબુદ્ધિપૂર્વકનો રાગ આવા પ્રસંગે ભક્તિની ભાવનાને પેદા કર્યા વિના રહે નહિ અને આપણે જોયું કે–સીતેન્દ્રે પણ ભક્તિથી વિધિપૂર્વક શ્રી રામર્ષિના કેવલજ્ઞાનના મહિમાને કર્યો.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને પાપ :

સ૦ સીતેન્દ્ર સમ્યગ્દૃષ્ટિ હતા, છતાં રામચન્દ્રજીના કેવલ-જ્ઞાનને અટકાવવા મથ્યા, એ તાજ્જુબીની વાત નથી ?

લબ્ધિ અને ઉપયોગ વચ્ચેના ભેદનો ખ્યાલ હોય તો સીતેન્દ્રનું અકૃત્ય આશ્ચર્ય ઉપજાવે નહિ. મોહનો આવેશ હલ્લો કરે તો એના યોગે સમ્યગ્દર્શનવંત આત્મા પણ અકરણીયને આચરનારો બની જાય, એ અશક્ય નથી. પરન્તુ જ્યારે એ આત્મા ઉપયોગદશાને પામે ત્યારે એને એની ભૂલ સમજાયા વિના રહે નહિ. તમે જૂઓ કે–જે સીતેન્દ્રે સ્વયં સીતાનું રૂપ ધારણ કરીને, સીતાજી જેવાના મુખમાં ન સંભવે એવી વાતો ઉચ્ચારી, મહા ઉદ્યાન વિકુર્વ્યું, ખેચરયુવતીઓને વિકુર્વી અને કામોદ્દીપક સંગીત કરાવ્યું, તે જ સીતેન્દ્રે કેવલજ્ઞાનનો મહિમા કર્યો કે નહિ? સીતેન્દ્રને પોતાની ભૂલનો ખ્યાલ તરત જ આવી ગયો કે નહિ? હજુ તો તમે જોશો કે–સીતેન્દ્ર ક્ષમા યાચશે. સમ્યગ્દર્શન ગુણ જેમ કામ કરે, તેમ બીજા જે દુર્ગુણો હોય તે ય કામ તો કરે ને? યાદ કરો કે–લક્ષ્મણા સાધ્વીને કેવો વિચાર આવ્યો હતો? એને એમ થયું હતું કે–અવેદી એવા ભગવાનને વેદની પીડાની શી ખબર પડે? શું એને ભગવાનની સર્વજ્ઞતામાં શંકા હતી? ભગવાનને એ સર્વજ્ઞ નહોતી માનતી? લક્ષ્મણા સાધ્વી ભગવાનને સર્વજ્ઞ માનતી જ હતી, પણ કામાવેશના પ્રતાપે જ તેણીને એવો વિચાર આવ્યો. એ જ રીતિએ પ્રાયશ્ચિત્તની તેણીએ અન્યના નામે માગણી કરી, તે શાથી? માનાવેશના પ્રતાપે જ ને? નહિતર ભગવાનને એ ન કહે કે–‘ મને અમુક વિચાર

આવ્યો હતો. '–એટલા માત્રથી કાંઈ ભગવાન એથી અજાણ્યા રહે એ બનવાનું હતું ? ભગવાન તો જાણતા જ હતા, પણ આવેશના યોગે ઉત્તમ પણ આત્માથી અકૃત્યો થઈ જાય છે. જેવી રીતિએ લક્ષ્મણા સાધ્વીને પોતાના કામાવેશનું ભાન થયું અને એથી પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાનું મન થયું, તેમ જો માનાવેશનું ભાન થયું હોત તો એણે જે રીતિએ પ્રાયશ્ચિત્તની માગણી કરી તે રીતિએ તે પ્રાયશ્ચિત્તની માગણી નહિ કરતાં–' મારાથી અમુક દોષ થઈ ગયો છે '–એમ કહેવા સાથે જ પ્રાયશ્ચિત્તની માગણી કરત ! આ બધી વસ્તુઓની વિચારણા આપણે એવી જ રીતિએ કરવી જોઈએ, કે જે વિચારણાના પ્રતાપે આપણામાં રાગ–દ્વેષના આવેશથી બચતા રહેવાની ભાવના જન્મે. પોતાના પાપનો બચાવ કરવાને માટે આવાં દૃષ્ટાન્તોનો ઉપયોગ કરવો, એ બહુ જ ભયંકર છે. ' સીતેન્દ્ર જેવા સમ્યગ્દૃષ્ટિએ પણ આમ કર્યું, તો આપણે અમુક અમુક કાર્યો કરતા હોઈએ એટલા માત્રથી આપણામાં સમ્યગ્દર્શન ગુણ નથી પ્રગટ્યો એમ કેમ મનાય ? '–આવો વિચાર જેમના અન્તરમાં સ્ફુરે, તેમણે સમજી જ લેવું જોઈએ કે–' હજુ ગુણ મારાથી બહુ છેટે છે ! ' સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માને એવો વિચાર આવે જ નહિ. જ્યારે સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા પોતાનાં કાર્યોની વિચારણા કરતો હોય, ત્યારે તો એને પોતાનાં સઘળાં જ પાપકાર્યો પાપકાર્યો તરીકે જ ભાસે. પાપ

થઇ જવું કે પાપ કરવું પડે ને કરવું–એ એક વાત છે અને–'અમુક પાપકાર્યો આપણે કરીએ તેથી આપણામાં સમ્યગ્દર્શન ગુણ નથી એમ કેમ મનાય?'–આવો વિચાર કરીને પાપભિરૂતાને છેહ દેવો એ બીજી વાત છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મામાં પાપની રૂચિ હોય જ નહિ અને જેનામાં પાપની રૂચિ ન હોય, તેનામાં પોતાનાં પાપોનો પશ્ચાત્તાપ હોય કે પોતાનાં પાપોનો બચાવ કરવાની વૃત્તિ હોય?

સીતેન્દ્રે રાગની વિવશતાથી આચરેલા અકૃત્યનો તમે તમારે માટે હાનિકર ઉપયોગ ન કરી બેસો, એટલા માટે આટલો ખુલાસો કરવો પડ્યો.

સીતેન્દ્રના પ્રશ્નથી શ્રી રામર્ષિએ કરેલું
શ્રી રાવણ આદિના ભવિષ્યાદિનું વર્ણન :

શ્રી રામર્ષિના કેવલજ્ઞાનના મહિમાનું કાર્ય પત્યું, એટલે તરત જ કેવલજ્ઞાની રામર્ષિએ ધર્મદેશના કરી. ધર્મદેશનાને કરતા શ્રી રામર્ષિ દિવ્ય સુવર્ણકમલ ઉપર વિરાજમાન થયા હતા, તેમની બન્ને બાજુએ દિવ્ય ચામરો વિંઝાઇ રહ્યા હતા અને તેમના ઉપર દિવ્ય આતપત્ર જાણે છાયા કરી રહ્યું હતું.

શ્રી રામચન્દ્રજી દેશના કરીને વિરામ પામ્યા, એટલે સીતેન્દ્રે નમસ્કાર કરવાપૂર્વક પોતાના દોષની ક્ષમા યાચી

અને તે પછીથી શ્રી લક્ષ્મણજીની તથા શ્રી રાવણની ગતિના સંબંધમાં તેમણે કેવલજ્ઞાની શ્રી રામર્ષિને પ્રશ્ન કર્યો.

સીતેન્દ્રના એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી રામર્ષિએ ફરમાવ્યું કે–શંબૂકની સાથે રાવણ અને લક્ષ્મણ હાલ ચોથી નરકમાં છે. ખરેખર, દેહધારી આત્માઓની ગતિઓ કર્માધીન જ હોય છે. આત્માએ જે પ્રકારના કર્મને ઉપાર્જ્યું હોય, તે પ્રકારની જ તેની ગતિ થાય. શુભ કર્મ ઉપાર્જ્યું હોય તો શુભ ગતિ થાય અને અશુભ કર્મ ઉપાર્જ્યું હોય તો અશુભ ગતિ થાય. સારી ગતિ સારા કર્મ વિના મળે નહિ અને ખરાબ કર્મથી ખરાબ ગતિ થયા વિના રહે નહિ.

શંબૂકની સાથે રાવણ તેમજ લક્ષ્મણ હાલમાં ચોથી નરકમાં છે–એમ ફરમાવ્યા બાદ, શ્રી રામર્ષિ તે બન્નેના તેમજ સીતેન્દ્રના પણ ભવિષ્યને કહેવાનું શરૂ કરે છે. શ્રી રામર્ષિ ફરમાવે છે કે–

નરકના આયુષ્યને અનુભવ્યા બાદ, અર્થાત્–નરકના આયુષ્યને પૂર્ણ કરીને, રાવણ અને લક્ષ્મણ, પૂર્વવિદેહના અલંકાર સમી વિજયાવતી નામની નગરીમાં ઉત્પન્ન થશે. સુનન્દ અને રોહિણી નામનાં એ બન્નેનાં માતા–પિતા હશે અને એ બન્નેનાં પોતાનાં નામ અનુક્રમે જિનદાસ અને સુદર્શન હશે. ત્યાં તેઓ શ્રી અર્હદ્‌ભાષિત ધર્મનું સતતપણે પાલન કરનારા બનશે.

જિનદાસ અને સુદર્શન તરીકે શ્રી આર્હતધર્મનું સતત પાલન કરીને અને આયુષ્ય પૂર્ણ થયે મૃત્યુ પામીને, રાવણ તથા લક્ષ્મણ, સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવો તરીકે ઉત્પન્ન થશે.

એ દેવલોકનું આયુષ્ય પૂર્ણ થયે ત્યાંથી ચ્યવીને, રાવણ અને લક્ષ્મણ, ફરીથી પાછા વિજયાપુરીમાં ઉત્પન્ન થશે અને શ્રાવકધર્મનું પાલન કરતા થકા આયુષ્યને પૂર્ણ કરશે.

ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને, રાવણ અને લક્ષ્મણ, હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં પુરૂષપણે ઉત્પન્ન થઈ, ત્યાંનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને મૃત્યુ પામી, દેવલોકમાં જશે.

એ દેવલોકમાંથી ચ્યવીને, રાવણ અને લક્ષ્મણ, કુમારવર્તી નામના રાજાની લક્ષ્મી નામની રાણીથી પુત્રપણે ઉત્પન્ન થશે. ત્યાં એ બેનાં જયકાન્ત અને જયપ્રભ એવાં નામો હશે. અહીં તે બન્ને ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ ફરમાવેલા સંયમનો સ્વીકાર કરશે અને સંયમનું પાલન કરતા થકા મૃત્યુ પામીને, તે બન્ને ય, લાન્તક નામના કલ્પમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થશે.

સીતેન્દ્રે પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે શ્રી રાવણ અને શ્રી લક્ષ્મણના સંબંધમાં આટલી હકીકતો જણાવ્યા બાદ, કેવલજ્ઞાની શ્રી રામર્ષિ સીતેન્દ્રને કહે છે કે—

રાવણ અને લક્ષ્મણ જ્યારે લાન્તક કલ્પમાં દેવપણે

ઉત્પન્ન થશે, તે વખતે તમે અચ્યુત દેવલોકમાંથી ચ્યવીને આ જ ભરતક્ષેત્રને વિષે સર્વરત્નમતિ નામે ચક્રવર્તી થશો. ચક્રવર્તી એવા તમારે ત્યાં, રાવણ અને લક્ષ્મણ, લાન્તક કલ્પમાંથી ચ્યવીને પુત્રપણે ઉત્પન્ન થશે. તમારા તે બે પુત્રોનાં નામો અનુક્રમે ઇન્દ્રાયુધ અને મેઘરથ હશે. ચક્રવર્તી તરીકેના તે ભવમાં તમે દીક્ષાને ગ્રહણ કરશો અને દીક્ષાનું પાલન કરતા થકા મૃત્યુ પામીને તમે વૈજયંત નામના અનુત્તર વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થશો.

રાવણનો જીવ એવો તે ઇન્દ્રાયુધ, શુભ એવા ત્રણ ભવોમાં ભમીને, શ્રી તીર્થંકરનામકર્મનું ઉપાર્જન કરશે. ત્યાર બાદ તે રાવણનો જીવ તીર્થનાથ થશે અને તમે વૈજયન્તથી ચ્યવીને તે તીર્થનાથના ગણધર થશો. તે પછી તે જ ભવમાં રાવણનો અને તમારો–એમ બન્નેના જીવો મોક્ષને પામશે.

હવે લક્ષ્મણનો જીવ, કે જે સર્વરત્નમતિ નામના ચક્રવર્તી તરીકેના તમારા ભવમાં તમારા મેઘરથ નામના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થશે, તે ત્યાંથી મૃત્યુ પામીને શુભ ગતિઓને પામશે. શુભ ગતિઓને પામ્યા બાદ, તે પૂર્વવિદેહના વિભૂષણ એવા પુષ્કરદ્વીપમાં રત્નચિત્રા નામની નગરીમાં ચક્રવર્તી થશે. ચક્રવર્તી તરીકેની સંપત્તિને ભોગવ્યા બાદ તે દીક્ષિત બનશે, ક્રમે કરીને શ્રી તીર્થનાથ બનશે અને અન્તે નિર્વાણને પ્રાપ્ત કરશે.

સીતેન્દ્રે ચોથી નરકમાં શું જોયું ?

કેવલજ્ઞાની શ્રી રામર્ષિના શ્રીમુખે કહેવાએલી આ સર્વ હકીકતોનું શ્રવણ કરીને અને એ તારકને નમસ્કાર કરીને, સીતેન્દ્ર ત્યાંથી રવાના થયા. ત્યાંથી રવાના થઇને સીતેન્દ્ર ત્યાં ગયા, કે જ્યાં શ્રી લક્ષ્મણ દુ:ખ ભોગવતા હતા. શ્રી લક્ષ્મણ પ્રત્યે તેમને પૂર્વનો સ્નેહ હોવાથી તે સ્નેહને વશ બનીને સીતેન્દ્ર ચોથી નરકમાં દુ:ખ ભોગવી રહેલા શ્રી લક્ષ્મણની પાસે ગયા.

સીતેન્દ્રે ત્યાં જઇને જે દૃશ્ય નિહાળ્યું છે, તેનું વર્ણન પણ આ ચરિત્રના રચયિતા પરમર્ષિએ કર્યું છે. નરકમાં ગએલા જીવોને ભોગવવાં પડતાં દુ:ખો પૈકીનાં અમુક દુ:ખોનું આ આછું વર્ણન પણ, આત્માને પાપથી કંપતો બનાવવાને સમર્થ છે.

જે વખતે સીતેન્દ્ર તે ચોથી નરકપૃથ્વીને વિષે ગયા, તે વખતે સિંહ આદિનાં રૂપોને વિકુર્વીને શંબૂક અને રાવણ, લક્ષ્મણની સાથે ક્રોધથી યુદ્ધ કરી રહ્યા હતા. આ પછી–' આ પ્રકારે યુદ્ધ કરતા તમને દુ:ખ નહિ થાય '–એમ બોલતા પરમાધાર્મિકોએ ક્રોધે ભરાઇને તેમને અગ્નિકુંડોમાં નાખ્યા. અગ્નિકુંડોમાં બળતા અને ગલિત અંગવાળા બની ગએલા તે ત્રણે ય ઉચ્ચ સ્વરે પોકાર કરવા લાગ્યા, એટલે પરમાધાર્મિકોએ તેમને અગ્નિકુંડોમાંથી ખેંચી કાઢીને, બલાત્કારે તપેલા

તેલની કુંભિમાં મૂક્યા. તે તપ્ત તૈલકુંભિમાં પણ જેમના દેહો વિલીન થઈ ગયા છે એવા એ ત્રણેયને, તે પછીથી, પરમાધાર્મિકોએ લાંબા કાળ સુધી ભટ્ટીમાં નાખી મૂક્યા. ત્યાં તડતતડ્ એવા શબ્દ વડે તેમનાં ગાત્રો ફુટીને દ્રવી જવા લાગ્યાં. આ અને આવાં બીજાં પણ દુઃખોને ભોગવી રહેલા શ્રી લક્ષ્મણ આદિને સીતેન્દ્રે જોયા.

નરકના અસ્તિત્વને નહિ માનનારાઓને લાભ થોડો ય નહિ અને નુકશાન પારાવાર :

તમે જાણતા તો હશો જ કે–નરક સાત છે. આ તો ચોથી નરકમાં જે દુઃખ છે, તેની વાત છે: પણ પછીની ત્રણ નરકોમાં તો અધિક અધિક દુઃખ ભોગવવું પડે છે. આજે નરકની વાતોને હસી નાખનારા ઘણા છે, પણ નરકની વાતને ગમે તેટલા હસી નાખનારા હોય તેથી જે છે તે કાંઈ નષ્ટ થઈ જાય તેમ નથી. ખૂન આદિના ગૂન્હા કરનારાઓ જ્યાં સુધી પકડાતા નથી અને જ્યાં સુધી તેઓ પકડાય તેવા સંયોગો ઉપસ્થિત થતા નથી, ત્યાં સુધી તો મૂછે તાલ દઇને ફરે છે: પણ એના એ માણસો જ્યારે ગૂન્હેગાર તરીકે પકડાય છે અને તેમના ગૂન્હાઓના પૂરાવાઓ પોલીસને મળી રહે છે, ત્યારે કેવા બહાવરા બની જાય છે? પહેલાં જે માણસો પોલીસને થાપ આપવાનું અને કુશલતાથી ફાસળ કાઢવાનું ગુમાન ધરાવતા હોય છે, તેઓ જ્યારે

સપડાઈ જાય છે ત્યારે કેટલા દીન બની જાય છે? એ જ રીતિએ પાપરસિક આત્માઓ અત્યારે નરકને હસે એ બનવાજોગ છે, પણ જ્યારે નરકમાં જશે ત્યારે તેમની શી હાલત થશે? એવા પણ બનાવો બને છે કે–એક કાળે જે માણસો આખી દુનિઆને તુચ્છ માનતા હોય છે અને દુનિઆ પણ જેમની તાબેદારીને સ્વીકારતી હોય છે, તે જ માણસોને અન્ય કોઈ કાળે દુનિયા ફીટ-કારતી હોય છે અને પેલાઓને તે નીચી મુડીએ સહન કર્યા વિના છૂટકો થતો નથી. પાપોદયે આવું જ્યારે એક ભવમાં પણ બને, તો આખી ય જીન્દગી જેણે કેવળ પાપમાં જ ગુજારી હોય તેવાઓને માટે તેમનાં પાપોનો નતીજો ભોગવવાનું કોઈ અન્ય સ્થાન પણ હોય, એમ માનવામાં વાંધો શો આવે છે? આપણે તો માનીએ જ છીએ કે–નરક પણ છે, પરન્તુ જેઓ નરકના અસ્તિ-ત્વની વાતને હસતા હોય, તેમને સમજાવવાને માટે આપણે પૂછીએ કે–'નરક ન હોય તો પણ, નરક છે એમ માનીને જેઓ પાપરહિત જીવન જીવવા મથે તેમને વધારે લાભ કે નરક નથી એમ માનીને જેઓ પાપ-મય જીવન જીવવામાં તત્પર બને તેમને વધારે લાભ?' આ પ્રશ્નની ઉંડી વિચારણા કરવામાં આવે, તો પણ એ જ પૂરવાર થાય કે–નરક નથી એમ માનીને પાપ-મય જીવન જીવવાને તત્પર બનેલાઓને જે લાભ થાય, તેના કરતાં નરક છે એમ માનીને જેઓ પાપરહિત

જીવન જીવવા મથતા હોય તેમને વધારે જ લાભ થાય.

સ૦ એ શી રીતિએ ?

પાપમય જીવન જીવવામાં તત્પર બનેલાને રાજશાસનનો જેટલો ડર હોવો સંભવે છે, તેટલો ડર પાપરહિત જીવન જીવવાને મથી રહેલાને હોવો સંભવે છે ?

સ૦ નાજી.

પાપમય જીવન જીવવામાં તત્પર બનેલાની અપકીર્તિ થવાનો જે સંભવ છે તેમજ તેવાઓ પ્રત્યે સંબંધિઓ આદિની ઇતરાજી થવાનો જે સંભવ છે, તેવો સંભવ પાપરહિત જીવન જીવવાને મથી રહેલાઓને માટે ખરો ?

સ૦ તેટલો તો નહિ જ.

પાપમય જીવન જીવવામાં તત્પર બનેલાઓને જ્યારે ધારણાથી વિપરીત ફળ મળે છે, જ્યારે તેઓ સંપત્તિ આદિને ગુમાવી બેસે છે અગર તો જ્યારે તેઓ કોઈ પણ પ્રકારની આફતમાં મૂકાય છે, ત્યારે તેમનામાં જે ઉન્મત્તતા, દીનતા આદિ જન્મે છે, તેમના હૈયામાં અસંતોષ આદિની જેવી આગ સળગે છે, એમનામાં જે બહાવરાપણું આવે છે, તેમાંનુ કાંઇ તેવા રૂપમાં પાપરહિત જીવન જીવવાને મથી રહેલાને સંભવે છે ?

સ૦ નાજી.

આવી આવી રીતિએ વિચાર કરવામાં આવે, તો પણ જરૂર લાગે કે—નરક ન હોય તો પણ જેઓ નરક

છે એમ માનીને પાપરહિત જીવન જીવવાને મથી રહ્યા હોય છે, તેઓ જ આ દુનિયામાં પણ વધારે સુખને સુંદર પ્રકારે ભોગવી શકે છે. ભોગમાં જ આનંદ આપવાની તાકાત છે અને ભોગત્યાગમાં આનંદ આપવાની તાકાત નથી, એમ માનનારાઓ સદંતર અજ્ઞાન છે. ભોગથી જે ક્ષણિક આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, તે ય દુઃખરહિત હોતો નથી: જ્યારે ભોગત્યાગથી પ્રાપ્ત થતો આનંદ અનુપમ હોય છે.

સ૦ ભોગના ત્યાગમાંથી આનંદ મેળવવાની આવડત જોઇએ ને?

ભોગથી આનંદ મેળવવામાં પણ ક્યાં આવડત જોઈતી નથી? શહેરીના ખાણામાં ગામડીયાને અને ગામડીયાના ખાણામાં શહેરીને આનંદ ન આવે, એમ બને છે ને? આ તો બધી આપણે કેવળ આ લોકની અપેક્ષાએ વાત કરી, પણ ખરેખર જ સ્વર્ગ અને નરકાદિ હોય તો શું થાય, એ વાત વિચારવા જેવી છે ને? અનંતજ્ઞાનિઓ ફરમાવે છે અને આપણે પૂરેપૂરી શ્રદ્ધાપૂર્વક માનીએ છીએ કે–સ્વર્ગ, નરક આદિ છે જ: પણ આપણે તો એમ પણ દાવા સાથે કહી શકીએ છીએ કે–સ્વર્ગ અને નરક આદિ ન હોય તો પણ અમને કશું જ નુકશાન નથી, જ્યારે સ્વર્ગ અને નરક આદિ હોવા છતાં તેના અસ્તિત્વનો જેઓ ઇનકાર કરે છે તેમને તો પારાવાર નુકશાન છે. તાત્પર્ય એ છે કે–જે કોઇ

આત્માઓ આ લોકમાં સાચી શાન્તિનો અથવા તો સુન્દર પ્રકારના સમાધિસુખનો અનુભવ કરવાને ઇચ્છતા હોય, તેઓએ પોતાના આત્માને જ્ઞાનિઓએ જે જે પ્રવૃત્તિઓને દુર્ગતિની સાધક તરીકે વર્ણવી છે તે તે પ્રવૃત્તિઓથી દૂર રાખવો જોઇએ અને જ્ઞાનિઓએ જે જે પ્રવૃત્તિઓને સુગતિની અને અન્તે મોક્ષની સાધક તરીકે વર્ણવી છે તે તે પ્રવૃત્તિઓમ યોજવો જોઇએ. અનન્તજ્ઞાનિઓએ ફરમાવ્યા મુજબ જે આત્માઓ નરક અને સ્વર્ગ આદિના અસ્તિત્વને સ્વીકારીને પોતાના જીવનને નિષ્પાપ તથા ધર્મમય બનાવવાને મથે છે, તે આત્માઓ આ લોકમાં ને સાચી શાન્તિનો અથવા તો સમાધિસુખનો અનુભવ કરી શકે છે, તેવો અનુભવ અન્ય કોઈ આત્માએ કરી શકતા નથી અને તે ઉપરાન્ત પોતાના જીવનને નિષ્પાપ તથા ધર્મમય બનાવવાને મથનારાઓ પોતાના પરલોકને પણ સુન્દર પ્રકારે સુધારી શકે છે. એવા આત્માઓ જ આ વિશ્વમાં સાચા આધારભૂત અને સાચા આશીર્વાદભૂત બની શકે છે. આ બધી વાતો ઘણા જ વિસ્તારથી વિચારવા જેવી છે, પણ અવકાશના અભાવે હાલ તો અહીં જ અટકાવીએ છીએ.

ઉપદેશ અને નરકમાંથી સ્વર્ગે લઈ જવાનો પ્રયત્ન :

ચોથી નરકપૃથ્વીમાં આવેલા સીતેન્દ્રે, શ્રી લક્ષ્મણ

આદિના દુ:ખને જોયા બાદ, પેલા પરમાધાર્મિકોને કહ્યું કે–' અરે, અસુરો ! શું તમે એ જાણતા નથી કે–આ પુરૂષપુંગવો હતા ? આ મહાત્માઓને છોડો અને તમે દૂર ખસી જાઓ !'

આ પ્રમાણે અસુરોને નિષેધીને શંબૂક તથા રાવણને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે–' તમે પૂર્વે એવું કર્મ કર્યું છે, કે જેના પ્રતાપે તમે આ નરકને પામ્યા છો: જેના આવા પરિણામને તમે જોયું છે, તે પૂર્વવૈરને હજુ પણ તમે કેમ છોડતા નથી ?'

શંબૂક અને રાવણને પણ આ રીતિએ નિષેધીને, કેવલજ્ઞાની શ્રી રામર્ષિએ શ્રી લક્ષ્મણ તથા શ્રી રાવણના સંબંધમાં જે કાંઇ કહ્યું હતું, તે સવે તેમના બોધને માટે સીતેન્દ્રે કહી સંભળાવ્યું.

એ સાંભળીને શ્રી લક્ષ્મણ તથા શ્રી રાવણ કહે છે કે–' હે કૃપાસાગર ! આપે આ સારૂં કર્યું. આપના શુભ ઉપદેશથી અમને અમારા દુ:ખની વિસ્મૃતિ થઇ ગઇ છે.'

સ૦ કયા દુ:ખની વાત છે ?

સીતેન્દ્રે જે જોયું અને તાજેતરમાં જ જે દુ:ખ તેમણે ભોગવ્યું છે તેની વાત સંભવે છે: કારણ કે–શ્રી લક્ષ્મણે અને શ્રી રાવણે સાથે ને સાથે જ કહ્યું છે કે–' પૂર્વજન્મમાં ઉપાર્જેલાં તે તે ક્રૂર કર્મોએ અમને જે આ નરકાવાસ આપ્યો છે, તેના દુ:ખને કોણ દૂર કરશે ?'

શ્રી લક્ષ્મણ અને શ્રી રાવણનાં આવાં વચનોથી સીતેન્દ્રે કરૂણાપૂર્ણ બનીને જવાબ દીધો કે–' તમને ત્રણેય જણાને હું આ નરકમાંથી દેવલોકમાં લઇ જાઉં છું. '

આમ બોલીને સીતેન્દ્રે તે ત્રણેયને પોતાના હાથમાં લીધા તો ખરા, પણ ક્ષણ વારમાં જ તે ત્રણે પારાની જેમ કણ કણ રૂપે છૂટા બની જઇને હાથમાંથી પડી ગયા. નીચે પડ્યા બાદ તે ત્રણે ય જ્યાં મિલિત અંગવાળા બન્યા, એટલે ફરીથી પણ સીતેન્દ્રે તેમને હાથમાં લીધા, તો ફરી વાર પણ પહેલાંની જેમ કણ કણ રૂપે છૂટા પડી જઇને તે ત્રણે ય સીતેન્દ્રના હાથમાંથી પડી ગયા. જેટલી જેટલી વાર સીતેન્દ્રે તેમને હાથમાં લીધા, તેટલી તેટલી વાર આમ જ બન્યા કર્યું. આથી તેમણે જ સીતેન્દ્રને કહ્યું કે–' આપ અમને ઉદ્ધરો છો તેથી અમને ઉલ્ટું અધિક દુ:ખ થાય છે, માટે અમને છોડો અને આપ સ્વર્ગે પધારો ! ' ખરેખર, ઇન્દ્રો પણ નરકે ગયેલાઓનો નરકના દુ:ખમાંથી ઉદ્ધાર કરી શકતા નથી.

સીતેન્દ્ર પોતાના કલ્પમાં :

આ પછી સીતેન્દ્ર તે ત્રણેયને ત્યાં જ મૂકીને ત્યાંથી નીકળ્યા અને શ્રી રામર્ષિની પાસે આવ્યા. શ્રી રામર્ષિને વન્દન કર્યા બાદ સીતેન્દ્ર, ત્યાંથી નીકળીને, શાશ્વત એવાં શ્રી અર્હત્તીર્થોની યાત્રા કરવાને માટે શ્રી નંદીશ્વર આદિ સ્થાનોમાં ગયા. ત્યાંથી પાછા ફરતાં, ભામંડલનો

જીવ કે જે દેવકુરૂ પ્રદેશમાં ઉત્પન્ન થયો હતો–તેને પૂર્વના સ્નેહયોગે સીતેન્દ્રે સારી રીતિએ પ્રતિબોધ પમાડ્યો અને તે પછી સીતેન્દ્ર પોતાના કલ્પમાં પાછા ગયા.

શ્રી રામચન્દ્રજી મુક્તિએ :

આ રીતિએ શ્રી રામચન્દ્રજી આદિના વૃત્તાન્તોનું વર્ણન કર્યા બાદ, છેલ્લે છેલ્લે પરમ ઉપકારી, કલિકાલ–સર્વજ્ઞ આચાર્યભગવાન શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા ફરમાવે છે કે–

" उत्पन्ने सति केवले स शरदां पंचाधिकां विंशतिं,
मेदिन्यां भविकान् प्रबोध्य भगवाञ्छ्रीरामभट्टारकः ।
आयुश्च व्यतिलंघ्य पंचदश चाब्दानां सहस्रान् कृती,
शैलेशीं प्रतिपद्य शाश्वतसुखानंदं प्रपेदे पदम् ॥१॥ "

અર્થાત્–કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયેથી પચીસ વર્ષો સુધી પૃથ્વી ઉપર ભવિકોને પ્રતિબોધ પમાડીને અને પંદર હજાર વર્ષના આયુષ્યને પૂર્ણ કરીને કૃતાર્થ બનેલા ભગવાન શ્રી રામભટ્ટારક, શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરીને તે પદને પામ્યા, કે જે શાશ્વત સુખના આનંદવાળું છે.

અહીં શ્રી જૈન રામાયણનો આ દશમો અને છેલ્લો સર્ગ સમાપ્ત થાય છે.